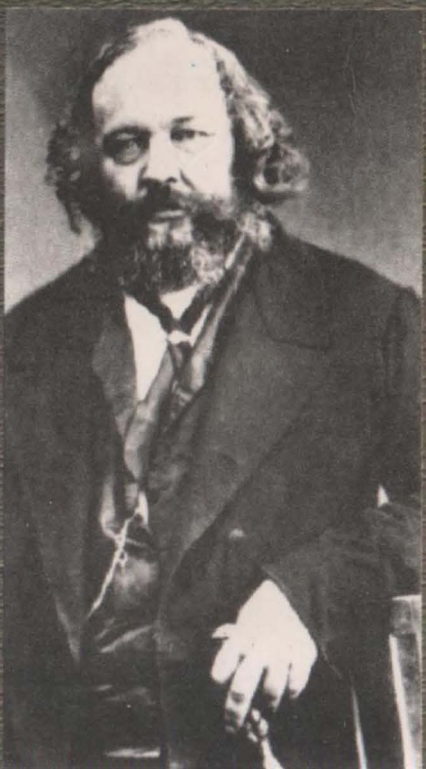
BAKUNIN

TANRI VE DEVLET

DÜŞÜNCE DİZİSİ

BELGE YAYINLARI
Kuram ve Deneyim

Bakunin
Tanrı ve Devlet

Kapak Tasarım
Yusuf Aslan

Dizgi
Leyla Bilen

Düzelti
Yasemin Özgür

Mizanpaj
Mehmet Arif

İç ve Kapak Baskı
Gülen Ofset

Montaj
Adım Grafik
522 95 70

Cilt
Güven Mücellithanesi

Birinci Baskı
1998

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Caddesi Binbirdirek İşhanı.
No: 15/4-409 Sultanahmet/İstanbul
Tel-Faks: (0212) 517 44 53/ 638 34 58

Bakunin

TANRI VE DEVLET

Türkçesi
Remzi ÇAYBAŞI

Yayına Hazırlayanlar
Mustafa Tüzel/Tolga Seçkin

KURAM VE DENEYİM

LENİN'İN DÜŞÜNCESİ *G. Lucacs*
TÜRKİYE'DE İŞÇİ VE SOSYALİST HAREKETİ *D. Şişmanov*
SPARTAKİSTLER NE İSTİYOR? *Rosa Luxemburg* ***çıkıyor***
III. ENTERNASYONAL BELGELERİ *H. Weber*
TÜRKİYE'DE SINIFLAR VE
SINIF MÜCADELELERİ *Rozaliyev* ***çıkıyor***
İRLANDA'NIN KURTULUŞU İÇİN *J. Connoly* ***çıkıyor***
DİKTATÖRLÜKLERİN BUNALIMI *Poulantzas* ***çıkıyor***
EŞİTLİKÇİ TOPLUMLAR *Mustafa Cemal*
MARKSİZM VE DİN *Michael Löwy*
KOMİNTERN'DEN KOMİNFORM'A **2 cilt** *F. Claudin*
TARİHSEL MATERYALİZMİN İZİNDE *P. Anderson* ***çıkıyor***
KAPİTALİST DEVLET *R. Miliband*
PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ TARTIŞMASI *H. Draper*
MARKSİZM VE PARTİ *J. Molyneux*
BAKÜ KOMÜNÜ *R. G. Suny*
İŞÇİ DENETİMİ VE SOSYALİST DEMOKRASİ *C. Siriani*
KAPİTALİZM NASIL İŞLER? *P. Jalee*
SOSYALİZM VE ÖZGÜRLÜK *G. D. Volpe*
LENİN DÖNEMİNDE LENİNİZM **2 cilt** *M. Liebman*
21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM *Derleme*
SOSYALİZM VE ULUSALLIK *H. B. Davis*
İKTİSAT NEDİR? *Rosa Luxemburg*
KOMÜNİZMİN ABECESİ *N. Buharin / Y. Preobrajenskiy*
SİYASAL İKTİDAR VE TOPLUMSAL SINIFLAR *Poulantzas*
KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ
ÜZERİNE İNCELEMELER *M. Dobb*
AVRUPA İŞÇİ HAREKETLERİ TARİHİ *Abendroth*
MARKSİZM VE GERİLLA SAVAŞI *Pomeray*
KAPİTALİZM, SINIFLAR VE DEVLET *Haldun Gülalp*
SOSYAL REFORM MU, DEVRİM Mİ? *Rosa Luxemburg*
İŞÇİ HAR., MARKSİZM VE ULUSAL SORUN *H. B. Davis*
ULUSAL EKONOMİYE GİRİŞ *R. Luxemburg*
BİRİKİM BUNALIMI *James O'Connor*
KAPİTAL'İ OKUMAK *Louis Althusser*
FİNANS KAPİTAL *Hilferding*
TARİH VE SINIF BİLİNCİ *György Lukács*

İÇİNDEKİLER

7
GİRİŞ

13
BAKUNİN'İN II. ALEKXANDER'A
RİCA MEKTUBU

18
MEKTUPLAR

41
TAM EĞİTİM

64
TANRI VE DEVLET

170
ALMAN KOMÜNİSTLERİNİN DOKTRİNCİ
OKULUNUN TARİHSEL SAFSATALARI

178
MARX'LA KİŞİSEL İLİŞKİLER

197
PARİS KOMÜNÜ VE
DEVLET KAVRAMI

215
MEKTUPLAR
İspanya'daki Kardeşlere

234
METNİN NOTLARI

237
BİYOGRAFİK BİLGİLER

GİRİŞ

Çocuklar gibi, olgun adamlar da yalnız
kendi deneyimleriyle
akıllanırlar, başkalarınkilerle değil.
Bakunin

Bakunin bu cümlelerde kadınları dışta tutuyorsa da ve bu durum kimilerinin canını sıkacaksa da, bu sözleri giriş olarak seçtim, çünkü insanların kendi deneyimlerinin gerekliliğine sürekli dikkati çeken hep Bakunin olmuştur. O, bilimden, deneyimin birikmesi, düzenlenmesi ve zihinsel olarak işlenmesini anlamıştır. Onu filozof, yazar veya politikacı olarak sınıflandırmak zordur ve ne teorisyen ne de pratisyen olarak tanımlanabilir. 1848'de Georg HERWEGH'e "Devrim bir düşünceden çok bir içgüdü'dür" diye yazmıştı. O sosyalist harekete düşünce sistemleri sunmadı, fakat devrimci etkinliğin bir örneğini verdi. Düşünceler ve eylemlerin çözülemez bir yumağı içinde var oldu. Bakunin'in deneyimden ne anladığını onun yaşamı göstermektedir. Yaşamı sürekli hareket halinde, dur durak bilmez, atak, patlayıcı ve tutkulu bir etkinlikten oluşan tek bir büyük serüven serimlemektedir.

Kim haklıydı? Marx mı Bakunin mi? Gereksiz bir soru. İki şahsiyetin de tarihsel önemi tartışılamaz. İkisi de 19. yüzyılın iki karşıt devrimci akımının, I. Enternasyonal'de (1864-1872) oluşan iki akımın temsilcileriydiler. Bir yanda Marx doktriner sosyalizmin veya komünizmin sözcülüğünü yaptı, diğer yanda Bakunin özgürlükçü sosyalizmi temsil etti. İkincisinin savunucularına karşıtlarınca "Anarşistler" diye hakaret ediliyordu; onlar ise "Kollektivistler" (Bakunin ve yandaşları) veya

"mutualistler" (PROUDHON'un yandaşları) diye tanımladılar. I. Enternasyol zamanında bu iki anarşist çizgi arasında böyle keskin bir ayrım yapılabiliyordu. O zamanki anarşistlerin bu iki tanımı, tahakkümsüz bir toplumun, ekonominin örgütlenmesinin farklı tasarımlarından kaynaklanıyordu; üretim araçlarının ortak mülkiyetinin veya "komünlerin dayanışma birliği"nin karşısında kooperatiflerin, küçük mülkiyetlerin ve otonom komünlerin dönüşümlü işbirliği yer alıyordu. Her iki anlayış da özel mülkiyete ve aynı zamanda devletçi çözümlere karşıydı. Birbirlerinden, ortak çalışmanın örgütlenme biçimleri ve devrim anlayışları, kadroların, görevlilerin ya da bireylerin rolü konusunda ayrılıyorlardı. Fakat Bakunin'in toplumsal pratik tasarımları tamamen Proudhon'unkilerle birdir, -yandaşları da Enternasyonal'de marxistlere karşı işbirliği içinde olmuşlardır-, öte yandan Bakunin felsefi olarak kendini Marx'a daha yakın hissetmiştir.

Sık sık kaosun düzensizliği olarak tanımlanan anarşiyi Bakunin iktidarın olmaması şeklinde anlamıştır. Federalist ve antidevletçi işçi hareketi henüz küçük gruplar halindeyken, Bakunin bu harekete yön veren önderlerden biriydi. Latin ülkelerinde anarko-sendikalizmin ve tek tek anarşist militanların sendikaların (önceki yüzyılın doksanlı yıllarındaki) kitlesel hareketlerine girmelerinin koşullarını yarattı. Bakunin'in NEÇAYEV'le olan kısa işbirliği yüzünden, yetmişli ve seksenli yılların anarşist terörizm dönemini ne ölçüde doğrudan doğruya hasırlamış olduğu, henüz tartışmalıdır. Anarşist ideali gerçekleştirme yönünde ciddî çabalar ancak 20. yüzyılda ortaya çıktılar - ve bir kısmı yıllarca iddialı oldular- : İtalyan Fabrika işgalleri (1920), Kronstadt Konseyi (1921)[*], Maknovişna (1918-1921) ve İspanya'da 1936-1939 yıllarındaki halk hareketi. Bugünkü modern anti-otoriter hareket Bakunin'in anlayışından güçlü unsurlar taşımaktadır.

Alman yayıncı burada yanılıyor. Kronstadt Konseyi ne doğrudan doğruya anarşist ideali gerçekleştirmek için yola çıkmış, ne de anarşistlerin doğrudan etkisi altında kalmıştır. Özgürlükçü niteliği ise açıktır. Bu konuda bkz. Mett, İda, ***Kronstadt 1921***, Sokak Yayınları, İstanbul, Ekim 1985 (ç.n.)

Bakunin'in LOCARNO'da son kalışı sırasında DE-BAGORİ-MO RİYEVİÇ ile aralarında geçen bir konuşmayı buraya alıyorum[*]:... yanılmıyorsam 1872'de gerçekleşen ve bilindiği gibi başarısızlıkla sonuçlanan Barselona ayaklanması hakkında konuşmaya başladık. Konuşmacıların ayaklanma hakkında belirttikleri çeşitli görüşler arasında, Bakunin diğer şeyler yanında, ayaklanmanın başarısızlığında devrimcilerin büyük suçu olduğunu söyledi.

'Hataları esas olarak nerdeydi' diye sordum.

'Resmî binaları yakmak gerekiyordu! Bir ayaklanmada ilk adım bu olmalıdır -ve onlar bunu yapmadılar!' dedi coşkuyla. Bakunin'in bu 'ilk adım'a ne kadar önem verdiğini ancak daha sonraki konuşmalarımızda anlayabildim. Ona göre, çeşitli dosyaların ve belgelerin saklandığı resmî binaların yıkımı ile, egemen toplumsal konumlar ciddî bir sarsıntı ve kaosa sokulmalıydılar. 'Birçok ayrıcalık ve mülkiyet hakları şu veya bu belgeye dayanıyor' dedi, 'onların yok edilmesiyle eski bir düzene tam bir geri dönüş çok zor olacaktır'."

Bakunin'e göre halk böylece "kâğıtların hükümdarlığını" içgüdüsel olarak kavrar ve onu yok etmeye yönelir. Bu anlayış ancak daha sonraki işçi hareketinin (1953) anti-bürokratik önlemlerinde ve öğrenci hareketinde büyük çapta görünür olmuştur.

Bakunin halka, özellikle lumpen proletaryaya ve köylülere karşı güçlü, duygu yüklü bir bağlılık duyuyordu. Halkın yeteneklerine olan güveni sınırsızdı, yeter ki halkın devletten kurtuluşu gerçekleşsin. Ona göre, devrimcilerin görevi devleti yıkmaktı, "Halk önce özgürleşmelidir, sonra kendi gücüyle öğrenecektir" sloganıyla, doktriner sosyalistlerle çarpıcı bir çelişki içindeydi. Bu ikinciler, halkın, daha sonra özgürleşmek için önce eğitilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.

Bakunin gibi yaptığı gezilerle Avrupalı devrimciler arasında ilişkiler kuran ikinci bir kişi daha yoktur. Buna rağmen o yal-

* Bakunin, Michael, Alexandr Herzen ve Ogarjow'la Sosyal Politik Mektuplaşma, Michail Dragomanow'un giriş yazısı ve açıklamasıyla, Stuttgart 1985. (y.n.)

nızca bir enternasyonalist değildi, tersine güçlü milliyetçi yanları da vardı. Devrimci faaliyetinin esas bölümünü Slav hareketine adamıştı. Ağırlıklı olarak Rus ve Polonyalı mültecilerle bağlantısı vardı. Almanlar'dan ve Yahudiler'den nefret ederdi ve onlara çoğu zaman dizginsizce saldırırdı. MARX'la çatışmasında bunun da bir rolü olmuştur. Alman devrimcilerinin çoğunlukla Marx'ın etrafında toplanmış olmaları öfkesini daha da artırdı. (MARX ve LASSALE gibilerinin Yahudi olmaları da buna tuz biber ekti.) Ailesini, Rus halkını -özellikle Rus köylülerini seviyordu ve devrimin önce Rusya'da gerçekleşeceğine kesin olarak inanmıştı. Rusya'ya olan bu duygusal bağı, ırk sorununun ön plana çıkmasına neden oldu. Toplumsal devrim davası için nerdeyse tüm Avrupa ülkelerini dolaştı, fakat sürgünde yaşamayı asla içine sindiremedi.

Bakunin, yorulmak bilmez devrimci etkinliği sırasında, sayısız mektup dışında çok az yazı yazmıştır. Her zaman, küçük veya büyük gruplara propaganda yapmayı yazı yazmaya tercih etmiştir. "Ben ne bir aydın ne bir filozof ne de meslekten yazarım. Yaşamım boyunca çok az yazdım ve bunu yalnızca deyim yerindeyse tutkulu bir inancın kendi benimin her türlü dışa açılmasına karşı koyan içgüdüsel direncimi yenmeye zorladığı zamanlarda yaptım." Somut olaylar hakkında belirli sayıda çağrı ve bildiri yazmıştır, teorik çalışmaları ise çoğunlukla fragmanlar halindedir. Yazış tarzı bir ölçüde fantezi doludur. Düşüncelerini çeşitli yönlerde geliştirir, bu yan düşüncelere büyük yer ayırır ve böylece çoğu zaman çıkış noktasını gözden kaybeder. Yazar olarak en üretken zamanı 1869-1873 yılları arasıdır. Burada sunulan çalışmalar bu zaman diliminde ortaya çıkmıştır.

"II. Alexandr'a Rica Mektubu" dokuz yıllık bir hapisten sonra yıpranmış bir insanın sarsıcı bir belgesidir. Otoriteden nefret eden Bakunin, bir devlet otoritesine af için yalvarıyor. Bu belge bana bu yüzden önemli görünüyor, çünkü Bakunin'i, hep kaya gibi bir görünüm sunmaları gereken liderlerin genellikle kendilerini göstermek istemedikleri bir yönüyle gösteriyor. Bakunin'i benim gözümde çok sempatik yapan bu davranışın, yerleşik çerçevenin nasıl dışına çıktığı, kendisinin bu rica mektubundan daha sonra hiç söz etmemesinde ve sonraki

anarşistlerin bu belgenin gerçekliğini kabul etmekte gösterdikleri tereddütte anlaşılabilir.

8.12.1860 tarihli, Irkusk'tan ALEXANDR HERZEN'e yazılmış mektup, Ruslar arasındaki ilişkilerin, 'Glocke'nin (Çan) Rus okuyucular üzerindeki etkisinin, güzel bir nitelendirilmesini, Rus edebiyat ortamının, Bakunin'in sürgündeki yaşam koşullarının bir görünümünü sunuyor. Bunu takip eden ve HERZEN'e 22.6.1867'de İtalya'dan yazdığı mektupta ateşli bir üslûpla genç kuşağı savunuyor. 2.10.1869'da İtalya'dan OGARJOW'a yazdığı mektup, yeni ilişkilerinin coşkulu bir tasviriyle, Bakunin'in çok şahsî bir yönünü gösteriyor. 28.10.1869'da ALEXANDR HERZEN'e yazdığı mektupta Bakunin'in Marx'a duyduğu hayranlık ve aynı zamanda rakibine karşı uyguladığı taktik açıkça günışığına çıkıyor.

"Tam Eğitim" halkın öğrenim sorununu ve bilimin toplumsal işlevleriyle, bilim adamlarının rolleriyle bir tartışmayı sergiliyor. "Tanrı ve Devlet", bir fragman olmasına rağmen, Bakunin'in bu güne kadar Almanca'da (kuşkusuz Türkçe'de de ç.n.) yayınlanmış en geniş kapsamlı ve kendi içinde en tam çalışmasıdır. Burada Bakunin, materyalist tarih anlayışının temsilcisi olarak, tüm okulların idealistleriyle arasındaki sınırı açık bir şekilde çiziyor. Otorite sorununa, özellikle içselleştirilmiş normlar sorununa, bilimin ve onun işlevini yaşayanların tanımlanmasına getirdiği açıklamalar, bugün, bilimin iktidar talebinin daha da geliştiği bir çağda yaşayan bizler için son derece günceldir. Erwin Rohlfs'un Almanca çevirisinin daha iyi okunmasına rağmen, yayıncı hakları nedeniyle, ondan yalnızca "Tanrı ve Devlet"in Max Nettlau'nun çevirmediği bölümleri alınmıştır.

"Alman Komünistlerinin Doktrinci Okulu'nun Tarihsel Safsataları" ve "Marx'la Kişisel İlişkiler" içerik olarak birbirlerini tamamlayan iki çalışmadır. Burada MARX ile Bakunin arasındaki çatışmanın ölçüsü kendini tüm keskinliğiyle gösteriyor. Yalnızca iki devrimci parti değil, aynı zamanda iki farklı kişilik arasındaki uçurum da anlaşılır oluyor. Bu yazılarda Marx'ın (ve sadece onun da değil) liderlik doğasının mükemmel bir görünümü, -yalnızca kişisel antipatilerle hafifçe tahrif edilmiş olarak- veriliyor.

"Paris Komünü ve Devlet Kavramı" Paris Komünü'nün bir değerlendirmesidir ve burada aynı zamanda kilisenin, devletin ve toplumsal devrimin önemi ele alınmıştır. Dahası, teorinin rolü üzerine açıklamalar da yapılmıştır. 2.11.1872'de OGARJOW'a yazılan mektup, Bakunin-NEÇAYEV ilişkisini, Neçayev'in yazılarının Bakunin adıyla yayınlanmasına bugün bile devam edildiği için çok gürültü koparan bir konuyu aydınlatıyor. Bakunin'in 21.10.1874'te, kim olduğunu bilmediğimiz bir Rus'a yazdığı mektupta, kişisel davranışla politik eylemi birbirinden ayırmaya karşı duyduğu nefret açıkça ortaya çıkıyor.

Aksi belirtilmedikçe, metinler tam olarak basıldı. Gerekli görülen yerlerde yazım (imlâ) modernleştirildi, baskı hataları düzeltildi, yabancı deyimler dipnotlarında çevrildi, nadir yabancı kelimeler bir listede açıklanmıştır. Metinlerde adı geçen sayısız şahsiyetten yalnızca en önemlileri listeye alındı.

Susanne Hillmann

BAKUNİN'İN II. ALEXANDER'A RİCA MEKTUBU[1]

Bunun üstünde, İmparator majestelerinin
el yazısıyla ve kurşunkalemle şöyle yazılıdır:
"Yerleştirilmek üzere Sibirya'ya
göndermekten başka çıkar yol
göremiyorum!"
19 Şubat 1857
Prens Dolgorukow

Ölümsüz İmparator Majesteleri!
Lütufkârların Lütufkârı Hükümdar!

SİZİN unutulmaz ve yüce babanız ve ölümsüz majesteleri sayesinde, bana kısmet olmuş olan sayısız iyilik örneklerini, yeni ve layık olmadığım fakat derin şükranla kabul edilen iyilikle tamamlamak artık hatırınıza geldi. SİZE yazmama izin verdiniz. Ama, bir suçlu, hükümdarından, merhametten başka ne dileyebilir? Ve böylelikle, HÜKÜMDARIM, bana, merhametinize sığınmak ve ümit etmek izni verilmiş oldu. Yargının sözünden önce her umut benim açımdan çılgınlıktı; fakat HÜKÜMDARIM merhametinizin önünde umuda kapılmak çılgınlık mıdır? Parçalanmış ve zayıf bir kalp yeni bir merhametin yarım bir af olduğuna inanabilir; aldatıcı fakat erken ve belki de boşuna bir umut dolayısıyla telaşa kapılmamak için tüm ruhsal gücümü toparlamak zorundayım.

Şimdi ölümsüz MAJESTELERİ, ayrıca gelecekte beni bekleyen şey hakkında kalbimi açabilmek iznini rica ediyorum, MAJESTELERİ, yaşantımın ve eylemlerimin tüm itiraflarını dinlemekten hoşlanan SİZİN merhum babanıza olduğu gibi aynen SİZE de çok açık konuşabilme iznini rica ediyorum. Merhum hükümdarın, bana Kont Orlow tarafından iletilen isteğini, ilahî bir oğulun, ilahî babasına itirafta bulunması gibi, eylemlerimi bir nebze bile eksiltmeden yerine getirdim. Ve her ne kadar itiraflarım[2], anımsadığım kadarıyla henüz yeni olan yaşantıların etkisi altında yazıldıysalar da, ruhlarında, hükümdarın rızasına rastlanamazsa da, hiçbir zaman içtenliğimden pişman olmak için bir nedenim olmadı, tam tersine, hapis cezamın merhametlice hafifletilmesini yanlızca itiraflarıma ve hükümdarın yüceliğine borçluyum.

Şimdi de, HÜKÜMDARIM, af hakkındaki umuda yalnızca tam ve açık bir içtenlikle erişebilirim ve ancak böyle erişmek isterim.

1851 yılında Avusturya'dan Rusya'ya götürüldüğüm zaman Vatan yasalarının yumuşaklığını unutmuştum ve ölümü hak ettiğimi bildiğim için ölümü bekliyordum. Bu bekleyiş beni pek üzmüyordu; artık gelecek bana bir mutluluk vaat etmediği için bir an önce yaşamdan ayrılmayı diliyordum. Hatamı yaşantımla ödemem gerektiği düşüncesi beni geçmişle barıştırıyordu. Ölümü beklemekle adaletli olduğumu kabul ediyordum.

Fakat benim yaşamımı uzatmak ve hapisteki kaderimi kolaylaştırmak merhum Hükümdarın yüceliğine uygun geldi. Bu büyük bir lütuftu, fakat benim için en ağır ceza haline gelmişti. Yaşamla vedalaşmıştım, ama şimdi fiziksel acılardan daha ağır gelen manevî acılara katlanmak için yeniden ona dönmem gerekiyordu. Hapis cezam amansızca ağırlaştırılmış olsaydı büyük yoksunluklara katlanabilir, onu belki daha kolay çekebilirdim. Fakat son sınırına dek yumuşatılmış mahkûmiyet, ki düşüncelerime geniş özgürlük sunuyordu, benim için eziyet oldu. Sonuna dek koptuğuna inandığım ve ailemle tekrar görüşmeme verilen yüce izinle yeniden canlanan aile bağları, beni yeniden yaşama bağladı; katılaşmış kalp ana-baba sevgisinin sıcak nefesine yöneldi. Önceleri suskunluk saydığım soğuk ilgisizlik, çoktan gözden kaçmış olan ailemin yazgısı hakkında ateşli bir

ilgiye dönüşüyordu, ve benim ruhumda, sakin bir aile yaşantısının yiten mutluluğu hakkındaki üzüntü yanında, bir zamanlar beş erkek kardeşimin oldukları gibi, baba ocağımın dayanağı, devletimin yararlı ve çalışkan hizmetçisi olma olanağı, kendi suçumla, geri getirilemez ve anlamsız bir biçimde yitirmemin, derin, tarifsiz acılarla dolu kederi de uyanıyordu. Rahmetli babamın vasiyetine taban tabana zıt davranmış olsam bile onu sevmekten ve onu saymaktan asla geri durmamıştım; bana annemin aktardığı onun son duası, pişman, çoktan yumuşamış ve uzlaşmaya hazır bir kalbi hedef alıyordu.

HÜKÜMDAR! Yalnızlık en ağır cezadır; umut olmadığı takdirde ölümden daha fenadır, bu canlı bir vücutta ölümdür; tüm bedensel, ahlâksal ve ruhsal güçlerin bilinçli, yavaş yavaş ve hergün duyulan tahribi; her gün nasıl yaşlanıldığı, yavaşlanıldığı ve hantallaşıldığı hissedilir ve her gün yüz kere ölüm kurtarıcı olarak çağrılır. Fakat bu korkunç yalnızlık, en azından kuşkusuz ve büyük bir yarar içeriyor: insanı tek başına gerçekle yüzyüze getiriyor ve kendisiyle başbaşa bırakıyor. -Dünya gürültüsü içinde, olayların sarhoşluğunda kendini beğenmişliğin yalancı imgesi kolayca bırakılıyor;- fakat hapisliğin mecburî ataletinde, sürekli bir yalnızlığın mezar sessizliğinde uzun süre aldanılamaz. Eğer bir insan bir nebze gerçeklik duygusuna sahipse, tüm geçmiş yaşantısını kaçınılmaz olarak gerçek anlamıyla, gerçek ışığıyla görüyor, eğer bu yaşam, benim geçmiş yaşamım gibi abes, yararsız, zararlı idiyse insanın kendi celladı oluyor. Kendisiyle olan bu acımasız diyalog kendisi hakkında ne denli sıkıcı olursa, meydana çıkardığı düşünceler ne denli acı dolu olursa olsun bir kez başlarsa bir daha kesintiye uğratılamaz. Sekiz yıllık deneyim bana bu acı bilgiyi öğretti.

HÜKÜMDARIM! Geçmiş yaşantıma ne ad vereyim? Kuruntulu ve meyvasız çabalarla boşa harcanarak cinayette son buldu. Fakat ben ne bencil, ne de kötüydüm; ben iyi ve doğru için sıcak bir sevgi besliyordum ve kendimi buna adamaya hazırdım. Fakat yanlış ilkeler, yanlış bir tutum ve kabahatli bir kendini beğenmişlik beni suç işleme gafletine düşürdü; ben bir kez yanlış yola ayak bastıktan sonra onu sonuna dek götürmeyi görevim ve şerefim saydım. Böylece, içinden beni yalnız ÖLÜMSÜZ MAJESTELERİNİN güçlülerin güçlüsü ve kur-

tarıcı elinin çıkarabileceği uçuruma yuvarlandım.

Ben bu iyiliği hak ediyor muyum? Bunun üzerine yalnız tek birşey söyleyebilirim: Sekiz yıllık mahpusluğum süresince, özellikle son zamanlarda önceden asla olanaklı saymadığım acılara katlandım. Beni dünya nimetlerinin yitirilmesi üzmüyordu, tersine kendimi bir hiç olarak gördüğümün bilinci, yaşantımda yalnız suç eylemleri meydana getirişim, ve aileme yarar getirmeyi bir kez bile anlamayışım, ona karşı kendim gibi aciz bir ayaklanma çıkarmak istediğim büyük vatanıma yönelik suskunluğum, bana acı veriyordu. Sonunda öyle oldu ki, bizzat imparatorluk lütfu, bizzat benim hiçbir suretle hak etmediğim akrabalarımın sevgisi ve ince bakımları benim için yeni bir acı kaynağı oldu: Annelerine duydukları sevgi yoluyla SİZE, HÜKÜMDARA, Rusya'ya hizmet edebileceklerini ispat eden kardeşlerimi kıskanıyorum. Fakat o zamanlar Çarın çağrısı üzerine tüm Rusya birleşik düşmanlara karşı ayağa kalktığında diğerleriyle birlikte benim beş kardeşim de silahla donandıklarında, yaşamlarını yurdun savunulması uğrunda harcamak için, yaşlı annelerini ve küçük çocuklarını geride bırakıp gittiklerinde, -Çara ve Vatana hizmet edebileceğim ve etmek zorunda olduğum bir anda beni küçültücü ve gönülsüz bir atalete mahkûm eden hatalarımı, yanılgılarımı ve suçlarımı lanetlemiştim. O zamanlar durumum dayanılmaz olmuştu, kederim beni mahvediyordu ve yalnız bir tek şey için yalvarıyordum: Özgürlük ya da ölüm.

EFENDİM: Daha ne diyeyim? Eğer yeni yaşama başlayabilseydim onu başka türlü yaşardım. Fakat çok yazık! Geçmiş geri dönmüyor. Eğer geçmişi eylemlerle düzeltebilseydim, bana bir olanak sağlanmasını rica ederdim: ruhum temizleyici bir hizmetin iyileştirici çabası önünde irkilmezdi; suçumu ter ve kanla temizleyerek mutlu olurdum. Fakat fizik güçlerim isteklerimin ve duygularımın gücüne ve tazeliğine uzun süredir uymuyorlar. Hastalık beni baştan aşağıya yaramaz hale getirdi. Her ne kadar 44 yıl beni ihtiyarlatmadıysa da hapisliğin son yılları tüm yaşam gücümü tüketti, gençliğimin kalanını ve sağlığımı yıprattı: Kendimi yaşlanmış hissediyorum, uzun süre yaşayamayacağımı anlıyorum. Eylemsiz ve yararsız bir yaşamın arkasından yakınmıyorum; içimde artık yalnızca bir tek istek yaşıyor: Son bir

kez özgürlük içinde nefes almak, açık gökyüzüne, taze çimenlere bakmak, babamın evini görmek, mezarı önünde eğilmek, kendimi benim yüzümden acı çekmiş olan annemin son günlerine adamak ve layıkıyle ölüme hazırlanmak istiyorum.

HÜKÜMDARIM, SİZİN önünüzde zayıf yanlarımı itiraf etmekten utanmıyorum, açıkça itiraf ediyorum ki bir gece hapiste yalnız başına ölmek düşüncesi beni çok korkutuyor, evet bu bana ölümün verdiğinden daha büyük bir korku veriyor. ÖLÜMSÜZ MAJESTELERİ, eğer olanaklı ise en derin ruhum ve en içten kalbimle bu son, en ağır cezadan beni kurtarmanızı rica ediyorum.

Beni bekleyen yargı ne biçimde olursa olsun, onun önünde eğiliyorum, her hal ve durumda o adaletli olacak, onu itirazsız kabul ediyorum ve bu son defada SİZE, EFENDİM derin şükran duygumu SİZİN unutulmaz babanıza ve ölümsüz MAJESTELERİNE karşı, bana gösterilen tüm iyilikler için dile getirmeme izin verileceğini ümit etme cesaretini gösteriyorum.

14 Şubat 1857

Yalvaran bir suçlu
Michael Bakunin

MEKTUPLAR

Alexander Herzen'e[3]

İrkutsk, 8 Aralık 1860

Herzen Arkadaş!

Mektubunu tam "Glocke"[4] eleştirisini bitirdiğim sırada aldım. Sana, değerli satırlarına baktığımda beni saran derin ve coşkun neşeyi anlamak fazla bir çaba olurdu. Fakat o bende sözlerime inandığın umudunu uyandırarak, başka bir açıdan da beni cesaretlendirdi. Bu benim sana üçüncü mektubumdur; en az yirmi sayfa büyüklüğündeki ilkini almadın, ikincisini yaklaşık üç hafta önce senin bir tanıdığın aldı. Umarım ki daha önce olmasa bile en azından bununla birlikte o sana ulaşacaktır. Tamamlanmamıştır, fakat hemen sonunu göndereceğim, sana ulaşan bir yol bulmam iyi oldu. Bu üç mektubun ana konusu senin bir süredir herhangi bir garip körlükle acımasız ve haksız bir saldırı başlattığın Murawjew-Amurski'dir. Bu arada sana üçüncü kez yineliyorum ki, Rusya'da güç ve iktidar sahipleri arasında *kendimizi hiç zorlamadan* koşulsuz ve sözcüğün tam anlamıyla *bizimkilerden* sayabileceğimiz ve saymak zorunda olduğumuz tek kişi Murawjew'dir. Saldırılarının her tür nedenden yoksun ve tamamen gerçeğe aykırı olduklarını da hesaba katmıyorum.

Murawjew duygularına, düşüncelerine, önceki tüm eylemlerine, çabalarına ve sağlam niyetlerine göre bizimdir. Onu nasıl böyle yanlış tanıyabilirsin, bu gerçek bir ayıptır! Onun "Glocke"yi ne denli sevdiğini ve onu ele veren her hatanın onu üzdüğünü sana nasıl bir sempati ve saygı beslediğini, biliyor musun? O sıralar tam bizim Philippe Egalité'nin, büyük Prens Konstantin Nikolajewitsch'in düzmecesi altında her yandan gelen kıskançlık ve entrikalar sırasında söylenen ve ona karşı yö-

nelen hak etmediği suçlamaları ve *iftiraları* senden işitmenin ona ne denli acı geldiğini biliyor musun?

Şimdi Sibirya'dan ayrılıyor, görevini bırakıyor, dış ülkeye gidiyor ve mutlaka SENİ görmek istiyor. Onu tanıyacaksın ve diyeceksin ki, o her açıdan kalp, karakter ve enerji ile ilgili her şeyde olgunlaşmış bir insandır. Bize sıkıca bağlıdır, aramızdakilerin en iyisi, en güçlüsüdür, onda Rusya'nın geleceği yatıyor. Her ne kadar ona İçişleri Bakanlığı sunulmak isteniyorsa da, o, bir zaman için görevini bırakmaya karar verdi. Yönetim sistemi radikal olarak değişmedikçe, programı kabul edilmedikçe, onu almamaya kesin kararlıdır.

Onun programı özet olarak şöyledir: 1. Arazi dağıtımıyla birlikte köylülerin tam ve koşulsuz özgürlüğü. 2. Aleni yargılama, gerek alt, gerek üst düzeyde tüm memurların yönetsel suçları bakımından tâbiî olacakları yeminli mahkemenin yürürlüğe konması. 3. En geniş tabanda halk eğitimi. 4. Halkın öz yönetimi, bürokrasinin kaldırılması, Rusya'nın olanaklı olan büyük ademi merkeziyeti. Fakat Petersburg için anayasa ve parlamento istemiyor, birleşmiş Polonya'yı amaçlayarak Slavlar'ın çözüm bekleyen özgürlükleri açısından ve Avusturya ve Türkiye ile ölüm kalım savaşı açısından demir bir diktatörlük istiyor. Bu, programını uygulamaya yetenekli olduğunu ispatlayan bu ciddî devlet adamının programıdır. Onu en iyi arkadaşım olarak tanıdığım için Murawjew'in içtenliğini savunuyorum. Şimdi benim halim nicedir, benim, dostunuzun, Rusya'daki şerefi ve itibarına en az sizin kadar değer verdiğim "Glocke"nin dostu olan benim halim, Rusya'da, etrafında bir kaya gibi durmamıza değer biricik insana karşı, sizin nasıl aldanmış ve gözleri kamaşmış bir halde yalanlar ve iftiralar yaydığınızı görmekle, benim halim nicedir!

Şimdi Herzen beni dinle, bana inanma lütfunda bulunursan benim eleştirimi "Glocke"de yayımlama. Onun gibi bir adama vermen gereken tam bir memnuniyeti Murawjew'e onsuz da verebileceksin, ve özellikle *sans rétinen ces et sans 'équivoques* (açık ve çekincesiz) onu yönetim önünde pek ele vermemek için dikkatlice yapabileceksin. Fakat SENİN bana tam olarak inanmaman ya da varı yarıya inanman gerekiyorsa, öyle ki kafanda kuşku kalacaksa, bizi bağlayan ve bağlamış olan şey adına senden

eleştirimi kısaltmadan yayınlamanı istiyorum, ve eğer senin için kaçınılmazsa imzamla da yayınlayabilirsin. Dikkat ve tüm diğer çekingenliklerin şeytana bırakıldığı haller vardır. Biliyorum ki yanıtımın yayınlanması büyük huzursuzluklara yol açabilir. Önce beni birkaç yıl daha Sibirya'da mıhlayabilir, sonra Murawjew'i vaktinden önce hükümetin önünde, hepimizi Petraşevski'nin şahsında Rus kamuoyu önünde ve en sonunda, böyle kaba, böyle tatsız, böyle intihar edercesine bir yanılgıya düşen "Glocke"nin kendisini zor duruma düşürebilir. Herşeye rağmen, eğer ne kalbin ne de ruhun Murawjew'in iyice gönlünü almak için başka bir yol göremiyorsa, yayınlamanı isterim. Taraflardan birinin bir eyleminin, her iki taraf için de kaçınılmaz olarak çirkin, çoğunlukla rezil sonuçlar doğurduğu, ne bir tarafa ne de diğerine, bu sonuçlardan sıyrılma hakkı tanımadığı haysiyet meselelerinde böyle yapılır. Sataşmayı yayınladın, şimdi de eleştiriyi yayınla, ya da alçakça aldatıldığını, bağışlanmaz bir biçimde yanılgıya düştüğünü yüksek sesle ortaya koy. Bunu senin adalet duygundan, soylu düşüncenden, esas meseleye olan sadakatinden bekliyorum. Herzen, gerçi sen bizim yargıcımızsın, şunu da anımsa ki biz de senin yargıcınız. Aramızda, ne SENİN ne de bizim yırtıp atamayacağımız karşılıklı sorumluluk dayanışması vardır.

Bu ayrıntılar yetsin şimdi, genel olarak "Glocke"un durumu üzerine konuşalım. Her yerde, son zamanlarda etkinliğinden çok şey yitirdiği konuşuluyor. Bu düşüşün nedenlerinden biri hiç kuşkusuz yanlış haberlerdir. Girişiminin başarısız kalması için, Murawjew ve Doğu Sibirya ilişkisinde olduğu gibi böyle iki, üç yanlış tutum yeterlidir. Muhabirlerin seçiminde büyük bir dikkat gözetmek zorundasınız. Deniyor ki şimdi Rusya'da çiğ düşüyor, fakat buz altında yeterince pislik var ve pislik kokuyor. Tam bir Rus yaşantısı, halis küçük Rus entrikaları ve tutkuları, halis yerli kokan bok, hain entrikalar ve acımasız küçük kendini beğenmişlikler tortusu, hafiflik, kıskançlık, kin, beyinsizlik, cansız katı kalplilik ve iyiliksever martavallar, küçük davranışlar ve gürültülü sözler, şimdi tüm bunlar yüzeyde toplanıyor ve şimdiye kadar sizin "Glocke"nizden başka bir özgür yayın organı mevcut olmadığı için, hepsi ona yöneliyorlar. Bu günlerde liberalizm ve demokratizm maskesi altında gizlenmek zor değildir -soylu sözleri ve safsataları kim bilmiyor ki! Çok

ucuz, çok zararsız ve tehlikesiz oldular ki, tüm köşelerde hattâ Sibirya'da uygun olan ve olmayan zamanlarda da işitiliyorlar. Bu durum, insanı onları kullanmaya utandırıyor. Hükümet liberalizmi, hükümet demokratizmi, yalnız sözcükler, sözcükler ve gene sözcükler, ama bunların arkasında insana fena gelen çirkin küçük gerçeklik saklı duruyor. Rusya'da sözcükler bana kusturucu etki yapıyor, -ne denli etkin ve güçlü olurlarsa bana o denli kötü geliyorlar. Yalnız sözünün eyleme dönüşeceğine inandıran kimselere inanmak gerekir; diğerlerine gelince onlara aşağıdaki gibi davranmak isterim: Birisi sözcüğü ne denli güzel işlerse, ben ona darağacını o denli yüksek hazırlarım. Muhabirlerinizin çoğu onların yüksek duygulu martavallarının kendilerini yükümlü kıldığı bu soylu eyleme yetenekli ve hazır mıdırlar? Fakat siz onları dinliyorsunuz, siz ağır, hemen hemen yapılamaz bir görev yüklendiniz: Rusya'da faaliyet gösteren insanları Londra'dan yargılıyorsunuz. Nikola zamanından kalan küçük Michel, Orlow, Sakrewski, Panin vb. vb. sizce bilinen insanlar sözkonusu olduğu sürece bu sizin için kolaydı, fakat şimdi arenada sizce çok az bilinen ya da bilinmeyen insanlar görünüyor. Ve siz onlar hakkında size Rusya'dan bildirilen gerçeklere dayanarak yorum yapacaksınız. Bunun doğruluğunu size kim garanti ediyor? Rusya da ülkeyi tanıyan, vicdanları ve insafları, kendinizinki kadar güvenilir, size yollanan bilgileri sınayacak ve doğrulayacak, pratik yetenek ve zekâ ile dolu birkaç insanınızın olması gerekmez mi? Aksi taktirde hep aldanırsınız ve Rusya'daki tüm etkinliğinizi yitirirsiniz. Yazışan arkadaşlar arasında, hattâ eskiden sahip olduğumuz çevreden kalanlar arasında böyle insanlar bulmak kolay değildir. Çoğu donmuş ve felç olmuştur ve ölüler arasındaki ölüler gibi yaşayıp gevezelik ediyorlar.

Şimdi, Rus özel yaşantısı gibi, resmî yaşantısı da acayip bir gösteri sergiliyor! O, bir gölgeler ülkesidir. İçinde canlı insanların aslında yaşamayan karikatürleri dolaşıyor, konuşuyor, görünüşte düşünüyor, deviniyorlar. Tüm tutkuların retoriğine sahipler, fakat bir tek tutkuları, gerçeklikleri, genel olarak belirgin bir karakterleri yok, edebiyat, yazarlık ve boş laflar var, fakat bir damlacık yaşam ve eylem yok -hiçbir şeye gerçek bir ilgi duymuyorlar. Tüm bu konuşmaların bir eyleme varmayaca-

ğı önceden bilinirse onlarla nasıl konuşulur? Edebiyat ki şimdi onların esas işidir, kendini sudaki balık gibi hissediyor. Göklere çıkardıkları Panayew'ler, ve sahte kardeşlik tutkuyla boş göğüste çarpıyor ve o göğüsten, içinde, yürek olmadığı için tiz bir ses geliyor. Kafalarda, hazır kategori ve sözcüklerle cilalanmış fırtınalar kopuyor, ne var ki yaşayan, yaratıcı bir beyin yok; kollarda güç yok, damarlarda kan dolaşmıyor; yalnızca gölge var, geveze, tın tın eden gölge, öyle ki onların arasında insanın kendisi de gölge oluyor. Şimdi onlar Stankjewitsch'ten, Belinski'den, Granowski'den ve sizin eserlerinizden topladıkları az bir kapitalle esnaflık yapıyorlar. Uyuyorlar, ellerini sallayarak yüksek sesle düş görüyorlar ve ancak bu sözümona ciddî şahısların tek gerçek tutkuları olan kişilikleri, gururları tehlikede ise gözlerini gerçeğe açıyorlar, -Rus toplumunun diğer katmanlarında olduğu gibi, burada da, cep doldurma tutkusu hüküm sürüyor. Gölgeden mucize bekleyebilir miyiz? Rusya ancak zekânın, tutkunun ve bilincin mucizesiyle kurtulabilir. Ben edebiyatta tanınmış adlardan hiçbir şey beklemiyorum, ama halkın gizli gücüne inanıyorum, orta tabakaya inanıyorum, tüccar sınıfına değil, -hattâ o soylulardan daha molozdur- tersine yaşayan, resmen tanınmayan orta tabakaya, sürekli olarak özgür bırakılanlardan, kommi'lerden, küçük burjuvalardan, papaz oğullarından meydana gelen orta tabakaya inanıyorum, onlarda hâlâ Rus keskin zekâsı, Rus atılgan girişim ruhu vardır; bizzat soyluluğun birçok şeyi barındırdığına da inanıyorum. [*]

Rus devrimi korkunç olacak, buna karşın gelmesi zorunlu olarak istenebilir, çünkü bir tek ve yalnız o bizi perişan eden uyuşukluktan uyandırıp gerçek tutkulara ve gerçek ilgilere getirmek gücüne sahiptir. O belki canlı insanları meydana çıkaracak, şimdi bilinen insanların çoğunluğu ancak giyotine layıktır. Bu benim kanımdır. Evet, hattâ soruyorum, içimizden

* Bu sözcüklerle mektubun ilk sayfası bitiyor, bunun arkasından 2 ile numaralandırılmış olan, başka bir ebattaki ikinci sayfa geliyor; bu ikinci sayfanın başı, ilk sayfanın sonuyla kelimesi kelimesine aynı olduğundan, bu başlangıç bırakılabilir. (Almancaya çevirenin notu.)

çoğu yakasını bu uyuşukluktan kurtarabildi mi? Faaliyet, insanları yorup bitiriyor. Fakat gündelik Rus tatsızlığı onları hırpalayıp eziyor. Turgenjew, Kawelin, Korsch, yaşayan insanlar mı? Sizin öteki dost ve tanıdıklarınızı bilmiyorum, fakat soruyorum, onlarda hâlâ yaşam var mı? Bu bahar bana Rusya'ya gitme izni verileceği söyleniyor, orada insan arayacağım. Beni esas bu ilgilendiriyor. Burada ben Murawjew'den başka bir kişi daha tanıdım, genç General Nikolai Pawlowitsch Ignatiew, Petersburg genel valisinin oğlu, ve eğer yanılmıyorsam Herzen senin bir tanıdığın. O şimdi mucize yarattığı Çin'den geri dönüyor: İngiliz ve Fransız elçilerinin, Lord Elgin ve Baron Gross ve onların ordularının gözü önünde parlak bir biçimde baş rolü oynamayı ve Rusya'ya Fransızlar'ın ve İngilizler'in elde edebileceği yararlara göre eşsiz büyük yararlar elde etmeyi başarmıştır. Onun yaptığı sözleşmeyi gazetelerden okuyacaksınız, fakat okuyup öğrenemeyeceğiniz şey İngiliz özellikle Fransız ordusunun Çin'deki örneği olmayan barbarlığıdır. Birincisi çoğunlukla hırsızlıkla yetiniyor ve esasen Sipahilerden[5] oluşuyor, ama sonuncusu, gerçek Fransızlar kadınların ırzına geçiyor ve bu yüzden onları boğuyor veya öldürüyorlar ve bacaklarını kesiyorlar. Bundan da Rus keskin zekâsı ve Rus disiplini yararlanıyor: Ignatiew 19 Kazak'ın başında Çin'in kurtarıcısı olarak meydana çıkıyor ve şimdi biz sakin okyanusta ayağımızı sağlam basıyoruz. Biz yine Ignatiew'e dönelim. Yaklaşık olarak otuz yaşında genç bir adamdır, çok sempatiktir ve kendisinin söylediği sözlere, belirttiği duygulara ve tüm varlığına göre kararlı, enerjik ve son kertede yeteneklidir. Hırslıdır, fakat soylu, Rusya için demokratik reformlar ve dışarıya karşı Slav politikası isteyen bir yurtsever, kısacası küçük farklarla aynı Murawjew gibidir, birleşiyorlar ve birlikte davranacaklar. Sürekli ilişkilere girilmesi sizin için yararlar getirecek olan yandaşları vardır. Atıp tutmuyorlar, az yazıyorlar, buna karşılık çok biliyorlar ve Rusya'da nadir rastlanan bir biçimde çok çalışıyorlar. Dostum, sana kendimden daha neler yazayım?

Marigny caddesindeki son ayrılışımızdan beri size, *faits ve gestes*'iminî[*] ayrıntılı raporunu yollamayı düşünüyorum. Fakat

* İş ve Eylemler

şimdilik şu anki yaşantım hakkında birkaç söz söylemek istiyorum: Önce Dresten'de, sonra Königstein'de olmak üzere, Saksonya'da bir yıl, yaklaşık olarak bir yıl da Prag'da, hemen hemen beş ay Olmütz'de, hep prangalı olarak, hattâ Olmütz'de duvara bağlanmış olarak kaldıktan sonra, Rusya'ya gönderildim. Almanya'da ve Avusturya'da sorgulara verdiğim yanıtlar çok kısaydı: "Benim ilkelerimi biliyorsunuz ben onları saklamadım ve onları açıkça dile getirdim; demokratikleşmiş bir Almanya'nın birliğini, Slavlar'ın kurtuluşunu, yapay olarak birleştirilmiş bütün imparatorlukların dağılmasını, hepsinden önce Avusturya İmparatorluğu'nun yıkılmasını istiyorum. Elimde silahla yakalandım, beni yargılamak için yeterli delillere sahipsiniz. Artık hiçbir soruya yanıt vermeyeceğim."

1851 Mayıs'ında Rusya'ya Alexejewsche Ravelin'deki Peter-Pauls Kalesi'ne götürüldüm. Orada üç yıl geçirdim. Varışımdan iki ay sonra İmparator adına Kont Orlow bana geldi: "İmparator beni size yolladı ve şunu söylemekle görevlendirdi: 'Ona söyle, bana ilahî bir oğulun ilahî babasına yazdığı gibi yazsın!' yazmak istiyor musunuz?" Biraz düşündüm ve tarttım ki, ben juri önünde, aleni yargılamada rolüme sonuna dek sadık kalmak zorundayım; fakat dört duvar arasında, utanmadan işin biçimini yumuşatabilirim, bunun için bir aylık süre rica ettim, bunu elde ettim ve sonra şiir ve gerçeklik biçiminde bir tür itiraf kaleme aldım. Ayrıca eylemlerim zaten öyle açıktılar ki hiçbir şey saklamaya gerek duymadım.

İmparatora onun kibirsiz ilgisine yakışan deyimlerle teşekkür ettikten sonra ekledim: "Majesteleri, itiraflarımı rapor etmemi istiyorsunuz, iyi, size yazacağım, fakat biliyorsunuz ki hiç kimse bir itirafta, yabancı suçlar için ceza ödemez. Gemim battıktan sonra bana bir hazine kaldı, şeref ve bilinç ki bana itimat etmiş olan hiç kimseyi ele vermeyeceğim ve bu yüzden hiç kimsenin adını kullanmayacağım." Bunun üzerine ona yurtdışındaki tüm yaşamımı *quel ques exeptions prés* [*] duygularım, izlenimlerim ve tüm planlarımla birlikte betimledim, burada onun iç ve dış politikasıyla ilgili hiçbir şey yer almadı.

Öncelikle umutsuz durumumun bilincinde olarak ve sonra

* Azıcık istisnayla.

Nikolai'ın enerjik karakterini gözönünde bulundurarak yazdığım mektubum son derece kararlı ve soğukkanlıydı ve bu yüzden onun hoşuna gitti. Ve ben gerçekten ona bazı şeyler için teşekkür borçlu isem, bu da, yazımı aldıktan sonra bana hiçbir soru sormamış olduğu içindir.

Peter-Paulus Kalesi'nde üç yıl geçirdikten sonra 1854 savaşı başlangıcında yeniden üç yıl oturduğum Schlüsselburg'a getirildim. Ağız hastalığına tutuldum ve tüm dişlerim döküldü. Ömür boyu hapis olmak, yaşamı amaçsız, ümitsiz ve ilgisiz bir biçimde sürüklemek zorunda kalmak korkunçtur. Her gün şunu söylemek zorunda kalmak korkunçtur: "Bugün daha aptallaştım, yarın daha da aptallaşacağım." Haftalarca gitmeyen ve ayda en az iki kez yinelenen korkunç diş ağrısı yüzünden ne gece ne gündüz uyuyabiliyordum, okusam da, iş yapsam da, hattâ uyku sırasında kalpteki ve ciğerdeki rahatsız edici acı duygusu ve şu *sentiment fixe* [*] altında mahvoluyordum: Ben bir köleyim, ölüyüm, kadavrayım. Ama cesaretimi yitirmedim, eğer bende din duygusu kalmış olsaydı, o bu kale içinde büsbütün yok olurdu. Yalnız bir şey istedim: uyaşmadan ve değişmeden kalmak, eğilmeyeyim, alçalmayayım ki, herhangi bir aldatıcı düşte teselli aramayayım; yalnız bir şey istedim, sonuna değin ayaklanmanın kutsal duygusunu sımsıkı korumak.

Nikolai öldü ve benim umutlarım canlandı, taç giyme töreni ve onunla birlikte af geliyor, fakat Alexander Nikolajewitsch önüne konan listeden benim adımı kendi eliyle siliyor ve bundan bir ay sonra anam ondan yalvararak benim affımı istediğini zaman şöyle diyor: "*Sachez Madame, que tant que votre fils vivra, il ne pourra jamais 'etre libre.*"[**] Bunun üzerine gelip benimle görüşen kardeşim Alexej'le bir ay daha sabretmek üzere anlaştım, o zamana değin ben özgür olamadığım taktirde bana zehir ulaştırma görevini üstlendi. Fakat ay bitti -bana kale hapsi ile Sibarya'ya sürgünden birini seçebileceğim bildirildi.

* Sabit duygu.

** "Şunu biliniz ki Madam, oğlunuz yaşadığı müddetçe asla özgür olamayacak."

Elbette ki ikincisini seçtim. Bunu imparatordan koparabilmek benimkilere az bir çabaya mal olmamıştı. O birçok başvuruyu bir keçi inadıyla geri çevirmişti, bir keresinde elinde benim mektubu olduğu halde (anlaşıldığına göre 1851 yılında Nikolai'a yazmış olduğum mektup) Prens Gortschakow'a (dış işleri bakanı) gelerek: *"Mais je ne vois pas le Moinare repentir dans cette lettre"* [*] demişti. Sonunda 1857 Mart'ında Schüsselburg'dan çıktım ve üçüncü bölümde bir hafta ve çok yüksek bir izinle benimkilerin yanında köyde yirmidört saat geçirdim, ve Nisanda Tomsk'a götürüldüm. Orada yaklaşık iki yıl geçirdim. Aile reisleri altın madeninde çalışan Xaveri Wassilijewitsch, Kwiatkowski olan sevimli bir Polonya ailesini tanıdım. Kentten bir kilometre uzakta bir çiftlikte ya da Sibirya'da söylendiği gibi 'Saimka' Astangowo'da küçücük bir evde sessiz ve babadan kalma biçimde yaşıyorlardı. Ben her gün onlara gitmeye başladım ve her iki kızlarına Fransızca ve başka bir dil öğretmeyi önerdim, hanımımla arkadaş oldum ve onun derin güvenini kazandım, ona tutkuyla âşık oldum, o da beni sevdi ve onunla evlendim, halen iki yıllık evliyim ve tam anlamıyla mutluyum.

Kendin için değil, tersine başka biri için yaşamak çok zevkli, özellikle eğer bu bir başkası sevgili bir kadın ise kendimi iyice ona verdim, fakat o da kalbi ve zekâsıyla benim tüm çabalarımı paylaşıyor. O bir Polonya'lıdır, ama düşüncelerinde katolik değildir, bu yüzden Polonya milliyetçiliği taşımaz ve bir Slav vatanseveridir. Batı Sibirya genel valisi, Hasford, benim bilgim olmadan Sibirya'dan kurtuluşumun ilk adımı olan sivil hizmete geçme hakkındaki yüksek izni çıkardı, fakat ben bundan yararlanmaya karar veremiyordum, çünkü rozeti takar takmaz arılığımı ve içtenliğimi kaybedebileceğimi düşünüyordum; Doğu Sibirya'ya yerleştirilmem izni için uğraştım ve bunu zorlukla elde ettim. Tomsk'a gelerek beni ziyaret eden ve bana olan saygısını herkesin önünde dile getiren Murawjew'in bana olan sempatisinden korkuluyor. Ona uzun süre izin vermek is-

* Bu mektupta en ufak bir pişmanlık bile görmüyorum.

temediler ama sonunda verdiler. 1859 Mart'ında Irkutsk'a taşındım ve o zamanlar yeni kurulmuş olan Amur Şirketi'nin hizmetine girdim; bunu izleyen yazda tüm Transbaykal'ı dolaştım ve 1860 başlarında şirketten ayrıldım, çünkü bundan doğru birşey çıkmayacağına inanmıştım. Şimdi Benar'daki altın madeninde bir yer arıyorum, benim şimdiye değin olan çabalarıma başarı tacı kısmet olmadı, fakat ben kardeşlerimin yardımı olmadan yaşamak istiyorum. Onlar zengin değildir, üstelik Petersburg'ta köylü sorununun çözümlenmesini beklemeden köylülere toprak vererek pratikte onları özgürlüklerine kavuşturdular ve bütün işleri gündelikçilerle hallettiler, bu da büyük harcamalar gerektirir. Onlar gibi ben de burada oldukça sınırlı olanaklarla yaşıyorum, ama umuyorum ki bu durum hemen düzelecektir. Rusya'ya gitmenin zamanıdır. Şimdiye değin Murawjew'in benim için geriye dönme hakkı alma çabaları sonuçsuz kalmıştı. Timaschew ve Dolgoruki Sibirya ihbarlarına dayanarak beni tehlikeli ve uslanmaz bir adam sayıyorlar. Öbür yandan Murawjew beni bu bahar kurtarmayı başaracağına inanıyor.

Şimdi başarıya çok inanıyorum ve Rusya'ya gitmek benim için gerçek bir zorunluluk oldu. Ben sakin yaşamak için doğmadım, isteğim dışında uzun yıllar dinlendim, şimdi işe koyulmanın zamanıdır. Sibirya'daki çalışmalarım Polonya'lılar arasında propaganda yapmakla sınırlı kaldı, bu oldukça başarılı bir propagandaydı. Onlar arasındaki akıllı ve önemlilerin Polonyalılar için yaşamlarını Ruslar'ınkinden ayırmanın olanaksız olduğuna ve de onlar için Rusya ile anlaşmanın gerekli olduğuna inandırmayı başarabilmiştim. Murawjew'i de imparatorluğa ademî merkezîyet gerektiğine ve bir Slav federasyonu politikasının akıllı ve kutsal bir iş olduğuna inandırabildim. Şimdi, eskileriyle yeniden tanışmak ve yenilerini bulmak amacıyla insanları aramak için, bizzat Rusya'yı daha yakından tanımak için ve onlardan ne beklenebileceğini ve ne beklenemeyeceğini önceden anlamak için, Rusya'ya gitmeliyim. Eğer içteki köylü sorununun canlandırdığı hareket, bunun gibi dıştan görünüşte Napolyon'ca, fakat gerçekte büsbütün sönmeyen devrimce meydana getirilen ve aleti Napolyon olan hareket, diyorum ki, bütün bunlar birlikte Rusya'yı sarsmazsa çok

acaip olurdu. Bunun için bir olanak bulunduğu sürece umut besleyeceğiz.- o zamana değin Allahaısmarladık, dostlar.

Hürmetlerimle.

M. Bakunin

Aşağıdaki mektuba arkadaşım Reichel'e verilmek üzere bir mektup ve portremi ekliyorum.

Kuşkusuz bana yanıt vermek isteyeceksiniz. Bu durumda sizden mektuplarınızı güvenceli yolcularla Petersburg'a yollamanızı rica ediyorum ya da Nikolai Pawlowitsch Ignatiews adına, ya da....

Alexander Herzen'e[6]

22 Haziran 1867
Ischia aLago. Villa Arbusta.

Sevgili Herzen!

Sserno-Ssolowjewitsch'in broşürünü bekledim durdum, ama boşuna! Fakat sana söylemeliyim ki mektubun beni korkuttu. Sserno-Ssolowjewitsch[7] açısından değil, tersine senin yüzünden. Senin kuşkularını ihtiyarca şeylere yoruyorum. Ben Sserno-Ssolowjewitsch'in sana karşı çirkin bir hakaret yazısı yayımladığına ve senin ona karşı kızgınlığının haklı olduğuna inanmaya hazırım. Ama sen yalnız ona ve mültecilere Cenevre'li yaşıtlarına sövmüyorsun, Pogodin'lerin, Katkow'ların, Aksakow'la-rın ve Turgenyev'lerin -sanki bunlar bizim için delil olabilirlermiş gibi- onları işaret ettiklerini söyleyerek ve üstelik serseriliklerinin, hükümetin önlemlerini haklı çıkardıklarını! ekleyerek, yeni kuşağa karşı korkunç bir lanet savuruyorsun. Peki kim bunlar? Kuşkusuz yalnızca, sayıları hükümetin onlara karşı ciddî önlemler almayacağı kadar mikroskobik olan Cenevre'li mülteciler değiller, aynı zamanda *zührevi hastalıklı genç kardeşler* diye lekelediğin ve daha genç ve daha becerikli kuşak bekleyişi içinde iz bırakmayacak bir ölüme mahkûm edilmiş olan tüm bir genç kuşaktır.

Hayır Herzen, şimdiki genç kuşağımızın eksikliği ne olursa olsun, onlar Katkow'lardan ve Pogodin'lerden daha üstün değerdedirler. Senin Aksakow ve Turgenjew'lerine göre daha yüksektirler ki bu taşkın ihtiyarların yorumları onlara yalnız şeref verir, -Dünyada yönetimin doğal ve zorunlu olan iğrenç doğasından başla hiçbir şey onun bu zavallı önlemlerini savunamaz.

Beş, on yıl önce anlayışı kıt ve yarı resmî ve örümcekli resmî pratik bakış açısına sahip insanların ne diyeceklerine aldırmadan, ileriye soğukkanlı baktığın ve diğerlerini yönettiğin sıralarda kendini isteklerinin iyice yakın duran yarı uygulanışının kuruntulu umuduna kaptırmadığın zaman; aslında gerçekleşmelerin aldatıcı ve yalancı parlaklığının gözlerini kamaştırmasına izin vermeden böyle korkunç, yaşlılığını meydana çıkaran kendin için korkunç sözleri söylemezdin. O zamanlar gücünü biliyordun, fakat güç yücedir ve öteden beri kendine karşı öyle bir güveni vardır ki, düşmanlarına karşı da adaletli olabilir. Fakat senin son mektubun bir kızgın yaşlının adaletsizliğiyle doludur. Turgenjew'le aranda bir Campo Formio olduğunu yazıyorsun. Biraz dur, Herzen! ve düşün, Campo Formio Napolyon alfabesinin ilk harfiydi ve son harfi Waterloo ve Sankt Helena'ydı. Turgenjew senin genç kuşakla olan çekişmenin kokusunu aldığı için incelikle sana yönelmeye kalkışmaz mıydı; ne ki senin genç kuşakla aranın açılması onu sonuna dek hasta, tatsız ve güçsüz yaptı. Aynı nedenler aynı sonuçları meydana getireceği için senin ve kendisinin aynı ortamda duracağınızı gerçekten düşünmüş olmaz mı?

Teker teker ele alırsak genç kuşak içinde bol miktarda hoş olmayan, düzensiz, hattâ kirli yanlar bulunabilir. Ayrıca çok doğal bir görünüş vardır: eski cinsel, patriarkal ve sınıfsal geleneklere dayalı moral, kesin olarak yok edilmiştir. Yenisi uzun süre sağlanamamıştır, fakat önceden kestiriliyor. Ve yalnız temelden gelen bir toplumsal dönüşüm onu gerçekleştirebilir. Ne denli akıllı ve güçlü de olsa bu işi yapmaya tekilin gücü yetmez. Bu yüzden yeni bir moral da yoktur. Yeni kuşak onu aramaya çıktı, fakat henüz bulamadı. İkircikler, zıtlıklar, çirkinlikler ve az olmayan kirli skandallar bu yüzden var oluyor. 1793 yılı döneminde de bu böyleydi, ahlâkı o zaman giyotin temizledi ve henüz olgunlaşmamış meyvenin çürümesini önledi.

Bu çok can sıkıcıdır, insanın gücüne gidiyor ve kızdırıyor, fakat bu doğal ve kaçınılmazdır. Tüm bunlar, senin anılarında çok tutarlı olarak betimlediğin ve meydana çıkardığın bu mülteci hastalığı dolayısıyla bizim deneyimsiz, zavallı, genç Rus mültecileri arasında katmerleşiyor. Fakat tüm bunlar genç kuşağımızın ciddî ve yüksek niteliklerine gölge düşürmemelidir.

Onlarda yapay elde edilen ve yalnız hafizadan çıkan şey bulunmuyor, tersine, eşitlik, iş, adalet, özgürlük ve akıl için gerçek tutku yaşıyor. Bu tutkuyla dolu olarak onlardan düzinelercesi ölüme, yüzlercesi Sibirya'ya gitti. Her yerde ve her zaman olduğu gibi onlar arasında da boş göstericiler, tatlı martavalcılar olduğu gibi kahramanlar da vardır, şatafatsız, ya da kendisine iftira eden şatafatlı, çalım satarak aşırılığa düşen kahramanlar. Hayır, Herzen, sen ne söylersen söyle, yeni yaşamın ve gerçeğin bu büyümemiş, bilinçsiz ve çok kez oldukça rahatsız öncüleri senin ciddî cesetlerinden bin kez, yüz bin kez daha üstündürler.

Şimdi bunları bırakalım ve biraz da başka şeylerden konuşalım. Benim elçi Fanelli'ye yazdığım mektubun kopyasını Mroczkowski'den aldın mı? Bundan anlayacaksın ki Napoli Valisi Marquis Gualterio Floransa'da benim sahte İtalyan banknotu yapmaya uğraştığım söylencesini yaymaya çalışıyor. Susamazdım ve ellerimi kavuşturup oturamazdım; tüm kurallara göre ve klasik tedbirlerle, ama suçlunun cezalanması için kesin niyetle işe koyuldum. Liniaco bana yazılı bir delil vermeyi yadsıdığı takdirde ona karşı bir dava açacağım, ya da onu koşullara göre hinlik yapıp, düelloya zorlayacağım. Ama o bana delili verirse Gualterio'ya karşı işe koyulacağım. Bekleyelim ve görelim; birşey kesindir: Kolay kolay kurtulamayacaklar. Belki de İtalya'yı terketmek zorunda kalacağım. Bu esasen Gualterio'ya bağlı değildir, tersine Napolyon'un bizim Saschenka II.yi[*] aldatmayı ve tuzağa düşürmeyi ve Schuwalow'u satın almayı başarıp başaramamasıyla ilgilidir.

Sen Schuwalow'u çok isabetli olarak IV. Peter diye isimlendirdin, olanaklıdır ki bu imparatoru şaşırtacak ve kesin olarak Schuwalow'la arasını açacaktır. Eğer A.N. [**], Glocke'yi okumadıysa sarayda Schuwalow'un, imparatora senin makaleni okuyacak ya da gösterecek kimi kayırıcıları bulunacaktır.

Bir Fransız-Rus anlaşmasının var olduğuna pek inanmıyorum, o Rusya ile Prusya arasında bir bölünme olurdu; şayet durum böyle ise, kuşkusuz bir İtalya-Rusya anlaşması da

* Alexander II. (Dragomanow).

** Alexander II. Nikolajewitsch (Dragomanow).

vardır, öyleyse hemen İtalya'dan ayrılmak zorunda kalacağım, çünkü burada anayasal özgürlük maskesi altında polis keyfiliğinin alışkanlığı gittikçe yerleşiyor.

"Glocke"nin 15 Haziran'dan sonra altı ay çıkmayabileceğini bana söylediğin için, sana yazıyı yollamadım. Sevinçle görüyorum ki 1 Temmuz sayısının yayınlandığını bildiriyorsunuz, böylece yayının kesilmemesine de mi karar verdiniz? Eğer böyle ise, bana yaz ki, derhal benim ilk makalemi ve bunun arkasından gelecek her sayı için bir dizi diğerlerini göndereyim.

"Mazurka"nda birçok şey tutarlı ve doğru betinlenmiş, ama burada tövbe etmiş bir devrimcinin, tutarlı bir sosyalist için uzlaşılması mümkün olmayan kişilerle yarı yarıya anlaşmaya hazır olduğu havası sezilmektedir. Öyle görülüyor ki sen yalnız slavofil partinin insanlarını esirgiyor ve onları güçlendiriyor değilsin, aynı zamanda Katkow'la insanca konuşmaya başlıyorsun, sanki birisi tam satılık serserilerden değilmiş, diğeri çürüyen bir ceset değilmiş gibi. Sanki onlarla ahenk içinde konuşmanın ve çalışmanın senin için olanaklı olan dakikayı sezdiğin ve beklediğin sanılıyor. Prens Tscherkaski'nin Polonya hakkındaki kirli, basit, utanmaz konuşması alaycı bir gülmeden fazlasını haketti. O damgalanmayı hak etti. Bundan gülüp geçilemeyecek, tersine sıkı bir yargılama gerektirecek kadar fazla siyonizm ve toplumsal-ahlâkî bozukluk yankılanıyor. İyi olan ise bu yüceler yücesinin yolculuğunun tasviridir. Haşmetmâp'larını, Paris'teki cesur fırça darbeleriyle karşılaştıran,[*] Kışlık Saray'daki Çarlık yaşantısının tasviri *bir chef d'oeuvre* [**] dir. Cyrill ve Methodius'un oğlu Pogodin ve *"bal Mabille* bahcesindeki Cancan dansı oynayan kadınlar" arasında Philaret bana, akıllı ve canlı gülüşleri, Rusya üzerinde öyle güçlü ve hayırlı etkiler yapan genç Herzen'i anımsattı. Yaşlanma Herzen! eğer yaşlanırsan bundan ne çıkar. J.J. Rousseau gibi doktinci olma, tersine bizim güçlü Voltaire'imiz olarak kal. Senin gerçekliğin burada yatıyor ve sen bunun için güçlüsün. Yaşlanma Herzen ve genç-

* Burada Alexander II.nin Paris uluslararası sergisini ziyareti amaçlanıyor.

** Üstatça bir yapıt.

lere sövme. Eğer onlar gülünçse alay et, eğer kusurlu iseler cezalandır ve azarla, fakat onların içten etkinlikleri ve çabaları önünde, onların eylemleri ve özverileri önünde saygı dolu olarak eğil.

Ogarjow'u benim adıma dostça kucakla.

Senin M. Bakunin'in

Czerneckis'in dostça yardıma hazır oluşundan yakında yararlanacağım.

P.S.: Senin berezowski'yi neden fanatik diye nitelediğini soruyor, "O temizdir, çünkü o bir fanatiktir" -ne acaip ve sana yakışmayan bir kelime oyunu ve fanatik ne demektir. Bir deli, belki de bir çılgın. Kardeşim, bu en yüksek kertede bir haksızlıktır. Olayın [*] yüce tarihsel-felsefi yorumu dışında başka yaşam, başka hukuk, başka tutku yokmuş gibi. Berezowski bir öç alıcıdır. Polonya'nın ve Polanyalılar'ın sabırla katlandıkları tüm suçlar, tüm acılar ve kanlı hakaretlerin yetkili öç alıcısı. Senin bunu anlamaman olanaklı mıdır? Böyle öfke patlamaları olmasaydı, insanlardan ümit kesilebilirdi.

* Alexander II.ye yapılan suikast.

Ogarjow'a

2 Ekim 1869
Locarno

Evet, arkadaş Ağa[8], kısaca cennete yerleştim. Düşünsene, Cenevre'nin kuru, yavan atmosferinden sonra, bütün o hoş sıcaklığıyla, güzelliğiyle ve ilkel çocuksu-sevimli sadeliğiyle İtalya. Sana, cesur yaşlı Quadrio'ya yazdığın mektup için, Zamferici'ye de Speafico'ya yazdığı mektup için teşekkür ederim. Her ikisi de beni çok dostça karşıladı. İhtiyarla birazcık tartıştım, çok rahat bir biçimde nazik *liberto ve socializmo* sorununa derinlemesine dalmadan. O hâlâ güçlü ve sağlıklı ve yorulmadan ve dinlenmeden çalışıyor. Üç kişi bir araya geldik ve karar verdik ki *Locarno*'ya yerleşmek benim için daha iyi olacaktır. Sonraki bir gün buraya geldim ve bana onlar tarafından salık verilen iyi insanlar yardımıyla bir konut ve bir aşçı kadın buldum. Ev güneşe bakan tarafta dört harika odadan oluşuyor. Mobilyalıdır, üç yatak, çamaşır, mutfak eşyasıyla, bahçede duran mükemmel bir mutfakla, Lage Maggiere'ye doğru olağanüstü güzel manzarasıyla, hepsi aylık 55 franka; hizmetçi kızla aşçı işini yapan kadın yiyecek ve yatacakla birlikte 15 frank alıyor. Burada herşey Cenevre'ye göre yarı yarıya ucuz görünüyor ve öyle rahat, öyle serbest, öyle sade ve öyle güzel ki. Kısaca sade bir cennet. Gerçi burada burjuvazinin anladığı anlamda bir cemiyet yoktur. Fakat bizim anladığımız anlamda en eşsizi vardır. Burada bir arkadaşım var- sezinliyorum- Angelo Bettoli bir Armajuolo yani demirci denenmiş, Mazzini katında çok sevilen Mazzinist, beni bir kardeş gibi kabul etti ve öğle yemeğine götürdü. Mutfak İtalyan mutfağı, aile İtalyan, herşey neşeli; sade

ve iyimser. Görüyorsun ki ben burada düpedüz parmak ısırtacak bir durumda bulunuyorum ve yalnız birşeyden korkuyorum; havanın ve yaşantının yumuşaklığı bende sosyalist acımasızlığın sertliğini azaltacak ve yumuşatacak. Sahiden burjuvaziye bile kızılamıyor, henüz çok sadedirler, halkın düşüncelerini bölüşerek, onunla yan yana yaşıyorlar ve çok masumdurlar. Ogarjow, eğer herşeyi sağlasan ve düzenlesen ve buraya bir *salto Mortale* [*] yapsan nasıl olur. Burada her türlü politik eylem için (yalnız uluslararası için değil) ve besbelli Rus propagandası için tam bir özgürlük var. Burada herşey hayret edilecek kadar ucuz. Hava sağlıklı. Posta Avrupa'dan günde iki kez, İtalya'dan dört kez geliyor. Basımevi Lugano'ya ya da buraya, Lucarno'ya taşınamaz mı? Sen burada yeniden doğardın. Yalnız Heinrich ve Tusl[9] ayakbağı olurlar, fakat Heinrich kendi başının çaresine bakabilir, sonuncusu için ise buradaki okul Cenevre'dekinden daha kötü değil. Düşün taşın, fakat uzun sürmesin, karar ver ve gel. Herzen'le işler başka türlüdür. Ona ve ailesine insan, çok insan ve dünya gürültüsü gerekiyor. Bunların ortasında değil, ama yanıbaşında yaşamayı seviyor. Sen burada tamamen mutlu olurdun, Herzen de sıkıntısını gidermek için buraya gelirdi. Artık Allahaısmarladık, yatağa girmenin zamanıdır.

Adresim: *Suisse, Canton de Tessin, Locarno all'egregio, Signore Angelo Bettoli, Armajuolo, per la Signora Stefania.*

Senden ve senin aracılığınla çeşitli mektuplar bekliyorum. Apropos, arkadaşım ol sende, şimdi okumadığın ve herhalde okumayacağın Auguste Comte'nin *Système'i* var. Eğer böyle ise onu bana gönder ki, ben onu inceleyebileyim. Sana lâzım olur olmaz bana haber verirsen, onu derhal geri gönderirim.

Senin M. B.

* ***Salto Mortale:*** Ölüm taklası, perande; burada kapağı atmak anlamında kullanılmış. D.N.

Alexander Herzen'e[10]

28 Ekim 1869
Cenevre

Öbür gün Lugano'ya gideceğim. Mektubunu aldım ve dikkatle okudum.

Birincisi, Marx hakkında, tüm diğerleri kadar Mark'ın bize karşı kusurlu olduğunu, bize yöneltilen tüm nefretlerin yaratıcısı ve şişiricisi olduğunu senin kadar iyi biliyorum. [11] Ben onu niçin mi övdüm? İki nedenle Herzen. *Birincisi adalettir.* Eğer hepimiz onun bize karşı duyduğu nefretleri bir kenara itersek biz, -en azından ben- onun sosyalizme olağanüstü hizmetlerini bilmezlikten gelemeyiz ki, akıllı, enerjik ve bağlılıkla hizmet edişi nerdeyse yirmibeş yıl olacak... [*] ve kuşkusuz o bu işte hepimizden öndedir. Uluslararası Derneğin denilebilir ki ilk asıl kurucularından biridir. O bize karşı ne yaparsa yapsın, bu benim gözümde her zaman kabul edeceğim eşsiz bir hizmettir.

Diğer neden politikadır ve benim görüşüme göre tam bir doğru taktiktir Biliyorum, sen beni oldukça kötü bir politikacı sayıyorsun. Eğer sana yanıldığını söylersem, bunu benim kendimi beğenmişliğim olarak yorumlama. Nitekim sen beni uygar toplumdaki, burjuvazi dünyasındaki eylemlerimle değerlendirdin ve değerlendiriyorsun. Ben burada aslında tüm hesaplardan ve en ufak seremoniden arı olarak yakınmasız ve çekingen bir biçimde davranıyorum.

Şimdi politikayı niçin böyle ele aldığımı biliyorsun. Çünkü ona metelik vermiyorum ve onda üretken ilerici bir güç görmüyorum.

* Burada okunamayan birçok sözcük geçiyor.

Çok iyi biliyorum ki bu dünyada istenenden çok fazla veterli maddî araç ve organize olmuş, rutinleşmiş devletçi güç vardır. Fakat bu güçle savaşmak, onu yok etmek gerekir; burada uzlaşmalar, anlaşmalar mümkün değil, çünkü o artık gerçek tavizler veremez ve ileriye doğru bir adım bile atamaz ve güç sayesinde ilişkiler geriye itilebilir. Onunla açık ve çekinmeden savaşmak birey için tehlikeli olabilir ve savaşan için büyük rahatsızlıklar ve belalar getirebilir, bağlı olabilir, -ben bunu kısmen kendimden biliyorum- fakat dava için, halkın davası için yararlı ve kaçınılmazdır, böylece halk soruyu açık ve belli olarak sorar ve onu her tür burjuva etkisinden kurtarır. Bu, savaşanın duyguları açısından da yararlı ve kaçınılmazdır. Çünkü; onun burjuvazi dünyasına karşı olan içten tutumu, onun durumunu gösterir, içtenliğini ispat eder, ona halk arasında sağlam bir yer açar. Burjuva toplumda ve burjuvazi sorunlarında politikacı ve taktikçi olmadığım noktasında seninle anlaşıyorum. Ve ne biri, ne öteki olmak istiyorum. Eğer sen bundan, benim işçi dünyasında da aynı biçimde düşünüp taşınmadan ya da daha açık deyişle aynı hesapla davrandığım sonucunu çıkarmak istersen çok yanılırsın. Bu batıdaki Rusya'da köylülere ve yıkıcı gençlerin aydın kesimine inandığım gibi kendisine inandığım tek dünyadır, Rusya'daki bu gençler ne iş ne uğraşı bulabiliyorlar, yerlerine göre bilerek ya da bilmeyerek devrime ait olan bu kırkbin-Palanx yüzünden bana kızmaktan vazgeçmiyorsun. Bu *karanlık* dünyada, üstünde geleceğin kurulacağı bu biricik zeminde, burada, politikayı ve taktiği öğreniyorum. Zayıf ve güçlü yanlarını, akıllı ve aptal yanlarını dikkatle araştırıyorum. Burada halkın davasını geliştirecek -elbette bu ilk ve esas amaçtır- ve aynı zamanda kendi durumumu sağlama alacak şekilde davranmaya çaba gösteriyorum. Bunların delili olarak bana katlanamayan ve sandığım kadarıyla asıl olarak kendinden ve ona yakın duranlardan başka kimsenin sevmediği Marx'a karşı davranışlarımı, onunla ilgili politikamı ve taktiğimi kullanabilirsin.

Marx hiç kuşkusuz uluslararası dernekte yararlı bir insandır. O burada sosyalizmin en sağlam, en etkili, en akıllı dayanaklarından biridir. Herhangi bir burjuva akımının ya da çabasının sızmasına karşı en güçlü engellerden birisidir. Kişisel öç alma duygumun yatıştırılması için onun faydalı etkisini yok et-

seydim ya da azaltsaydım kendimi bağışlamazdım. Yine de, onunla çok yakında bir savaşa girişmem çok muhtemel görünüyor; fakat bu kişisel saldırı olsun diye değil, politik bir ilke yüzünden, Marx'ın ve onun yönlendirdiği partinin, -İngiliz olanının ve Alman olanının- ateşli savunuculuğunu yaptıkları devlet komünizmi yüzünden yapılan bir savaş olacak. Ama sonra yaşamına değil, ölümüne bir savaş olacak. Ne var ki, herşeyin bir zamanı var ve bunun zamanı henüz gelmedi.

Bu savaşı olumluyorum ve onu *taktik* ve kişisel politika yüzünden de ilân ediyorum. Bu insanların hepsinin düşmanlarımız olduğunu, sonradan onları kolayca yenmek için önceleri ayırmak, parçalamak zorunda olduğumuz bir Phalanx meydana getirdiklerini nasıl görmüyorsun? Sen benden daha bilgilisin, bu yüzden *divide et impera* [*] sözünü ilk önce kimin söylediğini bilirsin. Ben şimdi Marx'la açık bir savaşa girersem Enternasyonal'in dörtte üçünü karşıma alırım, dezavantajlı olurum ve ayaklarımın altındaki biricik toprağı yitiririm. Eğer savaşa onun yandaşlarına yönelik bir saldırı ile başlarsam, çoğunluğu benim tarafa kazanırım ve bizzat senin de bildiğin gibi başkalarının zararlarından sınırsız bir zevk alan Marx, arkadaşlarına saldırdığım ve onlara fenalık ettiğim için çok sevinecektir. Ama ben yanılırsam ve o onları korursa, önce o açık bir savaşa başlar ve ben de geri çekilirim *et j'aurais le beau role.*[**] Neden mi Hess'e böyle acımasızca saldırdım? Evet, çünkü o bana karşı kötü, alçakça bir makale yazdı, ama daha ziyade o bize karşı çirkin iftirayı Fransız basınına aktarmanın ilk denemesini yaptı.

Şimdi eserimin tamamlanması üzerine konuşalım. Alexander Iwanowitsch babacık, bu çirkin esere vaftiz babalığı yap, bana destek ol ve meydana gelmesi için bana yardım et. Bunu yayımlamak şimdiki koşullarda benim için artık bir gereksinme oldu.

Ben sanatçı değilim ve edebiyat mimarlığı benim güçlü yanım değildir, öyle ki tasarımlanmış binayı bitiremeyeceğim ya da benim için de önce binayı yapıp sonra pencerelerini ve kapılarını açanların durumu sözkonusu olacak.

* Böl ve yönet.

** Ve ben avantajlı durumda olurum.

İlk kısa bölüm: *Etude sur les juifs allemands* [12] broşürün çekirdeğini oluşturmuyor, o yalnız polemik bir önsözdür, esas amacım, son altı yıldaki eylemlerimi anlatmak ve açıklamak ve bu eylemi yönlendiren politik-toplumsal düşüncelerin gelişmesini de anlatmak. Biliyorum, kitabım birçok iyi şeyler içerecektir. Sen de idealist değil gerçekçi olarak benden çıkan şeylere vaftiz babası ve iyilikçi ol. İşi idealist olarak ele alırsan senin alışkanlıklarınla ve görüşlerinle çelişen bir şey olarak benim bütün doğamı devre dışı bırakırsın ve böylece benim kitabım yerine kendi kitabını yayınlamış olursun. Ama, gerçekçi olarak kendi kendine diyeceksin ki, ben ona ne yapayım, ihtiyara başka türlü davranamam, *chassez le naturel, il refiendra au galop.* [*] Yani yalnızca broşürün doğal eksikliğini törpüleyecek ve azaltacak güçlerle çalış. Kendi kendine de ki, binayı kendi usûlüne göre yapsın, ama mimarlık için gerekli olan estetik ve yetenekten yoksun olduğu için, evin kapılarını ve pencerelerini ona ben açayım, böylesi kendisinin yapmasından çok daha iyi olacak. Çalışmak sıkıcıdır biliyorum, fakat bunu üstlen, bunu eski arkadaşlığımıza dayanarak söylemiyorum, tersine bazı kez tekil çalışmamıza ve bazı sürtüşmeleri ortadan kaldıramamış olmamıza karşın eski ortak çalışmamıza ve karşılıklı saygımıza güvenerek söylüyorum. Tatsızlıklar ortamından değil, tersine yüce insanî çıkarlardan dolayı oluşan böyle alışkanlıklar arkadaşlığa eşittir.

Sözkonusu olan şudur: Sana yolladığım birkaç yaprağa dayanarak plânladığım kitap hakkında hemen yargıya varamazsın. Azıcık bekle, bugünlerde sana daha fazla sayfa göndereceğim ve kesin bir kanı elde eder etmez sen, kitabın yayınlanmasını sağlamak için edebî açıdan ve sevk ve idare açısından ne yapmak isteyip, ne düşündüğünü kendine söyleyeceksin. Bu işi üstlenirsen bu sana biraz zor gelecek ama ilgisiz kalmayacaksın. Yazımı okurken belki soylu bir çaba içinde kavrulacaksın, belki de kızacaksın ve bir önsöz yazmaya karar vereceksin, elbette ki söven ve soyut olarak reddeden bir önsöz değil. Sonra biz onu özellikle bastıracağız.

* Kedi fareyi bırakmayacak.

Sonra ben bir son söz ekleyeceğim ve Ogarjow *jury d'honneyi*[*] olarak değerlendirmesini ekler. Kitap biraz garip olacak, yaklaşık olarak *Notre dame de Paris* çeşidinde, Hugo'nunki değil, Paris'lininki, yine de baydıran radikalizm ve ciddî sosyalizm yapıtlarına göre ilginç ve önemli olacak. Burjuvazi ona sırtını dönse bile onu işçiler okuyacak, bunu garanti ediyorum. Bir kez daha yineliyorum ki, başka bir okuyucu kitlem olmadığı için bu bana yeterlidir.

Allahaısmarladık, şimdilik Ogarjow aracılığıyla yanıt ver ya da Logano'ya *poste restante* [**] olarak gönder. Kesin adresimi sonra sana göndereceğim.

Senin M. Bakunin

Paris'te ya da tüm Fransa'da bir hareketin kapıda beklediğine inanmıyorum ve onu asla istemiyorum. Ama en iyisi sen bana orada ne olduğunu ayrıntılı olarak yaz. Rey'i nasıl buluyorsun? O cesur bir adamdır. O gökyüzüne karşı pek çok liberal yergi protestosuyla uğraştığı için, burjuvazinin gökyüzü ile, işçilerin yeryüzü arasında gidip geliyor.

W.'nin seni ziyaret etmesine sevindim, en azından Lisa onun sayesinde benim değerimi öğrendi. Botkin'in ölmesi kızgınlık verici, artık onun derbeder ve kel kafalı hatırasından başka bir şeye tüküremeyeceğiz.

Natalya Alexejewna'nın ellerinden dostça sıkarım.

* Onur jürisi.

** Alınmak üzere.

TAM EĞİTİM[13]

I

Bugün inceleyeceğimiz ilk soru şudur: İşçi sınıfının aldığı eğitim burjuvaziye verilene göre basit olduğu sürece ya da sayıca az ya da çok, genel olarak doğuştan yüksek bir terbiyenin ayrıcalığına ve tam tahsiline erişmiş herhangi bir sınıf var olduğu sürece, işçi sınıfının kurtuluşu tam olabilir mi? Bu soruyu sormak onu çözmek demek değil midir?

Hemen hemen aynı doğal zekâ ile bezenmiş iki adamdan daha çok bileninin ruhu bilim aracılığıyla daha çok olgunlaşmış olanı doğal ve toplumsal olayların ilişkisini, ya da doğanın ve toplumun yasaları diye adlandırılan şeyi daha iyi anladığından ve içinde bulunduğu ortamın karakterini daha kolay kavrayanın, söz ettiğimiz bu kişi, diğerine göre pratikte de daha becerikli ve daha güçlü olacağından orada kendini daha özgür hissedeceği belli değil mi? Çok bilen beriki, tabiatıyla az bilen diğerini yönetecek ve eğer başlangıçta iki sınıf arasında yalnızca bu basit eğitim ve öğrenim farkı var olursa, bu ayırım kısa zamanda tüm diğerlerini ortaya çıkarır ve dünya yeniden bugünkü noktaya gelir. Yani o yeniden köleler kitlesine ve az sayıda egemenlere bölünür ve bugün olduğu gibi birinciler sonuncular için çalışır.

Biz sosyalist demokratlar, halk için eksiksiz bir donanımı, bütün bir eğitim, yüzyılımızın bilimsel gücünün izin verdiği gibi, bu andan itibaren işçi sınıfının üstünde ondan daha fazla şey bilen ve daha fazla bildiği için de ona hükmedebilip, onu sömürebilen hiçbir sınıf bulunmayacak kadar eksiksiz ve donanım isterken, burjuva sosyalistlerin, niçin halka şimdi sahip olduğundan biraz daha fazla donanım istedikleri şimdi an-

laşılıyor. Burjuva sosyalistleri onlara göre her biri farklı toplumsal işlevleri yerine getirecek olan sınıfların bulunmasını istiyorlar. Örneğin; birisi bilimsel işlevi, diğeri el işini, buna karşıt olarak biz sınıfların kesin ve nihaî olarak kaldırılışını, toplumun birliğini ve yeryüzündeki tüm insanların ekonomik ve toplumsal eşitlenmesini istiyoruz. Onlar, şimdiki toplumun tarihsel temelini, eşitsizliği ve adaletsizliği korumak istiyorlar; hafifleterek, tatlılaştırarak, süsleyerek; biz ise onu tahrip etmek istiyoruz. Bundan açıkça şu çıkıyor ki, burjuva sosyalistleriyle bizim aramızda asla bir anlaşma, bir uzlaşma bir koalisyon bile olanaklı değildir.

Fakat, deniyor ki, karşımıza en çok bu neden çıkarılıyor ve tüm kanatların doktrinci beyleri bunu karşı gelinemez argüman sayıyorlar, ama tüm insanlığın bilimle uğraşması olanaksızdır, yoksa insanlık açlıktan ölürdü. Bu yüzden (deniliyor), birileri öğrenim görürken, diğerlerinin zorunlu yaşam gereksinimlerini ortaya çıkarabilmek için çalışmaları gerekir, önce kendileri, sonra da kendilerini tinsel çalışmaya adayanlar için. Çünkü bu sonuncular yalnız kendileri için çalışmıyorlar; onların bilimsel buluşları, insan türünü olgunlaştırmanın yanısıra, endüstriye, tarıma ve genel olarak politik ve sosyal yaşama uygulanmalarıyla, istisnasız bütün insanî varlıkların durumunu iyileştirmiyor mu? Onların sanat çalışmaları herkesin yaşamını soylulaştırmıyor mu?

Fakat hayır, hiçbir suretle. Ve bizim bilime ve sanata yapabileceğimiz en büyük serzeniş tam da şudur ki, onlar nimetlerini yaymıyorlar ve toplumun çok dar bir kesiminde, büyük çoğunluğu dışlayacak ve sonunda ona zarar verecek biçimde etkin oluyorlar. Bugün bilimin ve sanatın ilerlemesi hakkında da, modern dünyanın uygar ülkelerinde endüstrinin, ticaretin, kredinin, toplumsal zenginliğin harika gelişmesi hakkında tek kelimeyle söylenmiş olan aynı şey, aynı haklılıkla söylenebilir. Bu zenginlik tamamen dışa kapalıdır ve gittikçe daha küçük sayıda ellerde yoğunlaşmakta, orta sınıfın alt katmanlarını, küçük burjuvaziyi, proletaryanın bağrına itmekle, hep böyle kalmak durumundadır. Öyle ki bu zenginliğin gelişmesi kitlelerin artan sefaleti ile doğrudan ilintilidir. Bundan şu çıkıyor ki, milyonlarca proletaryanın el emeğiyle beslenen

mutlu ve ayrıcalıklı azınlıkla bu proletaryayı ayıran uçurum gittikçe açılıyor ve mutlular, halk emeğinin sömürücüleri ne denli mutlu olurlarsa, işçiler o denli çok mutsuz oluyor. İngiltere'deki aristokratik, parasal, ticari ve endüstriyel dünyanın eşsiz bolluğu ile bu ülke işçilerinin acıklı durumu bir karşılaştırılsın! Salt yoksulluğun rezilliklerinden ve açlığın acılarından kurtulabilmek için, kendisini karısı ve altı çocuğu ile birlikte zehirleyen Londra'lı zekî ve dürüst kuyumcu ustası Walter Dugan'ın yazdığı kısacık, öylesine naif ve yürek parçalayıcı olan mektup okunsun,[*] o zaman, öylesine övülen bu uygarlığın halk için maddî açıdan yalnızca baskı ve yıkım anlamına geldiği kabul edilmek zorunda kalınacaktır...

Sanatın ve bilimin modern ilerlemelerindeki durum da aynıdır. Bu ilerlemeler çok büyüktür! Evet, bu bir gerçektir. Fakat ne denli büyük olurlarsa, entelektüel ve bunu takiben maddî köleliğin o denli güçlü bir nedeni, halkın düşükleşmesinin ve sefaletinin o denli güçlü bir nedeni oluyor. Çünkü, halkın zekâsını ayrıcalıklı sınıfınkinden ayıran uçurumu gittikçe genişletiyorlar. Birincisinin doğal yeteneği bugün açıkça görülüyor ki, haksız çıkarları koruma zorunluluğuyla bıktırılmış, yıpratılmış, tahrif edilmiş ve bozulmuş değildir, ve bu yüzden elbette burjuva zekâsından daha kuvvetlidir. Fakat buna karşın sonuncusu bilimin tüm silâhlarına sahiptir ve bunlar korkunç silâhlardır. Çok akıllı bir işçiyi, bu onu, zekâsıyla değil, tersine işçide hakkı olduğu halde eksik bulunan bilgi sayesinde üstün gelen bilgin bir boş kafa önünde dize getirmek çoğunlukla olanaklıdır, çünkü onun aptallığı okulda bilimsel olarak gelişirken, işçinin çalışması onu giydiriyordu, besliyordu, ona konut, öğretmen, kitaplar, olgunlaşması için gerekli herşeyi tedarik ediyordu.

Bizzat burjuvazi sınıfında bile bireylerin bilgi seviyesinin eşit olmadığını çok iyi biliyoruz. Orada da bireylerin yeteneği ile değil, tersine toplumsal tabakaların zenginlik derecesinin az ya da çok olması ile doğuştan itibaren belirlenen bir basamaklar silsilesi vardır. Burjuvazinin en alt tabakasının çocuklarının aldığı donanım, işçilerin edinebildiklerinden birazcık daha faz-

* Égalité bu mektubu evvelki sayısında yayımlamıştı, J. Guillaume.

ladır ve örneğin toplumun yüksek ve orta burjuvaziye geniş çapta verdiği karşısında hemen hemen hiçbir şeydir. Bunun sonunda ne görüyoruz! Bugün orta tabakayla yalnız bir yandan, gülünç kendini beğenmişliği dolayısıyla, öbür yandan büyük kapitalistlere bağımlılığı dolayısıyla bağlı olan küçük burjuvazi, proletaryaya göre daha sefil ve daha alçaltıcı bir durumda bulunuyor. Eğer ayrıcalıklı sınıflardan sözediyorsak biraz daha yürek ve anlayış sahibi olsa bugün kendisini proletaryadan daha az ezmeyen orta ve büyük burjuvaziye karşı verdiğimiz savaşta bize katılmaya tereddüt etmeyecek olan o zavallı küçük burjuvaziyi onlardan biri olarak görmüyoruz. Gerçi bize olanaksız görünse de, eğer toplumun ekonomik gelişmesi on yıl daha bu doğrultuda sürürse, orta burjuvazinin daha büyük bir bölümünün daha sonra proletarya içinde yitip gitmek üzere küçük burjuvazinin şimdiki seviyesine düştüğünü göreceğiz. Bunlar hep mülkiyetin kaçınılmaz biçimde gittikçe daha az sayıdaki ellerde toplanmasının sonucudur ve bundan da şaşmaz bir sonuç olarak toplumsal dünyanın sonsuz bir zenginlik sahibi, eğitim görmüş ve hâkim bir azınlıkla, sefil, bilgisiz ve köleleştirilmiş proleterlerin büyük kitlesi şeklinde bölünmesi ortaya çıkacaktır.*

Bir şey vicdanlı her düşünürün gözüne çarpmalıdır, kalbinde insan onuru ve adalet, yani herbir kişinin herkesin eşitliği içinde ve herkesin eşitliği aracılığıyla özgürlüğü yatan herkesin gözüne

* Bu Marx'ı izleyen o zamanki genel harcı alem görüş daha sonra özellikle Peter Kropotkin tarafından büyük endüstri çevresinde durmadan yeniden oluşan sayısız küçük endüstri üzerine zenginlerin dizinin dibinde ve gölgesi altında gelişen küçük varlıklar üzerine yapılan gözlemleri sonunda bir biçim değişikliğine uğradı - direkt üretmeyenlerin çevresinin önceden beklenen kertede azalmadığı görülüyordu. Fakat şimdiki kriz dolayısıyla gelişme birden daha açık oldu; gerçek faktörler olarak ancak üretken çalışanlar (işçiler ve teknikerler) ve üretim araçlarının nominal sahipleri, büyük burjuvazi karşı karşıya duruyor; buna karşılık esasta sahip olmayanlar ve esasta çalışmayan ara tabaka proletaryaya değil, tersine bunların çok altına düşmüştür. Yani proletarya bugün kapitalistlerle eskiden hiç olmadığı kadar gözgözedir ve bu noktada istediği taktirde herşey onun ellerine geçebilir.

çarpmalıdır. Şunu belirtirsek, aklın tüm buluşları, bilimin endüstri ve toplumsal yaşam üzerindeki tüm büyük uygulanışları, genel olarak şimdiye değin hep ayrıcalıklı sınıflara ve devletin, tüm politik ve toplumsal değersizliklerin bu bengi koruyucusunun gücüne yaramıştır. Ama asla halk kitlelerine yaramamıştır. Her işçinin ve emeğin kurtarılmasının her içten yandaşının hakkını korumak için makinaları örnek vermemiz yeter. Ayrıcalıklı sınıflar tüm utandırıcı mutlulukları ve haksız zevkleriyle henüz halk kitlesinin çok haklı öfkesine karşı bugün hangi güçle hâlâ tutunuyorlar? Bizzat kendilerinde bulunan bir güçle mi? Hayır, her zaman olduğu gibi, bugün için de onların çocuklarının tüm egemen işlevleri üstlendikleri, işçilerin ve askerlerin dışında bizzat orta ve daha aşağı işlevleri de üstlendikleri devlet gücü sayesinde oluyor. Ve devletlerin gücünü bugün başlıca ne oluşturuyor? Bilim.

Evet bilim. Hükümetin, yönetimin ve maliyenin bilimi, halk sürüsünü pek bağırtmadan kırpmanın bilimi ve eğer bağırmaya başlarlarsa bilim, onlara susmayı, itaati ve sabrı bilimsel organize edilen bir güç sayesinde yüklemenin bilimi, halk kitlesini aldatmak ve birbirinden ayırmak için, onları karşılıklı yardım ve çabalarını birleştirmek yoluyla devletleri devirmeye yeterli bir gücü meydana getirmesinler diye hep sağlam bir belirsizlik içinde tutmak için bilim herşeyden önce tamamlanan tüm silâhlarıyla ve "mucize yaratan"[*] bu korkunç tahrip aletleriyle askerî bilim; en sonunda buharlı gemiler, demiryolları, telgraflar yapan teknik bilim: Askerî stratejinin yararlandığı demiryolları devletin savunma ve saldırma gücünü on kat arttırıyor, telgraflar her hükümeti yüz kollu, bin kollu bir Briareus'a[**] çeviriyor ve ona her yerde hazır olmak, eylem yapmak ve saldırmak gücünü veriyor -bu buluşlar sayesinde öteden beri yeryüzünde var olan en korkunç politik merkezîleşme sağlanıyor.

* Garibaldiciler Mentana'da (3 Kasım 1867) öldürüldükleri zaman General de Failly'nin söylediği ünlü sözlere anıştırma: "Chassepat'lar (Fransız tüfekleri) mucize gösterdiler"

** Yunan mitolojisinde bir canavar.

Şimdiye değin bilimin istisnasız bütün ilerlemelerinin yalnız ayrıcalıklı sınıfların zenginliğinin ve devletlerin gücünün artmasına vardığını ve halk kitlelerinin, proletaryanın esenliğinin, özgürlüğünün zararına sonuç doğurduğunu kim inkâr edebilir? Fakat şöyle itiraz edilebilir: Halk kitlelerine bundan bir yarar çıkmadı mı? Onlar bizim toplumumuzda eski yüzyıllardakinden daha uygar değil midir?

Biz buna karşı ünlü Alman sosyalisti Lassalles'in gözlemiyle yanıt vereceğiz. Halk kitlelerinin ilerlemesini politik ve toplumsal kurtuluşları açısından değerlendirmek için onların bu yüzyıldaki tinsel durumunu geçmiş yüzyıllardakiyle karşılaştırmak yanlıştır. Onlarla ayrıcalıklı sınıflar arasında var olan farkın saptandığı belli bir zaman noktasından itibaren bu sınıfla aynı ölçüde ilerleyip ilerlemediğini incelemek gerekmektedir. Eğer bu ilerleme eşit oluyorsa, onu bugün ayrıcalıklı sınıftan ayıran farkın aynı kalması gerekir; eğer proletarya ayrıcalıklı sınıfa göre daha çok ve çabuk ilerliyorsa elbette fark daha küçük olurdu, eğer işçilerin ilerlemesi aynı sürede, hâkim sınıflarınkinden yavaş ve bu yüzden az olduysa, fark daha büyümüş olacaktır. Çıkış noktasına göre her iki sınıfı ayıran uçurum daha da genişlemiş olacaktır. Eğer iki kişi aynı anda iki değişik noktadan başlarsa, birisi diğerine göre 100 ayak ilerde ve sonuncusu 60 ayak ilerde başlamış olsun, birincisi dakikada 30 adım ilerlerse her ikisi bir saatte 100 değil, 1900 adım ayrı düşerler.

Bu örnek burjuvazinin ve proletaryanın ilerlemeleri hakkında çok doğru bir düşünce veriyor. Şimdiye değin burjuvalar uygarlık yolunda proletaryaya göre daha hızlı gittiler. Zekâları proletaryaya göre doğal olarak daha güçlü olduğu için değil bugün haklılıkla bunun tam zıddı savunulabilir- tersine toplumun ekonomik ve politik organizasyonunun şimdiye değin, yalnız burjuvazinin kendini eğitebileceği biçimde, bilimin yalnız onun için var olacağı biçimde ve proletaryanın bir bilgisizliğe mahkûm edildiği biçimde olduğu içindir, öyle ki eğer o buna karşın ilerlerse -ve ilerlemeleri kuşkusuzdur- bu, toplum sayesinde değil, tersine ona karşın gerçekleşiyor.

Toparlayalım: Şimdiki toplumsal düzende bilimin ilerlemeleri proletaryanın *göreceli* bilisizliğinin nedeniydi, endüstri

ve ticaretin ilerlemesinin onun *göreceli* sefâletinin nedeni olması gibi. Böylece aynı biçimde tinsel ve maddî ilerlemeleri onun köleliğinin artmasına katkıda bulunuyorlar. Bundan ne çıkıyor? Biz *bu* burjuva bilimi denen burjuva zenginliğini yadsıyıp ona karşı savaştığımız gibi, onlarla mücadele etmemiz, onları bir veya daha fazla sınıfa miras eden toplumsal düzeni yıkıp, onları herkesin ortak malı olarak istememiz anlamındadır.

(Égalité 31 Temmuz 1869)

II

İspat ettik ki, çeşitli toplum tabakaları için eğitimin iki ya da daha çok derecesi var oldukça, zorunlu olarak sınıflar da var olacaktır; mutlu bir azınlık için ekonomik ve politik ayrıcalıklar ve büyük çoğunluk için kölelik ve sefalet demektir.

Uluslararası İşçi Birliği'nin üyesi olarak eşitlik istiyoruz. Ve onu istediğimizden ötürü, tam ve eşit eğitim de istemek zorundayız.

Sorulabilir, eğer herkes eğitimli olursa kim çalışmak ister. Yanıtımız çok sadedir: *Herkes çalışmak ve herkes eğitimli olmak zorundadır*. Buna çok kez şöyle yanıt veriliyor; bu el ve kafa emeği karışımı birinin ya da bir başkasının zararına sonuç doğurabilir: Kol işçileri kötü bilginler olacaktır, bilginler de yalnız kötü işçiler olacaklar.

Elbette bu, kafa ve kol emeğinin mahkûm edildikleri tamamen yapay ayrılık yoluyla eşit ölçüde çarpıtıldıkları günümüz toplumuna özgüdür. Fakat biz inanıyoruz ki, canlı ve olgun bir insanda her iki etkinlik de, adalelerinki ve sinirlerinki, aynı biçimde gelişme yapmak zorundadır ve birbirine karşılıklı zarar vermekten uzak olarak birisi diğerini desteklemek, geliştirmek ve güçlendirmek zorundadır. Eğer bilgine kol işi yabancı değilse, bilginin bilimi daha verimli, daha yararlı ve daha engin olacaktır. Ve eğitimli işçinin işi bilinçsiz işçininkine göre zekice ve giderek daha verimli olacaktır.

Bundan, bilim ilişkisinde olduğu gibi iş ilişkisinde de artık bilgin ve işçi sözkonusu olmayacağı, tersine insanların sözkonusu olacağı sonucu çıkar.

Sonuç şöyle olacaktır, üstün zekâları sayesinde bugün bilimin dışa kapalı dünyasına çekilmiş ve orada kalmış, tam bir burjuva konumunun zorunluğuna uyarak tüm buluşlarını yalnızca kendilerinin de ait olduğu ayrıcalıklı sınıfın yararına sunmak üzere saplanıp kalmış -bu insanlar bir kez gerçekten tüm dünya ile dayanışma içinde olacaklardır, yalnız zihinde ve sözcüklerde değil, tersine iş aracılığıyla gerçekten dayanışma içinde olacaklardır. Yine aynı doğallıkla, bilimin buluşları ve pratikteki uygulamaları herkesin yararı için kullanılacaktır, özellikle de çalışmanın, insan toplumunun bu biricik gerçek ve biricik meşru temelinin kolaylaştırılması ve soylulaştırılması için kullanılacaktır.

Büyük toplumsal krizin peşinden gelecek olan az ya da çok uzun geçiş dönemi sırasında yüksek bilimlerin önemli ölçüde şimdiki düzeyin altına inmeleri yine kuşkusuz olarak lüx ve yaşamın incelmesiyle ilgili her şey uzun süre toplumdan yitmesi ve toplum yaşam için zorunlu olan şeyleri elde eder etmez elit bir zevk olarak değil, tersine tüm yaşamın soylulaşması olarak yeniden belirebilmesi mümkün ve hattâ çok mümkündür. Fakat yüksek bilimin geçici karanlığı böyle büyük mutsuzluk doğuracak mıdır? Bilim yüce üstünlüğünden yitirdiği şeyi temellerinin genişlemesi aracılığıyla kazanmayacak mı? Kuşkusuz daha az ünlü bilgin var olacaktır, fakat aynı zamanda daha az bilisizler var olacaktır. Kafaları gökyüzüne değen o adamlar olmayacaktır, fakat buna karşılık bugün şerefi düşürülmüş ve ezilmiş olan milyonlarca insan yeryüzünde insan gibi dolaşacaktır; yarı ilâh yok, köle de yok. Yarı ilâhlar ve köleler aynı zamanda insanlaşacaklardır, birisi biraz aşağı inerek, diğeri yukarıya doğru çok yükselerek. İlâhlaştırmanın da, küçük görmenin de pek yeri bulunmayacak, herkes elele verecek ve bir kez birleşerek yeni bir atılımla yaşamda olduğu gibi bilimde de yeni keşifleri birlikte karşılayacaklardır.

Demek ki tamamen geçici bilimsel karanlıktan korkmaktan çok uzak olarak, tam tersine, biz onu yaşam ve bilimin uzlaşmasını bütün kalbimizle çağırıyoruz. Çünkü o aydınlarla el işçilerini aynı anda insanlaştırma etkisine sahiptir. Biz inanıyoruz ki bu yeni esasların elde edilmesinden sonra insanlığın ilerlemesi, yaşamda olduğu gibi bilimde de bugün bildiğimiz ve

tasarlayabildiğimiz herşeyin hemen üstüne çıkacaktır.

Fakat burada başka bir soru karşımıza çıkıyor: *Tüm insanlar aynı öğrenim derecesine erişmek için, aynı yeteneğe sahip midir?* İçinde tüm çocukların doğuştan itibaren ekonomik, sosyal ve politik bakımdan aynı başlangıç koşullarında bulundukları, en eşitlikçi tarzda kurulmuş bir toplum düşünelim, bu salt olarak eşit koruma, eşit terbiye ve eşit öğrenim demektir, -bu binlerce genç insan arasında enerji, doğal eğilim ve yetenek bakımından sonsuz ayırım bulunmayacak mıdır?

Bu, bizim karşıtımızın halis burjuva ve burjuva sosyalistinin büyük argümanıdır. Bunun karşı konulamaz olduğuna inanıyorlar. Onlara bunun tersini ispatlamaya çalışalım. Öncelikle hangi hakla bireysel yetenek ilkesine dayanıyorlar? Şimdiki haliyle toplumda bu yeteneklerin gelişmesi için bir yer var mıdır? Ekonomik temelinde oldum olası miras hakkının yattığı bir toplumda bu yeteneklerin gelişmesi için bir yer bulunabilir mi? Görünüşe göre hayır, çünkü bir miras hakkı var oldukça çocukların kariyeri asla yeteneklerinin ve bireysel enerjilerinin sonucu olmaz; herşeyden önce ailelerinin servet durumlarının zenginliğinin ya da fakirliğinin sonucu olur. Zengin, fakat aptal mirasçı yüksek öğrenim alacak; proletaryanın en zekî çocuklarına miras olarak sürekli bilisizlik kalacak, tıpkı bugün olup gittiği gibi. Yalnız şimdiki toplumda değil aynı zamanda bireysel mülkiyeti ve miras hakkını temel almaya devam eden iyileştirilmiş bir toplum açısından da bu bir aldatmaca değil midir? Orada kişisel yeteneklere dayalı bireysel haklardan söz etmek alçakça bir yalan değil midir?

Bu günlerde kişisel özgürlükten çok söz ediliyor, ne ki, hâkim olan insanî birey, genel olarak insan değildir. Tersine, toplumsal konumunun ayrıcalıklı hale getirdiği bireydir, yani konumdur, sınıftır. Burjuvazi içinden akıllı bir insan, bu saygıdeğer sınıfın ekonomik ayrıcalıklarına karşı çıkmaya görsün, o zaman ağızlarında yalnız kişisel özgürlüğe yer veren bu iyi burjuvaların, sınıfın özgürlüğünü nasıl gözettikleri anlaşılır. Kişisel yetenekler hakkında bize neler anlatılıyor! Her gün işçiler ve burjuvazi arasındaki yetenekli insanların zenginlik mirasının aptallığı önünde geri çekilmek ve bizzat baş eğmek zorunda kaldıklarını görmüyor muyuz? Bireysel özgürlük, ayrıcalıklı olan

değil, fakat insanî olan, insanların gerçek yetenekleri tam olarak gelişmelerine ancak tam eşitlik ortamında ulaşabilecekler. Eğer tüm insanlar için yeryüzünde *başlangıç eşitliği* var olursa, yalnız ondan sonra tüm toplumsal şeylerin, insanî zekânın ve maddî malların, hep büyük yaratıcısı olan ve olacak olan dayanışmanın yüksek haklarının var olması halinde, -yalnız ondan sonra, bugünküne göre daha çok haklılıkla her insanın kendi eylemlerinin oğlu olduğu söylenebilir. Buradan bireysel yeteneklerin çiçek açmalarını ve böylelikle kendi meyvelerini engellenmeden verebilmelerini sağlamak için, herşeyden önce bütün kişisel ayrıcalıkların, -bilimsel ve politik- ortadan kalkmaları gerektiği sonucuna varıyoruz,- bu da bütün sınıfların ortadan kaldırılması demektir. Bireysel mülkiyetin ve miras hakkının kalkması, eşitliğin ekonomik, politik ve toplumsal zaferi gereklidir.

Eğer eşitlik bir kez başarıya ulaşır ve yerleşmiş olursa, tek tek kişilerin enerjilerinin çeşitli kerteleri ve yetenekleri arasında hiç bir fark olmayacak mı? Böylesi farklar olacaktır, belki bugünkü kadar çok değil, ama hiç kuşkusuz bunlar olacaktır. Aynı ağacın tam eşit iki yaprağının bulunmayacağı her zaman geçerli kalacak bir atasözüdür. İnsanlar yapraklara göre daha karmaşık varlıklar olduklarından, insanlar açısından bu hep gerçek olarak kalacaktır. Bu farklılık, bir fenalık olmaktan çok ötede, tersine Alman filozofu Feuerbach'ın çok iyi işaret ettiği gibi insanlığın bir zenginliğidir. Onun sayesinde insanlık içinde herkesin birbirini tamamladığı, birbirine ihtiyaç duyduğu bütün bir varlıktır, öyle ki insan bireylerinin sonsuz çeşitliliği, onların dayanışmalarının temeli, bizzat nedenidir, eşitlik lehine birinci delildir.

Eğer iki insan kategorisi, dahiler ve geri zekâlılar dışta tutulursa, eğer yalnız toplumun her katından değil, aynı zamanda hemen hemen her ailede farklı olan terbiye, eğitim, ekonomik ve politik konum gibi onbinlerce toplumsal nedenin etkisiyle yapay olarak ortaya çıkan farklar bir yana bırakılırsa, aslında bizzat bugünkü toplumda anlaşılır ki ruhsal yetenekler ve moral enerji açısından insanların büyük çoğunluğu birbirine çok benzemektedir, ya da en azından eşit değerdedir. Birisinin bir alandaki zayıflığı hemen hemen başka bir alanda aynı değerde olan

gücüyle denkleşirken, bu kitle içinden çıkarıp alınan bir insanın diğerlerinin önemli ölçüde üstünde ya da altında durduğunu söylemek olanaksızdır. Pek çok sayıdaki insan özdeş değildir, fakat eşdeğerdedir ve sonuçta eşittir. Böylece karşıtımızın kanıt öne sürmesi için geriye yalnız dahiler ve geri zekâlılar kalıyor.

Geri zekâlılık, bilindiği gibi, fizyolojik ve toplumsal bir hastalıktır. Onunla okulda değil hastanede uğraşmak gerekir ve haklı olarak umulabilir ki herşeyden önce insanın fizik ve moral sağlığı için bugünküne göre daha çok bakım sağlayan daha ussal ve toplumsal hijyeninin getirilmesi ve yeni toplumun eşitlik üzerine kurulu organizasyonu ile en sonunda insan cinsi için çok aşağılayıcı olan bu hastalık yok olmaya yüz tutacaktır. Dahilere gelince, önce şu belirtilmelidir; ne mutlu ki ya da ne yazık ki, nasıl istenirse, tarihin akışı içinde yalnız bilinen tüm kuralların çok nadir bir istisnası olarak görülmektedir ve istisnaların organizasyonu ile uğraşılmaz. Ayrıca umalım ki, geleceğin toplumu, toplam gücünün gerçekten pratik ve halkça organizasyonunda bu büyük dahileri daha az gerekli, daha az baskıcı ve gerçekten tüm dünya için iyiliği dokunur hale getirmek için bir çare bulsun. Voltaire'in deyimi asla unutulmamalıdır: "En büyük dehadan daha akıllı birisi vardır, bu tüm dünyadır." O zaman söz konusu olan şudur, bu *tüm dünyayı* tam bir ekonomik, politik ve toplumsal eşitlik üzerine kurulmuş en büyük özgürlük yoluyla organize etmek gerekir. Öyle ki diktatörlüğün gelip çatmasından ve dahi olan insanların despotik tutkusuna düşülmekten korkulmasın.

Dehanın eğitimle ortaya çıkartılması düşünülemez. Kaldı ki bilinen tüm dahi insanların hiçbiri ya da hemen hemen hiçbiri çocukluğunda, delikanlılığında, bizzat ilk gençliğinde kendini dahi olarak belli etmedi. Dahiliklerini ancak olgunluk çağında gösterdiler ve birçoğu ancak öldükten sonra bir dahi olarak kabul edildiler. Büyük insan olarak ilân edilen birçok başarısız büyük adam, kariyerlerinin sonunda bir hiç oldular.

İnsanın görece üstünlüğü veya geriliği, aynı şekilde, yeteneklerinin seviyesi ve doğal eğilimleri, ne çocukluğunda ne de gençliğinde saptanabilir. Bütün bunlar ancak insanın sonraki gelişiminde görülebilir ve saptanabilir. Erken olgunlaşan bünyeler olduğu gibi çok yavaş gelişenler de vardır, fakat bunlar

asla geri kalmış veya üstün gelişmiş değildir. Bu yüzden hiçbir okul müdürü, çocukların özgür oldukları yaşta seçecekleri meşguliyet türünü ve kariyeri önceden tam olarak gösteremez. Bundan şu çıkıyor ki, toplum eğilimlerin ve yeteneklerin gerçek ya da itibarî farkını gözönünde bulundurmadan ve çocukların gelecekteki meselelerini belirleyecek bir araca sahip olmadan, bu mesleği belirlemek için istisnasız hepsine bir hak, *mutlak ve eşit bir eğitim ve öğrenim* borçludur.

(Égalité, 14 Ağustos 1869)

III

Eğitim her basamakta herkes için eşit olmalıdır, tam olmalıdır; bu demektir ki, her iki cinsin çocuğu iş yaşamına olduğu gibi düşünce yaşamına da hazırlamalıdır ki, böylece hepsi aynı biçimde tam olgun insanlar olabilsinler. Ruhlarda metafiziğin dinsel hayvan masallarını tahtından indirmiş olan pozitif felsefe, gelecekte bilimsel eğitimin ne biçim alacağını tasarlamamıza izin vermektedir. Temelinde doğa bilgisi, doruğunda sosyoloji olacaktır. Bütün metafizik ve dinî sistemlerde sürekli var olan yaşama hükmetmek ve onu zorla bastırmak ideali sona erecek, o andan itibaren gerçek dünyanın en son ve en güzel dile getirilişinden başka bir şey ideal olmayacaktır. Bu ideal düş olmaktan çıkacak ve bizzat bir gerçeklik olacaktır.

Tüm bilimleri bütün ayrıntılarıyla kavrayacak daha güçlü başka hiçbir zekâ olmadığından ve diğer yandan zekâların tam gelişmesi için bilimlerin genel bilgisi mutlak gerekli olduğundan öğrenim doğal olarak ikiye bölünecektir: Tüm bilimlerin ana unsurlarını istisnasız olarak ve onların bütünselliklerinin yüzeysel değil, gerçek bilgisini kapsayacak olan genel bölüm, zorunlu olarak birçok gruplara ya da fakültelere bölünmüş halde, herbiri belli sayıdaki bilimleri bütün ayrıntılarıyla kapsayan özel bölüm; böyle bilimler doğaları gereği özellikle birbirini tamamlamaya yetkindirler.

Birincisi, genel bölüm, tüm çocuklar için zorunlu olacaktır; eğer şöyle dile getirebilirsek, çocukların ruhlarının insancıl terbiyesini oluşturacaktır, bu da tam olarak metafiziğin ve te-

olojinin yerini tutacak ve aynı zamanda çocukları oldukça yüksek bir bakış açısına ulaştıracak, öyle ki sonra onlar gençlik yaşlarında tam bir konuya vakıflıkla kişisel yeteneklerine ve zevklerine en iyi uyan özel fakülteyi seçebileceklerdir.

Kuşkusuz bu gençler ikinci bir dış, ya da bizzat iç nedenin etkisi altında kimi kez bilimsel uzmanlıklarının seçiminde yanılabilirler ve önce yeteneklerine en iyi uymayan fakülte ya da meslek için karar verebilirler. Fakat biz *kişisel özgürlüğün* ikiyüzlü değil, tersine içten yandaşları olduğumuzdan, bu özgürlük adına tüm kalbimizle otorite ilkesinden ve bu tanrısal, insanlık karşıtı ilkenin bütün olası görünümlerinden nefret ettiğimizden, özgürlük için tüm derin sevgimizle okul müdürü otoritesini de baba otoritesini de yadsıdığımızdan, ikisini de aynı biçimde moral bozucu ve uğursuz kabul ettiğimizden ve günlük deneyimlerimiz bize aile babasının ve okul müdürünün zor ve darbımesel haline gelmiş bilgeliklerine karşın ve hattâ bu bilgelikten dolayı çocuklarının yetenekleri hakkında onlardan daha kolay yanıldıklarını öğrettiği için ve her iktidar sahibi olanın, gücünü kötüye kullanmaktan asla geri durmayacağı yolundaki tamamen insanî, tartışılmaz yasaya göre, okul müdürleri ve aile babaları da, çocuklarının geleceğinin keyfî belirlenmesinde, onların doğal eğilimlerinden çok kendi zevklerine göre davranacakları için, en sonunda despotizm dolayısıyla işlenmiş hatalar özgürlükten dolayı işlenen hatalara göre daha uğursuz olduklarından ve daha zor düzeltileceklerinden, -bu nedenlerden dolayı var olabilecek olan tüm resmî ve yarı resmî, babasal ve kılı kırk yaran vasilere karşı çocukların kendi yollarını çizmek ve belirlemek özgürlüğünü tamamen geçerli sayıyoruz.

Eğer yanılırlarsa, kendi işledikleri hata gelecek için onlara etkili bir ders olur. Ve zaten sahip oldukları genel eğitimin ışığında, kendi özgün doğalarının gösterdiği yolu tekrar bulabilirler.

Çocuklar da olgun insanlar da, başkalarının deneyimleri aracılığıyla değil, bizzat elde ettikleri deneyimler aracılığıyla akıllanırlar.

Tam eğitimde *bilimsel ya da teorik* öğrenimin yanısıra zorunlu olarak *endüstriyel ya da pratik* olan öğrenim ver alacaktır.

Tam olgun insan ancak böyle meydana çıkar; işçiyi, zekâyı ve bilimi içererek.

Bilimsel öğrenime paralel giden endüstriyel öğrenim de birinci gibi ikiye bölünecektir. Çocuğa bir tanesini bile dışta tutmadan bütün endüstrilerin genel düşüncesini ve ilk pratik bilgilerini ve onların uygarlığın maddî bölümün insan çalışmasının bütünselliği anlamına gelen bütünlüklerinin düşüncesini verecek olan genel eğitim ve birbirlerine daha yakın olan endüstri gruplarına göre bölünmüş özel bölüm.

Genel öğrenim gençleri en çok no[illegible]larına giden endüstriyel özel grubun ve tekil endüstrinin [illegible]zgür seçimine hazırlamalıdır. Onlar bir kez endüstriyel öğrenimin bu ikinci evresine girerlerse, öğretmenlerinin gözetimi altında ciddî çalışmayla ilk kez öğrenen olarak tanıtılırlar.

Bilimsel ve endüstriyel öğrenim yanında zorunlu olarak tanrısal değil insanî ahlâkta da pratik öğrenim zaman içinde kazanılan bir sıra deneyim yer alacaktır. Tanrısal ahlâk, ahlâk dışı iki ilkeye dayanmıştır: Otoriteye saygı ve insanlığın küçümsenmesi. İnsanî moral bunun tersine yalnız otoritenin küçümsenmesine ve özgürlüğün ve insanlığın saygısına dayanmıştır. Tanrısal moral çalışmayı alçalma ve terbiyeye girme olarak görür; insanî moral onda insan şerefinin ve insan mutluluğunun yüksek koşullarını görür. Tanrısal moral, zorunlu sonuçları yalnızca toplumsal yerleri dolayısıyla ekonomik ayrıcalık kazanarak çalışmadan yaşayabilenlere haklar tanıyan politikaya yol açar. İnsanî ahlâk yalnızca çalışarak yaşayanların haklarını tanır, insanın yalnız çalışarak insan olduğunu kabul eder.

Çocukların eğitimi başlangıç noktası olarak otoriteyi alır ve yavaş yavaş tam özgürlüğe götürmek zorundadır. Özgürlük adı altında, olumlu anlamda tüm insancıl yeteneklerin tam gelişmesini ve olumsuz anlamda tekilin istencinin diğerlerinin istencine karşı tam bağımsızlığını anlıyoruz.

İnsan doğa yasaları ve toplumsal yasalar karşısında asla özgür değildir ve olmayacaktır. Büyük bir rahatlıkla bilimi iki kategoriye ayıran bu yasalar aslında tek ve aynı kategoriye aittir. Çünkü, hepsi aynı biçimde doğa yasası, kaçınılmaz yasalardır, bunlar her varlığın temelini ve yaşama koşulunu oluştururlar, öyle ki hiçbir canlı varlık intihar etmeden onlardan yüz çeviremez.

Fakat bu doğa yasalarını otoriter, keyfî, politik, dinî, cezaî ve medenî hukuk yasalarından ayırmak gerekir. Bunları tarihin akışı içinde hep ayrıcalıklı sınıflar uygulamışlardır, hep halk kitlelerinin emeğinin sömürülmesinden yana çalışan, sözde ahlâk perdesi altında hep derin bir ahlâksızlık kaynağı olan yasalardır. Demek ki, insan iradesinden bağımsız ve bizzat doğanın ve toplumun yaşamı olan yasalara karşı keyfe bağlı olmayan, şaşmaz bir itaat; fakat emir verenlerin bütün tafralarından kendi doğal etkisini değil, kendi yasasını, kendi despotizmini dayatmak isteyen bütün kollektif veya kişisel insan iradesinden olabildiğince mutlak bir bağımsızlık.

İnsanların birbirine karşı olan doğal etkilerine gelince, bu da yaşamın karşı çıkılması yararsız ve olanaksız bir koşuludur. Bu etki insanî dayanışmanın gerçek temeli, maddi, entelektüel ve ahlakî temelidir. Tekil insan, dayanışmanın yani toplumun ürünü doğa yasalarına uyarak, dıştan gelen duyguların etkisi altında ve özellikle eğer onlar yabancı bir toplumdan geliyorsa bu etkilere karşı bir dereceye kadar tepki gösterebilir, fakat derhal başka bir dayanışma ortamına girmeksizin ve orada yeni etkileri kabul etmeden ondan kurtulamaz. Çünkü insanlar her tür toplumun ve insanî etkinin dışında bir yaşam, mutlak bir yalıtılmadır - tinsel, ahlâkî ve de maddî ölümdür. Dayanışma, bireyselliğin ürünü değil, tersine anasıdır ve insanî kişilik yalnızca insan toplumunda oluşabilir ve gelişebilir.

Egemen toplumsal etkilerin toplamı, onun az veya çok genişlemiş bir insan grubunun dayanışan ya da genel vicdanını dile getirmesi *kamuoyu* adını alır. Kamuoyunun her insan üstündeki her şeye kadir etkisini kim bilmez? Drakon'un baskı yasalarının etkisi bile onun etkisiyle karşılaştırılamaz. Böylece o ilk planda insanların terbiyecisidir. Bunun sonucu şudur; insanî ahlâklı yapmak için herşeyden önce toplumu ahlâklı yapmak gerekir, onun komuoyunu ya da kamu vicdanını insancıl yapmak gerekir.

(Égalité, 14 Ağustos 1869)

VI

Dedik ki insanı ahlâklı kılmak için toplumsal ortamın ahlâklı yapılması gerekmektedir.

Pozitif bilim üzerine kurulu sosyalizm *özgür istenç* öğretisini mutlak olarak yadsıyor, insanlığın erdemi ve hilesi denen her şeyin tamamıyla toplum ve doğanın kombine eyleminin ürünü olduğunu biliyor. Doğa, etnografik, psikolojik ve patolojik eyleminde doğal diye nitelenen yetenek ve eğilimleri oluşturuyor ve toplumsal örgütlenme onu geliştiriyor ya da onun gelişmesini saptırıyor ya da köreltiyor. İstisnasız tüm insanlar yaşamlarının her anında doğa ve toplum onları nasıl yoğurduysa odurlar.

İstatistik bilimi yalnızca bu doğal ve toplumsal *esneksizlikten* dolayı olanaklıdır. Bu bilim tolumsal olayların saptanması ve sayılması ile yetinmez, onların toplumun örgütlenmesiyle olan karşılıklı etkisini ve bağlantısını bulmaya çalışır. Örneğin suç istatistiği, aynı ülkede aynı kentte 10, 20, 30 ve kimi kez daha uzun yıllarda -herhangi bir toplumsal veya politik kriz toplum yapısını değiştirmediği sürece -aynı suçun ya da kabahatin her yıl çok az farkla aynı çoğunlukta işlendiğini saptıyor. Daha dikkate değer olan da bunların işlenme biçimlerinin her yıl hemen hemen aynı sıklıklarda görülmesi, örneğin zehirleme, kesici ya da ateşli silâhlarla öldürme sayılarının ve şu ya da bu biçimdeki intihar sayılarının, tüm bu sayıların hemen hemen hep aynı olmasıdır. Bu yüzden Belçika'lı saygın istatistikçi Quélet şu düşündürücü sözleri söyledi: "Toplum suçları hazırlıyor, tek tek bireyler onları yalnızca uyguluyorlar!"

Eğer insanların ruhsal ve ahlâkî istekleri ve istenç eylemlerinin olayları, köken olarak özgür istence dayansaydı aynı toplumsal olayların periyodik yinelenmeleri meydana gelemezdi. Ya bu özgür istenç sözcüğünün bir anlamı yok ya da insan onu spontan, kendisinden yola çıkarak ve her türlü dış, doğal ya da toplumsal etki dışında belirliyor demektir. Eğer bu böyle olsaydı, eğer bütün insanlar kendiliğinden eylemde bulunsalardı o zaman dünyada büyük bir düzensizlik olurdu. İnsanlar arasındaki her dayanışma olanaksız olurdu ve bu birbirinden mutlak olarak bağımsız milyonlarca istenç, biri diğerine çarparak, zorunlu olarak birbirlerini yoketmeye çalışırlardı. Eğer üzerlerinde takdir-i ilâhi'nin despotik istenci var olmasaydı bunu bizzat uygulamaya çalışırlardı, bu tanrısal istenç "onlar ileri geri dolaşırken onları yönetiyor", ve hepsini birden yok ederek insanlar arasındaki bu perişanlığı tanrısal düzene bağlıyor.

Bu yüzden görüyoruz ki özgür istenç ilkesinin tüm yandaşları kaçınılmaz olarak takdir-i ilâhi'nin varlığını ve etkinliğini kabul eden bir mantıkla yönderiliyorlar. Teolojik ve metafizik öğretilerin temeli budur. Uzun zaman insanlık vicdanına neşe veren soyut yansıtmalı düşünce açısından ya da dinsel ve ozansal kuruntu açısından uzaktan bakıldığında gerçekten uyumlu ve büyük görünen görkemli bir sistem. Ama ne yazık ki, bu sisteme uyan tarihsel gerçeklik hep tiksindiriciydi ve sistem bizzat bilimsel eleştiriye dayanamıyor.

Pratikten biliyoruz ki, tanrısal hukuk yer yüzünü yönettiği sürece insanların büyük çoğunluğu vahşi ve acımasızca sömürülüyor, acı çektiriliyor, eziliyor, tırpanlanıyor, biliyoruz ki bugün bile hep teolojik ya da metafizik tanrısallık adına halk kitleleri kölelikte tutulmaya çalışılıyor. Dünyaya, doğaya ve topluma hükmeden, insan özürlüğünü tamamen ortadan kaldıran bir tanrısal irade var oldukça başka türlü olamaz. İnsan istenci zorunlu olarak tahrısal istenç karşısında acizdir. Bunun sonucu nedir? Eğer insanın soyut ya da kurgusal metafizik özgürlüğü, özgür istenci savunulmak istenirse, gerçek özgürlük inkâr edilmek zorunda kalınır. Tanrının kudreti ve her yerde mevcut olması karşısında insan bir köledir. İnsan özgürlüğü genel olarak takdir-i ilâhi dolayısıyla tahrip edildiğinden geriye yalnız ay-

rıcalıklar kalıyor, yani bu da tanrısal iyiliği belli bir insana, belli bir papaz grubuna, hanedana ya da sınıfa veren özel haklar.

Takdir-i ilâhi her tür bilimi de olanaksız kılar, bu da çok basitçe insan aklının inkârı demektir, ya da onu kabul etmek için kendi sağlıklı insan zekândan vaçgeçmek zorundasın. Bir kez dünya tanrısal irade tarafından yönetildiğinden, onda olayların doğal bağlantısı aranamaz, tersine kutsal kitapta yazdığı gibi tasarrufları insan aklı için tanrısal karakterini yitirmenin cezası olarak daima anlaşılamaz olan ve öyle kalmak zorunda olan o en büyük iradenin bir dizi dışa vurumu görülür. Takdir-i ilâhi yalnızca insan mantığının inkârı değildir, aynı zamanda geneldeki mantığın da inkârıdır. Çünkü her mantık doğal bir zorunluluğu beraberinde getirir ve bu zorunluluk tanrısal özgürlüğün karşısına dikilebilir, bu da insan bakımından anlamsızlığın zaferidir. İnanmak isteyenler hem özgürlükten hem de bilimden vazgeçmek zorundadırlar ve onlar kadir Allah'ın öncelik sahibi kulları tarafından soyulur ve tokatlanırken Tertüllian'la birlikte şu sözleri tekrarlayabilirler: *Saçma olduğu için inanıyorum,* ve aynı bunun gibi mantıklı olan şu sözcükleri eklerler: *ve ben adaletsizliği istiyorum.*

Bize gelince, biz bir başka dünyadaki mutluluktan isteyerek vazgeçiyoruz ve insanlığın bu dünyadaki tam zaferini istiyoruz. Alçak gönüllülükle itiraf ediyoruz ki, tanrısal mantıktan hiçbir şey anlamıyoruz ve doğal ve toplumsal olayların bağlantısının deneyiminde ve bilgisinde kurulmuş olan insanî mantık bize yetiyor.

Deneyimin bilim diye isimlendirdiğimiz bu birikimi, tasnifi ve düşünsel işlenişi *özgür istencin* olanaksız olduğunu, eşyanın doğasına zıt bir kurmaca olduğunu ispat ediyor; istenç diye isimlendirilen şeyin bir sinir gücünün çalışmasının ürünü olduğunu ispat ediyor tıpkı fiziksel gücümüzün, kaslarımızın çalışmasının ürünü olması gibi ve sonuçta her ikisi de doğal ve toplumsal yaşamın yani her insanın içinde doğup geliştiği fizik ve toplumsal ilişkilerin aynı biçimdeki ürünüdür ve yineliyoruz ki, her insan yaşamın her anında doğa ve toplumun birlikte meydana getirdikleri eylemin bir ürünüdür, bundan açıkça bundan önceki makalemizde açıklananın gerçek olduğu ortaya çıkıyor. İnsanın ahlâklı kılınması için toplumsal ortamın ahlâklı kılınması zorunludur.

Bunu gerçekleştirmenin tek yolu vardır: Her biri kişinin tam eşitlik içindeki tam özgürlükleri[*] demek olan adalete bu ortamda zafer kazandırmak. Hakların ve ilişkilerin eşitsizliği, bundan zorunlu olarak meydana gelen her bir kişinin eksikliği her bireysel adaletsizliğe neden olan büyük kollektif adaletsizliktir. Bunu yok ediniz ötekilerin hepsi yok olur.

Yetersiz çalışmadan dolayı ahlâklı olmaya, bununla aynı anlamda olarak eşit olmaya korkuyoruz, bunlar öncelikli haklara sahip çevreye gösteriyor ki adaletin zaferi yalnız toplumsal devrimle gerçekleştirilebilir. Bugün buna değinmeyeceğiz, bu defa üstelik çok belirgin olan şu gerçeği, bütün ortam ahlâklı olmadıkça, teklerin ahlâkının mümkün olmadığını söylemekle yetineceğiz.

Üstelik, insanların ahlâklı olmaları, yani tüm insanların, kelimenin tam anlamıyla ahlâklı olmaları üç şeye bağlıdır: Sağlıklı bir doğum, çalışmaya, akıla, eşitliğe ve özgürlüğe saygı temelinde bir eğitim yoluyla akıllı ve tam bir öğrenim, ve her insanın tam özgürlüğünü tatmada bütün diğerleriyle hukuksal ve olgusal olarak gerçekten eşit olduğu toplumsal bir ortam.

Böyle bir ortam var mı? Hayır. Öyleyse kurmak gerekir. Öğrencilerine böyle tasarlayabildiğimiz kadar tam bir öğretim ve eğitim verebilecek olan okulları mevcut ortamda kurmak olanağına sahip olunsa bile, adil, özgür, ahlâklı insanlar yaratma amacına ulaşılabilecek mi? Hayır, onlar okuldan ayrıldıktan sonra kendilerini tamamen zıt temellere göre oluşan toplumun ortasında bulacaklarından ve toplum bireylere göre her zaman daha güçlü olduğundan, toplum ona egemen olmakta, onu demoralize etmekte gecikmeyecektir. Dahası böyle bir okulun kurulması bugünkü toplumsal ortamda olanaksızdır. Çünkü toplumsal yaşam herşeyi kucaklıyor; aile yaşamına olduğu gibi,

* Özgürlük'ten, bir yanda her insanın doğal yeteneklerinin mümkün olduğunca tam gelişmesini, diğer yandan onun bağımsızlığını, doğal ve toplumsal yasalara karşı değil, başkalarının iradeleri -ister ortak bir irade olsun, ister tek bir irade- tarafından konulmuş bütün yasalara karşı bağımsızlığını anladığımızı daha önce belirtmiştik. (Bakunin)

okul yaşamına da ve bunların üyelerinin herbirinin yaşamına da nüfuz ediyor.

Öğretmenler, profesörler ve veliler bu toplumun üyeleridirler ve az ya da çok onun tarafından aptallaştırılır ve demoralize edilirler. Bizzat kendilerinde eksik olanı öğrencilerine nasıl verebilirler? İyi ahlâk, ancak örnek aracılığıyla vazedilir ve sosyalist ahlâk şimdiki ahlâka karşı tamamen zıt olduğu için, az veya çok bu ahlâk tarafından zorunlu olarak etkilenen öğretmenler öğrencileri önünde onlara vazettikleri şeyin tam tersini yapacaklardır. Bundan dolayı, bugünün okullarında da, ailelerinde de sosyalist terbiye olanaksızdır.

Fakat oralarda tam bir eğitim de aynı şekilde olanaksızdır: Burjuvalar çocuklarının işçi olmasına asla razı değildirler ve çocuklarına bilimsel bir eğitim verebilmeleri için gerekli tüm araçlar işçilerin elinden alınmıştır.

Bu iyi burjuva sosyalistlerinin bize hep şöyle dediklerini seve seve dinlerim: "Önce halkı eğitelim, sonra onu kurtaralım." Biz tersini söylüyoruz: Önce kurtulsun, sonra kendisini eğitecektir. Halkı kim eğitecek? Yoksa onlar mı? Fakat onlar halkı eğitmiyorlar, ona tüm dinsel, tarihsel, politik, hukuksal ve ekonomik önyargılarını aşılamaya çalışarak zehirliyorlar, bu önyargılarda halka karşı varlıklarını garanti ediyor, aynı zamanda onun zekâsını öldürüyor ve onun haklı öfkesini ve iradesini yatıştırıyor!

Halka günlük çalışması ve sefaleti yüzünden bile nefes aldırtmayıp, sonra da "kendinizi eğitin!" diyorlar. Tek mükafat olarak sefalet ve ertesi günün ekmeği için belirsizlik getiren 13, 14, 16 saat aptallaştırıcı çalışmadan sonra, hepinizi, çocuklarınızla birlikte, kendinizi nasıl eğittiğinizi seve seve görmek isterdik.

Hayır, efendiler, tam aydınlanmanın büyük sorunu önündeki saygımıza karşın, bunun bugün halk için en önemli sorun olmadığını açıklıyoruz. Zorunlu olarak derhal ve aynı zamanda onun politik kurtuluşunu ve hemen sonra ruhsal ve moral kurtuluşunu yaşantıya sokacak olan ilk sorun, onun ekonomik kurtuluşudur.

Sonuç olarak Brüksel Kongresi[*] (1868) tarafından oylanan kararı tam ve eksiksiz kabul ediyoruz:

* Enternasyonal (Nettlau'nun notu).

"Kongre yaşadığımız an içinde *ussal bir öğretiyi örgütlemenin olanaksızlığının* bilincinde olarak çeşitli seksiyonları, bilimsel, meslekî ve üretici ders programlı açık kurslar kurmaya çağırıyor, yani işçilerin bugünkü öğrenimlerinin yetersizliğini olabildiğince telafi edebilecek olan tam bir eğitim. *İş saatlerinin azaltılmasının bunun vazgeçilmez bir koşulu olarak görüldüğüne işaret edilir."*

Evet, elbette kendilerini içinde bulundukları koşullarda mümkün olduğunca fazla eğitebilmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Ama burjuvaların ve burjuva sosyalistlerinin siren sesleriyle kandırılmayınca, bütün çabalarını herşeyden önce, bütün öteki kurtuluşlarının anası olması gereken ekonomik kurtuluşlarının büyük sorusu üzerine yoğunlaştıracaklardır.

(Égalité, 21 Ağustos 1869)

TANRI VE DEVLET[14]

Kim haklı, idealistler mi, materyalistler mi? Soru böyle sorulursa yanıt gecikmez. Hiç kuşkusuz idealistler haksızdır ve yalnızca materyalistler haklıdır. Evet, olaylar, düşüncelerden önde giderler; evet, Proudhon'un dediği gibi ideal, yalnızca, kökünü maddî varoluş koşullarının oluşturduğu bir çiçektir. Evet insanlığın tüm entellektüel ve moral, politik ve toplumsal tarihi onun ekonomik tarihinin bir yansımasıdır.

Modern, güvenilir ve ciddî bilimin tüm kolları, bu büyük, temel ve belirleyici gerçeği duyurmak için birlikte etkin oluyorlar: Evet, toplumsal dünya, esas anlamıyla insanî dünya, tek kelimeyle insanlık -en azından bizim için ve gezegenimiz için- hayvanlığın en son ve en üst gelişmesi en yetkin görünümünden başka birşey değildir. Fakat zorunlu olarak her gelişme bir yadsımayı, kendi temelinin ve kökeninin bir yadsımasını içerdiğinden, insanlık aynı zamanda ve herşeyden önce insandaki hayvansallığın bilinçli ve ileriye dönük bir yadsınmasıdır. Ve tam da, doğal olduğu kadar ussal da olan ve salt doğal olduğu için ussal olan bu yadsıma, bütün doğa yasalarının gelişmeleri ve ürünleri gibi tarihsel ve mantıklıdır; tam da bu yadsıma ideali, entelektüel ve moral kanaatleri, düşünceleri oluşturur ve yaratır.

Evet bizim ilk atalarımız Adem ve Havva'larımız, Goril değil idilerse bile, Goril'in yakın kuzeni omnivore[*] zekî ve vahşi hayvanlar idiler, ki onlar tüm öteki hayvanlara göre sonsuz yüksek kertede iki değerli yeteneğe sahiptiler: *düşünme yeteneği ve isyan gereksinimi yeteneği.*

* Herşeyi yiyen.

Bu iki yetenek ve onların tarihin akışı içersinde ileriye dönük birlikte etkimeleri, insan hayvansallığının olumlu gelişmesindeki güdüleyici faktörü yadsıyıcı gücü oluşturuyor ve sonuç olarak insanî olanın insanda oluşturduğu herşeyi var ediyorlar.

İnsanî bilgeliğinin ve fantezinin mevcut en eski ifadesi olarak ele alındığında çok ilginç ve bazen çok derin bir kitap olan Kitab-ı Mukaddes, bu gerçeği çok naif olarak ilk günah mitosunda dile getiriyor. İnsanların öteden beri taptıkları tüm tanrıların kuşkusuz en kıskancı, en kendini beğenmişi, en kabası, en adaletsizi, en kan dökücüsü, en despotu ve insan şeref ve özgürlüğüne en çok düşman olan Yehova. Adem ve Havva'yı kim bilir nasıl bir heves uğruna yarattı, kuşkusuz sonsuz egoist yalnızlığı katında korkunç olması gereken can sıkıntısını dağıtmak ya da kendine yeni köleler yaratmak için; sonra o soylu bir biçimde tüm meyveleri ve hayvanlarıyla birlikte yeryüzünü onların kullanımına sundu, ancak mükemmel istifadeye bir tek sınır koymuştu. Bilgi ağacının meyvesini ellemeyi açıkça yasaklamıştı. Böylece tüm bilinci kendisinden çalınan insanın sonsuza dek hayvan kalmasını, bengi tanrının, yaratıcısının ve efendisinin önünde dört ayak üstünde durmasını istiyordu. Fakat o sırada bengi isyancı, ilk özgür düşünür ve dünyalar kurtarıcısı Şeytan geldi. İnsanın hayvansal bilinçsizliğinden ve uşaklığından utanmasını sağladı; onu itaatsiz olmaya ve bilginin meyvesini yemeye özendirerek onu kurtardı ve alnına özgürlüğün ve insanlığın damgasını bastı.

Sonu biliniyor. Tanrısal niteliklerinden birisi olan kehanetin ona zaten böyle olacağını söylemesi gereken Tanrı, korkunç ve gülünç bir öfkeye kapıldı. Şeytanı ve bizzat kendisinin yarattığı insanı ve dünyayı, çocukların öfke içinde yapmayı huy edindikleri gibi, adeta bizzat kendi eseriyle dövüşerek lanetledi, ve atalarımızla o anda hesaplaşmakla yetinmeyerek, atalarının suçlarında payı olmayan geleceğin tüm kuşaklarını da lanetledi. Bizim Katolik ve Protestan teologlarımız bunu tam da çirkin, haksız ve saçma olduğu için çok derin ve çok adil buldular! Sonra o salt bir intikam ve öfke tanrısı olmadığını, aynı zamanda sevgi tanrısı da olduğunu hatırladı ve birkaç milyar zavallı insan varlığına yaşamları sırasında acı çektirip onları sonsuz cehenneme yazgıladıktan sonra kalanlarına acıdı ve onları kur-

tarmak için, bengi ve tanrısal sevgisini bengi ve tahrısal, -hep kurbana ve kana susamış- öfkesiyle uzlaştırmak için günah kurbanı olarak biricik oğlunu insanlar tarafından öldürülmesi için yeryüzüne yolladı. Buna kurtuluşun gizi, tüm Hıristiyan dinlerinin temeli deniliyor. Tanrısal kurtarıcı insanların dünyasını kurtarabilmiş olsaydı! asla; İsa tarafından vaad edilen cennette, resmî vahiyden bilindiği gibi, yalnızca az sayıda seçkin var olacaktır. Diğerleri, şimdiki ve gelecekteki kuşakların çok büyük çoğunluğu cehennemde sonsuza dek kızaracaktır. Bu arada hep adaletli, hep iyi Tanrı bizi teselli etmek için Dünyaya I. Wilhelm ve III. Napoleon'un yönetimini, Avusturya'nın Ferdinand'ını ve tüm Prusya'nın Alexander'ini gönderiyor.

Bunlar, ondokuzuncu yüzyılın ortasında Avrupa'nın tüm ilk okullarında yönetimlerin açık emirleri üzerine anlatılan ve öğretilen saçma öyküler ve garip doktrinlerdir. Buna halkların uygarlaştırılması deniyor! Besbelli değil midir ki, tüm bu yönetimler halk kitlelerini zehirliyor ve kendi çıkarlarına aptallaştırıyorlar.

Kuşkusuz halkları daha iyi kırkabilmek için onları sonsuz uşaklıkta tutmaya yarayan sefil ve suçlu aracı düşündükçe beni her zaman saran öfke yüzünden konumun dışına çıkttım. Kendilerine halkların koruyucusu ve babası diyen kişiler tarafından, her gün gündüz gözüyle uygar dünyanın her alanında işlenen suçlar altında horlanan insanlık karşısında, dünyanın ikinci kertedeki insanlar tarafından işlenen suçlar nedir ki?- Miras günah mitos'una geri dönüyorum.

Tanrı şeytana hak verdi ve İblisin Âdem ve Havva'ya aşıladığı itaatsizliğin ödülü olarak onlara bilgi ve özgürlük vaad etmekle onları aldatmış olmadığını kabul etti; çünkü onlar yasak meyveden yer yemez Tanrı kendi kendine, şöyle demişti: "Bak, insan, bizlerden biri gibi oldu, iyiyi ve kötüyü biliyor, biz onun sonsuz yaşamın meyvesini yemesini engelleyelim ki bizim gibi ölümsüz olmasın." (Kitab-ı Mukaddes'e bak)

Biz şimdi bu mitosun masal yanını bırakalım ve onun sözel anlamını inceleyelim. Bu çok açıktır. İnsan kendini kurtardı, hayvanlıktan sıyrıldı ve insan yapısına kavuştu; bir bilgi ve itaatsizlik sahnesiyle, yani *isyan ve düşenceler* sayesinde insanî anlamda tarihine ve gelişmesine başladı.

Tarihte üç unsur ya da üç temel ilke kollektif ve bireysel olarak tüm insan gelişmesinin belli başlı koşullarını oluşturuyorlar: *1. İnsanî hayvanlık; 2. Düşünce; 3. İsyan. Toplumsal ve özel ekonomi birincisine, bilim ikincisine, özgürlük üçüncüsüne* denk düşer.[*]

Tüm okulların idealistler, aristokratlar ve burjuvalar, teologlar ve metafizikçiler, politikacılar ve ahlâkçılar, dindarlar, filozoflar ve şairler-liberal ekonomiciler, bilindiği gibi idealin bu sınırsız tapınıcılarını unutmamak lâzım -eğer onlara, tüm parlak zekâsıyla, tüm yüce düşünceleri ve sınırsız çabalarıyla insanın yeryüzündeki herşey gibi maddeden, bu *adi maddenin ürününden* başka birşey olmadığı söylenirse çok yaralanırlar.

Biz onlara diyebilirdik ki materyalistlerin sözünü ettikleri maddenin, -kendiliğinden, öncesiz ve sonrasız devinen, eylemde olan ürünün, kimyasal ya da organik olarak belirlenen ve içinde yerleşik mekanik, fiziksel, hayvansal ve zekâ niteliklerine ya da güçlerine uygun görünümler alan- bu maddenin idealistlerin kastettikleri *adi madde* ile hiçbir ortak yanı yoktur. Sonuncusu, onların yanlış soyutlama ürünü, gerçekten bön, cansız, devinimsiz, hiçbirşeyi beceremeyen şey, bir *caput mortuum*[**] Tanrı diye andıkları en yüce varlığın karşısında maddenin, kendisinden gerçek doğasını oluşturan herşey çalınmış olan, idealistlerin maddesinin zorunlu olarak en yüksek hiçi oluşturduğu, o güzel tasarımın karşısına koydukları çirkin bir tasarımdır. Onlar maddeden zekâyı, yaşantıyı, bütün belirleyici nitelikleri, işleyen ilişkileri ya da güçleri, hattâ o olmadan maddenin bir kez ağırlık kazanmayacağı devinimi çıkarıp alıyorlar, ona yalnız içine işlenemezliği ve uzayda mutlak eylemsizliği bırakıyorlar; tüm bu güçleri, nitelikleri ve doğal dışavurumları soyutlayıcı fantezilerince yaratılmış olan imgesel

* Okuyucu bu üç ilkenin daha tam bir serimlemesini bu kitabın *Appendix'* inde *Tanrısal hayalet, gerçek dünya ve insan üzerine felsefi incelemeler* başlığı altında bulacaktır. (Bakunin)
Buradan itibaren olan bölüm *J Guillaume* tarafından *(Euvres III*, s. 179-405'te yayınlanmıştır. (Nettlau)

** Atık ürün.

varlığa yüklüyorlar; sonra rolleri değiştirip tasarımlarının bu ürününü: bu hayaletin hiçbir şey olmayan bu tanrıyı "yüce varlık" diye adlandırıyorlar ve zorunlu bir tutarlılıkla gerçek varlığın, maddenin, dünyanın hiç olduğunu âleme duyuruyorlar. Ondan sonra ciddî bir çehre ile diyorlar ki, bu madde bir şey üretmeye, kendiliğinden devinim göstermeye bile yeteneksizdir ve giderek kendi tanrıları tarafından yaratılmış olması gerekmektedir.

Bu kitabın Apendix inde[15], ister dünyalar yaratan ve örgütleyen kişisellik sahibi bir tanrı olsun, ister bir tür bütün evrene yayılmış tanrısal ruh olarak görülen, kişisellik sahibi olmayan bir tanrı olsun, isterse de sürekli mevcut ve faal, kendini sürekli maddî ve sonlu varlıklarda dışa vuran sonsuz ve tanrısal bir düşünce olsun, bir tanrı tasarımının kaçınılmaz olarak götüreceği isyan ettirici saçmalıkları açıkladım. Burada tek bir noktayı vurgulamakla yetinmek istiyorum.

Maddî dünyanın yavaş yavaş gelişmesi tamamen kavranabilir, aynen bu dünyadaki organik, hayvansal yaşamın ve insanın tarihin akışı içinde ilerleyen bireysel ve toplumsal zekâsı gibi. Bu basitten karmaşıklığa, aşağıdan yukarıya doğru ya da daha alçak olandan, daha yüksek olana doğru tamamen doğal bir devinimdir. Tüm günlük deneyimlerimize ve bu yüzden doğal mantığımıza, ruhumuzun yasalarına uyan bir devinimdir, ki bu mantık salt aynı deneyimler temelinde oluşabilir ve gelişebilir, adeta onların zihinsel, beyinsel anlatımı veya bilinçli özetidir.

İdealistlerin sistemi bize bunun tam tersini sunuyor. O tüm insancıl deneyimleri ve genel sağlıklı insan zihnini alt üst ediyor, bu insan zihni ki insanlar arasında her anlayışın en önemli koşuludur, iki kere iki dört eder gibi basit ve hep beraber kabul edilen gerçeklikten en yüksek ve karmaşık bilimsel incelemelere değin yükselir, deneyim veya şeylerin gözlenmesi olmadan, kesin kabul edilmiş olana razı olmuyor ve insanî bilginin biricik ciddî temelini oluşturuyor.

Aşağıdan yukarıya doğru doğal yolu izlemek yerine, alçaktan yükseğine, göreceli basitten karmaşığına gitmek yerine, akıllıca ve anlaşıyla inorganik denen dünyadan organik, bitkisel sonra hayvansal, sonra da özel insanî dünyaya ilerliyen devinimi izlemek yerine ve kimyasal maddenin ya da kimyasal varlığın canlı maddeye ya da canlı varlığa ve canlı varlıktan düşünen varlığa

devinimini izlemek yerine, bunların yerine idealist düşünürler teolojiden miras kalan tanrısal hayalet tarafından çarpıtılmış gözü bağlanmış, güdülmüş olarak tamamen karşıt olan yolu izliyorlar. Yukardan aşağıya, daha yüksek olandan daha alçağına, karmaşıktan sadeye gidiyorlar. İster kişi halinde olsun ister tanrısal töz ya da düşünce olsun Tanrıyla başlıyorlar ve ilk adımları öncesiz ve sonrasız düşüncenin yüksek tepelerinden maddî dünyanın çamuruna, mutlak mükemmellikten mutlak güdüklüğe, düşünceden varlığa ya da en yüce varlıktan hiçliğe doğrudur. Görünüşte kendiliğinden canı sıkılarak bu umutsuz *salto mortale'ye*[*] karar veren tanrısal bengi, sonsuz varlığın bu kararı ne zaman, nasıl ve niçin verdiğini hiçbir idealist, teolog, metafizikçi şair hiçbir zaman ne anlayabilmiş ve ne de dinsel olarak açıklayabilmiştir. Tüm geçmiş ve şimdiki dinler ve tüm duyguları aşan felsefî sistemler, bu bir tek ve günahkârane[**] gizi etrafında dönüyor.

Kutsal insanlar, esin almış yasa koyucular, peygamberler ve mesihler bunun içinde yaşamı aradılar ve bunun içinde yalnızca işkence ve ölüm buldular. Eski Sfenks gibi onları tüketti, çünkü onu açıklayamadılar. Heraklit ve Platon'dan Descartes'a değin büyük filozoflar, Spinoza, Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling ve Hegel, Hint filozoflarını anmadan yığınla kitap yazdılar. Satır aralarında güzel ve büyük şeyler söyledikleri ve ölümsüz gerçekleri keşfettikleri, ama bu gizemi, metafizik araştırmalarının esas konusunu, karşılarına çıktığı haliyle, aynı şekilde temellendirmeden bıraktıkları dahiyane olduğu kadar üstün de olan sistemler kurdular. Ama, dünyayı tanıyan, en az otuz yüzyıldan beri hep yeniden bu sisihus çalışmasına girişen takdire değer dehanın dev çabaları ancak bu gizi daha anlaşılmaz kılmaya götürdüğünden, bu gizin yapay olarak ısıtılıp önümüze

* Ölüm taklası.

** Günahkârane diyorum çünkü sözünü ettiğim ekte ispatladığıma inandığım gibi, bu giz dünyada insanların işlemiş olduğu ve halen süren zulmün kutsanışı idi ve kutsanışıdır, ve ona birtek diyorum, çünkü insan zekâsını aptallaştıran tüm öteki teolojik ve metafizik saçmalıklar yalnız bu giz'in zorunlu sonucudurlar (Bakunin).

getirilen bir metafiziğin herhangi bir hevesli öğrencisinin becerikli spekülasyonu sayesinde çözüleceğini ve bunun tüm canlı ve ciddî zihinlerin bu kuşkulu bilimden yüz çevirdikleri bir zamanda, inancın akıldışılığı ile sağlıklı bilimsel akıl arasında tarihsel olarak kesinlikle açıklanabilir bir pazarlığın sonucu olduğunu umabilir miyiz? Besbellidir ki, bu korkunç giz açıklanamaz, bu demektir ki, o saçmadır çünkü yalnız saçma olan açıklanamaz. Besbellidir ki, kim bunu mutluluğu için, yaşamı için gereksiniyorsa aklından feragat etmek ve eğer yapabilirse naif, kör, aptal inanca geri dönerek Tertüllian ve tüm içtenlikli inananlarla birlikte teolojinin gerçek özünü içeren şu sözcükleri yinelemek zorundadır: *Credoquia absurdum.*[*] O zaman tüm tartışma biter ve geride yalnızca inancın muzafferane aptallığı kalır. Ama derhal başka bir soru önümüze çıkar: *Zeki ve öğrenim görmüş bir insanda bu gize inanma gereksinmesi nasıl ortaya çıkabilir?*

Tanrı'ya, dünyanın yaratıcısı, örgütleyicisi, hâkimi, efendisi, lanetleyicisi, kurtarıcısı ve iyileştiricisi'ne olan inancın halk içinde, şehir proletaryasından daha ziyade kırsal kesim insanlarında yaşamasından doğal birşey olamaz. Ne yazık ki, halk çok cahildir ve bu cahilliği çok temellendirilmiş bir biçimde kendi güçlerinin önemli bir koşulu olarak kabul eden tüm yönetimlerin sistemli çabalarıyla sürekli bu bilisizliğin içinde kalmaktadır.

Halk, günlük çalışma altında ezilmiş bir halde, boş vakti, düşünsel etkinliği, okuma zamanı olmadan, kısaca insanî düşünceyi geliştiren bütün araç ve itici güçleri gasp edilmiş olarak, çocukluğunun ilk dönemlerinden itibaren bütün yaşam ilişkilerini çevreleyen ve her türlüsünden bir sürü resmî zehirleyici, rahipler ve ruhban olmayanlar tarafından kendisinde yapay olarak yaşatılan dinî gelenekleri, hiç eleştirmeden, *en bloc* kabulleniyor, böylelikle bunlar onda, çoğunlukla kendi doğal, sağlıklı insan zihninden daha güçlü olan bir tür düşünsel ve ahlâkî alışkanlık haline dönüşüyorlar.

Daha başka bir neden, belli bir kertede halkın saçma inancını açıklıyor ve meşrulaştırıyor. Bu, halkın, Avrupa'nın uygar

* Akla aykırı olduğu için inanıyorum.

ülkelerinde, varolan toplum düzeni yoluyla, geri dönüşsüz bir şekilde mahkûm edildiği sefalet halidir. Maddî açıdan olduğu kadar entelektüel ve moral açıdan da minimum bir insanî var oluşa indirgenmiş yaşam tarzında zindandaki bir mahkûm gibi ufuksuz, umutsuz hattâ geleceksiz biçimde hapsedilmiş olan halk, ekonomistlere inanılacak olursa, bu ilişkilerden kurtulma gereksinimi duymazsa burjuvanın basit içgüsünü ve hayrete değer dar ruhunu taşıyacaktır; fakat bunun üç çaresi, iki düşsel bir gerçek çaresi vardır. İlk ikisi meyhane ve kilise, bedensel ya da ruhsal sefahat; üçüncüsü toplumsal devrimdir. Ben bunlardan yalnız sonuncusunun halktaki birbirlerine sanıldığından daha sıkı bağlı olan dinî inancı ve sefahat alışkanlıklarını hiç bir iz bırakmayacak kadar kazımaya, hiç olmazsa düşünürlerin bütün teorik propagandasından daha fazla muktedir olduğu sonucuna varıyorum. Tek başına sosyal devrim bu bedensel ve zihinsel hovardalığın yanıltıcı ve kaba hazlarının yerine, her bireyde ve herkeste tam olarak gelişen insanlığın ince olduğu kadar gerçek de olan hazlarını koymakla bütün meyhaneleri ve bütün kiliseleri aynı anda kapatma gücüne sahip olacaktır.

O zamana kadar halk kitlesi inanacaktır ve bu arada bunu yapmak için akıl değilse bile hak onun yanında olacaktır.

Bizzat inanmasa bile en azından inanır gibi görünen bir insan kategarisi vardır. Bunların hepsi insanlığın işkencecileri, despotları ve sömürücüleridir. Rühbanlar, monarklar, devlet adamları, savaşçılar, özel ve resmî finansörler, her türlü memur, polisler, jandarmalar, gardiyan ve cellatlar, tekelciler ve kapitalistler, vergiciler, girişimciler ve ev sahipleri, avukatlar, ekonomistler, her renkten politikacılar, her türlü satıcı, herkes oy birliğiyle Voltair'in şu sözünü yineliyor:

Eğer bir tanrı var olmasaydı, bir tane bulunması gerekirdi. Çünkü anlıyorsunuz ya, halk bir dine gereksiniyor. Bu bir emniyet subapıdır. En sonunda, Hıristiyan dogmalarını ciddiye alan, onları ayrıntılarında yadsıyan, fakat onu tümüyle yadsımak için gerekli güç ve kararlılığa sahip olmayan oldukça çok sayıda namuslu fakat zayıf ruhlar kategorisi vardır. Dinin tüm özelliklerini eleştiriye feda ediyorlar, tüm mucizeleri yadsıyorlar, fakat umutsuzluğa düşerek ana saçmalığa, tüm diğerlerinin kaynağına, tüm diğer mucizeleri açıklayan ve haklı çıkaran mu-

cizeye, tanrı varlığına sıkıca sarılıyorlar. Onların tanrısı güçlü ve kudretli varlık, teolojinin kaba olumlu tanrısı değildir. O sisli, saydam, yanıltıcı bir varlıktır, öyle yanıltıcıdır ki, dokunulduğuna inanıldığı zaman bir hiçe dönüşüyor; o bir yansıma, ne ısıtan ne de aydınlatan yalancı bir ışıktır. Yine de ona sıkıca sarılıyorlar ve onun yitmesiyle herşeyin yiteceğine inanıyorlar. Bunlar, şimdiki uygarlıkta bir yer edinemeyen, ne bugüne ne de geleceğe ait olan güvensiz hasta ruhlar, hep yer ve gök arasında sallanan ve burjuva politikası ve proletarya sosyalizmi arasında eşit mesafede duran solgun hayaletlerdir. Bir düşünceyi sonuna dek izlemek, izlemek istemek ve karar vermek için kendilerini yeterince güçlü hissetmiyorlar ve hep barışmazı barıştırmak istemekle zaman ve emek harcıyorlar. Kamu yaşamında onlara burjuva sosyalistleri deniliyor.

Ne onlarla ne de onlara karşı bir tartışma olanaklı değildir. Onlar hastadırlar. Fakat kendilerinden asla saygı duymadan söz etmeye cesaret edilemeyen ve güçlü sağlıkları, ruhsal güçleri ve iyi niyetleri kimseyi düş gördüğünden kuşkulandırmayan az sayıda seçkin insan vardır. Mazzini'yi, Michele'yi, Quinet'yi, John Stuart Mill'i [*] saymak yeterlidir.

Soylu ve güçlü ruhlar, büyük yürekler, büyük zekâlar, büyük yazarlar, ki bunlar Mazzini'de olduğu gibi, büyük bir ulusun kahraman ve devrimci önderi, hepsi idealizmin müjdecisidirler. Ve felsefede olduğu gibi politikada da materyalizmin, giderek sosyalizmin aşağılayıcıları ve tutkulu karşıtlarıdırlar.

Öyleyse bu sorunun onlara karşı tartışılması gerekiyor.

Önce kaydedelim ki zamanımızın sözü edilen renkli kişilerinden ve diğer yarı önemdeki idealist düşünürlerinden hiçbiri bu sorunun mantıksal yönüyle dar anlamda uğraşmadı.

* Belki de Bay Stuart Mill, kendisinin ciddî ifade edilmiş idealizminden kuşkulanmakta haklı olunan bir tek kişidir, iki nedenle: Birincisi, çünkü o birçok konuda suskunluğuna karşın gerçekte bir ateist olan Auguste Comtes'in pozitif felsefesinin kayıtsız koşulsuz bir öğrencisi olmasa bile tutkulu bir hayranı, bir yoldaşı olduğu için; ikincisi, Bay Stuart Mill İngiliz olduğu ve İngiltere'de ateist olduğunu açıklamak, bugün bile kendini toplum dışına çıkarmak anlamına geldiği için. (Bakunin)

Hiçbiri ruhun ölümsüz ve temiz dünyasından, maddî dünyanın çamurlarında tanrısal bir *salto mortale*'nin olanaklılığını felsefi açıdan çözmeyi denemedi. Bu çözülemez çelişkiye yaklaşmaya korkuyorlar mıydı? Tarihin büyük dehaları bu işte başarısızlığa uğradıktan sonra bunun çözümünü ummuyorlar mıydı? Ya da onu artık yeteri kadar çözümlenmiş mi sayıyorlardı? Bu onların gizemidir. Gerçek şudur ki, bir tanrının varlığını teorik olarak göstermeyi bir yana bıraktılar. Ve yalnız onun pratik motiflerini ve sonuçlarını geliştirdiler. Hepsi bundan hiçbir kuşkuya yer bırakmayan genel olarak kabul edilmiş bir gerçekten sözeder gibi sözediyorlardı ve kendilerini onu kanıtlamak yerine tanrıya olan inancın yaşını ve genelliğini saptamakla sınırlıyorlardı.

Bu etkileyici görüş birliği birçok seçkin insan ve yazarın gözünde bilimin bütün kanıtlarından daha geçerliydi. Yalnızca en ünlülerini anarsak, Joseph Maistres'in ve büyük İtalyan vatanseveri Giuseppe Mazzini'nin ustaca dile getirilen düşünceleri böyleydi. Eğer az sayıdaki tutarlı ve hattâ büyük fakat izole olmuş düşünürün mantığı farklı bir sonuca götürürse diyorlar ki, bu düşünürler ve onların mantığı için bu daha da kötüdür, çünkü bir düşüncenin herkesçe evetlenmesi, onun öteden beri üniversal kabulü, hep onun gerçekliğinin ağır basan bir delili olarak görülmüştür. Tüm dünyanın duygusu, her yerde ve her zaman meydana çıkan ve tutunan inanç yanlış olamazmış. Kökleri insanın bizzat özünde yatan bir zorunlukta bulunsa gerekmiş. Bugünün ve geçmişin tüm halklarının tanrının varlığına inandıkları saptanmış olduğundan, onları bu kuşkuya getiren tüm mantıklılığa karşın bundan kuşkulananların mutsuz oldukları, anormal istisnalar, ayrıksılar oldukları açıktır.

Böylece tüm bilimlere ve mantığa karşı bir inancın *eskiliği* ve *yaygınlığı* doğruluğu hakkında yeterli çürütülemez bir delil olması gerekiyor. Niçin böyledir?

Copernicus ve Galilei çağına değin tüm dünya güneşin yer çevresinde döndüğüne inanıyordu. Tüm dünya yanılmadı mı? Kölelikten daha eski ve yaygın olan nedir? Belki de yamyamlıktır. Tarihsel toplumun başlangıcından bugüne değin her zaman ve her yerde kitlelerin, kölelerin, ırgatların, gündelikçilerin, zora dayanan çalışmasının egemen bir azınlık aracılığıyla sömürüsü, halkların kilise ve devlet aracılığıyla boyunduruğa

vurulması vardı. Bundan insan toplumunun varlığının bu sömürüsünün ve boyunduruğa vurulmasının kalıcı salt zorunluluk olduğu çıkarılabilir mi? Bu örnekler gösteriyor ki, ulu tanrı savunucularının argümanları hiçbir şeyi ispatlamıyor.

Gerçekte hiçbir şey haksız ve saçma olandan daha genel ve daha eski değildir. Bu durum, tarihte sürekli görünen çirkin kovuşturmaları da açıklıyor. "Genel" ve "eski" inanç dogmalarının resmî, onaylanmış ve ilgili temsilcileri açısından hep olduğu gibi, ilk müjdeciye yeterince zulmettikten sonra, sonunda onun fikirlerini kabul edip zafere ulaşan halk kitleleri açısından da bu kovuşturmaların nesnesi hep gerçeğin ve adaletin ilk müjdecileri olmuştur.

Biz maddeciler ve devrimci sosyalistler hiçbir surette bu tarihsel görüngüye şaşmıyor ve ondan ürkmüyoruz. Vicdanımıza, neye mal olursa olsun gerçeklik aşkımıza başlı başına büyük bir güç oluşturan ve dışında hiçbir düşünce bulunmayan mantık hakkındaki tutkumuza dayanıyoruz; adalet tutkumuza ve insanlığın tüm teorik ve pratik canavarlıklar üstündeki zaferine olan sarsılmaz inancımıza dayanıyoruz; ve nihayet az sayıdaki kafadarlarımızın karşılıklı güven ve yardımlarına dayanıyoruz, onda, dünyayı yönlendiren bütün diğer yasalar gibi zorunlu ve değiştirilemez olan toplumsal bir yasanın dile gelişini gördüğümüzden, bu tarihsel görüngünün bütün sonuçlarını kabul ediyoruz.

Bu yasa, insan toplumunun *hayvansal kökeninin* mantıklı kaçınılmaz sonucudur ama zamanımızda yığılmış olan, tüm bilimsel, fizyolojik, psikolojik, tarihsel deliller karşısında Almanların, Fransa'nın işgalcisi olarak yaptıkları eylemlerle onu böyle ayan beyan göstermeleri karşısında bu kökenden kuşkulanma gerçekten imkânsızdır. Ama insanın bu hayvansal kökeni kabul edilirse her şey aydınlanıyor. Sonra tarih bize kâh yavaş, ilgisiz, unutulmuş, kâh tutkulu ve güçlü olarak, geçmişin devrimci inkârı olarak görünür. O insanın kökensel hayvansallığının insanlığının gelişmesi sayesinde ilerlemeci inkârına dayanır. İnsan, bu vahşi hayvan, Goril'in kuzeni, hayvansal içgüdünün derin gecesinden tüm geçmiş yanılgılarını çok doğal olarak açıklayan ve onun şimdiki yanılgıları üzerinde bizi kısmen teselli eden aklın aydınlığına ulaşmak için çıktı. Hayvansal

kölelikten çıkarak, hayvanlığı ve insanlığı arasında bir ara durum olan tanrısal köleliği adımladı ve bugün insanî özgürlüğünü fethetmeye ve gerçekleştirmeye doğru yürüyor. Bundan şu çıkıyor ki, bir inancın, bir düşüncenin eskiliği bunların yararına delil olmak bir yana tam tersine bunları bize kuşkulu göstermelidir. Çünkü arkamızda hayvanlığımız, önümüzde insanlığımız ve insanî ışık, bizi ısıtıp ve aydınlatabilen, bizi kurtaran, şerefli kılan, özgür, mutlu eden ve aramızdaki kardeşliği gerçekleştirebilen biricik ışık duruyor -bu ışık asla başlangıcı aydınlatmıyor, tersine hep içinde yaşanan zamana göre tarihin sonunu aydınlatıyor. Böylece biz asla arkaya bakmayalım, hep ileriye bakalım, çünkü güneşimiz ve şifamız önümüzdedir, eğer geçmişimizi öğrenmek için geriye bakmamıza izin var ise, ki bu yararlı ve zorunludur, bu yalnız ne olmuş olduğumuzu ve artık ne olamayacağızı, neye inandığımızı ve ne düşünmüş olduğumuzu artık neye inanamayacağımızı ve neyi düşünemeyeceğimizi, ne yapmış olduğumuzu ve asla ne yapamayacağımızı saptamak içindir.

Eskilik üstüne bu kadar bir yanılgının *yaygınlığına* gelince, bu yalnızca bir şeyi ispatlıyor: tüm zamanlardaki ve tüm bölgelerdeki insan doğasının aynılığı değilse bile benzerliği. Tüm halkların tarihlerinin her anında Tanrıya inanmış oldukları ve hâlâ inandıkları saptanmış olarak önümüzde durduğundan, bundan rahatlıkla şunu çıkarmalıyız ki, bizzat bizim yarattığımız tanrı düşüncesi insanlığın gelişmesinde tarihsel zorunlu bir hatadır, ve kendi kendimize onun tarihsel olarak neden ve nasıl oluştuğunu ve niçin insanlığın dev çoğunluğunun onu bugün bile gerçek olarak kabul ettiğini sormalıyız.

Biz insan bilincinin tarihsel gelişmesi içinde doğa üstü ya da tanrısal bir dünya düşüncesinin nasıl meydana geldiğini ve zorunlu olarak meydana gelmesi gerektiğini açıklayamadığımız sürece bilimsel olarak bu düşüncenin saçmalığına inanabiliriz. Fakat onu çoğunluğun düşüncesinde yok etmeyi asla başaramayız. Çünkü biz onu insan varlığının aynı derinliğinde yoketmeyi başarmak durumunda asla olamayız ki, o bu derinlikte meydana gelmiştir ve verimsiz, umutsuz ve sonsuz bir savaşa mahkûm edilmiş olarak, onunla salt yüzeysel olarak, onun sa-

yısız dile gelişleriyle savaşmakla yetinmek zorunda kalırdık ve sağlıklı insan aklının ancak altedebildiği saçmalık derhal yeniden ve daha az anlamsız olmayan bir biçimde oluşurdu. Herkese, dünyaya acı veren bütün saçmalıkların, tanrı inancının kökleri dokunulmadan kaldığı sürece durmadan yeni tomurcuklar verecektir. Böylece günümüzde, yüksek toplumun belli aşamalarında spiritizmacılık inancı Hıristiyanlığın yıkıntıları üzerine yerleşmeye başlıyor.

Yalnız kitlelerin çıkarları açısından değil, kendi aklımızın sağlığı açısından da tanrı düşüncesinin tarihsel doğuşunu, bu düşünceyi insan bilincinde üreten ve geliştiren nedenler dizisini kavramaya çalışmak zorundayız. Kendimize ateist desek ve böyle olsak bile bu nedenleri anlamadığımız sürece az veya çok bu gizemini ortaya çıkaramadığımız genel vicdanın gürültüsünün sürekli hükmü altında kalacağız. Ve bizzat en güçlü olanın bile, onu çevreleyen toplumsal ortamın herşeye kadir etkisi karşısında düştüğü zayıflık içinde, sürekli, er ya da geç şu ya da bu biçimde dinsel saçmalığın uçurumuna düşme riskine giriyoruz. Böyle onur kırıcı din değiştirmelere günümüz toplumunda sık rastlanmaktadır.

Dinî inanç tarafından kitleler üzerinde bugün hâlâ uygulanan gücün esas nedenini gösterdim. Bu mistik eğilimler kitle katında derin iç huzursuzluk gibi bir ruhsal sapma anlamına gelmiyor. Onlar sefil bir yaşamın darlığına, yüzeyselliğine, acılarına ve ayıbına karşı insan varlığının içgüdüsel ve tutkulu protestosudur. Dedim ki bu hastalığa karşı yalnız bir çare vardır: Toplumsal devrim.

Appendix'te insan bilincindeki dinsel halüsinasyonların tarihsel gelişmesini ve doğuş nedenlerini irdelemeye çalıştım. Burada düşüncelerimi daha iyi açıklamak için bu bir tanrının varlığı sorununu ya da insanın ve dünyanın tanrısal kökeni sorununu moral ve toplumsal yararı açısından ele almak ve bu inancın teorik nedeni üzerine sadece birkaç kelime söylemek istiyorum.

Tanrılarıyla, yarı tanrılarıyla, peygamberleriyle, mesihleri ve azizleriyle tüm dinler henüz entellektüel yeteneklerinin tam gelişmesine ve kapasitesine ulaşmamış olan insanların safdil fantezileri tarafından meydana getirilmiştir; dinin göğü insanın

içinde cahillik ve inanç tarafından coşturularak kendi resmini, ama büyütülmüş ve ters çevrilmiş yani tanrılaştırılmış biçimde grdüğü, ışık oyunundan başka birşey değildir, -buna *tanrılaşma* denir. Dinlerin tarihi, tanrıların kökeninin, büyüklüğünün ve düşüşünün tarihi, insan düşüncesinde birbirleri arkasından gelişleri, insanın zekâsının ve kollektif bilincinin gelişmesinden başka birşey değildir. Onlar tarihsel ilerleyişinde bizzat kendilerinde ya da dış doğada bir güç, bir yetenek ya da bizzat büyük bir yanılgı bulduklarında duruma göre bunları tanrılarına aktardılar, çocukların yaptığı gibi dinsel fantezilerinin bir edimiyle ölçüsüz genişlettiler, abarttılar. İnananların ve safdil insanların bu alçak gönüllülüğü ve dindar soyluluğu sayesinde gökyüzü yeryüzünden gaspedilenlerle zenginleşti ve tutarlı bir biçimde gökyüzü ne denli zenginleşirse insanlık ve yeryüzü o denli fakirleşti. Tanrı bir kez yerleşince, doğal olarak temel hakem ve herşey hakkında salt uygulayıcı olarak ilân edildi. Dünya artık hiçbir şeydi, tanrılık herşeydi ve insan, onun gerçek yaratıcısı, onu bilgisi dışında bir hiçten ortaya çıkaran insan onun önünde diz çöktü, ona taptı ve onun yaratığı ve kölesi olduğunu ilân etti.

Hıristiyanlık tam da *par excellence* bir dindir. Çünkü o bütünlüğü içinde her dinsel sistemin doğasını, asıl özünü, yani *tanrısal varlık yararına insanlığın sefaletini, köleleşmesini ve tahribini* dile getirir ve açıklar.

Tanrı herşey olduğu için gerçek dünya ve insan hiçbir şeydir. Tanrı gerçeklik, adalet, iyi, güzel, güç ve yaşam olduğu için, insan yalan, haksızlık, kötü, çirkinlik, acz ve ölümdür. Tanrı efendi olduğu için, insan köledir. İnsan adaleti, gerçekliği ve ölümsüz yaşamı kendi başına bulmakta yeteneksiz olduğu için buna yalnız tanrısal bir vahiy ile erişebilir. Fakat bir kez vahiyi söz konusu eden, vahyedenleri, mesihleri, peygamberleri, rahipleri ve tanrının bizzat esinlediği yasa koyucuları da söz konusu eder. Ve bunlar bir kez tanrının yeryüzündeki temsilcileri, insanlığın, tanrının onu kutsallığın yoluna yöneltmek için bizzat seçtiği öğretmenleri olarak kabul edildiklerinde, zorunlu olarak mutlak bir iktidar kurmak durumundadırlar. Tüm insanlar onlara sınırsız ve edilgin bir itaat borçludurlar, çünkü tanrısal aklın karşısında, insansal bir akıl yoktur ve tanrının ada-

leti önünde dünya adaleti var olamaz. Bu da *devlet kilise tarafından kutsal olarak kabul edildiği sürece,* insanlar tanrının kölesi olarak kilisenin ve devletin de kölesi olmak zorundalar. Bunu, tüm mevcut ve geçmişteki dinler arasında en iyi Hıristiyanlık kavramıştır. Eski Doğu dinleri de bu değerlendirmeye dahildir. Çünkü onlar yalnızca belirli ve ayrıcalıklı halkları kapsarlarken, Hıristiyanlık bütün insanlığı kucaklama iddiasındadır ve bütün Hıristiyan mezhepler içinde, yalnızca Roma Katolikliği bunu kesin kararlılıkla ilân etmiş ve bu yüzden Hıristiyanlık salt din, son dindir ve müjdeci Roma kilisesi, tek tutarlı meşru ve tanrısal kilisedir.

Şimdi metafizikçilerin ve dindar idealistlerin, filozofların, politikacıların ya da şairlerin hoşuna gitsin ya da gitmesin: *tanrı düşüncesi insan aklından ve adaletinden vazgeçilmesini içerir, insan özürlüğünün en kesin inkârıdır ve teoride ve pratikte zorunlu olarak insanın köleliğine götürür.*

Cizvitler, protestan *Môtnier*ler[16], pietistler ya da metodistler gibi insanın aşağılanmasını ve köleleşmesini istemiyorsak teolojinin tanrısına ve metafiziğin tanrısına azıcık bir ayrıcalık bile vermemeliyiz ve veremeyiz. Çünkü kim bu mistik alfabede A derse, sonunda kaçınılmaz olarak Z'yi de söyler ve kim tanrıya tapmak isterse, çocukça yanılsamalara düşmeden cesurca özgürlüğünden ve insanlığından vazgeçmek zorundadır.

Tanrı varsa, insan bir köledir; ama insan özgür olabilir ve olmak zorundadır: Sonuçta tanrı yoktur.

Herkesi bu çemberden kurtulmaya çağırıyorum. İstenilen yol seçilebilir.

Dinlerin ulusları ne çok ve nasıl aptallaştırdığını ve ahlâkını bozduğunu anımsatmak gerekiyor mu?[*] Onlardaki aklı, insanî kurtuluşun bu ilk aletini öldürüyor ve onları, köleliğin en önemli koşuluna, akıl zayıflığına götürüyorlar.

İnsanî çalışmanın şerefini düşürüyor ve onu hizmetçiliğin kaynağı ve işareti haline getiriyorlar. İnsanî adaletin duygusunu ve kavramını öldürüyor ve terazinin kefesini tanrısal lütfun ayrıcalıklı nesnelerinin, caka satan serserilerin yönüne bastırıyorlar.

* Bu ve izleyen paragrafı Appendix'in el yazılarından Bakunin'in kendisi almış ve oradan silmiştir. s. Euvres III., s. 297 (Nettlau)

İnsanî onuru ve şerefi öldürüyor ve yalnız etek öpenleri ve burnu sürtenleri koruyorlar. Ulusların kalbindeki her insanî kardeşlik duygusunu boğuyor ve onu tanrısal zulümle dolduruyorlar.

Tüm dinler zalimdir, hepsi kan üzerine kurulmuştur; çünkü hepsi esas olarak kurban düşüncesine, yani tanrısal varlığın doymaz kini yararına insanlığın sürekli kurban edilmesine dayanmaktadır. Bu kanlı gizde insan sürekli kurbandır, kendisi de bir insan, fakat lütufla ayrıcalıklı bir insan olan papaz, tanrısal cellattır. Bu bize tüm dinlerin, en iyi, en insanî, en yumuşak olan rahiplerin kalplerinin dibinde -eğer kalbinde değilse kültüründe, ruhunda (her ikisinin de insan kalbi üstündeki büyük etkisi biliniyor)- her din adamının duygularında niçin biraz zulüm, biraz kan dökücülük yattığını açıklıyor.

Tüm bunları bizim şimdiki ünlü idealistlerimiz herhangi birinden daha iyi biliyorlar. Onlar tarihlerini bilen aydın insanlardır ve onlar aynı zamanda insanlık yararına içten ve derin sevgiyle dolu büyük ruhlar, yaşayan insanlar olduklarından, dinin tüm bu kötü eylemlerini, tüm bu suçlarını erişilmez bir konuşma ustalığıyla lanetliyor ve damgalıyorlar. Pozitif dinlerin tanrısıyla ve onun dünyadaki gelmiş geçmiş ve şimdiki tüm temsilcileriyle her türlü dayanışmayı öfkeyle reddediyorlar.

Taptıkları ya da taptıklarına inandıkları tanrı, tarihin gerçek tanrılarından şu suretle ayrılıyor, o asla pozitif, herhangi bir biçimde teolojik veya metafizik olarak bile tanımlanmış bir tanrı değildir. O ne Robespierres'in ve Jean Jacques Rousseau'nun en yüce varlığı ve ne Spinoza'nın panteist tanrısı, ve ne de Hegel'in aynı zamanda içrek ve aşkın olan iki anlamlı tanrısıdır. Tanrıya olumlu nitelikler vermenin onu eleştirinin çözücü eylemine maruz bırakacağını çok iyi hissettikleri için, ona herhangi bir olumlu nitelik vermekten kaçınıyorlar. Onun kişisel ya da kişilik dışı bir tanrı olduğunu, onun dünyayı yaratıp yaratmadığını asla söylemeyeceklerdir; hiçbir zaman onun tanrısal yardımını anlatmıyorlar. Tüm bunlar onu ele verebilir. Onlar şöyle söylemekle yetiniyorlar: 'Tanrı' ve başka hiçbirşey. Peki ama tanrıları nedir? Bir düşünce bile değil, tersine boş bir soluk.

O onlara büyük, iyi, güzel, soylu, insanî görünen her şeyin adıdır. Fakat öyleyse neden 'insan' demiyorlar? Ah çünkü, Prusya Kralı Wilhelm ve III. Napolyon ve tüm benzerleri de in-

sandır. Ve bu onlara büyük mahçubiyet verir. Gerçek insanlık var olan en yücenin ve en güzelin ve en zavallının ve en çirkinin toplamını oluşturur. Bundan çıkış yolunu nasıl buluyorlar. Birini *tanrısal*, diğerini *yabanice* diye adlandırıyorlar ve tanrısallığı ve hayvansallığı iki kutup olarak öne sürüyorlar. Bunların arasına insanlığı yerleştiriyorlar. Kavramak istemiyorlar ya da kavrayamıyorlar ki bu üç ifade tek bir şeyi meydana getiriyor ve eğer ayrılırlarsa o tahrip ediliyor.

Mantıkta güçlü değil ve inanılabilir ki onu küçük görüyorlar. Bu, onları panteist ve deist metafizikçilerden ayırıyor ve o düşüncelerine pratik bir idealizm karakterini veriyor, bu idealizm esinlerini bir düşüncenin keskin gelişmesinden ziyade tarihsel, kollektif ve bireysel deneyimlerden nerdeyse yaşamın heyecanlarından çıkarıyor. Bu, propagandalarına zenginlik ve yaşama gücü görünüşünü veriyor, fakat yalnız bir görünüş; çünkü yaşam mantıksal bir çelişki tarafından felç edilirse meyve vermez.

Bu çelişki şudur: Tanrıyı da, insanlığı da istiyorlar. Bir kez ayrılmış olan ve ancak birbirlerini karşılıklı olarak yok ederek tekrar birleşebilecek olan iki kavramı bir araya getirmek için inat ediyorlar. Bir solukta şöyle söylüyorlar: "Tanrı, ve insanın özgürlüğü", "Tanrı, ve insanın şeref, adalet, eşitlik, kardeşlik, ve esinliği", -eğer tanrı var ise kaçınılmaz mantıkla ilgilenmeksizin tüm bunları yokluğa mahkûm eder. Çünkü eğer tanrı var ise o zorunlu olarak ölümsüz, yüce, salt efendidir ve eğer böyle bir efendi var ise, insan köledir; ama eğer o köle ise onun için ne adalet, ne eşitlik, ne de kardeşlik, gönenç olanaklıdır. İsterlerse (bu idealistler) hep sağlıklı insan zihnine ve tüm tarihsel deneyimlere karşı tanrılarını insan özgürlüğünün sevgisiyle dolu olarak öne sürsünler: Bir efendi ne yaparsa yapsın, ne denli liberal görünürse görünsün, eninde sonunda bir efendi olarak kalır, onun varlığı zorunlu olarak altındakilerin hepsinin köleliğini getirir. Eğer tanrı var ise onun, insan özgürlüğüne hizmet etmek için bir tek çaresi vardır: Var olmaktan vazgeçmek.

İnsanlıkta takdir ettiğimiz ve saygı duyduğumuz herşeyin mutlak temel koşulu olarak gördüğüm insan özgürlüğünün tutkulu bir sevdalısı olarak, Voltaire'in cümlesini tersine çeviriyorum ve diyorum ki: *Eğer gerçekten tanrı olsaydı, onu ortadan kaldırmak gerekirdi.*

Bana bu kelimeleri dikte eden keskin mantık o kadar açıktır ki, bu düşünce çizgisini yürütmekten başka yapacağım birşey yoktur. Ve isimleri öyle ünlü, ve haklı olarak çok sayılan, adları geçen renkli kişilerin bile buna şaşmaması ve tanrı ile insan özgürlüğünü bir arada anmakta yatan çelişkiyi görmemeleri bana olanaksız gibi görünüyor. Bu çelişkiyi görmemek için şu düşünceyi ileri sürmek zorundalar, bu tutarsızlık ya da *pratikteki* insanlığın iyiliği için gereklidir..

Belki de kendilerinin çok önem verdikleri şeylerden biri olarak, çok sevdikleri birşey olarak sözettikleri *özgürlüğü*, biz maddecilerin ve devrimci sosyalistlerin kavradığından bambaşka bir anlamda anlıyorlar. Gerçekte yanına hemen başka bir sözcük eklemeden ondan asla söz etmiyorlar, tüm kalbimizle nefret ettiğimiz bir sözcük ve bir şey, *otorite* sözcüğü.

Otorite nedir? Toplumsal ve fiziksel dünyanın görüngülerinin zincirinde ve birbirini izlemelerinde dile gelen doğa yasalarının kaçınılmaz gücü müdür? Bu yasalara karşı isyan, gerçekten yalnız yasak değil, aynı zamanda da olanaksızdır. Biz onları görmezlikten gelebiliriz ya da onları henüz tanımıyoruz, fakat onlara itaatsiz olamayız, çünkü onlar varlığımızın temeli ve ana koşuludur; bizi çevreliyor ve içimize işliyorlar. Tüm hareketlerimizi, düşüncelerimizi, davranışlarımızı düzenliyorlar, öyle ki onlara itaatsiz olduğumuza inanmakla bile yalnız onların evrensel gücünü gösteriyoruz.

Evet, biz bu yasaların mutlak olarak kölesiyiz. Fakat bu kölelikte alçaltıcı bir şey yoktur, ya da dahası o hiç de kölelik değildir. Çünkü kölelik dış bir efendiyi, emrettiklerinin dışında yer alan bir yasa koyucuyu gerektirir, fakat bu yasalar dışımızda değildir, içimize yerleşmiştir, varlığımızı, tüm bedensel, zihinsel ve ahlâkî varlığımızı oluştururlar. Salt onlar aracılığıyla yaşıyor, nefes alıyor, davranıyor, düşünüyor ve istiyoruz. Biz onların dışında bir hiçiz, *var değiliz.* Peki onlara karşı isyan etmek için güç ve istek bize nereden geliyor?

Doğa yasası karşısında insan için yalnız bir özgürlük olanaklıdır: Onları tanımak ve kollektif ve bireysel kurtuluş ya da insanlaşma hedefine uygun olarak kullanmak. Bu yasalar bir kez kabul edildiklerinde, insan kitlelerince asla tartışılmayan bir otorite kurarlar. Örneğin, iki kere iki dört eder yasasına karşı çık-

mak için insanın bir deli ya da bir teolog, ya da en azından bir metafizikçi, hukukçu, ya da burjuva ekonomisti olması gerekir. İnsanın ateşte yanmadığını, suda boğulmadığını tasarımlaması için bir inanç taşıması gerekir, bunun dışında yine bir diğer doğa yasasına dayanan herhangi bir çıkış bulabilir. Fakat bu karşı koymalar ya da bu olanaksız bir karşı koymanın delice tasarımları ya da deneyimleri az görülen bir istisnadır; çünkü genel olarak denebilir ki günlük yaşantıda insan kitleleri hemen hemen kayıtsız şartsız sağlıklı insan zekâsı tarafından yönetilir, yani genel kabul görmüş doğa yasalarının toplamı tarafından.

Halk kitlelerinin, bilindiği gibi, yalnızca halkın iyiliği için var olan vesayet edici yönetimlerin titizliği sayesinde, bilim tarafından şimdiden bilinen, birçok doğa yasasını bilmemesi büyük şanssızlıktır. Diğer bir dezavantaj şudur; fizik dünyayı yöneten yasalar kadar zorunlu, değişmez, kaçınılmaz olan insan toplumunun gelişmesiyle ilgili doğa yasalarının büyük bir bölümü henüz bilim tarafından yeterince saptanmamış ve tanınmamıştır.

Onlar bir kez bilim tarafından keşfedilip yaygın bir halk eğitimi ve öğretimi sistemi sayesinde bilimden herkesin bilincine geçmiş oldukları zaman özgürlük sorunu tamamen çözülmüş olacaktır.

Sonra, en yobaz otoriteler bile, politik örgütlenmenin, idarenin ve yasamanın, ister efendinin iradesinden isterse de genel oy hakkıyla seçilmiş bir parlamentonun kararlarından doğmuş olsunlar, hattâ doğa yasalarının sistemine uygun bile olsalar, dışsal ve bu yüzden despotik olan yasaların bir sistemini dayattıkları için sürekli kitlelerin özgürlüğüne bela ve düşman olan bu üç şeyin artık gerekli olmadığını kabul etmek zorunda kalacaklardır.

İnsanın özgürlüğü yalnızca doğa yasalarına uymasında yatıyor. Çünkü onları *kendisi* öyle kabul etmiştir ve onlar insana ister tanrısal, ister insanî olsun, ister kollektif, ister bireysel olsun, kendi dışındaki herhangi bir yabancı irade tarafından dayatılmamışlardır.

Bilimin en aydın temsilcilerinden oluşan bilimsel bir akademi ele alınsın; kabul edilsin ki bu toplumun organizasyonu, yasama erki ile görevlendirilmiş olsun, en saf gerçek sevgisi ile

dolu olsun ve bilimin en yeni buluşlarına mutlak olarak uyan yasalar çıkarsın. Şimdi iddia ediyorum ki, bu yasama ve bu organizasyon iki nedenle acaip olacaktır. Birincisi, insan bilimi zorunlu olarak hep eksiktir ve bulunmuş olanlar henüz bulunmamış olanlarla karşılaştırıldığında bilimin henüz emekleme devresinde olduğu söylenebilir. Böylece toplumun ve bireylerin pratik yaşamı kati ve kesin olarak bilimin son verilerine uymaya zorlanırsa, toplum ve bireyler yaşam bilime göre sonsuz ölçüde geniş olduğu için, onları ezip sıkıştıracak bir prokrustes yatağının acılarına mahkûm edilmiş olacaklardır.

İkinci neden şudur: Bir bilimsel akademi tarafından çıkarılan yasalara, bu yasaların akılsal karakterini bizzat kavradığı için değil de -öyle olsaydı akademinin varlığı gereksiz olurdu- bu akademinin yasa koyuculuğu, kavranılmadan saygı duyulan bir bilim adına dayatıldığı için itaat eden bir toplum, bir insan toplumu değil, dilsiz hayvanlardan oluşan bir toplum olurdu. Bu toplum, uzun süre Cizvit Cemaati'nce yönetilen zavallı Paraguay Cumhuriyeti'nin ikinci bir nüshası olurdu.

Böyle bir toplum hemen aptallığın en alt basamağına değin inerdi.

Üçüncü bir neden böyle bir yönetimi olanaksız kılıyor. Böyle adeta salt egemenlikle bezenmiş bilimsel bir akademi, en aydın insanlardan meydana gelmiş bile olsa, kuşkusuz ve hemen bizzat ahlâkî ve entelektüel olarak yozlaşırdı. Onlara bırakılan az sayıda ayrıcalık katında tüm akademilerin öyküsü bugün böyledir. En büyük bilimsel deha bile, akademisyen, resmî, patentli bilgin olur olmaz kaçınılmaz olarak düzeyden düşer ve uykuya dalar. Büyük dehanın varlığı için karakteristik olan kendindenliği, devrimci cesareti ve huzursuz ve vahşi enerjiyi yitirir, bunlar gidici dünyaları yıkmaya ve yeni dünyaların temellerin atmaya yetkindirler. Kuşkusuz düşünme gücünde yitirdiğini kibarlıkla yararlı ve pratik bilgelikte kazanır. Tek kelimeyle yozlaşır.

Ayrıcalıklar, her ayrıcalıklı konum insanın özgünlüğünü, kalbini ve ruhunu öldürecektir. Politik ve ekonomik açıdan ayrıcalıklı olan entellektüel ve moral olarak yozlaşmıştır. Bu toplumsal yasa istisna tanımaz ve tüm sınıflara olduğu gibi tüm uluslara, birliklere ve bireylere uyar ve eşitliğin yasası, özgürlük

ve insanlığın en üst koşuludur. Bu kitabın esas amacı bunu geliştirmek ve insan yaşamının her alanında onun gerçekliğini göstermektir.

Toplumun yönetimi kendisine verilmiş olan bilimsel bir organ, hemen bilimle değil, tersine bambaşka şeylerle uğraşmaya başlayacaktır. Mevcut tüm iktidarlar gibi kendisine teslim edilen toplumu gittikçe aptallaştırarak, sonuçta hükümetini ve yönetimini gittikçe lüzumlu kılarak sonsuz kalıcılığını sağlamakla uğraşacaktır.

Bilimsel akademi için geçerli olan, aynı biçimde kurucu ve yasa koyucu meclisler için de geçerlidir, bizzat genel oy hakkı ile meydana gelen için bile. Sonuncusu bileşimini yenilese bile bu birkaç yıl içinde bir politikacılar kliğinin olmamasını önleyemez, bu klik gerçekte hukuksal olarak ayrıcalıklı değildir ve bir ülkenin resmî işleriyle kesin uğraşısı sayesinde bir çeşit politik aristokrasi ya da olugarşi oluşturuyor. Birleşik Devletler ve İsviçre buna birer örnektir.

Bundan böyle ne dışardan bir yasama erki ne bir otorite; ikisi de birbirinden ayrılamaz ve toplumun köleleşmesine ve bizzat yasa koyucunun lanetlenmesine yol açar.

Bundan her otoriteyi yadsıdığım mı anlaşılıyor? Bu düşünce bana uzaktır. Eğer çizme sözkonusu olursa ayakkabıcının otoritesine başvururum, bir ev, bir kanal veya bir demiryolu mu söz konusu oluyor, mimarın ya da mühendisin otoritesini ararım. Herhangi özel bir bilim için şu ya da bu bilgine yönelirim. Fakat ne ayakkabıcı, ne mimar ve bilgin otoritelerini bana dayatamazlar. Onları serbestçe dinlerim ve onların tüm zekâlarına, karakterlerine, bilgilerine yakışan saygıyla birlikte benim tartışılmaz eleştiri ve kontrol hakkımı saklı tutarım. Bir tek özel otoriteye danışmak bana yetmez, birçoklarının görüşünü alırım, düşüncelerini karşılaştırırım ve bana en doğru geleni seçerim. Büsbütün özel olan sorunlarda bile yanılgısız bir otorite tanımıyorum; sonuç olarak bir kişinin dürüstlüğü ve içtenliği için nasıl bir saygı duyarsam duyayım, hiçkimseye mutlak bir güven duymuyorum. Böyle bir güven aklım ve özgürlüğüm için uğursuzluk dolu olurdu ve girişimlerimin başarısını heder ederdi, ve beni derhal aptal bir köleye ve başkalarının irade ve çıkarlarının aletine çevirirdi.

Eğer bir uzmanın önünde eğilirsem ve onun talimat ve yönetimini belli bir kertede ve bana zorunlu göründüğü sürece izlemeye hazır olursam bunu, otoriteyi bana hiç kimse, ne insanlar ne tanrı dayatmadığı için yapıyorum. Aksi takdirde onu nefretle geri iterdim ve bana verebilecekleri ve birçok yalanla örtülmüş insanî gerçeğin kırıntısını bana şeref ve özgürlüğümün yitmesiyle ödeteceklerinden emin olarak önerilerini, yönetimini ve bilimini şeytana havale ederdim.

Uzmanların otoritesi önünde bana kendi aklım tarafından dayatıldığı için eğiliyorum. İnsan biliminin ancak çok küçük bir bölümünü tüm ayrıntıları ve olumlu gelişmeleri içinde kavrayabileceğimin bilincindeyim. Herşeyi kavramak için en büyük zekâ bile yeterli değildir. Buradan endüstri için olduğu kadar bilim için de iş bölümü ve ortaklık gerekliliği doğar. Kabul ediyorum ve hak veriyorum ki, insan yaşamı böyledir. Herkes dönüşümlü olarak ya yöneten otoritededir ya da yönetiliyordur. Böylece durağan ve sabit bir otorite yoktur, tersine geçici ve herşeyden önce gönül rızasıyla olan karşılıklı otorite ve astlığın sürekli değişimi vardır.

Bu aynı nedenler bana durağan, sabit ve evrensel bir otoriteyi tanımayı yasaklıyor, çünkü ayrıntılardaki bu zenginlikle, bilimi yaşama uygulamadan, bütün bilimleri, toplumsal yaşamın bütün dallarını kavramaya muktedir evrensel insanlar yoktur. Böyle bir evrenselliğin tek bir adamda gerçekleşme olanağı olsaydı ve o da bunu otoritesini bize dayatmak için kullansaydı, bu adamı toplum dışına atmak gerekirdi. Çünkü onun otoritesi kaçınılmaz olarak diğerlerini köleliğe ve eblehliğe indirgeyecekti. Toplumun, şimdiye değin yaptığı gibi deha sahibi adamlara kötü davranması gerektiğine inanmıyorum. Fakat onları semirtmesi, özellikle herhangi bir ayrıcalık ya da kesin haklar sağlaması gerektiğine de inanmıyorum; bunun üç nedeni var: Birincisi, bir şarlatanı bir dahi sayma olayı sık sık görülebilir; sonra bu ayrıcalıklar sistemi aracılığıyla gerçek bir deha bir şarlatana dönüşebilir, demoralize olabilir, aptallaşabilir, son olarak bir despot gibi davranabilir.

Özetliyorum. Bilimin mutlak otoritesini kabul ediyoruz, çünkü bilimin fiziksel ve toplumsal dünyanın maddî, entelektüel ve ahlâkî yaşamına içkin olan doğa yasalarının, siste-

matik ve alabildiğince iyi düşünülmüş bir şekilde zihinsel tekrarından başka bir konusu yoktur. Bu her iki dünya gerçekten tek ve aynı doğal dünyayı oluşturur. Rasyonel ve insan özgürlüğüne uygun olduğu için bu bir tek meşru otorite dışında, tüm diğer otoriteleri yalancı, keyfi, despot ve uğursuz olarak ilân ediyoruz.

Bilimin mutlak otoritesini kabul ediyoruz ama, bilim temsilcilerinin yanılmazlığını ve evrenselliğini yadsıyoruz. Protestan kilisesinde olduğu gibi bizim kilisemizde -başka zaman nefret ettiğim bu sözcüğü bir an kullanmama izin verilsin; kilise ve devlet, her ikisi de benim *bêtes noires*[*] imdir- bizim kilisemizde bir şef, görünmeyen bir İsa, bilim var, Protestanlar gibi, Protestanlardan bile daha kararlı bir şekilde kilisemizde ne Papaya, ne Ruhaniler Meclisine ne yanılmasız Kardinaller Meclisine ne Papazlara katlanabiliriz. Bizim İsa'mız protestan ve Hıristiyan İsa'sından şurada ayrıdır ki sonuncusu kişisel bir varlık, bizimkisi kişiliği olmayan bir varlıktır, artık sonsuz bir geçmişte mükemmelliğe erişen Hıristiyan İsa'sı mükemmel bir varlık olarak kimlik bulurken, bizim İsa'nın bilimin mükemmelleşmesi ve tamamlanması hep gelecekte duruyor, şu denli ki, asla gerçekleşme noktasına varamayacak. Eğer biz yalnızca *mutlak bilimin* mutlak otoritesini kabul ediyorsak, hiçbir surette özgürlüğümüz üstüne oynamıyoruz.

'Mutlak bilim'den, bütün boyutları ve bütün sonsuz ayrıntılarıyla evreni, dünyaların sürekli gelişmesi içinde kendini dışavuran doğa yasalarının sistemini veya düzenlenişini ideal olarak yeniden üretecek olan gerçekten evrensel bilimi anlıyorum. Açıktır ki, insan zekâsının tüm çabalarının yüce objesi olan bu bilim asla mutlak mükemmellik içinde gerçekleşmeyecektir. Böylece bizim İsa'mız sonsuza dek eksik kalacaktır, bu durumun aramızdaki patentli temsilcilerinin gururunu önemli ölçüde kırması gerekir. Onun adını bize arsız ve titiz otoritelerini dayattıkları, iddia sahibi oldukları tanrının bu oğluna karşı, biz baba tanrıya, gerçek dünya, gerçek yaşam olana başvuracağız; herkes onun ancak tamamlanmamış ifadesidir ve onun dolaysız

* ***Bêtes noires:*** (fr.) yaban domuzu çeşitleri.

temsilcileri biziz -yaşayan varlıklar, yaşayan, çalışan, dövüşen, seven, çabalayan, tadan ve acı çeken bizler-.

Fakat biz bilim adamlarının evrensel ve yanılmaz otoritelerini yadsıdığımız sırada özel bilimlerin temsilcilerinin saygın fakat göreceli ve çok geçici, çok kısıtlı otoritesi önünde eğiliyoruz ve onlara göre daha bilgin olduğumuz şeyler ve olaylar hakkında bizden aynı işaretleri kabul etmeye hazır olmaları koşuluyla bize gösterdikleri işaretler için derin şükran duyarak sıra onlara gelirse soru sormaktan daha iyi bir şey istemiyoruz. Derin bilgi, büyük deney, büyük zekâ sahibi ve herşeyden evvel yürekli adamların üstümüzde doğal, yasal, gönülden kabul edilen asla herhangi bir resmî, semavî ya da dünyevî otoritesi adına dayatılmayan bir etkide bulunduğunu görmek genel olarak çok istediğimiz birşeydir. Biz hukuka değil, fakat eşyanın doğasına dayanan tüm doğal otoriteleri ve etkileri kabul ediyoruz; çünkü hukuka dayalı olan ve bu yüzden resmen yerleştirilen her otorite ve bu biçimdeki her etki, derhal baskı ve yalan haline gelecek ve yeterince ispatladığıma inandığım gibi şaşmaz bir şekilde bize köleliği ve saçmalığı dayatacaktır.

Bir sözcükle, tüm ayrıcalıklı, patentli, resmî ve legal yasama yetkisini, otoriteyi ve etkilemeyi yadsıyoruz, genel oy hakkından meydana gelmiş olsa bile, çünkü biz onların her zaman yalnızca köleleşmiş büyük çoğunluğun çıkarına karşı, emreden ve sömüren bir azınlığın yararına dönüşebileceğine inanıyoruz.

Bu anlamda biz gerçekten anarşistiz.

Modern idealistler otoriteyi çok değişik bir anlamda anlıyorlar. Bütün mevcut pozitif dinlerin geleneksel batıl inançlarından kurtulmuş olmalarına rağmen, otorite düşüncesine onlardan hiç de geri kalmayan tanrısal, mutlak bir anlam veriyorlar. Bu otorire ne mucizevî olarak açıklanmış bir gerçeklikten ne de bilimsel olarak kesin ispatlanmış bir gerçeklikten gelmektedir. Onlar bunu biraz yarım yamalak felsefî argümanlar ve fazlasıyla belirsiz dinsel inanca, bol ideale, soyut şiirsel duyguya dayandırıyorlar. Onların dinleri, insanlardaki insanlığı oluşturan her şeyin tanrısallaştırılmasına yönelik son bir deneyimdir.

Bu bizim çalışmamızın tam tersidir. Biz, insan özgürlüğü, insan şerefi ve insan gönenci açısından gökyüzünden yerden

çaldığı malları yeryüzüne tekrar vermek için almamız gerektiğine inanıyoruz; fakat onlar yeni bir dinsel kahramanca hırsızlık çabasındalar ve tam tersine, bağımsız düşünenlerden soğukkanlı saygısızlığını ve bilimsel irdelemesini yağmalayan gökyüzüne, bugün maskesi düşen bu tanrısal hırsıza, insanlığın büyük güzel ve soylu diye sahip olduğu her şeyi vermek istiyorlar.

İdealistler, kuşkusuz insanlar üstündeki büyük bir otoritenin tadını çıkartmak için insanî düşüncelerin ve şeylerin tanrısal bir kutsallıkla örtülmesi gerektiğine inanıyorlar. Bu kutsallık kendini nasıl belli ediyor? Pozitif dinlerdeki gibi bir mucizeyle değil, tersine bizzat düşüncelerin ve şeylerin büyüklüğü ve kutsallığıyla: ne büyük, güzel, soylu ve adaletli ise tanrısal olarak geçiyor. Bu yeni dindar tapınmada, bu düşüncelerden, bu şeylerden esinlenen herkes, bizzat (doğrudan doğruya) tanrı tarafından kutsanan bir papazdır. Bunun ispatı nerededir? Onun dile getirdiği düşüncelerin büyüklüğü, onun tamamladığı işler, delillerdir; başkası gerekmez. Bunlar öyle kutsallardır ki, yalnızca tanrı tarafından esinlenmiş olabilirler.

Bu, birkaç kelimeyle onların bütün felsefesidir, duyguların bir felsefesi, gerçek düşüncelerin değil, bir çeşit metafizik sevgi felsefesidir. Masum görünüyor, fakat büsbütün değil ve bu şiirsel biçimin kavranmaz karışıklığı altında gizli olan çok duyarlı, dar ve kuru öğreti tüm pozitif dinler gibi aynı uğursuz sonuçlara götürüyor: insan özgürlüğünün ve insan şerefinin tam inkârına.

İnsanlıkta büyük, soylu, güzel bulunan herşey tanrısal olarak açıklanırsa *implicite*[*] olarak kabul edilir ki, insanlık onları kendi başına ortaya çıkaracak güçte değildir, bu da kendi kendine bırakıldığı zaman kendi doğasına göre sefil, adaletsiz, aşağılık ve çirkin olduğunu söylemekle aynı kapıya çıkar. Biz bu suretle her dinin çekirdeğine, tanrısal varlığın daha büyük şanı uğruna insanlığın alçaltılmasına geliyoruz. İnsanın doğal düşkünlüğü ve tanrısal esin olmadan, kendini kendinden yola çıkarak adil ve doğru düşüncelere yüceltme konusundaki ye-

*Zımnî, içeriksel

teneksizliği kabul edildiğinde, pozitif dinlerin bütün teolojik, politik ve toplumsal çıkarımlarına da hak vermek zorunda olacaktır. Tanrı, mükemmel ve yüce varlık insanlığın karşısına çıkar çıkmaz, her yerde, insan soyuna onun adına yol göstermek ve yönetmek için seçilen, tanrı tarafından insana duyurulan tanrısal aracılar ortaya çıkıyorlar.

Tüm insanların tanrı tarafından aynı tarzda esinlendirildikleri kabul edilemez mi?, O takdirde gerçekten hiçbir aracıya gerek kalmazdı. Fakat bu kabul olanaksızdır, çünkü olaylar ona iyice zıttır. Yoksa tüm saçmalıklar ve yanılgılar, tüm zulümler, kepazelikler, insanlar âleminde karşılaşılan tüm zavallılıklar ve aptallıkların hesabını tanrısal esine yazmak gerekecektir. Oysa dünyada tanrısal esin taşıyan çok az insan vardır. Bunlar ünlü İtalyan vatandaşı ve peygamber Giuseppe Mazzini'nin söylediği gibi tarihin büyük adamları, *erdemli dehalar*dırlar. Dolaysızca tanrının kendisi tarafından esinlendirilerek ve genel halk oyunda dile gelen onaya dayanmak suretiyle -*Dio e Popolo*-[*] insan toplumunu yönetmeye çağrılmışlardır. [**]

Böylelikle yeniden kilise ve devlet konusuna geldik. Gerçi kilise tüm eski politik örgütlenmeler gibi *tanrının bir lütfu* olacak olan bu yeni örgütlenmede artık kilise değil, okul adını alacaktır, fakat bu kez, en azından biçimsel olarak, zorunlu taviz olarak çağdaş düşünceye, III. Napolyon'un imparatorluk kararlarının önsözünde olduğu gibi (kurgusal) *halk istencine* dayanacaktır. Fakat bu okulun sıralarında yalnızca çocuklar oturmayacaktır: orada hiçbir zaman reşit olmayan, sınavlarını vermeye, öğretmeninden bilgi edinmeye, disiplinini gereksiz kılmaya her zaman yeteneksiz sayılan öğrenci: halk[***] oturacaktır.

* Tanrı ve Halk.

** Altı ya da yedi yıl önce Louis Blanc'ı Londra'da hemen hemen bu düşünceleri söylerken dinlemiştim: bana demişti ki, "En iyi yönetim biçimi, yönetim başına hep *erdemli dahî insanları* getirendir". (Bakunin)

*** Mazzini'ye bir gün eğer onun merkez cumhuriyeti kesin olarak kurulduğunda halkın özgürlüğü için ne gibi önlemler alınacağını

Bu devlet krallık adını almayacaktır, tersine Cumhuriyet adını alacaktır, bununla beraber en az bir o kadar devlet olacaktır, yani yetkili insanların azınlığı tarafından, *yeteneği ve dehası olan erdemli insanlar* tarafından en büyük *Konduite*'nin,

sorduğumda demişti ki: "İlk önlem halk için okullar açmak olacaktır." -Bu okullarda halka ne öğretilecektir?- "İnsanların görevleri, özveri ve kendini adamada"- Fakat yeter sayıda öğretmeni nereden bulacaksınız, bu şeyleri öğretecek olan öğretmenler, eğer bu şeylere örnek olamazsa, hiçbiri öğretmek hakkına ve yeteneğine sahip olamaz, değil mi? Özveride ve kendini adamada en yüksek hazzı bulan insan sayısı şaşılacak denli az değil mi? Yüce bir tutkuyu izleyerek ve *bu kişisel tutkuyu* tatmin ederek kendini büyük bir düşünce hizmetine adayan, bu düşünce dışında yaşama hiçbir değer vermeyen bu kişiler, davranışlarından bir öğreti kurmaktan tamamen başka şeyler düşünürler; ama bundan bir öğreti kuranlar, çoğu kez onu davranışlarına yansıtmayı unuturlar, çünkü çok basit bir nedenle, doktrin yaşamı, eylemin canlı kendiliğindenliğini öldürür. Mazzini gibi, öğretileri ve eylemleri takdire değer bir birlik oluşturan adamlar çok nadir bilinen istisnalardır. Hıristiyanlıkta da söylediklerini gerçekten yapan ya da en azından yapmak için tutkulu bir çaba gösteren, sevgiyle kabaran yürekleri bu dünyanın zevk ve nimetlerine horgörü dolu olan büyük, kutsal insanlar olmuştur. Ama Katolik ve Protestan ruhbanların devasa çoğunluğu, meslekleri gereği iffeti, perhizi ve feragati vaaz etmiş ve vaaz etmekte olanlar öğretilerini kendi yaşamlarıyla tamamen yalanladılar. Temelsiz olarak değil, tersine yüzyılların deneyiminden sonra tüm ülkelerin halklarında aşağıdaki gibi deyimler oluştu: Bir papaz gibi sefih, bir papaz gibi ağzının tadını bilen, bir papaz gibi hırslı, bir papaz gibi kendini düşünen aç gözlü ve hevesli. Saptanmıştır ki Hıristiyanlık erdemlerinin kilisece kutsanmış öğretmenleri, papazların *büyük çoğunluğu* vaaz ettiklerinin tam tersini yapıyorlar. Olayın genelliği, bu sayısal oran bile gösteriyor ki, kabahat bireye değil, tersine içerisinde bireyin bulunduğu olanaksız ve kendi içinde çelişkiler taşıyan toplumsal duruma yüklenmelidir. Hıristiyan din adamlarının durumu çifte bir çelişki içeriyor. Önce perhiz ve içki içmeme öğretisi ile insan doğasının olumlu eğilimleri ve ge-

iflah olmaz *enfant terrible'nin,* halkın korunması ve yönetimi için resmen ve düzenli kurulan vasilik. Okul öğretmenleri ve devlet memurları kendilerine Cumhuriyetçi diyeceklerdir ama en az bir o kadar vasi ve çoban olacaklardır, ve halk şimdiye değin ne ise o olarak kalacaktır, bir sürü. O halde kırkıcılara dikkat, çünkü nerede bir sürü varsa sürünün bir kırkıcısı ve kullanıcısı da vardır.

reksinimleri arasında, ki bu eğilim ve gereksinimler, çok nadir birkaç bireysel örnekte kuvvetli bir zihinsel ve ahlâkî gücün yoğun etkisiyle, sürekli zaptedilebilir, bastırılabilir ve tamamen yok edilebilirler; ya da belirli kollektif coşku anlarında çok sayıda insan tarafından ihmal edilebilir veya unutulabilirler, ama insan doğasında öyle derinlemesine yer almaktadırlar ki, sonuçta her zaman kendi haklarını savunurlar, öyle ki kendilerini normal ve düzenli bir biçimde dışa vurmaları engellendiğinde, eninde sonunda zararlı ve ürkütücü bir tatmin yolu ararlar. Bu kaçınılamaz ve karşı konulamaz bir doğa yasasıdır ve bütün Hıristiyan din adamları, özellikle de Roma-Katolik mezhebinden olanlar çaresizce bu doğa yasasının mukadder etkisi altında kalırlar. Bu yasa okulun öğretmenlerine, yani modern kilisenin rahiplerine işleyemez. Meğer ki onlar da Hıristiyan içke içmeme ve feragatini vaaz etmeye zorlanmasınlar.

Ama her ikisinde de ortak olan bir çelişki vardır. Bu hocalık (maître)[*] unvanı ve konumunda yatmaktadır. Emir veren, ezen ve sömüren bir efendi (Maître) tamamen doğal ve mantıklı bir kişiliktir. Fakat kendini, tanrısal veya insanî ayrıcalığı açısından kendi altında olanlara adayan bir efendi (maître) çelişki dolu ve tamamen imkânsız bir varlıktır. Kendine *tanrının hizmetçilerinin son hizmetçisi* adını veren -ve bunun göstergesi olarak, İsa'nın yaptığı gibi yılda bir kez oniki Roma'lı dilencinin ayaklarını yıkayan- ve aynı zamanda kendisini Tanrı'nın, dünyanın mutlak ve yanılmaz efendisinin temsilcisi ilân eden Papa'nın çok iyi kişiselleştirdiği ikiyüzlülüğün ta kendisidir. Bütün mezheplerin rahiplerinin, kendilerini, kendilerine emanet olmuş sürülere adamak bir yana, kısmen kendi kişisel tutkularını doyurmak, kısmen de kilisenin

* ***maître:*** Öğretmen, hoca, usta ve efendi anlamlarına gelmektedir.

Bu sistemde halk sonsuza dek öğrenci ve vesayet altında olacaktır. Tamamen kurgusal olan egemenliğine rağmen kendisinin olmayacak olan düşüncelerin, istençlerin ve giderek çıkarların aleti olacaktır. Bu durum ve bizim özgürlük, bir tek gerçek özgürlük dediğimiz şey arasında bir uçurum vardır. Yeni biçimler altında eski baskı ve hizmetleştirme var olacaktır ve nerede hizmetçilik varsa sefalet, hayvanlaşma toplumun ayrıcalıklı sınıfların ve kitlelerin özgün bir *maddeleştirilmesi* olacaktır.

> mutlak gücüne hizmet etmek için onları sürekli kurban ettiklerini, sömürdüklerini ve hep sürü halinde tuttuklarını hatırlatmama gerek var mı? Aynı koşullar ve nedenler hep aynı etkileri ortaya çıkarırlar. Aynı şey modern okulun Tanrı'nın esinlediği ve devletin patent verdiği öğretmenlerinin başına da gelecektir. Onlar zorunlu olarak, birileri bilinçsizce, diğerleri meselenin çok iyi farkında olarak, halkın devlet gücüne ve ayrıcalıklı sınıflar yararına kurban olması öğretisini öğreteceklerdir.
>
> Toplumdan tüm öğretimi kaldırmak ve tüm okulları kapatmak mı gerekiyor? Hayır, kesinlikle hayır, öğretim kitleler arasında dört elle yaygınlaştırılmalıdır ve bütün kiliseler tüm bu tanrı şanına ve insanların köleleştirilmesine adanmış tapınaklarda insanlığın özgürleşmesinin okullarına dönüştürülmelidir.. Ama önce şunda anlaşalım: kendine özgü anlamda okullar, normal eşitliğe, insan özgürlüğüne, saygıya dayalı olarak kurulmuş toplumda büyükler için değil, çocuklar için var olabilecektir. Köleleşmenin değil, kurtuluşun okulları olmaları için oralarda herşeyden önce Tanrı'nın, bengi ve salt köleleştiricinin tasarımı yok edilmeleridir; çocukların eğitimi ve öğretimi inanç üstüne değil, tamamen aklın bilimsel gelişmesine, itaate ve dindarlığa değil, kişisel onurun ve bağımsızlığın gelişmesine, ne pahasına olursa olsun adalet ve doğruluk tabusuna ve herşeyden önce her yerde ve her şeyde tanrı saygısının yerini alması gereken insanlık karşısındaki saygıya dayandırılmalıdır. Otorite ilkesi çocuk eğitiminde doğal bir çıkış noktasını oluşturur; zekâları henüz hiçbir biçimde gelişmemiş olan küçük yaşlardaki çocuklara uygulandığında meşru ve zorunludur. Fakat herşeyin, giderek eğitimin de gelişmesi çıkış noktasının yavaş yavaş inkârını oluşturduğundan, otorite ilkesi, çocukların eğitimi ve öğretiminin ilerlemesiyle aşamalı olarak ortadan kalkmalı ve onların artan öz-

İnsancıl *şeylerin tanrılaştırılması yoluyla idealistler acımasız bir maddeciliğin utkusuna ulaşıyorlar.* Ve çok basit bir nedenden dolayı: tanrısal olan vatanına, gökyüzüne kaçıyor ve yükseliyor, acımasızca olan yeryüzünde kalıyor.

gürlüğüne yer açmalıdır Her rasyonel eğitim, esasta özgürlüğün yararı için otoritenin ilerlemeci özverisinden başka birşey değildir. Çünkü eğitimin son amacı özgür olan ve başkalarının özgürlüğünü sayan ve seven insanlar oluşturmaktan başka birşey olmasa gerektir. Eğer okul, birkaç sözcüğü ancak söyleyebilen küçük yaştaki çocukları kabul ediyorsa, okulun ilk günü en büyük otorite günü ve neredeyse özgürlüğün tamamen yokluğu olmalıdır, fakat okulun son günü en büyük özgürlüğün ve hayvansal ya da tanrısal otorite ilkesinin her türlü izinin mutlak yok edilişinin günü olacaktır.

Yetişkinlere ya da yaşlılara uygulanan otorite ilkesi bir çirkinlik, insanlığın suçüstü inkârı, entelektüel ve ahlâkî köleliğin ve çürümenin bir kaynağı olacaktır. Ne talihsizlik ki pederşahî yönetimler halk kitlelerini öyle derin bir cahillikte tutuyorlar ki, yalnız halkın çocukları için değil, aynı zamanda bizzat halk için de okul açmak zorunlu olacaktır. Fakat bu okullardan otorite ilkesinin en küçük bir uygulaması ya da dile getirilmesi bile mutlaka dışlanmalıdır. Onlar artık okullar değil, içinde artık öğrenciler ve öğretmenlerin sözkonusu olamayacağı halk akademileri olacaktır. Halk buraya gerekli gördüğünde özgürce gelecek, özgürce öğrenim görebilecek, ve buralarda ona bilinmediği bilgileri getiren öğretmene kendi deneyiminden birçok şey öğretebilecektir. Böylece bu karşılıklı bir öğretim, donanımlı gençlik ile halk arasında bir entelektüel kardeşlik eylemi olacaktır.

Halk ve tüm yetişkin insanlar için gerçek okul yaşamdır. Bizim dikkate alabileceğimiz tek otorite, tek büyük, kadir-i mutlak ve aynı zamanda doğal ve rasyonel otorite, eşitlik ve dayanışma üzerine, özgürlük üzerine ve bütün üyelerinin birbirlerine karşılıklı insanî saygısı üzerine kurulmuş kollektif ve kamusal tininin otoritesi olacaktır. Evet bu tanrısal olmayan, tamamen insanî bir otoridir; insanları köleleştirmek yerine özgürleştireceğinden emin olduğumuz için, onun önünde isteyerek eğiliriz. Kilisenin ve devletin uy-

Evet, teorik idealizmin pratikteki zorunlu sonucu, en acımasız bir maddeciliktir; onu iyi inançtan vaaz edenler için değil böyleleri için bütün çabalarından verimsizlik alışılmış bir sonuçtur- ama öğretilerini yaşamda bütün toplum için gerçekleştirmeye çalışanlar için, toplum idealist öğretilerin hükmü altında kaldığı müddetçe.

guladığı bütün tanrısal, teolojik, metafizik, politik ve hukuksal otoritelerinizden bin kez daha güçlü olacağından, sizin ceza yasalarınız, zindancılarınız ve cellatlarınızdan daha güçlü olacağından emin olabiliriz.

Kollektif duygunun ya da kamusal tinin gücü, daha bugünden çok ciddî bir güçtür. Suç işlemeye eğilimli olanlar ona karşı gelmeye, onu kışkırtmaya pek az cesaret ediyorlar. Onu yanıltmaya çalışacaklar, en azından herhangi bir azınlık tarafından desteklendiklerini hissetmeleri dışında meydan okumaktan sakınacaklardır. Kendini ne denli güçlü sanırsa sansın hiçbir insan toplumun oybirliğiyle uyguladığı dışlamaya dayanma gücüne sahip olamayacaktır, en azından toplumun herhangi bir bölümünün saygısını ve onayını hissetmeden kimse yaşayamaz. Bir kimsenin herkese karşı söz söylemek ve eylem yapmak için çok içten ve çok büyük inanç tarafından güdülenmiş olması gerekir ve egoist, adi ve korkak bir insan asla bu cesarete sahip olamayacaktır.

İçimizden herbirinin her gün kendisinde ve tüm tanıdıklarında gözlemleyebildiği son durumdan başka hiçbir şey doğal ve kaçınılmaz dayanışmayı, tüm insanları birleştiren bu dostluk yasasını daha iyi ispatlayamaz. Peki madem ki bu toplumsal güç vardır, neden şimdiye değin insanları ahlâklı kılmaya ve insancıllaştırmaya yetmedi? Yanıt çok basittir: çünkü şimdiye değin bu gücün kendisi insancıllaştırılmadı, çünkü onun hep sadık anlatımı olan toplumsal yaşantı, bilindiği gibi insan saygısına değil tanrı tabusuna, özgürlüğe değil otoriteye, eşitliğe değil ayrıcalığa, insan kardeşliğine değil sömürüye, adalete ve doğruluğa değil haksızlığa ve yalana dayalı olarak kurulduğu için bu meydana gelmedi. Onun kendisini kabul eden insanî teorilerle hep çelişki içinde olan gerçek edimi sonuçta sürekli ahlâkî değil, kötü ve yozlaştırıcı bir etki uyguladı. Ahlâksızlığı ve suçu bastırmıyor, onları meydana getiriyor. Sonuç olarak onun otoritesi tanrısal, insanlık karşıtı bir otoritedir, et-

Önceleri acaip görünebilen, derin düşünür düşünmez doğallığı açığa çıkan bu genel gerçek hakkında tarihsel deliller eksik değildir.

Eski dünyanın son iki uygarlığı, Yunan ve Roma uygarlıkları karşılaştırılsın. Her ikisinden hangisi daha maddeci, başlangıç noktasında daha doğal ve insanî açıdan daha idealdir? Yunan uygarlığı. Buna karşın hangisi başlangıç noktasında daha soyut idealdir ki insanın maddi özgürlüğünü vatandaşın ideal özgürlüğüne feda eder, hukuksal hakkın soyutlanmasıyla ve devletin soyutlanması için insan toplumunun doğal gelişmesinin devlete soyutlanmasıyla temsil edilsin ve sonuçlarıyla hangisi daha acımasızdır? Kuşkusuz Roma. Gerçi Roma da dahil tüm eski uygarlıklar gibi Yunan uygarlığı da ayrımcı ulusaldı ve temelinde kölelik vardı. Fakat bu her iki büyük tarihsel hataya karşın insanlık idealini tasarlayan ve gerçekleştiren ilk uygarlık olmaktan geri kalmadı; insan yaşamını gerçekten soylulaştırdı ve idealize etti. İnsan sürülerini özgür insanların birliklerine dönüştürdü. Özgürlük aracılığıyla bilimleri, sanatları, ölümsüz bir şiir sanatını ve felsefeyi ve insan saygısının ilk kavramını yarattı. Politik ve toplumsal özgürlükle serbest düşünceyi yarattı ve Ortaçağ'ın sonunda, rönesans zamanında, birkaç Yunan göçmeninin, katolikliğin karanlık zindanında gömülmüş olan yaşamı, özgürlüğü, düşünceleri, insanlığı yeniden canlandırmak için ölümsüz kitaplarından birkaçını İtalya'ya getirmesi yeterli oluyordu. İnsanî özgürleşme bu Yunan uygarlığının adıdır. Peki Roma uygarlığının adı nedir? Tüm gaddar sonuçlarıyla ülke fethetmek. Ve onun son sözü nedir, kayzerlerin[*] evrensel gücü. Bu, insanların ve ulusların aşağılanması ve köleliğidir.

kinliği kötü ve uğursuzdur. Her ikisi de faydalı ve insancıl mı kılınmalı? O halde toplumsal devrim yapın. Tüm gereksinimleri gerçekten dayanışmalı hale getirin ki, herbir kişinin toplumsal ve maddî çıkarları onun insancıl görevlerine uygun hale gelsin! Bunun için yalnız bir tek çare vardır; eşitsizliğin tüm kuruluşlarını yık, herkesin ekonomik ve toplumsal eşitliğini kur ve bu temel üzerinde herkesin özgürlüğü, ahlâkı, dayanışan insanlığı yükselecektir. Sosyalizmin bu en önemli sorununa bir kez daha döneceğim. (Bakunin)

* *Cäeser:* Kayzer=İmparator.

Ve bugün bile Avrupa'nın tüm ülkelerinde özgürlüğü ve insanlığı maddî olarak öldüren ve gaddarce ezen nedir? Roma ya da imparatorluk ilkesinin utkusu.

Şimdi de iki modern uygarlığı, İtalya ve Almanya'nınkini karşılaştıralım. Birincisi, kuşkusuz genel karakterinde maddeciliği, sonuncusu tersine, idealizmde var olan en soyut, en safi, en duygular üstünü temsil ediyor. Her ikisinin pratik meyvesi nedir?

İtalya insanî özgürleşme davasına şimdiden büyük hizmetlerde bulundu. O yeniden ayaklanan ve geniş anlamda özgürlük ilkesini Avrupa'da yürüten ve insanlığa soyluluk ünvanını yeniden kazandıran ilk ülkedir: Sanayi, ticaret, şiir sanatı, sanat, pozitif bilimler ve özgür düşünce. O zamandan beri İtalya, üç yüzyıl boyunca imparatorluk ve papalık despotizmi tarafından ezildi ve egemen burjuvazisi tarafından çamura batırıldı, öyle ki eski biçimiyle karşılaştırıldığında bugün gerçekten çökmüş görünüyor. Ama Almanya ile karşılaştırıldığında ne büyük bir fark var!

Geçici olduğunu umduğumuz bu düşkünlüğe karşın, İtalya'da, özgürlük için doğmuş görünen bir halkla çevrili olarak insanca ve özgür yaşanabilir ve soluk alınabilir. Bizzat İtalyan burjuvazisi, gururla Mazzini ve Garibaldi gibi insanları gösterebilir. Almanya'da büyük bir halkın bilinçli tevekkül ve iyi niyetle felsefî olarak açıkladığı ve kabul ettiği korkunç politik ve toplumsal kulluk havası solunur. Kahramanları -geleceğin değil, bugünün Almanya'sınınkilerden söz ediyorum- Mazzini ve Garibaldi'nin tam karşıtlarıdır: Bugün onlar Protestan Tanrının kaba ve basit temsilcisi I. Wilhelm, Bismarck ve Moltke beyler, General Manteuffel ve Werder'dirler. Almanya tüm uluslararası ilişkilerinde başlangıcından beri yavaş, sistematik olarak sızmacı, zaptedici, kendi gönüllü kulluğunu komşu halklara yaymaya hazırdı. Birleşik bir güç olarak kurulduğundan beri tüm Avrupa'nın özgürlüğü için bir tehdit, bir tehlike oldu. Bugün Almanya adı gaddar ve muzaffer bir dalkavukluk anlamına gelmektedir.

Teorik idealizmin derhal ve kaçınılmaz olarak pratik maddeciliğe dönüştüğünü göstermek için sadece tüm Hıristiyan kiliselerini ve tabiî herşeyden önce Roma Papalık kilisesini örnek göstermek yeterlidir. İdeal anlamda, İsa'nın bu kilise tarafından vaaz edilen öğretisinden daha yüce, daha çıkarsız,

tüm yeryüzü nimetlerinden arınmış ne vardır - ve 8. yüzyıldan beri, kendini güç olarak kurumlaştırmaya başladığından beri, aynı kilisenin sabit pratiğinden daha gaddarca materyalist olan ne vardır? Avrupa'nın egemenleri ile arasındaki tüm çekişmelerin konusu nedir? Yeryüzü malları, önce kilise gelirleri, sonra dünya iktidarı, kilisenin politik ayrıcalıkları. Hakkını teslim etmek gerekir ki, bu tartışılmaz ama Hıristiyanlıkla çok az ilgisi olan hakikati, zenginlik ve iktidarın, kitlelerin politik baskı altında tutulmaları ve ekonomik sömürülmelerinin, yeryüzündeki tanrısal idealliğin hükümdarlığının ayrılmaz bir anlatımı olduğunu ilk defa bu kilise keşfetmiştir: Zenginlik iktidarı zaptediyor ve arttırıyor, iktidar hep yeni zenginlik kaynakları keşfediyor ve yaratıyor ve her ikisi de Hıristiyan propagandasının sonucunu havarinin şehitliğinden ve inancından, tanrının lütfundan daha iyi güven altına alıyor. Bu tarihsel hakikatı Protestan kilisesi de görmezlikten gelmiyor. Ben elbette Almanya'nın boyunduruk altındaki kiliselerinden değil, İngiltere'nin, Amerika'nın ve İsviçre'nin bağımsız kiliselerinden söz ediyorum. Birincilerin kendi inisiyatifleri yoktur; dünyevî valileri, aynı zamanda dinsel şefleri olan efendileri ne yapmalarını söylerse onu yapıyorlar. İngiltere ve özellikle Amerika'nın Protestan propagandasının bu her iki büyük ulusun maddî propagandası na ve ticaret çıkarlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu biliniyor. Yine biliniyor ki sonuncu propaganda, toplum içinde tanrı kelâmını yaydıkları ülkelerin zenginleşmesini ve maddî refahını kendine konu edinmiyor, tersine bu ülkelerin, kendi ülkesinin çok sömürücü ve aynı zamanda çok dindar sınıflarının zenginleşmesi ve maddî refahı için sömürülmelerini konu ediniyor.

Tek kelimeyle, tarihe başvurarak, kilisenin, bütün Hıristiyan ve Hıristiyan olmayan kiliselerin, ruhanî propagandaların yanı sıra, aslında bunun başarısının hızlandırılması ve arttırılması için, büyük cemaatler halinde örgütlenmeye asla ara vermediklerini, bunların da kitlelerin ekonomik sömürüsüne, kitlelerin herhangi bir tanrılığın koruması altında ve onun doğrudan ve özel lütfuyla çalışmalarına yolaçtığını, -bütün devletlerin, bilindiği gibi kökenlerindeki bütün politik ve hukuksal kurumlarıyla ve egemen ve ayrıcalıklı sınıflarıyla, bu çe-

lişki kiliselerin dünyevî dayanakları olduklarını, aynı zamanda esas işlerinin de dünyevî azınlıkların yararına, kilise tarafından meşrulaştırılmış sömürü olduğunu- ve genelde efendi-Tanrı'nın ve tüm tanrısal idealliklerin yeryüzündeki eylemlerinin her zaman ve her yerde, eninde sonunda kitlelerin fanatik ve sürekli açlığa mahkûm idealizmlerinin üzerinde, küçük bir azınlığı refaha ulaştıran materyalizmin kurulmasına yolaçtığını kanıtlamak hiç de zor değildir.

Bizim bugün gördüğümüz şey bunun yeni bir delilidir. Yukarıda adı geçenler dışında bugün idealizmin yanılan büyük kalplerdeki ve ruhlardaki en amansız savunucuları kimlerdir? Önce tüm prenslik sarayları. Fransa'da III. Napolyon ve eşi Madam Eugenie idiler. Rouher ve Bazaine'den Fleury ve Piétri'ye, eski bakanları, saraylıları ve eski mareşalleriydi. Fransa'yı çok iyi idealize etmiş ve kurtarmış olan bu imparatorluk dünyasının adamları ve kadınları, onların gazetecileri ve aydınları, Cassagnac, Girardin, Duvernois, Veuillot, Leverrier, Dumas, sonra her türlü kılıktan bay ve bayan cizvitlerinin kara savaşçı safi; Fransa'nın tüm aristokrasisi ve tüm üst ve orta burjuvazisi; liberal doktrinciler ve doktrinsiz liberaller; Guizot, Thiers, Jules Favre, Pelletan ve Jules Simon, burjuva sömürüsünün tüm ateşli savunucuları. Prusya'da, Almanya'da, o tanrının yeryüzünde şimdiki hakiki göstericisi I. Wilhelm'dir; tüm generalleri, tüm Pomeranya'lı ve diğer subayları, onun dindar inançlarına dayanarak yenilerde Fransa'yı bilinen ideal biçimde zapt etmiş olan tüm ordusu, Rusya'da çar ve onun tüm sarayıdır, Murawieff ve Berg'dir, Polonya'nın tüm celladları ve dindar dönekleridir. Tek kelimeyle bugün her yerde dindar ya da felsefî idealizm sonuncusu birincisinin az ya da çok serbest çevirisidir maddî, kanlı ve gaddar şiddete, utanmaz maddî soyguna bayraklık ediyor, teorik maddeciliğin bayrağı, ekonomik eşitliğin ve toplumsal adaletin kızıl bayrağı, ezilen ve açlık çeken kitlelerin her bireyin büyük özgürlüğünü ve insanlık hakkını yeryüzünün tüm insanlarının kardeşliğinde gerçekleştirmeye çalışan pratik idealizmi tarafından buna karşı kaldırılıyor.

Gerçek idealistler, soyutlamanın değil yaşamın, gökyüzünün değil yeryüzünün idealistleri kimlerdir ve materyalistler kimlerdir?

Apaçıktır ki teorik ya da tanrısal idealizmin baş koşulu mantığın, insanî aklın kurban edilmesi, bilimin bırakılmasıdır. Öbür yandan görülüyor ki idealist öğretinin savunulması suretiyle kayıtsız ve şartsız halk kitlelerini ezenlerin ve sömürenlerin tarafına katılınıyor. Öyle görünüyor ki her iki büyük neden her büyük ruhu, kalbi idealizmden uzaklaştırmaya yeterlidir. Nasıl oluyor da kendilerinde kuşkusuz ne ruh ne kalp ne iyi niyet eksik olmayan ve tüm varlıklarını insanlık hizmetine adamış olan, bizim ünlü çağdaş idealistlerimiz, ilerde yargı giyen ve itibardan düşen bir doktrinin temsilcileri arasında kalmakta direniyorlar?

Çok güçlü bir nedenin onları buraya itmesi gerekir. Bu neden ne mantık ne de bilimdir, çünkü her ikisi de kesin kararlarını idealist öğretinin aleyhine vermişlerdir. Bu neden kişisel çıkarlar da olamaz, çünkü bu adamlar bu türden her şeyin üstünde sonsuz yükselmişlerdir. Öyleyse güçlü ahlâkî bir güdü olmalıdır. Hangisi? Yalnızca bir tanesi var:bu ünlü adamlar, hiç kuşkusuz idealist teorilerin veya idealist inanan insanlığın onuru ve ahlâkî büyüklüğü için gerekliği olduğuna ve materyalist öğretilerin insanları tam tersine, hayvanların seviyesine düşüreceğine inanıyorlar..

Ya tam da bunun zıddı gerçek ise?

Dedim ki her gelişme başlangıç noktasının inkârını içerir. Maddeci öğretiye göre başlangıç noktasının maddî olması gerektiğinden onun inkârı zorunlu olarak ideal olacaktır. Gerçek dünyanın bütünselliğinden hareketle, ya da soyut olarak madde diye adlandırılandan hareketle mantıksal olarak gerçek idealleştirmeye varıyor, yani insancıllaştırmaya, toplumun tam ve bütün özgürleşimine. Tersine ve aynı nedenlerden dolayı ideal okulun çıkış noktası ideal olduğundan bu da zorunlu olarak toplumun maddîleşmesine, gaddar bir zorbalığın örgütlenmesine ve devlet ve kilise biçimi altında insafsız ve rezil bir sömürüye varıyor. Maddeci okula göre insanın tarihsel gelişmesi ilerleyen bir yükseliştir; idealist sisteme göre yalnız sürekli bir düşüş olabilir.

Göz önüne alınan her insanî sorunda her iki okul arasında hep aynı özsel çelişki görülüyor. İşaret ettiğim gibi maddecilik insanlığı kurmak için hayvanlıktan başlıyor; köleliği kurmak ve

insanlığı umutsuz bir hayvanlığa mahkûm etmek için idealizm tanrısallıktan başlıyor. Maddecilik serbest iradeyi yadsıyor ve özgürlüğün getirilmesine yol açıyor; idealizm insan şerefi adına serbest istenci kabul ediyor ve tüm özgürlüklerin yıkıntıları üzerine otoriteyi kuruyor. Maddecilik otorite ilkesini yadsıyor, çünkü o, onu iyi bir nedenle hayvansallığın gerekçesi olarak görüyor ve çünkü ona göre gözünde tarihin baş hedef ve anlamı olan insanlığın utkusu, yalnız özgürlük aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Tek kelimeyle, her sorunda idealistlerde hep çarpıcı pratik maddecilikle karşılaşılacaktır, diğer yanda maddecilerin en geniş ideal hırs ve düşünceleri izlediği ve gerçekleştirdiği görülecektir.

Dedim ki tarih idealistlerin sisteminde yalnız sürekli bir düşüş olabiliyor.. Onlar kendilerini asla yeniden toparlayamadıkları korkunç bir düşüşle, tanrısal ölüm taklasıyla saf, salt düşüncenin yüce alanlarından maddeye başlıyorlar, bize gerçek yaşantıda göründüğü gibi, hep nitelik ve kuvvetlerle, yaşam ve zekâyla dolu sürekli etkin ve hareketli maddeye değil, tersine imparatoruna, tanrısına vermek için herşeyi çalan bu düşünür, teolog ve metafizikçi Prusyalıların düzenli yağmalaması suretiyle, bize salt sefaleti getirmiş olan soyut, zavallı maddeye, bütün nitelikleri, bütün kendine özgü etkinlik ve hareketinden yoksun kılınmış, en fazla, tanrı düşüncesinin karşıtını, mutlak aptallığı, kapalı kutululuğu, eylemsizliği ve hareketsizliği temsil eden maddeye.

Düşüş öyle korkunç ki, tanrısallık, tanrısal kişi ya da düşünce gevşiyor, bilincini yitiriyor ve asla kendine gelemiyor. Ve bu umutsuz durum içinde mucize yaratmaya zorlanıyor! Çünkü madde eylemsiz ise her eylem bizzat.en maddî olanı bile, bir mucizedir ve ancak tanrısal bir müdahalenin etkisi, tanrının maddeye bir etkisi olabilir. Ve bu zavallı tanrısallık, düşüşüyle itibarı geri alınmış ve hemen hemen yok edilmiş olarak birkaç bin yüzyıl bu aciz durumda böyle kalıyor, sonra yavaşça uyanıyor, boş yere kendisinden birkaç belirsiz anı kazanmaya çalışıyor, bu amaçla maddede yaptığı her eylem bir yaratış, yeni bir oluşum, yeni bir mucize oluyor. Bu yolla maddeselliğin, hayvansallığın her aşamasını boydan boya geçiyor; önce bir gaz, basit ve birleşik kimyasal bir cisim, bir mineral oluyor, sonra da

bitkisel ve hayvansal organizma olarak yeryüzüne yayılıyor ve sonra da insanda yoğunlaşıyor. Burada kendini bulmaya yazgılanmış görünüyor, çünkü her insanî varlıkta bir melek kıvılcımı, kendi tanrısal varlığının ölümsüz ruhunun bir parçacığını tutuşturuyor.

Mutlak madde dışı bir şeyi, mutlak maddi olan bir şeyin içine nasıl yerleştirebildi? Beden saf ruhu nasıl içerebilir, kapsayabilir, sınırlayabilir, bağlayabilir? Bu da inancın, absürd'ün tutkulu kör iddiasının çözebileceği sorunlardan biridir. Bu bütün mucizelerin en büyüğüdür. Burada biz yalnız bu mucizelerin etkilerini ve pratik sonuçlarını kaydedeceğiz.

Kendine gelmek için yüzbinlerce yıl boşuna çabaladıktan sonra yitip giden ve kendisinin canlandırdığı ve harekete geçirdiği maddede yayılmış olan tanrılık, bir dayanak noktası, kendisini toplamak için bir yuva buluyor. Bu, insanın kendine özgü bir biçimde ölümlü bir cisme girip kalmış olan ölümsüz ruhudur. Fakat başlı başına alınırsa her insan tanrısal sonsuzluğu kucaklamak için küçük ve sınırlıdır, o bunun çok küçük, bütün gibi ölümsüz fakat bütününden sonsuz derecede küçük bir bölümünü içerebilir. Bundan şu çıkıyor ki, tanrısal varlık, mutlak madde dışı varlık, ruh, madde gibi bölünebilirdir. Bu, çözümü inanca bırakılması gereken başka bir gizdir.

Eğer tanrı kendini her insana yerleştirebilseydi o zaman her insan tanrı olabilirdi. Herbiri diğerleri tarafından sınırlanan ve gene de sonsuz olabilecek olan çok büyük sayıda tanrıya sahip olabilirdik, insanların birbirini karşılıklı yok edebileceği anlamına gelecek olan bir çelişki ve bir insandan daha fazlasının var olabileceği gibi bir olanaksızlık. Parçalara gelince, bu bir başka konudur; bir parçanın diğer parçayı sınırlaması ve bütünden daha küçük olması denli gerçekten akla daha uygun birşey yoktur. Yalnız burada başka bir çelişki kendini gösteriyor. Büyük ya da küçük olmak, sınırlanmış olmak, maddenin belirtileridir, tinin değil. Tin burada maddeci anlamındadır; çünkü maddeciler için tin insanın tüm maddî organizmasının işlevidir, bu durumda tinin küçüklüğü ya da büyüklüğü tamamen insan organizmasının az ya da çok büyük maddi olgunlaşması ile ilgilidir. Fakat bu sınırlanma ve göreceli büyüklük nitelikleri idealistlerin anladığı tine, mutlak madde dışı

tine, her türlü madde dışında var olan tine ait değildir. Tinler arasında daha büyük ve daha küçük hiçbir şey, hiçbir sınır var olamaz. Çünkü, yalnız *bir* tin vardır: Tanrı. Üstelik insan ruhlarını oluşturan sonsuz küçük ve sınırlı parçacıkların aynı zamanda ölümsüz oldukları da kabul edilirse çelişkinin doruğuna ulaşılır. Fakat bu, inancın bir sorunudur; biz devam edelim.

Böylelikle tanrısallık parçalandı ve her cinsten, her yaştan, tüm ırklardan ve renklerden çok büyük sayıdaki varlıklardan, görülemeyen küçük parçalara yerleşti. Bu onun için olağanüstü rahatsız ve mutsuz bir durumdur; çünkü tanrısal parçacıklar insanî varlıklarının başlangıcında birbirlerini o kadar az tanıyorlardı ki, birbirlerini yemeye başlamışlardı. Yine de tanrısal parçacıklar, insan ruhları bu tam ve bütün bir hayvansal barbarlık ve vahşet durumunda, başlangıçtaki tanrısallıklarının belli karışık anılarını koruyorlardı: duraklamadan bütünlüklerine uzanıyorlardı, kendilerini ve bütünlüklerini arıyorlardı. Maddî dünya içinde yayılan ve yitip giden Tanrının kendisi kendini insanda arıyordu, arasına dağılmış olduğu insanî kafeslerin bu çokluğu dolayısıyla öyle rahatsız oldu ki, bu arayış sırasında kendiliğinden bir yığın aptallıklar yaptı.

Fetişizmle başlayarak kendini arıyor ve kâh bir taşa kâh bir parça oduna ya da bir parça çula tapıyor. Eğer maddeye düşmemiş ve mutlak düşüncenin yüce tepelerinde ya da gökyüzünde kalan *öteki* tanrı ona acımamış olsaydı, gerçekten kendini çul parçasından kurtarıp yükselemezdi.

Burada yeni bir giz yatıyor, iki yarıya bölünmüş tanrılığın gizi, öyle iki yarı ki, her biri bir bütündür ve her biri sonsuzdur. Birisi -baba tanrı- arı, madde dışı olanlarda bulunurken, diğeri oğul tanrı- maddenin içine düşmüştür. Birbirinden ayrılmış bu her iki tanrılık arasında nasıl yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru kalıcı ilişkiler oluştuğunu ve bu ilişkilerin bir tek bengi ve sabit görüntü olarak düşünülerek kutsal tini oluşturduklarını şimdi göreceğiz. Bu hakiki teolojik ve metafizik anlamında Hıristiyan teslisinin büyük, korkunç gizidir.

Fakat biz bu tepeleri mümkün oldukça çabuk bırakalım ve yeryüzünde neler olduğuna bakalım.

Baba tanrı bengi nur'unun tepesinden tanrının zavallı oğlunun, düşünden inleyerek ve yıkılmış halde maddeye öylesine

daldığını ve orada yittiğini, bizzat insan durumuna ulaştıktan sonra kendisini bulamadığını gördü ve sonunda ona yardım etmeye karar verdi. Oğul tanrının kendisini düzene koyamamacasına dağılıp yayıldığı, aynı zamanda ölümsüz sonsuz derecede küçük ve tanrısal olan sayısız parçacıktan baba tanrı en çok hoşuna gideni seçti ve bundan esin verdiğini, peygamberini, 'erdemli dahisini', insanlığın büyük hayırseverini ve yasa koruyucusunu yaptı. Zerdüşt, Buda, Musa, Konfüçyüs, Likürgüs, Solon, Sokrates, tanrısal Eflatun'u ve hepsinden önce en sonunda bir tek insanî kişide toplanmış ve yoğunlaşmış tanrı oğlu olan İsa'yı yaptı. Tüm havarileri, St. Peter'i, St. Poul'u ve hepsinden önce St. Johannes; büyük Konstantin, Muhammed, sonra büyük Karl, VII. Gregor, Dante, bazılarına göre Luther, Voltaire ve Rousseau, Robespierre ve Danton; hepsinin adlarını sayamayacağım ve fakat aralarında Rus olarak Kutsal Nikola'yı unutamayacağım diğer birçok büyük ve kutsal tarihsel kişilikler.

Böylece Tanrı'nın yeryüzünde görünmesine ulaştık. Fakat Tanrı görünür görünmez insan hiç oldu. Şöyle itiraz edilebilir, asla hiç olmuyor, çünkü o Tanrı'nın bir parçasıdır. Pardon! Kabul ediyorum ki bir parçacık, belli sınırlı bir bütünün parçacığı ne denli küçük olursa olsun bir nicelik, pozitif bir büyüklüktür. Fakat sonsuz büyük bir bütünün parçası olan bir parçacık, bununla karşılaştırıldığında zorunlu olarak görülemeyecek denli küçüktür. Milyarların milyarlarla çarpımının ürünü, sonsuz büyük olana karşı sonsuz derecede küçük oluyor ve sonsuz derecede küçük olan, sıfıra eşittir. Tanrı herşeydir, böylece insan ve tüm gerçek dünya, evren, onun yanında hiçtir. Bundan çıkış yolu yoktur.

Tanrı görünüyor, insan hiç oluyor, ve Tanrı ne denli büyük olursa, insanlık o denli sefilleşiyor. Bu dinlerin tarihidir, tüm vahiylerin ve tanrısal yasaların sonuçlarıdır. Tarihte Tanrı adı, Tanrıdan esinlenen tüm adamların, büyük 'erdemli dehalar'ın insanların özgürlüğü, onuru, aklı ve gönencini yok etmekte kullandıkları korkunç, tarihsel gürz'dür.

Önce Tanrı'nın düşüşünü gördük. Şimdi bizi daha çok ilgilendiren bir düşüşü, Tanrı'nın yeryüzünde basit bir görünüşü ya da bildirisi aracılığıyla insanın düşüşünü görüyoruz.

Bizim sevgili ve ünlü idealistlerimiz nasıl derin bir yanılgı içinde bulunuyorlar! Eğer bize Tanrı'dan söz ederlerse bizi yüceltteceklerine, kurtaracaklarına, soylulaştıracaklarına inanıyorlar ve bunu istiyorlar ve bunun yerine şerefimizi düşürüyorlar ve bizi eziyorlar. Tanrı adıyla insanlar arasına kardeşlik getirebilecekleri düşünü kuruyorlar ve tersine gurur ve hoşgörü yaratıyorlar; ikilik, kin ve savaş tohumları ekiyorlar ve kölelik oluşturuyorlar. Çünkü Tanrı'yla birlikte zorunlu olarak tanrısal esinin çeşitli kademeleri geliyor, insanlık çok esinliye, az esinliye ve hiç esinli olmayana ayrılıyor. Aslında hepsi Tanrı önünde hemen hiçtir. Fakat kendi aralarında karşılaştırıldıklarında birileri diğerlerinden daha büyüktür, bu yalnız gerçeklikte böyle değildir, çünkü olgusal bir eşitsizlik, tutunabileceği meşru bir kurum, bir varsayım bulamadığı zaman kalabalığın içinde kendiliğinden yitip gider; hayır, birileri diğerleri karşısında esinin tanrısal hakkı yoluyla büyüktür, böylelikle sabit, kalıcı, katılaşmış bir eşitsizlik oluşur. Çok esinlenmiş olanların, daha az esinlenmiş olanlarca dinlenilmesi ve onlara itaat edilmesi *gerekir*, daha az esinlenmiş olanlara da hiç esinlenmemiş olanlarca aynı şekilde davranılmalıdır. Böylece otorite ilkesi ve onunla birlikte kulluğun ik temel kurumu: kilise ve devlet sıkıca yerleştirilmiş olur.

Tüm despotizmler içinde en berbatı *doktrincilerinki* ya da dince esinlenenlerinkidir. Tanrılarının şanı ve düşüncelerinin utkusu üzerine öyle kıskançtırlar ki, yaşayan, gerçek insanın özgürlüğü, onuru, acıları için bile olsun, kalplerinde yer kalmaz. Tanrısal şevk, düşünce etrafındaki tekelci özen, en ince ruhlardaki, en beraber çarpan kalplerdeki insan sevgisi kaynaklarını kurutuyor. Dünyada olup biten ve var olan herşeyi bengilik açısından ya da soyut düşünce açısından görüyorlar; geçici şeyleri küçümseyerek ele alıyorlar, fakat gerçek insanların, etten ve kemikten insanların tüm yaşamı, yalnızca geçici şeylerden oluşur, onlar bizzat geçici varlıktırlar, yokolup gittiklerinde yerlerini aynı şekilde geçici başkaları alır, fakat kendileri asla geri gelmezler. İnsanlarda sürekli ya da görece bengi olan, sürekli bir gelişim içinde, hep daha zenginleşmiş olarak bir kuşaktan öbürüne geçen insanlık olgusunun kendisidir. Göreceli bengi dedim, çünkü gezegenimizin tahribinden sonra -başlangıcı olan

herşeyin zorunlu olarak bir sonu olacağından bu tahrip er veya geç gelmek zorundadır- çünkü gezegenimizin bozulmasından sonra, kuşkusuz herhangi bir yeni oluşum, gerçekten tek bengi olan dünya sistemine kurucu öğe olacaktır. Kimbilir bizim insanî gelişmemiz ne olacaktır? Ama bu çözülme anı bizden sonsuz uzaklıkta olduğu için, insanlığı, böylesine kısa olan insan yaşamı ile karşılaştırdığımızda, bengi olarak kabul edebiliriz. Ama bu ilerleyen insanlık olgusu, yalnızca belirli zamanda belirli mekânlarda görünmesi ve gerçekleştirilmesiyle, gerçekten yaşayan insanlarda gerçek ve canlıdır, onların genel düşüncesinde değil.

Genel düşünce hep bir soyutlamadır ve böylelikle bile belirli bir aşamada gerçek yaşamın inkârıdır. *Appendixte* insan düşüncesinin ve giderek bilimin de niteliği olarak saptadım ki, onlar gerçek olguların yalnız genel anlamını, genel ilişkilerini, genel yasalarını, tek kelimeyle onlardaki sürekli dönüşümlerinin daimî, maddî ve tekil yönünü, denebilir ki gerçeklik ve yaşam tarafından kıpırdatılan ama tam da bu yüzden uçucu ve kavranamaz olan yönünü kavrayabilir ve adlandırabilirler. Bilim gerçeğin kendisini değil, gerçeğin düşüncesini, yaşamı değil yaşamın düşüncesini anlıyor. Onun sınırı, bilimin biricik organı olan insan düşüncesinin doğasında temellenmiş olan, bilim için gerçekten aşılamaz olan tek sınır burada yatıyor.

Bilimin tartışılmaz hakları ve büyük misyonu bu doğal yaratılmışlık üzerinde temelleniyor; ama resmî, patentli temsilcileri yoluyla yaşamı yönetme hakkını talep ettiğinde derin acizliği ve en zararlı etkisi de. Bilimin görevi şudur: Gelip geçici ve gerçek şeylerin genel ilişkilerinin kaydedilmesiyle, fiziksel ve sosyal dünyaya içkin olan genel yasaların görünümlerinin gelişmelerinin bilinmesiyle, insanlığın ilerlemesinin değişmez denebilecek işaret taşlarını ortaya koyar, böylelikle insanlara titizlikle gözlenmeleri zorunlu ve bilinmemeleri ya da unutulmaları tehlikeli olan şartları gösterir. Tek kelimeyle bilim yaşamın pusulasıdır, ama yaşam değildir. İdeal, düşünülmüş veya zihinsel, yani beyinsel bir yansıması olduğu yasalar gibi değiştirilemez, kişisellik dışı, genel, soyut ve duygusuzdur beyinsel, çünkü bilimin kendisinin insanın maddî organizmasının maddî bir organının, beyinin maddî bir ürünü olduğunu ha-

tırlatmak için. Yaşam oldukça uçucu ve geçicidir, ama gerçeklik ve bireysellik, duygu, dertler, zevkler, hırslar, gereksinimler ve tutkular tarafından da oldukça etkilenir. Yaşam yalnızca kendiliğinden bir şekilde şeyleri ve tüm gerçek varlıkları yaratır. Bilim yaratmaz, yalnızca yaşamın yaratılarını kaydeder ve ayırd eder. Ve bilim adamları ne zaman soyut dünyalarını terkedip, gerçek dünyanın canlı yaratılışına karışsalar, her defasında önerdikleri ya da yaptıkları herşey zavallı, gülünç, soyut, kansız ve cansız, ölü doğmuş, Wagner'in, ölümsüz doktor Faust'un marazalı öğrencisinin, yarattığı Homunkulus'a eşittir. Buradan da, bilimin biricik görevinin yaşamı aydınlatmak olduğu ortaya çıkar, onu yönetmek değil.

Bilimin, kendilerini pozitivistler, August Comte'un öğrencileri diye ansalar, ya da bizzat Alman komünizminin doktriner okulunun öğrencileri olsalar bile, bilim adamlarının bir yönetimi ancak aciz, gülünç, insanlık dışı, gaddar, baskıcı, sömürücü, cürüm işleyici olabilir. Böyle bilim adamları hakkında, teologlar ve metafizikçiler için söylediğim şey söylenebilir: bireysel, canlı varlıklar için ne duyguları ne de yürekleri vardır. Onlara bu yüzden sitem bile edilemez, çünkü bu, mesleklerinin doğal sonucudur. Bilim adamları olarak yalnızca genelliklerle uğraşırlar ve böyle şeylerle ilgilenirler. [17]

Değişmez ve dile gelen şeylerle uğraşan, yani az ya da çok gelişmiş ve belirlenmiş genelliklerle uğraşan bilimin, şeylerin canlı ve duyarlı, ama kavranamaz ve dile getirilemez yanlarıyla yalnız başına bağlantısı olan yaşam tarafından yenildiği burada açıklanmalıdır. Bu, bilimin gerçek ve denilebilir ki biricik sınırıdır, gerçekten aşılamaz bir sınırıdır. Kendisi gerçek ve canlı bir varlık olan bir doğa bilimcisi örnek olarak bir tavşan teşrih ediyor; bu tavşan aynen gerçek bir varlıktır ve daha birkaç saat önce yaşayan bir bireydi. Doğa bilimcisi onu teşrih ettikten sonra betimliyor: Şimdi onun betimlemesinden anlaşılan tavşan *genel olarak* bir tavşandır, kişiliği alınmış olan tüm tavşanlara eşitlenmiş ve bu yüzden asla varolacak güç gösteremeyecektir ve sonsuza dek cansız ve var olmayan bir varlık olarak kalacaktır, bedensel olarak bile değil, tersine canlı bir varlığın saptanmış gölgesi, bir soyutlama olarak kalacaktır. Bilimin işi yalnız böyle gölgelerledir. Canlı gerçeklik ondan sıyrılıyor ve geçici ve kaçıcı

olduğu için yaşadığı herşeyi vaşantıya veriyor, bu demektir ki geçip giden ya da uçan, kavranabilen ve gerçekte kavranan şeyleri.

Bilime kurban edilen tavşanın örneği bize çok az dokunur, çünkü biz alışılageldiği gibi tavşanın bireysel yaşamıyla çok az ilgileniriz. İnsanların bireysel yaşamlarıyla olan durum başkadır, soyutlamalarla yaşamaya alışmış olan, yani kaçıp giden ve canlı gerçeklikleri kalıcı ayrıntılara feda etmeye hazır olurlardı ya da en azından soyut genelliklerinin yararına tâbi kılarlardı.

İnsan bireyselliği, en hareketsiz şeylerinki gibi bilim için aynı şekilde kavranamazdır ve denebilir ki mevcut değildir. Bu yüzden yaşayan bireysellikler de tavşan gibi onlarca herhangi bir soyutlama yararına kurban edilmemek için, onlara karşı kendini savunmak ve korunmak zorundadırlar; tıpkı kendilerini aynı zamanda teolojiye karşı, politikaya karşı ve hukuk bilimine karşı savunmak zorunda oldukları gibi, hepsi bilimin bu soyutlayıcı karakterinden paylarını almışlardır ve bireyi aynı soyutlama yararına kurban etmek için iflah olmaz eğilime sahiptirler. Bu eğilimin yalnızca adları değişiktir; teoloji onu tanrısal gerçeklik, politika kamu yararı, hukuk bilimi, adalet diye isimlendiriyor.

Bilimin yararlı soyutlamalarını teolojinin, politikanın ve hukuk biliminin öldürücü soyutlamalarıyla karşılaştırmak gibi bir niyetim yok. Bu sonuncular egemen olmaktan vazgeçmelidir, ta köklerinden itibaren insan toplumundan sökülüp atılmalıdırlar -onun değeri, onun kurtuluşu onun kesin insanîleşmesi yalnız bu bedel karşısında olanaklıdır- diğer yandan bilimsel soyutlamalar bunun zıddına olan yerini, insan toplumunu pozitivist filozofların özgürlük öldürücü düşlerine göre değil, tersine onun doğal ve canlı gelişmesini ışıklandırmak için almak zorundadır. Bilim yaşamda uygulama bulabilir, fakat yaşam içinde asla cisimlenemez, çünkü yaşam, yaşayan bireyselliklerin doğrudan ve canlı etkisi, aynı zamanda doğal ve yazgı belirleyici hareketidir. Bilim ise bu hareketin hep eksik ve yetersiz bir soyutlamasından ibarettir. Eğer kendini bu harekete kayıtsız şartsız bir öğreti, egemen bir otorite olarak dayatırsa, onu güçsüzleştirir, yolundan saptırır, aksatır. Bilim soyutlamalarından vazgeçemez, soyutlamalar onun alanıdır. Fakat

soyutlamalar ve onların doğrudan temsilcileri: rahipler, politikacılar, hukukçular, ekonomistler ve aydınlar halk kitlelerine hükmetmekten vazgeçmelidirler. Geleceğin bütün ilerlemesi buna bağlıdır. Gelecek yaşantı ve yaşantının devinimidir, tüm özgürlüğü geri verilmiş olan insanın bireysel ve toplumsal etkisidir. Otorite ilkesinin tamamen yokedilişidir. Peki nasıl? Halk içinde özgür bilimin geniş çapta yayılması suretiyle. Bu usulle toplumsal kitlenin kendisininki dışında onu yönlendiren ve ona egemen olan, sözümona mutlak hakikati olmayacaktır; o hakikat ki, kendilerine güç, güçle birlikte zenginlik, halk kitlelerinin emeği ile yaşama olanağı verdiği şahsiyetler tarafından temsil edilmekte ve bu yüzden de o şahsiyetler sözkonusu hakikati yalnız kendi ellerinde tutmak için büyük bir ilgi göstermektedirler. Ama kitle de kendi yapısında hep göreceli, fakat gerçek bir hakikate, bir ışığa sahip olacaktır, bu ışık onun doğal devinimini aydınlatacak ve her otoriteyi ve her dış yönlendirmeyi olanaksız kılacaktır. [18]

Ne var ki, buna umut bağlanamaz ve bugün hiçbir bilginin bir insanı tavşan gibi ele almaya cesaret edemeyeceği hemen hemen kesin ise de hep tedirgin olunmalıdır ki, bilginler, bedensel olarak canlı insanları kuşkusuz daha az zalimce fakat kurban için daha az zararlı olmayacak bilimsel denemelere tâbi tutacaklardır. Eğer bilginler tekil insanların gövdeleriyle deney yapamazlarsa, toplumsal gövdelerle deney yapmak isteyeceklerdir ve bu da mutlaka engellenmesi gereken birşeydir.

Bilimin tekelcileri olarak, ki bu halde toplumsal yaşantının dışında kalıyorlar, şimdiki organizasyonlarında bilginler rahipler tabakasıyla birçok benzerlikler gösteren ayrı bir tabaka oluşturuyorlar. Bilimsel soyutlama onların tanrısıdır, yaşayan ve gerçek bireyler kurbandırlar, onlar da kutsanmış ve patentli kurban sunucu rahiplerdir.

Bilim soyutlamalar alanından vazgeçemez. Bu bakımdan bilim sanatın çok altında bulunmaktadır; gerçi sanat da yalnızca genel tiplerle ve durumlarla meşgul olur, ama bunları kendine özgü bir marifetle gerçek yaşam anlamında yaşamayan ama buna rağmen imgelemimizde bu yaşamın duygusunu ya da anımsanmasını çağrıştıran biçimlerde cisimlendirmeyi bilir, sanat ele aldığı tipleri ve durumları belirli ölçüde bireyleştirir ve

etten kemikten olmayan ve bu yüzden kalıcı ve ölümsüz olan, yaratılmaları kendi gücüne dayanan bu bireysellikler yoluyla bize gözümüzün önünde beliren ve geçip giden canlı, gerçek bireysellikleri anımsatır. Demek ki sanat, bir dereceye kadar, soyutlamadan yaşama dönüştür. Buna karşın bilim, kaçıcı olan, geçip giden ama gerçek yaşamın, bengi soyutlamaların sunağında kurban edilmesidir.

Bilim insanın bireyselliğini de bir tavşanınki kadar az anlar. Bu demektir ki her ikisine de eşit derecede ilgisiz kalır. Bireysellik ilkesi ona yabancı olduğundan değil. Onu tamamen ilke olarak anlar, fakat olgu olarak değil. Çok iyi bilir ki insan türü de içinde olmak üzere tüm hayvan türleri gerçekte ancak doğan ve ölen ve yeni, aynen geçici bireylere yerini bırakan bireylerin belirsiz sayısı olarak var oluyorlar. Biliyor ki hayvan türlerinin yüksek türlere çıkmasıyla bireysellik ilkesi daha fazla göze çarpıyor ve bireyler daha mükemmel ve daha özgür oluyorlar.

Son olarak insanın, yeryüzündeki en son ve en olgunlaşmış hayvanın, genel yasayı kavrama, somutlaştırma ve onu belli bir ölçüde kendi içinde, kendi toplumsal ve özel varoluşunda kişiselleştirme yeteneği sayesinde en mükemmel ve dikkate değer bireyselliği gösterdiğini biliyor. Teolojik ya da metafizik, politik ve hukuksal doktrincilikle veya bilimsel gurur dolayısıyla yozlaşmamış ve yaşamın kendiliğinden gidü ve hırsları yüzünden sağırlaşmamışsa biliyor ki insan saygısı insanlığın en yüksek yasasıdır ve tarihin büyük, gerçek biricik meşru hedefi toplum içinde yaşayan her bireyin incancıllaştırılması ve özgürleşmesidir, yani gerçek özgürlüğü, gerçek refahı, mutluluğudur; bilimin son sözü budur. Çünkü en sonunda devletin ortak iyiliği temsil ettiği özgürlük öldürücü varsayıma düşünmek istenmezse, bir varsayım ki halk kitlelerinin sistemli kurban edilmesine dayandırılmıştır, kollektif özgürlük ve kollektif gönencin ancak bireylerin özgürlük ve gönençlerinin toplamını serimledikleri zaman var olduklarını kabul etmek gerekir.

Bilim bütün bunları biliyor ama daha ileri gitmiyor ve gidemez. Soyutlama onun gerçek doğasını oluşturduğu için gerçek ve yaşayan bireylerin ilkesini kavrayabilir, fakat gerçek ve yaşayan bireylerle yapılacak bir işi olamaz. Bireylerle genel olarak

uğraşır, fakat Peter ve Jakob'la, onun için var olmayan, var olamayan şu ya da bu bireyle uğraşmaz. Bir kez daha işaret edelim; onun bireyleri yalnızca soyutlamalardır.

Fakat tarihi bu soyut bireysellikler değil, tersine gerçek canlı geçici bireyler yaparlar. Soyutlamaların ayakları yoktur, onlar ancak insanlar tarafından taşınırlarsa giderler. Yalnız düşüncede değil aynı zamanda gerçeklikte de etten ve kemikten mevcut olan bu gerçek varlıklar için bilimin kalbi yoktur. Onları en fazla *entellektüel ve toplumsal gelişmenin malzemesi* olarak inceler. Peter'in ve Jakob'un özel ilişkilerinde ve rastlantısal yazgısında onu ilgilendiren ne var? Ölümsüz teorilerini bir örnekle güçlendirmek gibi başka bir tutum içine girseydi gülünç olurdu, vazgeçmiş ve görevden çıkmış olurdu. Bu yüzden ona kızmak gülünç olurdu; çünkü bu onun görevi değildir. Somutu kavrayamaz, yalnız soyutlamalarla hareket edebilir. Onun görevi genelde insanlığın veya belirli bir ırkın, bir halkın, bir sınıfın ya da bireyler kategorisinin durumu ve *genel* varoluş ve gelişim koşulları ile, onun yükseliş veya düşüşünün *genel* nedenleriyle ve ilerlemeyi her biçimde teşvik eden *genel* araçlarla uğraşmaktır. O sadece bu görevini geniş, rasyonel anlarında yaparsa, bütün yükümlülüğünü yerine getirmiş olur; ondan daha fazlasını beklemek gülünç ve haksızlık olurdu.

Fakat ondan yerine getiremeyeceği bir görevi beklemek de aynı biçimde gülünç ve sağlıksız olurdu. Onun kendi doğası Peter'in ve Jakob'un ve varlığını ve yazgısını inkâr etmeye zorladığı için onun ya da onun adına herhangi birinin Peter'i ya da Jakob'u yönetmelerine izin verilmemelidir. Çünkü onlara da tavşana davrandığı gibi davranmak durumunda olabilir. Ya da onları inkâr etmeyi sürdürecektir, fakat onun patentli temsilcileri kesinlikle soyut olmayan tersine çok gerçek çıkarları olan çok canlı insanlar, her ayrıcalıklının insanlar üstünde kaçınılmaz olarak uyguladıkları zararlı etkiyi takip eder ve insanlara şimdiye değin papazların, her renkli politikacıların ve avukatların tanrı, devlet ve adlî hak adına eziyet çektirmiş oldukları gibi bilim adına eziyet çektirirlerdi.

Benim vaaz ettiğim şey belli bir kerteye değin *yaşamın bilime karşı ya da daha ziyade bilimin egemenliğine karşı başkaldırmasıdır,* bilimi tahrip etmek için değil -bu insanlığa karşı

bir suç olurdu- tersine onu asla tekrar terketmemek üzere kendi yerine yollamak için. Şimdiye değin tüm insanlık tarihi milyonlarca zavallı insanî varlığın herhangi bir acımasız soyutlama için süregen ve kanlı kurban edilmesiydi: tanrılar, vatan, devlet iktidarı, ulusal şeref, tarihsel hak, hukukî hak, politik özgürlük, kamu yararı. Şimdiye değin insan toplumlarının doğal, kendiliğinden, kaçınılmaz devinimi bu türdendi. Bunun hiç bir yerini değiştiremeyiz; tüm doğal fenalıkları kabul ettiğimiz gibi geçmişle ilgili şeyleri de kabul etmek zorundayız. İnsan türünün eğitimi için bunun tek olanaklı yol olduğuna inanmak gerekir. Aldanmaya yer yoktur: egemen sınıfların makyavelist sanatlarına en büyük payı ayırsak bile küçük bir azınlığın tüm bu korkunç kurban etme işini kitleye, bizzat bu kitlede, durmadan insan kanıyla beslenen tarih vampiri gibi, onu her defasında bu tüketici soyutlamaya kurban olmaya iten kendiliğinden, sendeler biçimde bir devinim var olmadıkça, yüklemeye yeterli güçte olmadığını kabul etmek zorundayız.

Teologların, politikacıların ve hukukçuların bunu çok güzel bulmaları anlaşılıyor. Bu soyutlamanın rahipleri olarak yalnız halk kitlelerinin bu sürekli kurban edilişi sayesinde yaşıyorlar. Metafiziğin de bunu onaylamasına hiç şaşırmamak gerekir. Onların bir tek görevi haksız ve absürd olanı meşrulaştırmak ve olabildiğince akla uygun göstermektir. Fakat pozitif bilimin de şimdiye değin aynı eğilimi göstermiş olduğunu kaydetmek ve bundan yakınmak zorundayız. O bunu yalnız iki nedenle yapabilirdi: Önce halk yaşamının dışında kalarak ayrıcalıklı bir zümre tarafından temsil edildiği için, oysa ki, uygulamaya yetkin olduğu ve son aşamada kendisine karşı yöneltmek zorunda kalacağı özenli eleştiri temelinde, kendisinin yalnızca çok daha yüksek bir amacın; yeryüzünde doğup, yaşayıp ölecek bütün *gerçek* bireylerin *gerçek* durumunun tamamen insanîleştirilmesinin gerçekleştirilmesi için zorunlu bir araç olduğunu anlamış olması gerekirdi.

Pozitif bilimin teoloji, metafizik, politik ve adlî hak üstündeki büyük üstünlüğü, bu doktrinler tarafından bildirilen yalan ve uğursuz soyutlamalar yerine, olguların genel doğasını ve mantığını, genel ilişkilerini ve gelişmelerinin genel yasalarını dile getiren gerçek soyutlamaları koymasıdır. Bu, onu tüm geçmiş doktrinlerden derinden ayırıyor ve ona insan toplumunda

her zaman daha büyük bir yer sağlayacak. O bir ölçüde toplumun kollektif bilincini oluşturacak. Fakat başka bir yanıyla, konu olarak ancak soyutlamalara sahip olduğu ve olabileceği için ve kendi özü gereği bireyleri inkâr etmek zorunda kaldığı için, ki bunlar dışında en doğru soyutlamalar bile gerçek bir varlığa sahip değildirler, tüm bu doktrinlere tamamen katılmış oluyor. Bu esaslı yanılgıyı ortadan kaldırmak için yukarıda anılan doktrinlerin ve pozitif bilimin pratik davranışları, aşağıdaki gibi farklılaşmalıdır. Birinciler, kitlelerin bilisizliğini onları kendi soyutlamalarına zevkle kurban etmek için sömürüyorlar, ayrıca bu soyutlamalar onların cismanî temsilcileri için çok kârlıdır. Sonuncusu, gerçek bireyi kavramak ve onun yazgısıyla ilgilenmekteki mutlak kifayetsizliğinin bilincinde olarak kati ve mutlak olarak toplumun yönetiminden vazgeçmelidir; çünkü eğer bu sorunla ilgilenecek olursa dünyayı tanıyan, yaşayan insanları, kendisini meşru olarak ilgilendiren biricik konuyu oluşturan soyutlamalarına kurban etmekten başka birşey yapamaz.

Örneğin, henüz gerçek bir tarih bilimi yoktur, ve bugünlerde ancak bunun sonsuz karmaşık koşullarının varsayımı yapmaya başlanıyor. Fakat kabul edelim ki bu bilim vardır: Bize ne verebilecektir? Bir tarihe sahip olmuş toplumların genel, maddî ve düşünsel, ekonomik, politik ve sosyal, dinî, felsefî, estetik ve bilimsel ilişkilerinin doğal gelişiminin doğru ve iyi düşünülmüş bir görüntüsünü verecektir. Detayları ne olursa olsun, insan uygarlığının bu genel resmi, hep yalnız genel ve giderek *soyut* beğence içerebilecektir, şu anlamda ki, bu tarihin *yaşayan ve acı çeken malzemesini* oluşturan milyarca insan, ki aynı zamanda başarılı ve tesellisizdir, -genel sonuçlar bakımından başarılı, "arabası altında ezilen" insanî kurbanın büyük sayısı açısından tesellisiz- onlarsız tarihin bu büyük soyut sonuçlarına ulaşılamayacak olan bu milyarca kuşkulu bireyler, iyice dikkat edelim, asla bu sonuçların birinden bir kâr alamayacaklardır, -böylece bu bireyler tarihte bir kez olsun en küçük bir yer bulamayacaklardır. Yaşadılar ve soyut insanlık yararına kurban edildiler, yok edildiler.

Bu yüzden tarih bilimine bir sitem mi edelim? Bu gülünç ve haksız olurdu. Bireyler düşünceler, çağrışımlar için, yalnız soyutlamaları dile getirmeye yetenekli olan insan sözü için an-

laşılmazdır, şimdi de geçmişte de anlaşılmazdır. Bizzat toplumsal bilim, geleceğin bilimi de, yolunda zorunlu olarak bireyi görmezden gelerek yürüyecektir. Biz ondan bizi yanıltmadan *bireysel acıların genel nedenlerini* göstermesini istemek hakkına sahibiz, ve kuşkusuz bu nedenler arasındaki yaşayan bireylerin soyut genellikler yararına maalesef sık sık feda edilişlerini ve tâbi kılınmasını unutmayacaktır ve bize aynı zamanda *toplumdaki yaşayan bireylerin gerçek özgürleşmesinin genel koşullarını* gösterebilir. Bu onun görevidir, bu onun sınırlarıdır da, bunların dışında toplumsal bilimin eylemleri aciz ve uğursuz olabilir. Zira bu sınırların öte yanında, onların patentli temsilcilerinin, papazlarının doktriner ve vönetim isteyen iddiaları başlıyor. Ve tüm papalara ve papazlara bir son vermek zamanıdır: Kendilerine sosyalist demokratlar adını bile verseler hiçbirini istemiyoruz.

Bir kez daha işaret edelim, bilimin tek görevi yolu aydınlatmaktır. Fakat ancak tüm yönetsel ve doktrinci zincirlerden kurtarılmış, kendiliğinden eylemin zenginliğine tekrar kavuşturulmuş yaşam başarabilir.[*]

Bu çelişki nasıl çözülecektir?

Bilim bir yandan toplumun rasyonel örgütlenmesi için kaçınılmazdır, diğer yandan gerçek ve canlı şeyle ilgilenmekte kifayetsiz olduğu için topiumun gerçek ya da pratik örgütlenişiyle ilgilenemez.

Bu çelişki yalnız tek biçimde çözülebilir: Bilimin, tüm toplumsal yaşamın dışında varolan ve böylelikle patentli bir aydınlar zümresi tarafından temsil edilen bir varlık olmaktan çıkarılması ve halk kitleleri arasında yaygınlaştırılması suretiyle. Bundan böyle toplumun kollektif bilincini temsil etmeye çağrılan sözkonusu bilim, gerçekten herkesin malı olmak zorundadır. Asla vazgeçemeyeceği evrensel karakterini yitirmeden, bilim olmayı bırakmadan, eşyanın ve bireylerin genel ilişkileri ve tutumlarıyla uğraşmayı sürdürerek, tüm bireylerin doğrudan ve gerçek yaşamıyla gerçekten kaynaşacaktır. Bu hareket, dinsel reformasyon başlangıcında protestanlara, şimdi her

[*] Bakunin'den veya Almanca'ya çevirenden kaynaklanan bir anlam düşüklüğü. (ç.n.)

insan kendi kendisinin rahibi olduğu için, efendimiz İsa'nın görünmeyen müdahalesi sayesinde herkes içinde kendi efendi tanrısına sahip olduğu için, şimdi artık hiçbir rahibe gerek yoktur dedirten hareketle benzer olacaktır. Bildiğimiz gibi burada, ne efendi İsa, ne efendi Tanrı, ne politik özgürlük, hukuksal hak, ne de tüm teolojik ve metafizik olarak vahyedilmiş ve sindirilememiş şeyler söz konusudur. Bilimsel soyutlamaların dünyası vahyedilmemiştir, gerçek dünyayı içerir ve bunun dile gelişi, soyut ya da genel temsilidir. Özel olarak bu ideal dünya bilginler zümresince temsil edilen ayrı bir bölge meydana getirdiği sürece gerçek dünyayı, Tanrı'nın yerini almakla ve patentli temsilcilerinin papazlık makamını işgal etmeleriyle tehdit ediyor. Bu yüzden herkes ve her cins için eşit genel öğretim yoluyla bilimin ayrılmış toplumsal örgütünü çözmek zorunludur, ki böylece kitleler ayrıcalıklı çobanlar tarafından güdülen ve kırkılan sürüler olmaya son verip, bu andan itibaren kendi yazgılarını kendi ellerine alsınlar. [*]

Fakat bilim bu olgunluk aşamasına erişinceye değin kitleler bilim adamları tarafından yönlendirilmeli midirler? Tanrı korusun! Bilginler tarafından yönetilmektense, işlerini bilim olmadan görmeleri onlar için daha iyi olurdu. Bir bilginler yönetiminin ilk sonucu bilimin halka ulaşamaması olurdu ve böyle bir yönetim zorunlu olarak aristokratik bir yönetim olurdu, çünkü bilim şimdi kurulu olduğu gibi aristokratik bir kuruluştur. Zekânın aristokrasisi -pratik bağlamda en acımasızı,

* Herkesin miras hissesi olan bilim adeta her bireyin doğrudan ve gerçek yaşantısıyla evlenecektir. Gurur, ihtiras ve doktrinci heveskârlıkta yitirdiği şeyi yararlıkta ve kibarlıkta kazanacaktır. Bu, çağdaşlarının çoğunluğuna göre bilimsel spekülasyon için daha iyi örgütlenmiş olan deha sahibi insanların, kendilerini bilimlerin ilerlemesine diğerlerinden daha çok vermelerini ve üstün bir zekânın kendi düzeyinde uyguladığı doğal etkinlikten başka diğer toplumsal etkinliğe koşmadan, her seçkin doğanın soylu bir tutkunun doyumunda bulduğu yüksek hazdan başka bir armağan aramadan insanlığa büyük hizmetler göstermelerini kuşkusuz önlemeyecektir. (Bakunin)

toplumsal açıdan en küstahı ve en meydan okuyanı- bu bilim adına kurulmuş bir iktidar olurdu. Bu rejim toplumun yaşamını ve hareketini felç edebilirdi. Bilginler, her zaman iddialı ve egoist, her zaman aciz, herşeyle ilgilenmek isteyeceklerdi ve yaşamın tüm kaynakları onların soyut ve bilgin nefesleri altında kuruyacaktı.

Bir kez daha belirtelim, yaşamı bilim değil, yaşam yaratır; bizzat halkın kendiliğinden eylemi halk özgürlüğünü sağlayabilir. Eğer bilim bugünden halkın özgürleşimine doğru kendiliğinden yürüyüşünü aydınlatabilseydi, kuşkusuz büyük bir şans olurdu. Fakat hiçbir ışığın olmaması, açıkça halkı yanıltmak için dışardan zayıfça aydınlatan yanlış bir ışıktan daha iyidir. Öte yandan halk büsbütün ışıktan yoksun değildir. Bir halk uzun tarihsel bir yolu boşuna yürümez ve yanılgılarını yıllarca süren korkunç acılarla öder. Bu sancılı deneyimlerin pratik derlenişi, belli bir açıdan teorik bilim kadar değerli olan bir tür gelenekse: bilim oluşturur. Sonunda yüksek öğrenim yapan gençliğin bir bölümü, burjuvazinin yalanına, ikiyüzlülüğüne, boşluğuna ve korkaklığına karşı, kendilerinde burjuvaziye sırtını dönme cesaretini bulabilecek kadar kin duyan ve proletaryanın adil ve insanî davasına kayıtsız şartsız sarılmak için yeterince coşkulu olan burjuva öğrencileri, bunlar, daha önce de söylediğim gibi halkın kardeşçe yol göstericisi olacaktır. Eğer henüz halkta olmayan bilgileri ona getirirlerse, bilginlerin yönetimini tamamen gereksiz kılacaklardır.

Eğer halk bilginlerin yönetiminden korunmak zorundaysa, esinli idealistler önünde de bir o kadar tetikte olmalıdır. Gökyüzünün bu inananları ve ozanları ne denli içtenlikli iseler, o denli tehlikeli oluyorlar. Demiştim ki bilimsel soyutlama rasyonel, özünde doğru bir soyutlamadır, teorik temsilcisi, bilinci olduğu yaşam için gereklidir. Yaşam tarafından emilebilir ve sindirilebilir ve (buna zorunludur). İdealist soyutlama, tanrı, yaşamı parçalayan ve dağıtan, tahrîf eden ve öldüren, yakıcı bir zehirdir. İdealistlerin kişisel olmayan, tersine tanrısal olan kibiri, yenilmez ve uzlaşılmazdır. Ölebilir ve ölmelidir, fakat asla yumuşamayacak ve son nefesinde bile dünyayı kendi tanrısının ökçesi altında köleleştirmeye çalışacaktır. Tıpkı Prusya teğmenleri, Almanya'yı krallarının mahmuzlu çizmeleri altında ezilmiş gör-

meyi isteyen Almanya' nın bu pratik idealistleri gibi. İnanç da bunun gibidir -onun konuları bir kez bile pek farklı değildir- ve inanç aynı sonucu getirir, köleliği.

Bu aynı zamanda en göze batıcı ve en kaba maddeciliğin tutkusudur: Almanya için buna delil gerekmez, çünkü bunu şimdiki anda görmemek için gerçekten kör olmak gerekir. Fakat ben bunu tanrısal idealizm açısından da ispatlamayı gerekli görüyorum.

İnsan, tıpkı dünyanın kalanı gibi tamamen maddî bir varlıktır. Tin, düşünme, çeşitli iç ve dış izlenimleri algılama ve yanıt verme, geçmişi hatırlama ve varsayımla yeniden ortaya koyma, onu karşılaştırma ve ayırma, ortak nitelikleri soyutlama, genel ya da soyut kavramları tedarik etme, sonuçta kavramların çeşitli gruplaşması ve bütünleşmesi sayesinde düşünce oluşturma yeteneği, -bizim tüm düşünsel dünyamızın biricik yaratıcısı, tek kelimeyle zekâ, hayvansal bedene ve özellikle beynin tamamen maddî organizasyonuna aittir.

Biz bunu hiçbir zaman çürütülemeyen ve her insanın yaşamının her anında doğrulayabileceği genel deneyimden çok emin biliyoruz. En alçak türleri bile dışlanmadan tüm hayvanlarda belli bir kertede zekâ buluyoruz ve türler sıralamasında bir türün organizması insan türüne ne denli yaklaşırsa, hayvansal zekâ o denli çok gelişiyor. Ama bu ancak insanda, aslında düşünceleri yapan, soyutlama gücüne ulaşıyor.

Bir toplam halinde, tüm bilgilerimizin biricik kökeni, kaynağı olan genel deneyim[*] bize ilk olarak, her zekânın her zaman herhangi bir hayvansal gövdeye ekli olduğunu, ikinci olarak da, bu hayvansal işlevin yoğunluğunun, kuvvetinin hayvansal organizmanın görece gelişkinliğine bağlı olduğunu gösteriyor. Genel deneyimin vardığı bu ikinci sonuç yalnızca çeşitli hayvan türlerine uygulanabilir olmakla kalmaz; entelektüel ve

[*] Üstüne tüm bilimin kurulu olduğu genel *deneyim*'i, idealistlerin inançlarını dayatmak istedikleri genel inanç'tan ayırmak gerekir; birincisi gerçek olguların gerçek saptanmasıdır, sonuncusu sadece, kimsenin görmediği ve giderek herkesin deneyimiyle çelişkide bulunan olguların kestirilmesidir. (Bakunin)

moral gücü yalnız ırk olarak, ulus olarak, sınıf olarak ve birey olarak az ya da çok organizmasının gelişkinliğine bağlı olan insanda da aynı şeyi gözlemliyoruz, öyle ki bu noktayı özellikle ortaya koymak gerekli değildir. [*]

* İnsan ruhunun madde dışılığına ve ölümsüzlüğüne inanan tüm idealistler, ırkların, halkların ve bireylerin zekâları arasındaki farklılıklar karşısında çok büyük sıkıntı içinde olmalıdırlar. Eğer tanrısal parçacıkların eşitsiz dağıtıldığını kabul etmek istemiyorlarsa bu ayrılığı nasıl açıklarlar? Maalesef eblehliğe varacak denli aptal olan pek büyük sayıda aptal insan vardır. Şimdi bunlar bölüşme sırasında aynı zamanda, tanrısal ve aptal bir parça mı aldılar? Bu sıkıntıdan kurtulmak için idealistler tüm insanî ruhların eşit olduğunu, içine tıkıldıkları hapishanelerin -insan gövdelerinin- eşit olmadığını, ruhun zihinselliğine organ olarak hizmet için kiminin az kiminin çok uygun olduğunu kabul etmek zorundalar. Örneğin, bir ruh kullanmak için biri çok ince organlara, diğer biri çok kaba organlara sahip olabilir. Ama idealizmin böyle ayrımlar yapmaya hakkı yoktur, tutarsızlığa ve en kaba maddeciliğe düşmeden bunlardan yararlanamaz. Çünkü ruhun mutlak madde dışılığı karşısında bütün bedensel farklılıklar kaybolur, çünkü bedensel ve maddî olan herşey farksız, eşit ve mutlak kaba olarak görünmek zorundadır. Ruhu gövdeden, mutlak madde dışılığı, mutlak maddîlilikten ayıran uçurum sonsuzdur; zaten açıklanamaz ve mantık açısından olanaksız olan tüm farklılıklar, uçurumun öte yanında, maddede varolsalar bile, ruh için varolmayan olarak incelenmelidirler, hiçbir etkide bulunamaz ve bulunmamalıdırlar. Tek kelimeyle, mutlak madde dışı olan, mutlak maddî olan tarafından içerilemez, kuşatılamaz, herhangi bir ölçüde dile getirilemez. İnsanların bütün bilisizliklerinin ve aptallıklarının sonucunda ortaya çıkan kaba ve maddeci tasarımlardan -idealistlerin bu kelimeye verdikleri anlamda maddeci, yani gaddar- maddî bir bedene sıkışmış, maddî olmayan bir ruh tasarım en kaba ve en göz tırmalayıcısıdır; en iyi akılların, ne üzücü bir durum ki, yüksek zekâlı adamların bugün bile bu tasarımdan söz edebilmeleri, eski önyargıların gücünü eşsiz bir örnek olarak göstermektedir. (Bakunin)

Öte yandan, şu da kesindir ki hiçbir insan arı, her maddî biçimden kurtulmuş, hayvansal bir yapıdan ayrılarak var olan tin'i ne görmüştür ne de görebilecektir. Eğer onu hiç kimse bir defa bile görmediyse, insanlar onun var olduğu inancına nasıl ulaşabildiler? Çünkü bu inanç herkesin malumu olarak vardır ve idealistlerin iddia ettikleri gibi evrensel olmasa bile en azından çok geneldir ve bu biçimiyle bizim saygı dolu dikkatimize değerdir; çünkü ne denli aptalca olursa olsun genel bir inanç insanlığın akıbetine her zaman güçlü bir etkide bulunur, inkâr etmek ya da yüz çevirmek normal görülecekmiş gibi.

Öte yandan bu inanç olgusu doğal ve rasyonel tarzda açıklanır. Gençlerin ve çocukların, bizzat çoktan büyümüş olanların örneği bize gösteriyor, ki insan zihinsel yeteneklerini onlar hakkında hesaplaşma yapmadan önce öteden beri kullanabilir, onları bu uygulamanın açık ve kesin bilincine ulaşmadan evvel uyguladığı gibi. Tinin kendi bilincinde olmadan işlev gördüğü, zekânın naif ya da inançla işler olduğu bu zamanda, dış dünyaca sıkıştırılan insan iç dürtü, yaşam ve yaşamın çok çeşitli gereksinimleri tarafından güdülenerek bir sürü tasarım, kavram ve düşünce yaratır, bunlar önceleri zorunlu olarak çok eksiktirler ve dile getirmeye çaba harcadıkları olayların ve eşyanın gerçekliğine çok az uyarlar. Ve kendi zihinsel etkinliğinin bilincinde olmadığı, bu tasarım, kavram ve düşünceleri bizzat kendisinin üretmeyi sürdürdüğünü bilmediği ve onların tamamen *subjektif,* yani insanî kökenini bilmediği için doğallıkla onları zorunlu olarak *objektif* varlıklar olarak, kendinden büsbütün bağımsız olarak, kendi kendileriyle ve kendi kendilerinde var olan gerçek varlıklar olarak kabul eder.

Yavaş yavaş hayvansal masumluklarını yitiren ilkel halklar tanrılarını bu yolla yaratıyorlardı. Onları yarattıktan sonra, onların kendilerinin biricik yaratıcıları oldukları sanısına kapıldılar ve onlara tapındılar, onları, kendilerinin üstünde, sonsuz düşünülmüş varlıklar olarak ele aldılar, onlara mutlak kudret vazettiler ve kendilerini onların yaratıkları, köleleri ilân ettiler. İnsanî düşüncelerin devam eden gelişmesiyle işaret ettiğim gibi, bu düşüncelerin yalnız fantastik, ideal, şiirsel yansımaları ya da ters görüntüleri olan tanrılarda kendilerini idealize ettiler. Kaba fetişten, yavaş yavaş görünen dünya dışında var olan arı ruhlara

dönüştüler ve sonunda uzun bir tarihsel gelişmenin sonucu olarak bir tek tanrısal varlıkla, arı, bengi, mutlak tinle, dünyaların yaratıcısı ve efendisiyle bütünleştiler.

Her doğru ya da yanlış, gerçek ya da imgesel gelişmede ilk adım hep en pahalıya mal olandır, ilk eylem en zor olanıdır. Bunların atlatılmasından sonra diğerleri doğal bir biçimde zorunlu sonuç olarak takip ederler. Bize hâlâ musallat olan ve sıkan bu korkunç dinsel çılgınlığın tarihsel gelişmesinde en zor olanı böyle bir tanrısal dünyanın gerçek dünyanın dışında kurulmasıdır. Çılgınlığın bu ilk eylemi fizyolojik açıdan ne denli doğal ve bu yüzden insanlık tarihinde ne denli zorunlu olursa olsun bir atakta meydana gelmedi. Bu inancın gelişmesi ve insanların zihinsel alışkanlıklarına sızması için bilmem ki kaç yüzyıllar gerekmiştir. Eğer bir kez de yerleştikten sonra insan beynine egemen olan her deliliğin zorunlu olarak olduğu gibi sonsuz güç. Bir deliyi ele alalım: o deliliğin özel konusu her ne olursa olsun, onu ele geçirmiş olan karanlık ve sabit düşüncenin, ona dünyanın en doğal şeyi olarak göründüğünü saptayabiliriz, buna karşılık bu düşünceyle çelişen doğal ve gerçek olaylar ona gülünç ve çirkin çılgınlık olarak görünecektir. Kökleri en eski zamanlara değin uzanıp giden, geleneksel bir çılgınlık olduğu için daha da güçlü olan din, kollektif bir çılgınlıktır. Kollektif çılgınlık olarak halkın toplumsal varlığının tüm kamusal ve özel ayrıntılarına sızdı, kendini toplumda cisimlendirdi, bir anlamda toplumun ruhu ve kollektif düşüncesi oldu. Her insanın etrafı doğumundan itibaren bununla çevrilidir, onu ana sütüyle beraber emer, gördüğü ve işittiği her şeyle birlikte içine çeker. Bununla öyle beslenir, öyle zehirlenir, tüm varlığına öyle siner ki, sonraları doğal zekâsı ne denli güçlü olursa olsun, ondan kurtulmak için görülmemiş gayretler göstermek zorundadır, bunu da asla iyice başaramaz. Modern idealistlerimiz bunun bir kanıtıdır; bir başka kanıt da bizim doktriner maddecilerimiz, Alman komünistleridir: Onlar kendilerini devlet dininden kurtaramıyorlar.

Doğaüstü tanrısal dünya halkların geleneksel düşlemi içinde bir kez yer aldıktan sonra, çeşitli dinsel sistemlerin gelişmesi doğal ve mantıklı yolunda ilerledi. Üstelik hep, dinsel fantezi dünyasında sürekli sadık yansımaları ve tanrısal kutsamaları ol-

duğu ekonomik ve politik ilişkilerin eşzamanlı olgusal gelişimine de uygun bir şekilde. Adına din dediğimiz kollektif tarihsel çılgınlık fetişizmden başlayıp çoktanrılığın her aşamasından geçerek Hıristiyan tek tanrıcılığına değin böyle gelişti.

Dinsel inancın gelişmesinde ikinci adım, ayrılmış bir tanrısal dünyanın kurtulmasından sonra kuşkusuz en zor olanı -çok tanrıcılıktan, tek tanrıcılığa, putperestlerin dinsel maddeciliğinden Hıristiyanların ruhsalcı inancına bu geçişti. İlkel tanrılar, bu onların esas karakter çizgileridir, herşeyden önce sadece ulusal tanrılardılar. Sayıları çok olduğu için zorunlu olarak az ya da çok maddî bir karakter içeriyorlardı ya da dahası maddî oldukları için sayıları çoktu, çünkü çeşitlilik gerçek dünyanın ana özelliklerinden biridir. İlkel tanrılar asıl anlamda asla gerçek şeylerin inkârı değildiler, sadece onların fantastik abartmalarıydılar.

Tek tanrıcılığa bu geçişin Yahudi halkına neye mal olduğunu, neredeyse tarihinin tümünü oluşturduğunu görmüştük.[*] Musa ve peygamberler bir tek tanrıyı boşuna vaaz edip durdular, halk daima eski putperestliğine, birçok maddî, daha insanî, daha kavranabilir tanrılara olan daha rahat ve daha doğal inancına geri döndü. Bizzat Yehova, onların biricik tanrısı, Musa'nın ve peygamberlerin tanrısı, inananlarını, seçkin kavminin cezalandırılması ve ödüllendirilmesi için çok kez aptalca ve hep kaba ve çiğ olmuş olan maddî argümanlardan yararlanan, oldukça ulusal bir tanrıydı. Ona olan inancın kökendeki tanrıların varlığının olumsuzlanması anlamına bile gelmediği görülüyor. Yahudi tanrısı bu rakiplerin varlığını inkâr etmiyordu, yalnız halkının kendisiyle beraber onlara da ta-

Bu bölüm, *Dieu et l'Etat* (Tanrı ve Devlet) 1882, s. 79-83, el yazmasına eklenmiş başka bir yazması parçasından alınmıştır ve bu yüzden J. Guillaume tarafından *Oeuvres,* t. III. s. 111 (Anm.1) çıkarılmıştır. Fakat bu sayfalar konu olarak metine iyi uydukları ve *Dieu et L'Etat*'nın tüm öteki baskıları aracılığıyla geniş bir yaygınlık kazandıkları için el yazmasıyla karşılaştırılmış metinle birlikte buraya koyuyorum. (Nettlau)

pınmasını istemiyordu, çünkü herşeyden önce kıskanç bir tanrıydı. Onun ilk emri şuydu: "Ben efendinim, senin tanrınım, benden başka hiçbir tanrın olmamalı."

Böylece Yehova, modern idealizmin en yüksek tanrılığının ilk, çok maddî ve kaba bir taslağı idi. Ayrıca o, Alman generallerinin, çar uyruklarının ve tüm Rusların imparatorluğunun vatanseverlerinin tapındığı Rus tanrısı; pietistler ve Alman generallerinin I. Wilhelm'in Berlin'deki uyruklarının ikirciksiz hemen beyan edecekleri Alman tanrısı gibi ulusal bir tanrıydı. En yüce varlık ulusal bir tanrı olamaz, o tüm insanlığın tanrısı olmalıdır. O maddî bir varlık da olamaz; tüm maddenin olumsuzlanması -arı tin olmalıdır. Öyleyse en yüce varlık kültünün gerçekleşmesi için iki şey gerekiyordu: 1. Ulusal kültlerin ve ulusallıkların olumsuzlanması yoluyla insanlığın güvenli realizesi; 2. Yahudilerin kaba Yehova'sının tinselleştirilmesi için metafizik düşüncelerin ilerlemiş gelişmesi.

İlk koşul, her ne kadar çok olumsuz bir biçimde de olsa bilinen eski ülkelerin çoğunun zaptı ve ulusal kurumlarının yıkımı yoluyla Romalılar tarafından yerine getirilmişti. Zaptedilen tüm ulusların tanrıları Panteon'da toplanıp karşılıklı olarak birbirlerini ortadan kaldırmışlardı. Bu, insanlığın ilk çok kaba ve çok olumsuz taslağıydı.

İkinci koşul, Yahova'nın tinselleştirilmesi, Yunanlılar tarafından ülkelerinin Romalılarca zaptından çok önce gerçekleştirilmişti. Onlar metafiziğin yaratıcılarıydılar. Yunanistan tarihinin beşiğinde iken, halkının geleneksel inancında kesin olarak yerleşmiş olan tanrısal dünyasını Doğu'dan almıştı; bu dünyayı ona Doğu bırakmış ve teslim etmişti. Politik tarihinden önce, içgüdüsel döneminde bu tanrısal dünyayı ozanları aracılığıyla geliştirmiş ve harika bir biçimde insancıllaştırmıştı ve tarihinin gerçek başlangıcında tamamlanmış bir dine, mevcut tüm dinlerin en sempatik ve en soylu olanına, bir din ne denli soylu ve sempatik olabilirse, -ki bu bir yalandır- çoktan sahipti. Büyük düşünürleri, -ve hiçbir ulus Yunanlılarınkinden büyüğüne sahip değildi- tanrısal dünyayı, yalnızca kendi dışlarında, halkta değil, aynı zamanda kendi içlerinde, duygu ve düşüncelerin alışkanlığı olarak, hazır buldular ve onu doğal başlangıç noktası olarak aldılar. Teolojiyle uğraşmamaları bile

büyük bir şeydi, bu demek ki uyanan aklı, Ortaçağın skolastiklerinin yaptığı gibi şu veya bu tanrının saçmalıklarıyla bağdaştırmakla zaman yitirmediler. Tanrıları spekülasyonlarının dışında bıraktılar ve doğrudan doğruya görünmez, herşeye gücü yeten, bengi ve mutlak tinselci, ama kişisellik dışı bir birlik olan tanrısal düşünceye bağlandılar. Tinselliğe gelince, Yunanlı metafizikçiler Yahudilerden daha ziyade Hıristiyan tanrısının yaratıcısıydılar. Yahudiler ona yalnız Yehova'larının kaba kişiselliğini getiriyorlardı.

İlahî Platon gibi yüksek bir dahinin tanrı düşüncesinin gerçekliğine mutlak olarak inanabilmiş olması, din çılgınlığı geleneğinin büyük zihinler için bile ne kadar bulaşıcı ve güçlü olduğunu gösteriyor. Ayrıca bizzat günümüzde, Platon ve Aristoteles'ten bu yana en büyük felsefi deha olan Hegel'in Kant'ın eksik ve metafizik de olsa, tanrı düşüncesinin nesnelliğini veya gerçekliğini tahrip eden eleştirisine rağmen- bu tanrı düşüncesini tekrar duyular üstü veya göksel tahtına oturtmaya çalışmasına şaşmamalıyız. Gerçi Hegel restorasyon çalışmasında öyle hoyratça ileri gitti ki, efendi tanrıyı kesinlikle öldürdü. Kendisini okumak isteyen herkese, bu düşüncelerin, tarihi kendisini arayarak adımlayan insan tini'nin bir yaratısından başka bir şey olmadıklarını göstererek, bu düşüncelerden tanrısal karakterlerini çıkarıp aldı. Tüm dinsel çılgınlıklara ve tanrısal martavallara bir son vermesi için bir tek, ondan sonra, nerdeyse aynı zamanda iki büyük zekânın birbirinden habersiz dile getirmiş oldukları büyük sözü söylememiş olması eksikti Almanya'da Hegel'in öğrencisi ve yıkıcısı Ludwig Feuerbach ve Fransa'da pozitif felsefenin kurucusu Auguste Comte. Bu söz şöyledir:

"Metafizik, psikolojiye indirgenir." Tüm metafizik sistemler tarihte gelişmiş olan insan psikolojisinden başka bir şey değildirler.

Bugün tanrı düşüncelerinin nasıl oluştuklarını, insanın soyutlama gücünden nasıl sırayla yaratıldıklarını anlamak zor değildir. (Bk. *Appendix*) Fakat Platon zamanında bu bilgi olanaksızdı. Kollektif tin ve giderek büyük dehanın bireysel tin'i bile bunun için olgun değildi. Bu tin Sokrates'le en fazla şunu söyledi: Kendini öğren. Bu kendini bilme yalnız sezgi du-

rumunda vardı; gerçekte sıfırdı. İnsan tininin tanrısal dünyanın biricik yaratıcısı olduğunu hatırlaması olanaksızdı. Tanrısal dünyayı önünde buldu, tarih olarak, duygu olarak, düşünme alışkanlığı olarak buldu ve onu zorunlu olarak en yüksek spekülasyonlarının konusu yaptı. Metafizik böyle ortaya çıktı ve tanrı düşünceleri, tinselciliğin temelleri böyle gelişip tamamlandılar.

Platon'dan sonra tinin gelişmesinin adeta ters doğrultuda devindiği doğrudur. Bilimin ve pozitif felsefenin gerçek babası olan Aristoteles, tanrısal dünyayı reddetmiyordu ama bu konuyla olabildiğince az uğraşıyordu. Deneyimci ve analitikçi olarak o, önce insan düşüncesinin mantığını, yasalarını ve aynı zamanda fiziksel dünyayı ideal, hayalî özlerinde değil, tersine gerçek görünümlerinde araştırdı. İskenderiye'li Grekler ilk pozitif bilimlerin okulunu ondan sonra kurmuşlardı. Onlar ateisttiler. Ama ateizmleri çağdaşları üstünde etkisiz kaldı. Bilim yaşamdan giderek daha fazla soyutlanmaya çalışıldı. Platon'dan sonra Tanrı düşünceleri bizzat metafizik tarafından yabana atıldılar. Bunu, insanî aristokrasinin yozlaşmasına çok katkısı olan iki tarikat, Epikürcüler ve kuşkucular yaptılar, fakat kitleler üstünde etkisiz kaldılar.

Sonsuz etkinliğe sahip bir başka okul İskenderiye'de doğdu. Bu, yeni Platoncular okuluydu. Bunlar bulanık karışımda Doğu'nun acaip düşlemleriyle Platon'un düşüncelerini biraraya getirenler. Hıristiyan dogmalarının gerçek hazırlayıcıları ve sonraları işleyip geliştiricileri oldular.

Yehova'nın kişisel ve kaba egoizmi, Romalıların gaddarlıkta ve kabalıkta ondan aşağı kalmayan hâkimiyeti ve Greklerin, doğuyla olan ilişkide maddîleştirilmiş ideal metafizik spekülasyonları; Hıristiyanların spiritüalist dinini kuran üç tarihsel unsur bunlardı.

Bu denli çok Altar'ın[*] enkazı üzerinde bir tek ve en üstün tanrının, dünyanın efendisinin Altar'ını kurmak için önce putperest veya antik dünyanın çeşitli uluslarının otonom varlığını yıkmak gerekiyordu. Romalılar bunu çok acımasız biçimde yap-

* Kilisedeki kutsal masa.

tılar ve bilinen eski dünyanın büyük bölümünün zaptı suretiyle adeta insanlığın ilk, kuşkusuz henüz tamamen olumsuz ve kaba taslağını ortaya koydular.

Tüm ülkelerin tüm maddî ve toplumsal ulusal ayrılıklarının üstünde yükselmiş olan, bir anlamda bunların doğrudan olumsuzlanması olan bir tanrı, madde-dışı ve soyut bir varlık olmak zorundadır. Fakat böyle bir varlığın var olduğuna dair böyle güçlü bir inanç bir anda meydana gelemezdi. *Appendix*'te gösterdiğim gibi, *tanrı düşüncesi* kavramını önce felsefî olarak ortaya koyan Yunan metafiziği tarafından uzun süre önce hazırlanmış ve geliştirilmiş olarak, o sonsuza dek yaratan ve görünür dünya tarafından hep yeniden üretilen bir tip oluyordu. Fakat Yunan felsefesi tarafından tasarlanan ve yaratılan tanrı, tutarlı ve ciddî hiçbir metafizik kişisel bir tanrı düşüncesine yükselemeyeceği daha doğrusu alçalamayacağı için, kişisel olmayan bir tanrıydı. O halde, aynı zamanda biricik ve çok kişisel olan bir tanrı bulunmalıydı. O kendini, Yehova'nın, Yahudilerin ulusal tanrısının çok gaddar, çok egoist, çok dehşetli kişiliğinde buldu. Ama Yahudiler, kendilerinde bugün bile var olan yabancıları dışlayıcı ulusal tine rağmen, İsa'nın doğumundan çok önce, yeryüzünün en uluslararası halkı olmuşlardı. Kısmen tutsak olarak sürüklenerek, daha çok da ulusal karakterlerinin ana çizgilerinden biri olan ticaret tutkularının peşinden giderek, kendisine ne kadar sadık oldularsa onları o denli terkeden Yehova'larının kültünü yaydılar ve her yere taşıdılar. Yahudilerin bu korkunç tanrısı İskenderiye'de doğu ile olan ilişkilerin çoktan yozlaştırdığı ve sonraları Yehova ile olan ilişkide daha da yozlaşacak olan Platon'un metafizik tanrısı ile şahsen tanıştı. Ulusal, kıskanç ve yabanıl dışlayıcılığına karşın, Helenlerin bu ideal ve kişisel olmayan tanrısının çekiciliğine uzun süre karşı duramamıştı. Onunla evlendi ve bu nikâhtan Hıristiyanların tinsel -fakat tinsel açıdan zengin olmayan- tanrısı doğdu. İskenderiyeli yeni Platoncuların, Hıristiyan teolojisinin esas yaratıcıları oldukları biliniyor.

Tarihsel unsurların tarih yapmaya yetmemeleri gibi teoloji de, henüz din oluşturmuyor. Tarihsel unsur diye herhangi bir gerçek gelişmenin genel eğilimlerini ve ilişkilerini adlandırıyorum, önümüzdeki olayda örneğin Roma zaptı ve Yunanlıların ideal tanrısı ile Yahudi tanrısının buluşması. Bu ta-

rihsel unsurların döllenmesi ve onlardan bir dizi yeni tarihsel dönüşümün meydana getirilmesi için canlı, kendiliğinden bir olgu gereklidir, o olmadan yüzyıllar boyu hiçbir şey üretemeyen unsurlar olarak kalabilirler. Hıristiyanlıkta bu olgu eksik değildi: İsa'nın ölümü ve şehitliğinin propagandası.

Biz bu büyük ve kutsal şahsiyet hakkında hemen hemen hiçbirşey bilmiyoruz; İncil'lerin onun hakkında anlattıkları öyle çekişkili ve masalsıdır ki, biz bundan birazcık canlı ve gerçek nitelikler çıkaramıyoruz. Kesin olan fakir insanların hatibi olduğu, sefillerin, bilisizlerin, kölelerin ve kadınların dostu ve teselli edicisi olduğu ve bu sonuncular tarafından çok sevildiğidir. Tüm ezilenlere, tüm acı çekenlere -bunların sayısı olağanüstü büyüktür- bengi yaşantı vaat etti. Kendiliğinden anlaşıldığı gibi zamanının resmî ahlâkının ve kamu düzeninin temsilcileri tarafından asıldı. Öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri ulusal sınırları yok etmiş olan Roma fethi sayesinde yayılabildiler ve gerçekten İncil'in propagandasını eskiden bilinen ülkelerin tümüne taşıdılar. Her yerde köleler ve kadınlar tarafından kucak açılarak karşılanmışlardı, her ikisi de antik dünyanın en çok ezilen, en çok acı çeken ve de doğallıkla en cahil sınıfıydı. Ayrıcalıklı ve eğitim görmüş dünyada kazandıkları az sayıda yandaşları da, büyük ölçüde kadınların etkisine borçluydular. En geniş propagandaları hemen hemen tamamen, kölelik yoluyla mutsuz olduğu kadar aptallaştırılmış da olan halk içinde gerçekleşti. Bu proletaryanın ilk uyanışı, ilk ilkesel isyanıydı.

Hıristiyanlığın büyük şerefi, tartışılmaz hizmeti ve görülmemiş ve ayrıca çok haklı olan zaferinin gizemi bu çok büyük acı çeken halka yönelmiş olmasıdır, küçük ve zalim, entellektüel ve politik aristokrasinin oluşturduğu bu antik dünya bu halka, insanlığın en aşağı vasıflarını ve en basit haklarını bile esirgiyordu. Yoksa Hıristiyanlık asla yayılamazdı. İsa'nın havarileri tarafından öğretilen doktrin mutsuzlara ne denli teselli edici görünse de, aydın adamların kabul edebileceği gibi, insan aklı açısından saçma, isyan ettiriciydi. Havari kutsal Paulus bile, zamanın bilge ve güçlü kişilerinin kovdukları, ama basit, cahil ve fakir insanların yüreklerinde bir o kadar tutkuyla kabul gören *İnanç Skandalı*'ndan, ve bu *tanrısal çılgınlığın* zaferinden coşkuyla söz etmemiş miydi?

Tüm dinsel saçmalıkların en acaibi olan Hıristiyan saçmalığını kabul etmek için gerçekten yaşamdan derin hoşnutsuzluk, kalbin büyük susuzluğu ve hemen hemen tam bir ruh zavallılığının olması gerekir.

O yalnız eski çağın tüm politik, toplumsal ve dinsel kurumlarının olumsuzlanışı değil, aynı zamanda sağlıklı insan ahlâkının, tüm insan aklının mutlak altüst edilişiydi. Gerçekten var olan varlıklar, reel dünya, o andan itibaren yok sayılıyorlar; insanî soyutlama yeteneğinin ürünü, bu yeteneğin, varolan bütün şeylerin, canlı varlıkların en genel belirlemelerinin, hattâ onlardan sonra aşılacak bir şeyin kalmadığı zaman ve mekân düşüncelerinin aşılmasından sonra, onun boşluğunu ve mutlak adaletsizliğini seyrederek dinlediği son ve en üst soyutlama -işte bu soyutlama bu *caput mortuum*[*] her içerikten yoksun gerçek hiçlik, tanrı, biricik gerçek, bengi, herşeye gücü yeten varlık olarak ilân ediliyor. Gölge cisim oluyor ve cisim gölge gibi yitip gidiyor.[**]

Bu işitilmemiş bir pervasızlık ve saçmalıktı. Tam bir inanç skandalıydı, tin hakkında dindar aptallığın zaferiydi, kitleler için ve az sayıda kimileri için hakikatin ciddî ve içten arayışından usanan yorgun, yozlaşmış, hayal kırılığına uğramış tinin muzafferane ironisiydi, bütün tinlerde sık sık raslanan kendini uyuşturma ve sağırlaştırma ihtiyacıydı: *Credo quia absurdum.* [***] "Ben yalnızca saçmalığına inanmıyorum; ona, esasen ve tam da saçma olduğu için inanıyorum." Günümüzde birçok kibar aydın kafa böyle, hayvansal manyetizmaya, spiritizmaya, ruh çağırıp masa

* Hiçlik.

** Doğulu teolojik ve metafizik sistemlerde, Budizmi de içermek üzere özellikle Hindistan'ınkinde, gerçek dünyanın ideal veya mutlak soyutlama uğruna yok edilişleri ilkesinin bulunduğunu biliyorum; fakat bu ilke henüz burada, Hıristiyanlığa özgü gönüllü ve maksatlı yadsıma karakterini taşımıyor, çünkü söz konusu sistemlerin oluştuğu çağda, esasen insanî dünya, insan tininin ve iradesinin dünyası, insanî bilim ve özgürlük, daha sonra Greko-Romen uygarlığının dile getirebildiği ölçüde gelişmemişlerdi.

*** Akla karşı olduğu için inanıyorum.

oynatmaya inanıyorlar, -ama bu kadar ileri gitmeye ne gerek var?- hâlâ Hıristiyanlığa, idealizme, tanrıya inanıyorlar.

Antik proletaryanın inancı, ondan sonraki modern kitlelerinki gibi daha güçlü, daha az *haut goût*[*] ve daha basittir. Hıristiyan propagandası onun kalbine yönelmiştir, ruhuna değil, bengi soluklanmasına, gereksinimlerine, acılarına, köleliğine yönelmiştir. Henüz uyuklayan, mantıksal çelişkileri, gözle görülür saçmalıkları farkedemeyecek olan aklına değil. Eski proletaryayı ilgilendiren tek soru vaad edilen kurtuluş saatinin ne zaman geleceği, tanrı devletinin ne zaman geleceğiydi. Teolojik dogmalarla ilgilenmiyordu, çünkü bundan anlamıyordu. Hıristiyanlığa girmiş olan proletarya onun yükselen maddî gücünü oluşturuyordu, teorik düşüncelerini değil.

Hıristiyan dogmaları, bilindiği gibi, bir dizi teolojik edebî çalışmalar halinde ve konsüllerde esas olarak dine dönen doğunun yeni Platoncuları tarafından işlenmişti. Yunan tini o denli düşmüştü ki, Hıristiyanlığın dördüncü yüzyılında, ilk konsül zamanında, kişisel bir tanrı, arı, bengi, mutlak tin, dünyanın dışında var olan, dünyanın yaratıcısı ve yüce efendisi düşüncesini tüm kilise babaları tarafından oy birliğiyle kabul edilmiş halde buluyoruz ve mutlak saçmalığın mantıklı sonucu olarak, şimdi doğal ve zorunlu olan, ölümlü ama kısmen ölümlü bir bedende oturan ve orada hapsedilmiş olan insan ruhunun madde-dışılığına ve ölümsüzlüğüne dair inancı buluyoruz- kısmen ölümlü, çünkü her ne kadar bedensel olsa da bu bedenin bir bölümü ruh gibi ölümsüzdür ve yeniden dirilecektir. Arı tini o beden biçimi dışında tasarlamak, bizzat kilise babalarına bu kadar zor gelmişti!

Bir saçmalığı başka bir saçmalıkla açıklamak tüm teolojik ve metafizik düşünce süreçlerinin genel özelliğidir.

Köleler dünyasını bulmuş olmak Hıristiyanlık için büyük bir mutluluktu. Onu başka bir mutluluk daha karşıladı: Barbarların saldırısı. Barbarlar doğal kuvvetle dolu, herşeyden önce büyük yaşam gereksinimi ve büyük yaşam yeteneği ile canlandırılmış ve güdülenmiş çalışkan insanlardı; tıpkı ardılları bugünkü Almanlar gibi herşeyi yakıp yıkmaya ve yutmaya yetenekli tescilli

* İncelmiş zevk.

haydutlardı, sonunculara göre haydutlukta çok daha az sistemli ve daha titiz, daha az ahlâklı ve bilgili, fakat buna karşılık daha çok bağımsız ve gururlu, modern Alman burjuvazisi gibi bilime yetenekli ve özgürlüğe de yeteneksiz değillerdi. Fakat tüm bu büyük özellikleriyle, barbardan başka birşey değillerdi, birçoğu onlarla ırkdaş olan eski köleler gibi, tüm teoloji ve metafizik sorunlarına karşı aynı biçimde kayıtsızdılar. Pratik dirençleri bir kez kırıldıktan sonra teorik olarak Hıristiyanlığa döndürülmeleri zor değildi.

On yüzyıl boyunca kilisenin ve devletin evrensel gücüyle silâhlanmış olan Hıristiyanlık herhangi bir yandan rekabet görmeden Avrupa'nın tinini sarsabildi; yozlaştırabildi, yanıltabildi. Kilise dışında düşünürler, aydınlar bile olmadığı için rakiplere sahip değildi. Yalnız başına düşündü, konuştu, yazdı ve öğretti. Kendi kalesinde ortaya çıkan dinsel sapmalar, ana dogmanın kendisine değil, bu dogmanın teolojik ya da pratik gelişimlerine saldırıyorlardı. Arı tin ve dünyanın yaratıcısı olan Tanrı'ya inanç ve ruhun madde-dışılığına inanç dokunulmadan kalıyordu. Bu çifte inanç Avrupa'nın, tüm Batı ve Doğu uygarlığının ideal temeli oldu ve tüm kurumlara nüfuz etti ve tüm sınıfların ve kitlelerin özel ve kamusal yaşamlarının ayrıntılarında kendini cisimlendirdi.

Bu inancın bugüne değin gelebilmesine ve korkunç etkisini bizzat Mazzini, Quinet, Michelet ve diğer birçokları üzerinde sürdürmeye devam etmesine şaşılabilir mi? 15. yüzyılda özgür tinin rönesansı tarafından ona karşı ilk savaşın yürütüldüğünü gördük. Vanini gibi, Giordano Bruno ve Galilei gibi kahramanlar ve şehitler yaratan rönesans; her ne kadar dinsel reformun gürültü, kargaşa ve coşkunlukları tarafından hemen boğulmuşsa da görünmez çalışmasını gürültüsüzce sürdürdü ve sonunda 18. yüzyılın ikinci yarısında yeniden günışığına çıkana ve ateizmin ve materyalizmin bayrağını cesaretle yükseltene dek, saçma olanın yıkılması yoluyla insanî kurtuluş işini her kuşağın en soylu tinlerine bıraktı.

İnsan tininin bir defada tüm tanrısal baskıdan kurtulabileceğine o zamanlar inanılabilmişti. Bu bir yanılgıydı. İnsanlığın, -yalnızca Hıristiyanlık dünyasından konuşulacak olursa- 18. yüzyıl boyunca beslendiği tanrı yalanı, kendini bir

kez daha, insanî gerçekten daha güçlü olarak gösterecekti. Artık kara cübbelileri, kilisenin kutsanmış kargalarını, her türlü itibarı yitirmiş olan Katolik veya Protestan rahipleri kullanamayacağı için, bu kez laik rahipleri, kısa cübbeli yalancı ve sofistleri kullandı. Bunların arasında başrol iki meşum adama: geçen yüzyılın en sahte tini ile despotik iradenin doktrincisi olan J.J. Rousseau ve Robespierre'e düştü. Birincisi yalanın ve işkilli darkafalılığın, tek konusu kendi şahsı olan taşkınlığın, soğuk coşkunluğun ve duygusal olduğu kadar acımasız ikiyüzlülüğün modern idealizmin zorunlu yalanının gerçek tipiydi. O, modern gericiliğin gerçek yaratıcısı olarak görülebilir. Görünüşte o, 18.yy'ın en demokratik yazarı iken, onda devlet adamının acımasız despotizmi çöreklenmiştir. O, doktriner devletin peygamberi idi, hayırlı ve sadık öğrencisi Robespierre ise, onun yüksek rakibi olmaya çalışmıştır. Rousseau, Voltaire'in, eğer bir tanrı yoksa bulunması gerekir, dediğini duydu ve en yüce varlığı, deistlerin soyut ve steril tanrısını icat etti.

En yüce varlık ve onun tarafından emredilen erdem adına, Robespierre önce Hebertisleri, sonra bizzat devrimin dehasını, Danton'u, giyotine yolladı, bunun kişiliğinde Cumhuriyeti öldürdü ve böylelikle I. Bonapart'ın diktatörlüğünün o andan itibaren zorunlu hale gelen zaferini hazırladı. Bu büyük zaferden sonra karşı-devrim, 19. yüzyıl burjuvazisinin önemli ölçüde küçük oranı ile kıyaslandığında, daha az fanatik, daha az korkunç hizmetçiler aradı ve buldu. Fransa'da Chateaubriand, Lamartine ve -söylemem gerekiyor mu? neden olmasın? tüm gerçekleri söylemek gerekiyor- bizzat Victor Hugo bu günün bu demokrat, cumhuriyetçi ve sözde sosyalisti, onlardan sonra bu ustaların yönetimi altında modern romantizm okulunu oluşturan tüm melankolik ve zayıf ve solgun ruhların alt lejyonu. Almanya'da bunlar Schlegel, Tieck, Novalis, Wegner idiler ve Schelling ve isimlerinin söylenmesini hak etmeyen diğer birçoklarıydı.

Bu okul tarafından meydana getirilen literatür ruhların ve hayaletlerin gerçek ülkesiydi. Gün ışığına katlanamıyor ve ancak yarı karanlıkta yaşayabiliyordu. Aynı biçimde kitlelerin kaba ilgisine de katlanamıyordu; o, gökyüzüne, yurtlarına yönelen ve

yeryüzünde adeta iradeleri dışında zarif, ince, kibar ruhların literatürüydü. Politikayı ve günlük sorunları küçük görüyor ve nefret ediyordu; ama rastlantı eseri bu konuya değindiğinde, açıkça gerici olarak ortaya çıkıyor ve hür düşünürlerin utanmazlığına karşı kilisenin yanını, halklara karşı kralın yanını ve fakir sokak kalabalığına karşı tüm aristokratların yanını tutuyor. Ayrıca bu okulda politik sorunlara karşı tam bir kayıtsızlık egemendi. Onun yaşadığı bulutlarda yalnızca iki gerçek nokta ayırımsanabilirdi: Burjuva maddeciliğinin hızlı gelişmesi ve kişisel şımarıklığın dizginlerinden boşanması.

Bu literatürü anlamak için 1793 devriminden beri burjuva sınıfında yürürlükte olan dönüşümde ortaya çıkan doğuş nedenlerini aramak gerekiyor.

Rönesans ve Reformasyondan bu devrime değin burjuvazi, Almanya'da olmasa bile en azından İtalya'da, Fransa'da, İsviçre'de, İngiltere'de ve Hollanda'da tarihin devrimci dehasının kahramanı ve temsilcisiydi. 15. yüzyılın hür düşünürlerinin büyük bir bölümü, sonra gelen iki yüzyılın büyük reformcuları ve evvelki yüzyılın insanî kurtuluşun bu kez Almanya'nınki de dahil müjdecileri bu burjuvaziden çıktılar. 1789 ve 1793 devrimini, elbette kendisine inanan halkın güçlü eline ve sempatisine dayanarak yalnız başına o yapmıştı. Krallığın ve kilisenin düşüşünü, halkların kardeşliğini, insan ve yurttaşlık haklarını dünyaya duyurmuştu. Bunlar onun ünvanlarıdır, ölümsüzdürler.

O zamandan beri parçalandı. Bu kez kent proletaryasına değil, tersine Fransa'nın aynı zamanda toprak sahibi olmuş köylü çoğunluğuna dayanan ulusal malların zenginleşmiş satıcılarının önemli partisi barışa, düzenini yeniden kurmaya, düzenli ve güçlü bir yönetimin kurulmasına çaba harcıyordu. Mutluluk dolu olarak birinci Bonapart diktatörlüğüne razı oluyordu ve hep Voltaire'ane olsa da Bonapart'ın Papalıkla anlaşmasına ve Fransa'da resmî kilisenin yeniden kurulmasına fena gözle bakmıyordu: "Din halka çok gereklidir!" -Bu, burjuvazinin doymuş olan bu bölümünün o andan itibaren, konumu ve yeni kazandığı malları koruyabilmenin çıkarının, halkın doyumsuz açlığını, cennet meyvelerinin vaadiyle bastırmanın gerekliliğini anladığını göstermektedir. O zaman Cha-

teaubriand vaaz vermeye başlıyordu [*].

Napolyon düştü. Restorasyon meşrutî monarşi sayesinde Fransa'ya kilise iktidarını ve aristokrasiyi geri getirdi, bunlar eski güçlerinin tamamını olmasa bile önemli bir bölümünü tekrar ele geçirdiler. Bu karşı-devrim burjuvaziyi tekrar devrime itti ve devrimci ruhla birlikte onun özgür ruhu yeniden uyandı. Chateaubriand'ı kenara itti ve yeniden Voltaire'i okumaya başladı. Diderot'a kadar vardı: zayıflayan sinirleri artık böyle sıkı bir lokmaya katlanamıyordu. Aynı zamanda özgür düşünür ve deist olan Voltaire ise ona çok uygun geliyordu. Béranger ve Paul-Louis Courier bu yeni eğilimi çok iyi yansıtıyorlardı. İmparatorluğun dev zaferinin haşmetli ve şimdi saldırgan olmayan arka fonundan yükselen '"uslu insanların tanrısı", aynı zamanda liberal ve demokrat olan burjuva kralının ülküsü- o zamanlar Fransız burjuvazisinin günlük tinsel besini buydu.

Lamartine, büyük İngiliz ozanı Byron'un şiirsel yüceliğine erişmek için gülünç kıskançlığın dikkafalılığıyla ateşlenerek soylu ve meşrutî monarşinin tanrısının şerefi için soğuk övgü şarkısını başlatıyordu. Fakat şarkıları yalnız aristokrat salonlarında yankılandı. Burjuvazi onu dinlemedi. Onun ozanı Béranger ve politik yazar Paul-Louis Courier'di.

Temmuz devrimi onun zevkinin soylulaşması sonucunu getirmişti. Biliniyordu ki Fransa'da her burjuva birazcık zenginlik ve güç kazanır kazanmaz sık sık görünen sarsılmaz *bourgeois gentilhomme* [**] tipini yapısında taşıyordu. 1830'da zengin burjuvazi kesin olarak iktidar mülkiyetinde eski soylunun yerini almıştı. Doğallıkla o yeni bir aristokrasinin kurulmasına çaba

Katolik öğretinin bu yeniden ısıtıcısının kişisel karakterine ve o zamanın dinsel samimiyetine çok iyi ışık tutan, ünlü ve de gerçeğe uygun bir anekdotu hatırlatmayı faydalı buluyorum. Chateaubriand yayıncısına, inanca karşı yazılmış bir eser getirir. Yayıncı artık ateizmin moda olmadığını, okuyucuların bu konuda birşey bilmek istemediklerini, tersine dinî eserler talep ettiklerini belirtir. Chateaubriand gider, fakat birkaç ay sonra 'Hıristiyanlığın Dehası' ile çıkagelir. (Bakunin)

** Soylu vatandaş.

harcıyordu: Herşeyden önce kapitalin aristokrasisi kuşkusuz, fakat, zekânın, iyi davranışların ve ince duyguların da aristokrasisi. Burjuvazi kendini dindar duymaya başlıyordu.

Bu, aristokrat ahlâkının kendi açısından basit bir taklidi değildi, tersine durumunun zorunlu sonucuydu. Proletarya aristokrasiyi bir kez daha devirmesine yardım ederek ona son bir hizmet daha vermişti. Şimdi burjuvazi bu yardıma artık gereksinme duymuyordu, çünkü temmuz tahtının gölgesinde sağlam oturduğunu hissediyor ve bu andan itibaren halkla yararsız bir ittifak yapılması onu rahatsız etmeye başlıyordu. Halkın yerine oturtulması gerekiyordu, bu da doğallıkla kitleler içinde büyük bir kızgınlık provoke edilmeden olanaklı değildi. Onları zaptetmek gerekecekti. Fakat kimin adına? Kestirme yoldan kabul edilmiş olan burjuva çıkarları adına mı? Bu çok sinik olurdu. Bir çıkar ne denli haksız ve insanlık dışı olursa o denli çok kutsanması gerekiyordu, bu kutsama, dinde, bu bütün tokların iyi koruyucu meleği ve bütün açların böyle faydalı avutucusunda bulunmazsa, nerede bulunacaktı? Zaferini kutlayan burjuvazi dinin halka gerekli olduğunu, her zamankinden daha fazla hissetti. Burjuvazi dinî, felsefî ve politik muhalefetteki protestoda ve devrimdeki geçici olmayan tüm ünvanlarını kazandıktan sonra sonunda egemen sınıf ve bu suretle kendi açısından bu sınıfın nihaî iktidarının kurallara göre kurulması demek olan devletin kendiliğinden savunucusu ve sürdürücüsü olmuştu. Devlet şiddettir ve herşeyden önce kendisi şiddet kullanma hakkına, Chassepot'la[*] ve silah patlatıcı iğneyle meydan okuyarak ispatlama hakkına sahiptir. Fakat insan öyle acaip bir yaratıktır ki, çok etkili görünse de zamanla bu tür bir ispatlama ona yetmez. Ona saygı uyandırmak için herhangi bir moral yaptırım mutlaka gereklidir. Bu yaptırım öyle çabuk ve basit olmalıdır ki kitleleri inandırabilmelidir; devlet gücü tarafından hırpalanmış olan bu kitleler böylece devletin hukukunun moral açıdan tanınmasına getirilmiş olsunlar.

Kitleleri herhangi bir toplumsal kurumun iyiliğine inandırmak için yalnızca araç vardır. İlki, biricik gerçek olanı, beraberinde devletin kaldırılmasını bu demektir ki herhangi bir

* Hinterlader silahı (bulucusunun adı).

azınlık aracılığıyla çoğunluğun politik örgütlü sömürüsünün kaldırılması- getirdiği için en zor olanı. Bu çare tüm gereksinimlerin, kitlenin tüm insanî emellerinin doğrudan ve tam doyumu olurdu; bu, burjuva sınıfının politik ve ekonomik varlığının tam tasfiyesine ve biraz önce söylediğim gibi devletin kaldırılmasına eşit olurdu. Bu çare kuşkusuz kitleler için hayırlı olurdu, fakat burjuvazinin çıkarları için korkunç olurdu. Bu yüzden dikkate alınmıyor.

Halka korkunç gelen ve buna karşılık burjuva ayrıcalıklarının hayrına değerli olan başka bir araçtan söz edelim. Bu diğer araç yalnız din olabilir. Bu, kitleleri tanrısal hazineyi aramaya sürüklerken, egemen sınıfı mütevazi bir şekilde, kendi üyeleri arasında dağıtmak üzere, dünyanın sefil malları ve halkın politik ve tolumsal özgürlüğü de dahil olmak üzere insanî varlığı ve malıyla yetindiren, böylece daha fazla malı olanın hep daha fazlasını elde ettiği ölümsüz seraptır.

Dinsiz hiçbir devlet yoktur ve olamaz. Yeryüzünün en özgür devletleri, kuzey Amerika'nın Birleşik Devletler'i ya da İsviçre Federasyonu ele alınsın, tüm resmî konuşmalarda tanrısal kaderin tüm devletlerin bu üstün yaptırımının ne denli rol oynadığı görülür.

Fakat her defasında, eğer bir devlet şefi tanrıdan söz ettiğinde, ister eli kırbaçlı Alman İmparatoru I. Wilhelm, ister Büyük Cumhuriyetin Başkanı Grant olsun, kendi halk sürüsünü yeniden kırkmaya hazırlandığından emin olunabilir.

Kendi mizacı tarafından dar ve özellikle kaba pozitivizme sürüklenen, maddecilik dememek için pozitivizm diyoruz, liberal, Voltaire'ci Fransız burjuvazisi 1830 zaferi yoluyla devlet sınıfı olduktan sonra zorunlu olarak resmî bir din getirmeliydi. İş kolay değildi. Doğrudan doğruya Roma Katolikliğinin boyunduruğu altına giremezdi. Onunla Roma Kilisesi arasında bir kan ve kin uçurumu bulunuyordu, ve ne denli pratik ve akıllı olunursa olunsun, kendi içinde tarih olmuş olan bir tutku bastırılamıyordu. Eğer Fransız burjuvazi hakedilmiş ve içtenlikle bir dine dönüşün başkoşulu olan tanrı ibadetinin dindar seremonisine katılmak için kiliseye geri gelseydi gülünç olurdu. Birçoğu bunu denediler, fakat kahramanlıkları sonuçta meyvesiz bir skandal meydana getirdi. Katolikliğe geri dönüş, so-

nunda Roma'nın değişmez politikası ve orta sınıfın ekonomik ve politik çıkarlarının gelişmesi arasındaki uzlaşmaz çelişki yüzünden olanaksızdı.

Bu bakımdan Protestanlık çok daha rahattır. *O par exellence* burjuva dinidir. Burjuvaziye gereksindiği kadar özgürlük verir; göksel emelleri yeryüzü çıkarlarının gerektirdiği saygıyla uzlaştırmanın çaresini bulur. Bu yüzden de görüyoruz ki ticaret ve sanayi, tam da Protestan ülkelerinde gelişti. Fakat Fransız burjuvazisinin Protestan olması olanaklı değildi. Bir dinden diğerine geçmek için, şimdiye dek her defasında yeni bir ikramiye almak için üç ya da dört kez vaftiz olan Rusya ve Polonya Yahudilerinde olduğu gibi safi hesaptan meydana gelmesi dışında, din değiştirmek için bir nebze inanç gereklidir. Fakat Fransız burjuvasının sonuçta pozitif olan kalbinde bu nebzeye bile yer yoktur. Onun için ilk çizgide onun para kesesini sonra toplumsal gururunu konu alanlar dışında tüm sorunlara karşı yalnız en derin ilgisizlik vardır. Katolikliğe karşı olduğu gibi Protestanlığa karşı da ilgisiz duruyor. Diğer yandan Fransız burjuvazisi, çoğu Katolik olan Fransa halkıyla çatışmaya girmeksizin Protestanlığa geçemez, bu da Fransa'yı yönetmek isteyen bir sınıf için büyük bir dikkatsizlik olurdu.

Geriye tek bir çare kalıyor: 18. yüzyılın insanî ve devrimci dinine geri dönmek. Fakat bu din çok ileriye götürüyor. Böylece burjuvazi yeni devleti, kendi tarafından kurulmuş olan burjuva devleti için yeni bir din kurmaya zorlanmıştı, fazla gülünçlük ve skandal meydana getirmeden tüm burjuva sınıfı tarafından açıkça tanınabilecek bir din.

Doktrinci okulun deizmi böyle ortaya çıktı.

Fransa'nın burjuva gençliğine, belirleyici ve diyebilirim ki politik, entellektüel ve moral bakımından büyük etki yapan bu okulun doğuşu ve gelişmesi tarihini başkaları benim yapabileceğimden daha iyi anlattılar Tarihi Benjamin Constant ve Madame De Stael'den başlıyor, fakat gerçek kurucusu Royer-Collard'dı, Guizot, Cousin, Villemain beyler ve birçok diğerleri onun havarileriydiler, onun açıkça bilinen amacı şudur: devrimin karşı-devrimle uzlaşması ya da okulun diliyle söylenecek olursa özgürlük ilkesinin otorite ilkesiyle, elbette sonuncusu yararına uzlaşmasıdır.

Bu uzlaşma, politikada halk özgürlüğünün, monarşik ve meşrutî devletle temsil edilen burjuva egemenliği yararına el çabukluğuyla ortadan kaldırılması; felsefede özgür aklın, inancın ölümsüz ilkeleri altına bilinçli olarak atılması anlamındadır. Burada yalnız son konu ile uğraşacağız.

Bu felsefenin özel olarak Fransa eklektisizminin babası bay Cousin tarafından işlenip ortaya konduğu biliniyor. Her türlü orjinal fikirden, özgün düşünceden yoksun, ama boş yere sağlıklı insan zihniyle karıştırdığı beylik lakırdılarda çok marifetli, sığ ve marazlı bir hatip olan bu ünlü filozof, bilgiççe, Fransa'nın yüksek öğrenim gören gençliğinin kullanması için kendi tarzında metafizik bir karavana hazırladı, bunun yenmesinin devletin üniversiteye bağlı tüm okullarında zorunlu tutulması, birbiri ardına gelen birçok kuşağı beyinsel hazımsallığa mahkûm etti.

Hemen sonra genel çıkarlar, kamu hukuku, ortak istenç ve ortak özgürlük adını alan bu görüş adına Jean Jacques Rousseau'nun ve Robespierre'nin okulunun jakoben mutlakçıları zalim ve tehdit edici, mutlak devlet hukuku teorisini ilân ettiler; halbuki beri yanda monarşist mutlakçılar bu hukuku çok mantıksal bir tutarlılıkla tanrının lütfuna dayandırıyorlardı. Liberal doktrinciler, en azından onlar arasında liberal teoriyi ciddîye alanlar, bireysel özgürlük ilkesinden yola çıkıyorlar ve -bilindiği gibi- devlet ilkesine karşı kutupta yer alıyorlar. Önce şunu dile getirdiler ki yönetim, yani özel olarak devletin çalışmasını yürütmek için görevlendirilmiş olan şöyle ya da böyle örgütlenmiş olan memurlar takımı zorunlu bir fenalıktır ve bu fenalık bütün kültür onların yetkilerini ve haklarını gittikçe daha fazla azaltmaya dayanmaktadır.[*] Yine de pratikte görüyoruz ki, devletin varlığı ne zaman ciddî olarak sorgulansa, liberal doktrinciler, devletin mutlak hakkının jakoben ve monarşist mutlakçılardan

* Nauman bir kez şöyle demişti: "Biz devlet büyük işletmesini tanıyoruz, fakat çalışmasının sınırlarını formule etmeliyiz, devletin söz söylemeye yetkili olmadığı alanların sınırlarını çizmeliyiz. Böylece bir kez varolmuş olan çok büyük işletme kişiselliğin son kalıntılarını tahrip etmesin." (Böylece "büyük devlet" esasen kişilik haklarının sınırlandırılmasını ve tahrip edilmesini gerçekleştirmiştir.) (Rohlfs)

daha az fanatik taraftarları olmadıklarını gösteriyorlar.

Onların devlet saygısı, liberal ilkeleri, en azından görünüşte doğrudan karşıt durum alması iki nedenle açıklanıyor:önce pratik olarak sınıflarının çıkarları aracılığıyla, liberal doktrincilerin büyük çoğunluğu burjuvaziye aittir. Bu büyük ve dikkate değer sınıf artık, en mükemmel anarşinin hakkını ya da daha ziyade öncelikli hakkını kendisiyle uyum haline getirmek istemiyor; onun tüm toplumsal ekonomisi, politik varlığının gerçek temeli bilindiği gibi çok ünlü olan şu sözlerdeki anarşiden başka bir yasaya sahip değildir: *"Laissez faire et laissez passer"*[*] Fakat o, bu anarşiyi yalnız kendisi için ve kitlelerin bundan yararlanmayı bilmeyerek katı devlet disiplini altında kalmaları koşuluyla seviyor. Çünkü eğer kitleler başkası için çalışmaktan sıkılarak isyan ederlerse burjuvazinin tüm politik ve toplumsal varlığı çökecektir. Bu yüzden hep görüyoruz ki işçi kitleleri baş kaldırdığında en coşkulu liberal burjuvalar birden bire devletin evrensel gücünün cansiperane yandaşları oluyorlar. Kitlelerin huzursuzluğu büyüyen ve kalıcı bir fenalık olacağı için liberal burjuvaların, en liberal ülkelerde bile gittikçe daha fazla, mutlak gücün kutsanmasına döndüklerini görüyoruz.

Bu pratik neden yanında içtenlikli liberalleri yine hep devletin kutsamasına geri götüren tamamen teorik bir doğaya sahip başka bir neden daha vardır. Onlar liberaldirler ve kendilerine liberal derler, çünkü kişisel özgürlüğü teorilerinin temeli ve çıkış noktası sayıyorlar ve onlar tam da bu çıkış noktası ve temele sahip oldukları için belirleyici bir mantık sonucunda devletin salt hukukunun kabulüne varmak zorundadırlar.

Onlara göre kişisel özgürlük asla bir yapıt, toplumun tarihsel bir ürünü değildir. Onun her toplumdan önce geldiğini ve her insanın onu tanrının armağanı olarak ölümsüz ruhuyla birlikte getirdiğini iddia ediyorlar. Bundan çıkan şey şudur ki, insan ancak toplum dışında tamamen kendi kendisidir ve tam ve adeta mutlak bir varlıktır. O bizzat toplumdan önce ve toplum dışında özgür olduğu için, toplumu zorunlu olarak bir istek eylemi ve bir çeşit sözleşme aracılığıyla oluşturuyor, ister güdüsel ya da sessizce olsun, ister tasarlanmış ve resmî olsun. Tek ke-

* "Bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler."

limeyle: Bu teoride bireyler toplum tarafından yaratılmamışlardır, tam tersine, çalışma ya da savaş gibi dışsal bir gerekliliğin zorlaması ile, toplumu yaratan *onlar*dır.

Görülüyor ki bu teoride asıl toplum yok; doğal insanî toplum, her insanî kültürün gerçek çıkış noktası, içinde kişiliğin ve insan özgürlüğünün gerçekten meydana geldiği ve gelişebildiği tek ortam ona tamamen yabancı. Yalnızca bir yanda kendi kendilerine var olan, kendisinden bağımsız olan bireyleri ve öbür yanda bu sözleşmeye uygun toplumu, bu bireylerce gönüllü olarak kurulan ve resmen ya da sözsüz bir sözleşmeye yani devlete dayanan toplumu tanıyorlar. Tarihteki hiçbir devletin temelinde sözleşme olmadığını, hepsinin şiddet kullanımı ve fetihlerle meydana gelmiş olduğunu çok iyi biliyorlar. Fakat özgür sözleşme kurgusuna, devletin temeline ihtiyaçları var ve fazla zorlanmadan, onunla uyum sağlıyorlar.

Sözleşme uyarınca bir araya gelerek devleti oluşturan insan bireyleri bu teoride çok garip ve çelişki dolu varlıklar olarak ortaya çıkıyorlar. Hepsi ölümsüz bir ruhla ve ellerinden alınamayan bir özgürlük ya da serbest bir iradeyle bezenmiş olarak, bir yandan sonsuz, mutlak ve bu haliyle kendisinde ve kendi sayesinde mükemmel varlıklardır. Kendi kendilerine yeterler ve kimseye, tanrının tamlığına bile ihtiyaçları yoktur, çünkü ölümsüz ve sonsuz olarak, bizzat kendileri tanrıdırlar. Diğer yandan da hayvanisal maddî, zayıf, eksik ve kısıtlı yaratıklardır; onları belirleyen, geliştiren ve sonunda er ya da geç çözen dış doğaya büsbütün bağımlıdırlar. İlk görüş açısından bakıldığında, topluma öyle az gereksinimleri vardır ki, toplum daha ziyade varlıklarının olgunlaşması önünde, tam özgürlükleri önünde bir engeldir. Hıristiyanlığın başlangıcından beri, ruhlarının ölümsüzlüğünü ve selametini ciddîyetle ele alan kutsal ve yaman adamların toplumsal bağlarını nasıl kopardıklarını ve tüm insanî ilişkilerden kaçarak yalnızlık içinde olgunluğu, erdemi, tanrıyı aradıklarını da gördük. Çok haklı olarak ve çok mantıksal tutarlılıkla toplumu yozlaşmanın bir kaynağı olarak ve ruhun tam ve olgun yalnızlığını tüm erdemlerin koşulu olarak kabul ettiler. Yalnızlıktan çıkmaları asla bu gereksinme yüzünden değildi, tersine yüce gönüllülükten, toplum çevrelerinde yozlaşmaya devam eden ve onların öğüt-

lerine, dualarına ve yol göstermelerine gereksinmesi olan insanlar için duydukları istisnasız bir diğerkâmlıktan kaynaklanıyordu. Bu asla kendi kendisini kurtarmak ve olgunlaştırmak için değil, hep başkalarını kurtarmak için oldu. Tersine; topluma geri döndükleri taktirde ruhlarının yitmesini bile göze alıyorlardı, onlar bu toplumda onu tüm yozlaşmaların okulu sayarak korkuyla uzakta durmuşlardı, bunun için işlerini tamamladıktan sonra her seferinde tanrıdan başka hiç kimseyle karşılaşmadan bireysel varlıklarının ve yalnız ruhlarının aralıksız incelenmesiyle kendilerini yeni baştan olgunlaştırmak için hemen inzivaya çekildiler.

Bu, bugün hâlâ ruhun ölümsüzlüğüne, doğuştan özgürlüğe veya özgür iradeye inananların, ruhlarını kurtarmak ve onu onurla ebedî yaşama hazırlamak isteyenlerin izlemeleri gereken bir örnektir. Şunu bir kez daha yineliyorum: İnziva yoluyla tam bir zayıflığa erişen kutsal keşişler tamamen mantıklı davrandılar. Ruh, ölümsüz olduğu, yani varlığı içinde sonsuz olduğu, kendi çabasıyla özgür olduğu andan itibaren kendi kendine yetmek zorundadır. Yalnız geçici, kısıtlı ve sonlu varlıklar birbirlerini karşılıklı olarak tamamlayabilirler, sonsuz olan kendi kendini tamamlamaz. Tersine, kendisi olmayan başka bir şeyle karşılaştığında, kendini kısıtlanmış hisseder, bundan ötürü kaçması gerekir, kendisi olmayan herşeyi görmezlikten gelmesi gerekir. Diyorum ki aslına bakılırsa, ölümsüz ruh tanrıdan bile vazgeçebilmelidir. Kendi içinde sonsuz olan bir varlık kendi ayarında başka hiçbirşeyi kabul edemez, kendinden üstün olanı asla. Kendisi gibi aynı biçimde sonsuz olan ve başka birisi olan her varlık, ona bir sınır koyabilir ve bu suretle ondan sonlu ve kısıtlı bir varlık meydana getirilebilir. Eğer ölümsüz ruh bizzat kendisi dışında kendisi gibi sonsuz bir varlığı tanıyıp kabul ederse, kendisini sonlu bir varlık olarak kabul eder. Çünkü sonsuz olan gerçekte herşeyi kapsayan, dışarda hiçbir şey bırakmayandır. Sonsuz bir varlık kendi üstünde olan birşeyi asla tanıyamaz ve tanımaya hakkı olamaz. Sonsuz olan şey göreceli olan hiçbir şeyi, eşi olan hiçbir şeyi onaylamaz; demek ki daha yüce sonsuzluk daha alt sonsuzluk sözcükleri anlamsızdır. Tanrı kuşkusuz bir abesliktir. Saçma olma ayrıcalığına sahip olan ve şeylere tam da abes oldukları için inanan teoloji, ölümsüz ve bu

yüzden sonsuz insan ruhlarının üzerine tanrının daha yüksek mutlak sonsuzluğunu oturttu. Durumunu düzeltmek için salt sonsuzluğun varlığına karşı sonsuz bir varlığın isyanını gösteren şeytanı yarattı. Nasıl şeytan tanrının daha yüce sonsuzluğuna karşı isyan ettiyse, Hıristiyanlığın kutsal keşişleri de, alçak gönüllülükle tanrıya karşı isyan etmek için, insanların eşit sonsuzluğuna karşı, topluma karşı ayağa kalktılar.

Büyük bir haklılıkla, kendilerini kurtarmaya ihtiyaçları olmadığını, bir zamanlar sonsuz oldukları ve kötü bir kaderleri olduğu için, tanrının toplumunun, bu mutlak sonsuzluğun huzurunda kendi kendilerini incelemenin onlara yettiğini ilân ettiler.

Bir kez daha söylüyorum: Bu, ruhun ölümsüzlüğüne hâlâ inananların izlemek zorunda oldukları bir örnektir. Bu açıdan bakıldığında toplum onlara güvenli bir ölümden başka birşey sunamaz. Acaba o insanlara ne veriyor? Herşeyden önce ancak ortak bir çalışmayla yeterince meydana getirilebilen maddî zenginlikler. Fakat bu zenginlikler sonsuz varlığa inananlar için bir küçümseme konusu olmak zorunda değil mi? İsa genç havarilere şunu söylemedi mi: "Bu dünyada hiçbir hazine biriktirmeyin, hazinen nerede ise kalplerimiz de oradadır." Başka bir sefer de: "Bir devenin iğne deliğinden geçmesi, bir zenginin tanrı katına çıkmasından daha kolaydır." Hep, İngiltere'nin, Amerika'nın, Almanya'nın ve İsviçre'nin dindar ve zengin Protestan burjuvalarının suratlarının, kendileri için böylesi belirleyici ve tatsız olan cümleleri okudukları zaman alacağı hali düşünürüm.

İsa haklıdır: Zenginliklere duyulan açgözlülük ve ölümsüz ruhların sağlığı arasında kesin bir bağdaşmazlık vardır. Ve sonra ruhun ölümsüzlüğüne gerçekten inanıldığı sürece toplumun sunduğu rahatlıktan ve lüksten vazgeçmek ve keşişlerin yaptığı gibi köklerle beslenmek ve bu suretle ruhunu birkaç on yıllık maddî zevk karşılığında yitirmek yerine onu sonsuza dek kurtarmak daha iyi değil mi? Bu düşünce öyle sade öyle açıkça doğru ki, bilinen araçlarla parlak işler yapan ve bu arada İncil'in sözlerini ağızlarından düşürmeyen dindar ve zengin burjuvaların, bankerlerin, endüstricilerin ve tüccarların ruhun ölümsüzlüğünü hiç hesaba katmadıklarını, onu yüce gö-

nüllülükle proletaryaya bırakıp, kendilerinin tokgözlülükle, bu dünyada biriktirdikleri sefilane maddî zenginlikleri koruduklarına inanmak zorunda kalıyoruz.

Toplum maddî zenginliklerden başka ne veriyor? Duygusal, insanî, dünyevî acıları, tinin uygarlık ve kültürünü, insanî, geçici ve dünyevî bakış açısından eşsiz olan, fakat sonsuzluk önünde, ölümsüzlük önünde, tanrı önünde sıfıra eşit olan şeyleri. En büyük insanî bilgelik tanrı önünde delilik değil mi?

Doğu kilisesinin bir efsanesine göre iki kutsal keşiş gönül rızasıyla birkaç on yıl süreyle bir ıssız adaya çekilmişler, (hattâ birbirlerinden bile) ayrılmışlar, gece ve gündüz duaya ve düşünmeye dalıp vakit geçirmişler, sonunda konuşma alışkanlığını unutmuşlar: Eski kelime hazinelerinden, birarada hiçbir anlam vermeyen fakat tanrı önünde ruhlarının yüce çabasını dile getiren, üç ya da dört sözcük kalmış. Doğallıkla ot yiyen hayvanlar gibi, köklerle beslenmişler. Bu insanlar insanî açıdan bakıldığında aptal ya da deliydiler, fakat tanrısal açıdan, ruhun ölümsüzlüğüne inanma açısından bakıldığında Galilei ve Newton gibi çok derin düşünür olarak göründüler. Çünkü sonsuz mutluluğu ve tanrısal ruhu kazanmak için birkaç on yıl yeryüzü mutluluğunu ve dünya tinini feda ettiler.

Böylece şu açığa çıkıyor ki, bir insan ölümsüz bir ruhla, sonsuzlukla ve bu ruha sıkı sıkıya bağlı özgürlükle yüklenir yüklenmez o, anti sosyal bir varlık oluyor. Eğer hep akıllı olsaydı, eğer yalnız ve yalnız sonsuzlukla uğraşmış olsaydı, bu dünyanın tüm mallarını, tüm tutkularını ve gururlarını küçümseme gücüne sahip olurdu, bu tanrısal bilisizlik ve zayıflık durumundan asla çıkmazdı ve asla bir toplum oluşturmazdı. Tek kelimeyle: Adem ve Havva bilgi ağacının meyvesinden asla yemezlerdi ve biz tanrının onlara oturma yeri olarak gösterdiği o yeryüzü cennetinde hayvanlar gibi yaşardık. Fakat insanlar bilmek, öğrenmek, insan olmak, düşünmek ve konuşmak ve maddî zenginlikleri tatmak istemeye başladıkları andan itibaren zorunlu olarak yalnızlıklarını bırakmışlar ve bir toplumda birleşmek zorunda kalmışlardır. Çünkü içten ne denli sonsuz, ölümsüz ve özgür idiyseler, dıştan o denli kısıtlı, ölümlü, zayıf ve dış dünyaya bağımlıydılar.

Onların dünyevî, tasarımsal değil olgusal varoluşları açısından bakıldığında, insan kitlesi öylesine alçaltıcı bir görünüm

sunar ki, her türlü inisiyatiften, istem ve tinden öylesine yoksundur ki bu durum, aralarında ölümsüz bir ruh, ya da herhangi bir özgür istemin sadece gölgesinin bile bulunabileceği yanılsamasından vazgeçmek için yetip de artar. Onlar bize tamamen yazgı tarafından belirlenmiş varlık olarak görünüyorlar: Herşeyden önce dış doğa aracılığıyla, toprağın yapı özelliğiyle ve varoluşların tüm maddî koşullarıyla belirlenmişlerdir; sayısız politik, dinî ve toplumsal ilişkiler aracılığıyla, ahlâk, gelenekler, yasalar aracılığıyla, doğumları sırasında toplumda buldukları, asla kendilerinin yaratmamış oldukları, geçmiş yüzyılların yavaş yavaş oluşturduğu düşüncelerin ve yargıların dünyası aracılığıyla belirlenmişlerdi; o koşulların önceleri ürünü, sonraları aletiydiler. Binlerce insan arasında kendiliğinden istediğini ve düşündüğünü -mutlak olarak değil, göreceli olarak- söyleyebileceğimiz bir tek kişi bile zor bulunur. Tüm insanların, *yalnız cahil kitle*lerin değil, aynı zamanda daha yüksek ve ayrıcalıklı sınıfların da büyük çoğunluğu yalnızca çevresindeki herkesin düşünüp istediği şeyi düşünür ve ister; kuşkusuz istediklerine ve düşündüklerine inanıyorlar, fakat yalnız başkalarının düşünce ve isteklerini kölece, mekanik bir şekilde alışkanlıkla iyice belirsiz ve değersiz değişikliklerle yansıtıyorlar. Banallığın ve harcıalemliğin bu kölece, bu alışkanlık eseri, bu bitmez tükenmez kaynakları, irade isyanının bu yokluğu ve insan düşüncesindeki bu insiyatif yokluğu insanlığın tarihsel gelişmesinin üzücü yavaşlığının başat nedenidir. Bu yavaşlık, ne ölümsüz bir ruha ne de özgür bir iradeye inanan biz maddecilere ya da gerçekçilere, ne denli acıklı da olsa, doğal bir şey olarak görünüyor. İnsan maymun aşamasından çıkarak kendi insanlık bilincine ve özgürlüğünün gerçekleşmesine çok zor ulaşır. Önce ne bu bilince ne bu özgürlüğe sahip olabilir; dünyaya vahşi bir hayvan ve bir köle olarak gelir, düşüncesinin, dilinin ve istencinin oluşmasından önce, zorunlu olarak var olan toplumun kucağında, ilerleyerek insan ve özgür olur; o bunu toplumun tüm şimdiki ve önceki üyelerinin ortak çabalarıyla yapabilir, buna göre toplum, onun insanî varlığının doğal temeli ve başlangıcıdır. Bundan şu çıkıyor ki, insan bireysel özgürlüğünü ya da kişiliğini onu çevreleyen tüm bireylerle birlikte meydana getirir. Bunu yalnız toplumun ortak çalışması ve gücü

sayesinde yapabilir, kuşkusuz bu toplum dışında yeryüzünde var olan tüm vahşi hayvanlar arasında en aptalı ve en sefili olarak kalabilirdi. Biricik mantıklı ve doğal sistem olan materyalistlerin sisteminde özgürlüğü azaltmak ve kısıtlamaktan uzak olarak ancak toplum, insan bireyinin özgürlüğünü sağlar. Toplum bir kök, bir ağaçtır, özgürlük onun meyvesidir. Bu yüzden insan özgürlüğünü her zaman tarihin başında değil, tersine sonunda aramalıdır ve denebilir ki her insanın gerçek ve tam özgürleşmesi tarihin büyük hedefi, yüce sonudur.

Bunun dışındaki herşey idealistlerin görüşüdür. Onların sisteminde insan kölelik sonucuna varmak için ilkin ölümsüz, özgür varlık olarak görünür. Kendi içinde sonsuz ve tam, ölümsüz ve özgür tin olarak hiçbir topluma gereksinimi yoktur, öyle ki, eğer bir toplum oluşturacaksa, bu yalnız bir çeşit kayıpla ya da ölümsüzlüğünün ve özgürlüğünün bilincini yitirdiği için meydana gelecektir. Çelişkisiz varlık olarak, içte bir tin olarak, fakat dışarda bağımlı, eksik ve maddî olarak diğer insanlarla birleşmeye mecbur kalmıştır, tinsel gereksinmeleri yüzünden değil tersine bedenini sürdürebilmek için. Böylece toplum ancak tinin çıkarlarının ve bağımsızlığının vücudun adi gereksinimlerine bir çeşit feda edilmeleriyle oluşur. Bu gerçek bir kayıp, içsel olarak ölümsüz ve özgür olan bireyin gerçek bir köleliği, kökensel özgürlüğünden en azından kısmî bir vazgeçmedir.

Hukuk ve devlet yanlılarının dilindeki bu kaybı ve bu özveriyi, insanın köleliğine giden bu ilk uğursuz adımı dile getiren kutsal martaval biliniyor. Doğal durumda iken, yani herhangi bir toplumun üyesi olmadan önce tam bir özgürlükle sevinen birey bu topluma girerken özgürlüğünün bir bölümünü feda ediyor ki, bu suretle toplum ona özgürlüğünün kalanını garanti etsin. Kim bu martavalın açıklamasını isterse, alışıldığı gibi ona başka bir martavalla yanıt veriliyor: "Her insan bireyinin özgürlüğü tüm diğer bireylerin özgürlüğünden başka sınırlara sahip olamaz."

Görünüşte bundan daha doğru birşey var mı? Buna karşın bu teori çekirdeğinde tüm despotizm teorisini içeriyor. Tüm okulların idealistlerinin temel düşüncelerine uygun olarak ve tüm gerçek olgulara zıt bir halde insan bireyi ancak ve ancak toplum dışında kaldığı sırada kayıtsız şartsız özgür bir varlık

olarak görünür, bundan şu çıkar ki, bu toplum biricik hukuksal ve politik toplum olarak yani devlet olarak incelenip anlanırsa, özgürlüğün inkârıdır. Bu idealizmin sonucudur; görüldüğü gibi materyalizmin, insanların bireysel özgürlüğünü, gerçek dünyada olanlara uygun bir şekilde, toplum içinde, insanlığın toplam gelişiminin zorunlu bir sonucu olarak oluşturan çıkarımlarının tam karşıtıdır. Özgürlüğün idealistlerinkine tam karşıt olan maddeci, realist ve kollektivist açıklaması şöyledir: İnsan, yalnız toplum içinde ve yalnız tüm toplumun ortak çalışması sayesinde insan olur; insanlığının hem bilincine hem de gelişmesine ulaşır. Yalnız ortak ya da toplumsal çalışma yoluyla -ki sadece bu çalışma yeryüzünü insanlığın gelişmesine uygun bir konaklama yerine dönüştürme yeteneğindedir-, insanlık kendini dış doğanın boyunduruğundan kurtarır, bu maddî özgürleşim olmadan hiç kimse için tinsel ve moral bir özgürleşme var olamaz. Kendisini yalnızca eğitim ve öğrenim yoluyla kendi doğasının boyunduruğundan kurtarabilir, yalnızca eğitim ve öğrenim yoluyla kendi vücudunun güdü ve heyecanlarını çok daha fazla gelişmiş tinine tâbi kılabilir, hem biri hem öteki son kertede yalnız ve yalnız toplumsal durumlardır; toplum dışında insan sonuna dek ya yabanıl bir hayvan ya da aynı kapıya çıkan bir aziz olurdu. Sonunda yalıtık insan, özgürlüğünün bilincine sahip olamazdı. Bir insan için özgür olmak onu çevreleyen tüm insanlar tarafından özgür olarak kabul edilmek, özgür sayılmak ve öyle davranılmak anlamını taşır. Böylece özgürlük hiçbir şekilde soyutlanma değil, tersine karşılıklı kabul edilme, tecrit edilme değil, tersine birleşme meselesidir. Her insanın özgürlüğü kendi insanlığının ya da insanî haklarının tüm özgür insanların, kardeşlerinin, yoldaşlarının bilincindeki yansımasından başka bir şey değildir.

Yalnız diğer insanların toplumunda kendimi özgür hissedebilir ve görebilirim. Daha alt türden bir hayvan karşısında ben ne özgürüm, ne de bir insanım, çünkü bu hayvan benim insanlığımı kavramak ve bu yüzden kabul etmek yeteneğinden yoksundur. Beni çevreleyen tüm insanların özgürlüğünü ve insanlığını tanıdığım sürece bizzat insanım ve özgürüm. Ben onların insanlık karakterini tanırsam kendiminkini de tanımış olurum. Tutsağını yiyen, onu vahşi bir hayvan yerine koyan bir

yamyam insan değil tersine bir hayvandır. Bir köle sahibi bir insan değil, tersine bir efendidir. Çünkü o kölesinin insanlığını tanımadığı için kendisininkini de tanımaz. Tüm antik toplum bize bunun örneğini sunar: Yunanlılar, Romalılar kendilerini insan olarak özgür duymadılar, kendilerini insan hakları aracılığıyla böyle bir varlık saymadılar; yalnız bağımsız, boyunduruksuz ve diğer ülkelerin aksine, fethedici kaldıkları sürece kendi vatanlarının kucağında, ulusal tanrılarının özel koruması altında kendilerini ayrıcalıklı, Yunanlı ve Romalı kabul ettiler, yenildikleri, köle alındıkları zaman asla şaşırmadılar, ayaklanmak için hak ve görev sahibi olduklarına inandılar.

Kadınlar dahil tüm insanî varlıkların insanlıklarını, bütün insanların tanrı karşısında eşitliklerini ilân etmiş olmak, Hıristiyanlığın büyük kazancıdır. Fakat bunu nasıl ilân etmiştir? Şimdiki ve gerçek yaşantı için değil, yeryüzü için değil, gökyüzü için, gelecekteki yaşantı için. Ayrıca gelecekteki eşitlik bir yalandır, çünkü seçilmişlerin sayısı, bilindiği gibi olağanüstü sınırlıdır. Çeşitli Hıristiyan tarikatlarının teologları bu nokta üzerinde hemfikirdirler. Sözümona Hıristiyan eşitliği böyle lanetlenmiş milyonlara karşı, tanrısal lütufla seçilen birkaç bini apaçık ayrıcalıklandırılmalarıyla sonuçlanır. Herkesin tanrı önündeki bu eşitliği herkes için gerçekleşmiş olsa bile herkesin yüce bir efendi önünde eşit hiçliği ve köleliğinden başka birşey olamazdı. Hıristiyan ibadetinin temeli ve kurtuluşun ilk koşulu tanrısal büyüklük önünde insan onurundan vazgeçme ve bu onurun küçük görülmesi değil midir? Öyleyse bir Hıristiyan, insanlığının bilincinde olmaması ve kendi insanlık onurunu saymadığı için diğerlerinin insanlık onuruna da saygı duyamadığı anlamında, insan değildir, diğerlerinkine saygı duymadığı için kendininkine de saygı duyamaz. Bir Hıristiyan bir peygamber olabilir, bir aziz, bir rahip, bir kral, bir mareşal, bir bakan, bir memur, herhangi bir otoritenin temsilcisi, bir jandarma, bir cellat, bir soylu, sömüren bir burjuva, ya da köle bir proleter olabilir, bir zalim ya da mazlum, bir işkenceci ya da bir işkence gören, bir efendi ya da uşak olabilir; fakat kendine insan demek hakkına sahip değildir, çünkü insan ancak herkesin insanlığını ve özgürlüğünü sayıp sevdiği ve kendi özgürlüğü ve insanlığı herkesçe sevilip uyandırıldığı ve yaratıldığı zaman gerçekten

insan olabilir.

Ancak beni çevreleyen tüm insanlar, erkekler ve kadınlar aynen benim gibi özgür olurlarsa gerçekten özgür olurum. Diğerlerinin özgürlüğü benim özgürlüğümün sınırlanması ya da inkârı olmak bir yana tersine onun zorunlu ön koşulu ve evetlenmesidir. Yalnız diğerlerinin özgürlüğü aracılığıyla gerçekten özgür olurum, şöyle ki, beni çevreleyen özgür insanlar ne denli çok olursa ve onların özgürlükleri ne denli derin ve büyük olursa benimki de o denli geniş, derin ve büyük olur. Tersine benim özgürlüğüme sınır getiren şey insanların köleliğidir, ya da şu da aynı şeydir ki, onların canavarlığı benim insanlığımın inkârıdır; bir kez daha söyleyeyim ki, çünkü benim özgürlüğüm ya da aynı anlamda olmak üzere benim insanlık onurum, benim insanlık hakkım hiçbir diğer insana itaat etmememe ve davranışlarımı kendi inançlarımla belirlememe dayanır. Herkesin aynı ölçüde özgür bilincinde yansıtılarak genel kabul yoluyla bana temin edilir. Benim bu tarzda, herkesin özgürlüğüyle onaylanmış kişisel özgürlüğüm, sonsuza dek uzanır.

Maddeciler tarafından yorumlandığı haliyle özgürlüğün çok olumlu, çok mükemmel ve herşeyden önce son derece toplumsal birşey olduğu görülüyor. Çünkü o yalnız toplumda ve yalnız herkesin kesin eşitliğinde ve dayanışmasında gerçekleştirilebilir. Onun üç gelişme aşaması,[21] üç unsuru ayrılabilir, bunlardan birincisi son derece olumlu ve toplumsaldır; o her bireyin bütün insanî yetenek ve güçlerinin eğitim, bilimsel öğrenim ve maddî mutluluk yoluyla, yani bireylere yalnızca tüm toplumun genel maddî ve tinsel, kassal ve sinirsel çalışmasıyla verilebilecek şeyler yoluyla, tam bir gelişimi ve onlardan tam bir istifade edilştir.

Özgürlüğün ikinci unsuru olumsuzdur. İnsan bireyinin her tanrısal ve insanî, her kollektif ve bireysel otoriteye karşı isyanıdır.

Bu teolojinin en üst hayaletinin tiranlığına karşı tanrıya karşı isyandır. Şu açıktır ki, gökyüzünde bir efendiye sahip olduğumuz sürece biz yeryüzünde köleyiz. Aklımız ve irademiz aynı şekilde yok edilecektir. Ona mutlak itaat borçlu olduğumuza inandığımız sürece (ve bir tanrıya karşı başka bir

itaat yoktur) aracılarının ve seçtiklerinin otoritesine karşı koymadan ve en ufak bir eleştiri yöneltmeden zorunlu olarak boyun eğmeliydik; mesihler, peygamberler, tanrının aydınlattığı yasa koyucular, imparatorlar, krallar ve onların tüm memurları ve bakanları, insanların yönetilmesi için tanrı tarafından konmuş olduğu açıklanan iki büyük kurumun, *kilise ve devlet*'in kutsanmış temsilci ve hizmetçileri. Her dünyevî ya da insanî otorite doğrudan doğruya tinsel ya da tanrısal otoriteden doğar. Fakat otorite özgürlüğün yadsınmasıdır. Tanrı, daha doğrusu tanrı tasarımı yeryüzündeki her köleliğin kutsanışı ve tinsel ve moral nedenidir ve insanların özgürlüğü ancak göksel bir efendinin uğursuz tasarımı tamamen yok edildikten sonra tamamlanmış olacaktır

Bundan sonra gelen ise, her bireyin insanların tiranlığına, bireysel ya da devletin oluşturduğu ve yasalarla uyguladığı toplumsal otoriteye karşı ayaklanmasıdır. Burada işaret etmek gerekir ki, devlet içindeki örgütlenmiş toplumun resmî ve bu yüzden zalim otoritesi ile resmî olmayan, tersine doğal toplumun her bir üyesi üzerindeki doğal ağırlığı ve doğal etkisi arasında ayırım yapmak gereklidir.

Bireyler için toplumun bu doğal etkisine karşı ayaklanmak; resmî olarak örgütlenmiş topluma, devlete isyan etmekten de daha zordur, hem de çoğunluk bu ikincisine karşı isyan etmek kadar kaçınılmaz olmasına rağmen. Çok kez baskıcı ve tehlikeli toplumsal tiranlık, devlet otoritesini ortaya koyan yasal ve resmî despotizmin bu ezici keyfilik karakterini göstermez. Her bireyin bir mahkeme cezasından kurtulmak isterse uymak zorunda kaldığı bir yasa gibi ortaya çıkmaz. Onun doğal etkisi devletin otoritesinden daha yumuşak, daha katlanılabilir, çok daha belirsizdir, fakat aynı biçimde çok daha güçlüdür. İnsanlara ahlâk ve gelenek aracılığıyla, görüşlerin, önyargıların ve alışkanlıkların toplamıyla, hem maddî yaşamın hem tinin ve kalbin alışkanlıklarıyla, bütün halinde bizim kamuoyu dediğimiz şeyi meydana getiren şeylerle hükmeder. İnsanları doğumundan itibaren çevreler, insanın içine işler ve hattâ kendine özgü kişisel varlığının temelini oluşturur, öyle ki herkes çoğunlukla farkında olmadan adeta kendi kendine karşı sorumludur. Bundan şu çıkıyor ki, insan toplumun doğal bir bi-

çimde onun üstünde yaptığı etkiye karşı isyan etmek için kısmen en azından kendi kendine karşı ayaklanmak zorundadır, çünkü tüm maddî, tinsel, ahlâkî çaba ve eğilimleriyle o, toplumun bir ürününden başka birşey değildir. Toplumun insanların üstünde uyguladığı büyük güç bundan kaynaklanır.

Kayıtsız şartsız ahlâk açısından, yani insanî saygı açısından bu kelimeden ne anladığımı hemen söyleyeceğim; toplumun bu gücü yapıcı olabilir, yıkıcı da olabilir. Eğer bilimin gelişmesine, maddî gönence, özgürlüğe, eşitliğe ve kardeşçe dayanışmaya yönelik olursa yapıcıdır, eğer karşıtı eğilimlere sahip ise yıkıcıdır. Yontulmamışların toplumunda doğmuş olan insan çok az istisnayla yontulmamış olarak kalır. Eğer rahipler tarafından yönetilen bir toplumda doğmuş olursa bir budala, sahte bir aziz oluyor, haydut çetesinde doğarsa muhtemelen haydut olacaktır; burjuvazi içinde doğarsa diğerlerinin emeğini sömüren birisi olacaktır, eğer bu dünyaya hükmeden yarı tanrıların, soyluların, prenslerin, kralların toplumunda doğmak mutsuzluğuna sahip olursa, yeteneklerinin araçlarının ve gücünün derecesine göre insanlığın bir köleleştiricisi, aşağılayıcısı, bir tiran olacaktır. Tüm bu durumlarda birey insanlığına erişmek için kaçınılmaz olarak oluşumunu gördüğü topluma isyan etmek zorunda kalacaktır.

Fakat tekrar ediyorum ki, bireyin topluma karşı isyanı devlete karşı isyanından çok daha zor bir şeydir. Devlet küçük kardeşi olduğu kilise gibi toplumun tarihsel, eğreti bir kurumudur, bir biçimidir, fakat her insanlık gelişmesine öncülük eden, tam olarak doğal yasaların evrensel gücünü, etkilerini ve görünüşlerini bölerek her insanî varlığın temelini oluşturan toplumun asla yazgı belirleyen ve değiştirilemeyen karakterine sahip değildir. İnsan insanlığa ilk adımını attığı andan itibaren, insanî yani konuşan ve az çok düşünen bir varlık olmaya başladığı andan itibaren, toplum içinde meydana gelir; tıpkı karıncanın karınca yuvasında, arının arı kovanında meydana geldiği gibi. Toplumu seçmez, tersine onun ürünüdür, aynı şekilde yazgısal olarak, onun zorunlu gelişmesini yönlendiren doğal yasaların emrindedir, tıpkı tüm öteki doğal yasalara itaat ettiği gibi. Toplum her bireyden önce yer alır ve tıpkı doğa gibi ondan uzun ömürlüdür; doğa gibi sonsuzdur veya daha ziyade yeryüzünde

ortaya çıkmıştır ve yeryüzü durduğu sürece var olacaktır. İnsanlar için topluma karşı köklü bir isyan tıpkı doğaya karşı bir ayaklanma kadar olanaksız olacaktır, çünkü insan toplumu doğanın yeryüzündeki son büyük vahiyi ya da yaratımından başka birşey değildir. Toplumu, yani doğayı genelde ve kendi özelinde sorgulamak isteyen bir birey, böylelikle kendini gerçek bir varoluşun tüm koşulları dışına koymuş olacaktır, hiçliğe, kesin bir boşluğa, ölü soyutlamaya, tanrıya dayanacaktır. Bu nedenle toplumun bir mutluluk ya da kötülük mü olduğu da sorulamaz, tıpkı doğanın, herşeyi kapsayan maddî, gerçek, bir tek, yüce ve mutlak varlığın bir mutluluk ya da kötülük mü olduğunu sormanın olanaksızlığı gibi; o bundan da ötededir. olağanüstü olumlu ve yaklaşılmaz bir olgudur. Her bilinçten, her düşünceden, her tinsel ve moral değerden önce gelir, içerisinde mutluluk ve kötülük dediğimiz şeyin yazgıca belirlenerek sonradan geliştiği temeldir, dünyadır.

Devlette durum böyle değildir; devletin kötülük olduğunu söylemekten çekinmiyorum. Ama tarihsel olarak zorunlu bir kötülük, geçmişte de tıpkı er ya da geç kendi tamamen yokoluşu olacağı kadar zorunlu, insanın başlangıçtaki hayvanî doğası ve teolojik yanılgıları gibi zorunlu. Fakat devlet hiçbir şekilde toplum değildir, o yalnızca toplumun hem kaba hem soyut tarihsel bir biçimidir. O her ülkede keyfiliğin, haydutluğun ve yağmacılığın izdivacından doğar, savaştan ve işgalden, kısacası, halkların teolojik fantezisiyle arka arkaya yaratılan tanrılarla doğar. O, başlangıcında ve halen de, vahşi şiddetin ve muzafferane sertliğin tanrısal takdisidir. Kuzey Amerika'nın Birleşik Devletler'i ve İsviçre gibi en fazla demokratik olan ülkelerde bile herhangi bir azınlığın ayrıcalığının ve büyük çoğunluğun gerçek köleliğinin düzenli biçimidir.

Devlete karşı isyan çok daha kolaydır, çünkü devletin doğasında isyana kışkırtıcı birşeyler vardır. Devlet otoritedir, güçtür, çalımdır ve şiddet kullanarak aptallaştırır. Tatlılıkla tutunmaz, inandırmaya çalışmaz: eğer işe karışırsa bunu istemeyerek yapar, çünkü doğası inandırmaya değil baskı yapmaya, zorlamaya dayanır, doğasının, insanların istemlerinin zedeleyicisi, onların özgürlüklerinin sürekli yadsınması olduğunu ne kadar maskelemek isterse istesin. İyi birşey emretse bile onu

yozlaştırır ve kirletir, sırf onu emrettiği için, her emir özgürlüğün haklı isyanını davet ettiği için, iyi şey emredildiğinde tanrısal değil, gerçek ahlâk, insanî ahlâk açısından, insanî saygı ve özgürlük açısından kötülük olacağı için, insanan özgürlüğü, ahlâklılığı ve onuru tam da iyi olanı ona emredildiği için değil tersine, kavradığı, istediği ve sevdiği için yapmasında yatar.

Toplum biçimsel, resmî ve otoriter olarak yerleşmez, o bunu doğal yoldan yapar, bu yüzden onun birey üzerindeki etkisi de devletinkinden kıyaslanamaz ölçüde güçlüdür. Onun kucağında doğan ve gelişen tüm bireyleri yaratır ve biçimlendirir. Doğuşun ilk gününden, ölümüne değin, kendisine özgü maddî tinsel ve ahlâkî doğasını yavaş yavaş onun içine işler; adeta onların her birinde kendini bireyleştirir.

Gerçek insan bireyi o denli az evrensel ve soyut bir varlıktır ki, her biri anne kucağında meydana geldiği andan itibaren maddî, coğrafi, iklimsel, etnoğrafik, hijyenik ve bu yüzden ekonomik doğanın bir yığın nedenleri ve etkenleri tarafından belirlenmiş ve kısıtlanmıştır, bunlar aslında yalnız onun ailesine, sınıfına ve ırkına özgü maddî doğayı oluştururlar ve insanların eğilimleri ve yetenekleri gibi dışsal ya da fiziksel etkilerin toplamına bağımlıdırlar, aynı şekilde hepsi dünyaya büsbütün maddî olarak belirlenmiş olan kişisel bir doğa ya da kişisel bir karakterle gelirler. Ayrıca insan doğumuyla, beyninin görece yüksek organizasyonu sayesinde, idealistlerin iddia ettiği gibi doğuştan herşeyden önce duygu ve düşüncelerle değil, tersine çeşitli kertelerde hissetmek, düşünmek, konuşmak ve istemek için hem maddî hem de biçimsel olan yetenekler getirir. Yalnız düşünceleri biçimlendirmek ve geliştirmek yeteneğini getirir ve yukarıda söylediğim gibi hiçbir içeriği olmayan, tamamen biçimsel etkinlik gücünü getirir. Ona ilk içeriğini kim veriyor? Toplum.

İlkel toplumda sayıları elbette yetersiz olan ilk kavram ve düşüncelerin nasıl meydana geldiğini araştırmanın yeri burası değildir. Tam bir kesinlikle söyleyebileceğimiz şeylerin hepsi şudur ki, onlar herşeyden önce tanrının sevgili kullarının gizemli bir biçimde aydınlatılmış tini aracılığıyla tek tek ve keyfe bağlı olarak yaratılmamışlardır, tersine ortak çalışmayla toplumun birer parçası olan bireylerce sıklıkla kendilerinin en par-

lak temsilcileri olan dahi adamların, bu kavram ve düşüncelerin en sadık ve en şanslı anlatımını vereceklerinin bilincinde olmadan yaratılmışlardır. Bütün dahiler hep Voltaire gibiydiler: "Mallarını nerde buldularsa oradan aldılar." İlk düşünceleri yaratan şey toplumun ortak zihinsel çalışmasıdır. Bu düşünceler önceleri doğal ve toplumsal olguların basit, doğal, çok eksik saptamalarından başka birşey değillerdi, herşey bu olgulardan akıllıca çıkarılmış sonuçlardan daha azdılar. Bu tüm insanî tasarım ve düşüncelerin başlangıcıydı. Bu düşüncelerin içeriği, insan aklının gönüllü çalışmasıyla yaratılmaktan uzak olarak ona öncelikle iç ve dış gerçek dünya tarafından verilmişti. İnsanî aklı, yani beyninin adam akıllı organik bu yüzden de maddî çalışma ya da eylemi, sinirlerinden geçen iç ve dış izlenimler aracılığıyla meydana gelerek tamamen biçimsel bir çalışma ekler, bu çalışma eşyanın ve olguların izlenimlerini karşılaştırmak ve doğru ya da yanlış sistemlerde bir araya toplamaktır. İlk düşünceler bu tarzda oluştular. Bu düşünceler, daha ziyade buluşlar, dil yoluyla kesinlik kazandılar ve bir bireyden ötekine geçerek yerleştiler; öyle ki her bir bireyin kişisel buluşları sonunda tek bir sistemde az ya da çok erimek ve toplumun ortak bilincini, ortak düşüncesini oluşturmak üzere, birbirleriyle çarpıştılar, birbirlerini karşılıklı olarak denetlediler, belirlediler ve değiştirdiler. Gelenek aracılığıyla bir kuşaktan diğerine aktarılan bu düşünceler yüzyılların akıl çalışmaları yoluyla gittikçe daha fazla geliştiler ve bir toplumun, bir sınıfın, bir halkın tinsel ve ahlâkî mirasını oluşturdular.

Her kuşak, beşiğinde geçmiş yüzyılların mirası olarak aldığı tüm bir düşünceler, buluşlar ve duygular dünyası bulur. Bu dünya yeni doğan insanlara önce ideal biçimde, tasarımların ve düşüncelerin sistemi olarak, din olarak, öğreti olarak görünmez; çocuk onu bu biçimde ne algılayacak ne de kavrayabilecek yetenektedir; fakat kendi gözünde onu etrafındaki kişilerde ve şeylerde, duyularında, doğduğu günden itibaren duyup gördüğü herşeyde konuşan, etten kemikten ve gerçek bir dünya olarak canlandırdı. Çünkü, önceleri yalnızca gerçek doğal ve toplumsal olayların insan beyninde yansımaları, yankılanmaları anlamında ve bu olayların o mutlak maddî organ olan insan beyninde, ideal denebilecek tekrarları olma an-

lamında, ürünleri olan düşünceler ve fikirler, daha sonra, yazmış olduğum gibi yerleştikten sonra, herhangi bir toplumun bilince, kendilerince tekrar yeni, özünde doğal değil tersine toplumsal olayların nedenleri olma gücünü elde ettiler.

Sonunda herşeye karşın çok yavaş olarak insan varlığını, alışkanlıkları ve kurumları, kısaca insanın toplumdaki tüm ilişkilerini biçimlendiriyorlar; her bireyin yaşamının en günlük şeylerinde kendilerini belirtmeleri aracılığıyla herkes için, hattâ çocuklar için bile duyulabilir ve kavranabilir oluyorlar. Bu tarzda her yeni kuşağa en narin çocukluğundan olgunluk yaşına erişinceye dek işlenirler. Burada, yeni eleştirinin kaçınılmaz eşliğinde aslında kendi düşüncesinin ürününü yukarı kaldırır, onu saran toplum içinde olduğu gibi bizzat kendi içinde de tüm bir saptanmış düşünce ve tasarımların dünyasını bulur, bunlar ona çıkış noktası oluştururlar ve adeta ona kendi zihinsel ve ahlâkî çalışmasının ilk malzemesini sağlarlar. Metafizikçilerin yanlış olarak doğuştan düşünceler adını verdikleri, aktarılan ve genel tasarımlar bu türdendirler. Çünkü, onları, bu düşüncelerin, çocuklar kendi kendilerinin bilincine varmadan önce, dışarıdan gelip, çocukların bilinçlerine sızıp, işlemelerinin tamamen hissedilemez ve ayrımsanamaz olan tarzı yanıltıyor

Bunlar tanrılık ve ruh üzerine genel ya da soyut düşüncelerdir, adamakıllı aptalca düşüncelerdir, fakat kendisinin akla uygun ve eleştirel bilgisine ancak çok yavaş bir biçimde yüzyılların akışı içinde varabilen, gerçeğe ulaşmak için hep akıl dışı olandan, özgürlüğü fethetmek için kölelikten yola çıkan insan tininin tarihsel gelişiminde kaçınılmaz ve yazgısaldırlar. Ayrıcalıklı sınıfların çok iyi anlaşılan çıkarlarıyla olduğu gibi yüzyılların genel cahilliği ve aptallığıyla da tasdiklenmiş olan fikirlere karşı halk kitlelerinin hatırı sayılır bir bölümünü devrime uğratmadan ve sahte burjuva dindarlığı tarafından sövülme tehlikesine düşmeden bugün bile açık ve anlaşılır biçimde konuşulamaz. Bu son kertede soyut düşünceler yanında ve onlarla sıkı sıkıya bağlantılı olarak gençlik, toplumda ve çocukluğunda karşılaştığı çok güçlü etkinin sonucunda bizzat kendisinde gerçek yaşam, onun günlük yaşantısını büyük ölçüde ilgilendiren bir dizi daha belirgin düşünce ve tasarımlar karışımını buluyor. Bunlar doğa üzerine, insanlar üzerine, adalet üzerine bireylerin

ve sınıfların hakları ve görevleri üzerine, toplumsal gereklilikler üzerine, aile, mülkiyet, devlet ve insanların karşılıklı ilişkilerini düzenleyen daha bir çok şey üzerine tasarımlardır. Yaşamının başlangıcında çoktan gerçekleştiğini gördüğü, kendi kendisinin bilincine varmadan önce edindiği eğitim ve öğretim aracılığıyla kendi tinine kazınan bu düşünceleri, genel bilinci ya da genel yargıyı dile getiren teoriler tarafından ve bir parçası olduğu toplumun tüm dinî, politika ve ekonomik kurumları tarafından takdis edilmiş, açıklanmış, sergilenmiş olarak buluyor. O öyle bulanmıştır ki, onu savunmak kendisini kişisel olarak ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin tüm maddî, tinsel ve ahlâkî alışkanlıkları aracılığıyla istemeden iştirak eder.

Toplumun kollektif bilincini dile getiren bu düşüncelerin insanlar, kitleler üzerine uyguladığı yavaş meydana gelen etkiye değil, tersine şuna, bu kitle içinde onunla savaşmak için düşünce, istem ve cesaret sahibi insanlar bulunmasına hayret edilmelidir, çünkü toplumun birey üstündeki baskısı çok büyüktür ve toplumun despot olduğu kadar karşı konulamaz etkisi önünde güvence altında olduğunu söyleyebilecek çok güçlü karakter, çok kudretli zekâ yoktur.

İnsanın toplumsal karakterini hiçbir şey bu etki denli kanıtlamaz. Denebilir ki herhangi bir toplumun kollektif bilinci, hem büyük kamusal kurumlarda, hem özel yaşantının tüm ayrıntılarında gerçekleşir ve tüm onların teorilerine temel vazifesi görerek bir çeşit ortam, bir çeşit tinsel ve ahlâkî atmosfer oluşturur, bunlar da zararlı, fakat aynı zamanda üyelerinin varlığı için yüzde yüz gereklidir. Bu ortak bilinç onlara egemen olur, aynı şekilde onları alt eder ve kendisinin belirlediği ve alışkanlık gösteren ilişkiler aracılığıyla birbirlerine bağlar. Herkese güvenlik ve kesinlik aşılar ve herkes için, büyük kitle içinde varolmanın ilk koşulu, banallığı, sıradanlığı ve alışkanlığı sağlar.

İnsanların büyük çoğunluğu yalnız halk kitleleri arasında değil aynı zamanda ayrıcalıklı ve aydın sınıflar arasında da ve bu ikincilerde halk kitlelerinden çoğu kez daha fazla, yaşamının tüm düşünce ve eylemlerinde gelenek ve alışkanlıkları sadık bir biçimde ve körü körüne izlemedikçe kendini huzurlu duymuyor ve kendisinden hoşnut olmuyor: "Babalarımız böyle düşünüp davrandılar, biz de onlar gibi düşünüp davranmalıyız,

neden diğerlerinden farklı düşünelim ve yapalım?" Bu sözler, toplumun tüm sınıflarında hiçbir ayrım göstermeden, insanlığın yüzde 99'unun felsefesini, kanaatini ve praksis'ini dile getiriyor. Ve söylemiş olduğum gibi, insanlığın ilerlemesi ve çabuk kurtuluşu için en büyük engel burada yatıyor.

Durgunluk sınırına çok yaklaşan ve söylediğim gibi insanlığın büyük mutsuzluğunu oluşturan bu korkutucu yavaşlığın nedenleri hangileridir? Bu nedenler çok çeşitlidir. Bunların kuşkusuz en büyüklerinden birisi kitlelerin cahilliğidir. Onları mümkün olduğunca cahillik, sadakat ve inanç içinde, büyük ölçüde aynı anlama gelen bu üç şeyde tutmakta yarar gören bütün yönetimlerin ve ayrıcalıklı sınıfların babacan ihtimamı sayesinde, yaygın ve sistematik bir biçimde her türlü bilimsel eğitimden yoksun bırakılmış kitleler, tinsel kurtuluşun aracının, eleştirinin varlığından ve kullanılışından da bihaberler ki eleştiri olmadan hiçbir tam moral ve toplumsal devrim olmaz. Yerleşik şeylerin düzenine karşı isyanla ilgilenen kitleler babaların dini, ayrıcalıklı sınıfların bu tedbiri aracılığıyla az ya da çok bundan geri tutulurlar.

Her ne kadar inanç ve bağlılık sahibi olduklarını iddia ediyorlarsa da, bugün bunlara sahip olmayan ayrıcalıklı sınıflar kendileri açısından taşımıyorlar, politik ve toplumsal çıkarları aracılığıyla zaptediliyorlar. Onların egemen düşüncelere tutkuyla bağlanmalarının bir tek nedeninin bu olduğunu söylemek olanaksızdır. Bu sınıfın şimdiki tinsel ve moral değeri hakkında ne denli az söyleyeceğim olsa da onların düşüncelerinin ve eylemlerinin tek itici gücünün çıkarlar olduğunu söyleyemem.

Amacına ulaşmak için tüm araçlardan yararlanan, tüm tinsel ve moral yargılardan azade, *güçlü insanlar* denen az ya da çok sayıda zeki, cesur ve vicdansız sömürücü gruplar, kuşkusuz her sınıfta ve her partide vardır. Fakat bu belirtilen insanlar en yozlaşmış sınıflarda bile yalnızca en küçük bir azınlık oluştururlar. Çoğunluk ise halkta olduğu gibi koyun gibidir. Elbette bu çoğunluk, kendisine tepkiden kaynaklanan bir varoluş koşulu sağlayan çıkarlarının etkisi altında kalıyor. Fakat bu tepki sırasında yalnız egoist bir duyguyu izlediklerini söylemek olanaksızdır. Çok sayıda insan, oldukça yozları bile, eğer ortak davransaydılar bu kadar yozlaşmış olamazlardı. Sayısız birçok toplulukta, ve

büyük haklılıkla sınıflar gibi geleneksel ve tarihsel topluluklarda, kuşkusuz çok az akıllıca, çoğu zaman son derece gülünç ve dar bir ahlâk, bir din, herhangi bir inanç vardır; ve bunlar herkesin çıkarlarına ve haklarına zarar verecek ve ters düşecek kadar ileri gitmişlerdir, ama yine de bu toplulukların varoluşlarının vazgeçilmez moral ön koşullarıdır.

Tüm idealistlerin herşeyden önce tüm sistemlerinin çok mantıksal sonucu olan genel ve kökten yanılgısı, moralin temellerini soyutlanmış bireyde aramaktır. Oysa ki bu ancak birleşmiş bireylerde bulunabilir ve bulunmaktadır. Bunu ispat etmek için ilk ve son defa idealistlerin tekilleştirilmiş ya da soyut bireyini ortadan kaldırmak zorundayız.

Bu yalnız ve soyut insan bir kurgudur, tıpkı tanrı gibi, her ikisi de aynı zamanda, inanan fantezi yoluyla, ya da halkların çocuksu, düşünmeyen, deneyime dayanmayan eleştirisiz ve hayal kuran ahlâk'ı yoluyla, daha sonra idealist düşünürlerin teolojik ve metafizik teorileriyle geliştirilmek, açıklanmak ve dogma haline getirilmek üzere yaratılmışlardır. Her ikisi de hiçbir içeriği olmayan ve gerçeklikle bağdaşmayan bir soyutluk gösteriyorlar, hiçlikle sonuçlanıyorlar. Tanrı kurgusunun ahlâka aykırılığını kanıtladığıma inanıyorum, *ek*'te ilerde onun saçmalığını daha iyi kanıtlayacağım. Şimdi, idealist okulun ahlâkçılarının, politik ve toplumsal teorilerine temel aldıkları, aptalca olduğu kadar ahlâksızca da olan, şu mutlak veya soyut insanlar kurgusunu çözümlemek istiyorum.

Övdükleri ve sevdikleri insan bireyinin tamamen ahlâk dışı bir varlık olduğunu kanıtlamak benim için zor almayacak. O mükemmel kişileştirilmiş egoizm, anti-sosyal bir varlıktır. Ölümsüz bir ruhla bezenmiş olduğu için kendinde sonsuz ve tamdır, bu yüzden kimseyi, tanrıyı bile gereksinmez, diğer insanları ise hiç gereksinmez. Mantıken hiçbir şekilde eşit ya da daha yüksek, aynı biçimde ölümsüz ve sonsuz, ya da daha fazla ölümsüz ve sonsuz bir varlığın varlığına katlanamaz, ister yanında ister üzerinde olsun. O yeryüzündeki biricik insan, şöle söleyeyim, dünyadaki biricik varlık olmalıdır. Çünkü sonsuz olan, kendi dışında, ne olursa olsun, birşey bulduğunda, bir sınır bulmuş olur, artık sonsuz değildir; birbirinin karşısındaki iki sonsuz varlık birbirlerini ortadan kaldırırlar.

Başka zaman öyle keskin buluşlu mantıkçılar olan teologlar ve metafizikçiler niçin bu tutarsızlığa düştüler ve neden birçok eşit ölümsüzlerin, yani sonsuz insanların varlığını kabul etmeyi sürdürüyorlar, bunun yanında daha sonsuz ve daha ölümsüz bir tanrının varlığının kabulünü de sürdürüyorlar? Yeryüzünde yaşamış olan ve yaşayan, milyonlarca insan bireyinin gerçek varlığını, ölümlülüğünü ve karşılıklı bağımlılığını mutlak olanaksızlık yoluyla inkâr etmeye de zorlandılar. Bu, iyi niyetlerine karşın yüz çeviremedikleri gerçek bir olgudur. Mantıken şu sonuca varmaları gerekirdi ki, ruhlar ölümsüz değildirler, organik ve ölümlü örtülerinin varlığından ayrılmış hiçbir varlığa sahip değildirler ve insanlar kendilerini sınırlı ve karşılıklı bağımlılık içinde görüyorlarsa, kendilerinin dışında çeşitli nesnelerin bir sonsuzluğunu algılıyorlarsa, herşey gibi geçici, sınırlı ve sonludurlar. Ama bunu kabul etmek isteselerdi idealist teorilerinin dayanaklarından vazgeçmek zorunda kalacaklardı, arı maddeciliğin ya da sınayan ve titiz bilimin bayrağı altına girmek zorundaydılar. Zaten yüzyılın güçlü sesi de buna çağırıyor.

Onlar bu sese karşı kulaklarını tıkıyorlar. Aydınlar, peygamberler, doktrinciler ve rahipler olarak doğaları, idealist hayalperestliklerin alacakaranlığına alışkın olan ve metafiziğin safsatalı yalanlarıyla tıkışık olan tinleri, sade gerçekliğin açık çıkarımlarına ve aydınlık gündüzüne karşı çıkıyorlar. Ondan öyle nefret ediyorlar ki, ya şu ölümsüz ruh kurgusuyla yarattıkları çelişkiye katlanmayı, ya da çözümü yeni bir anlamsızlıkta, tanrı kurgusunda aramayı tercih ediyorlar. Teorik açıdan tanrı, gerçekte idealistlerin tüm aptallıklarının, tüm çelişkilerinin son çaresinden ve en yüksek ifadesinden başka birşey değildir. Çocuksu ve naif metafiziği ortaya koyan teolojide tanrı anlamsızlığın temeli, ilk nedeni olarak görünüyor, fakat asıl metafizikte, yani işlenmiş ve ussallaştırılmış teolojide, tersine son bir sığınak, son bir makam oluşturuyor, şu anlamda ki, çözümlenemez görünen tüm çelişkiler tanrıda ve tanrı aracılığıyla, yani bilimsel bir görünümle olabildiğince örtülmüş saçmalık aracılığıyla açıklanıyor.

Kişisel bir tanrının ve ruhun ölümsüzlüğünün varlığı iki ayrılmaz kurgudur, aynı ve kesin anlamsızlığın iki kutbudurlar. Bunlardan biri diğerini çağırır ve açıklamasını var olma hakkını

boş yere diğerinde arar. Her insanın varsayılan sonsuzluğu ile birçok insanın, demek biribirlerinin dışında ve biribirlerini zorunlu olarak sınırlayan birçok sonsuz varlığın varolduğu olgusu arasındaki gözle görünür çelişkiye, onların ölümlülüğüne ve ölümsüzlüğüne, onların doğal ve kesin surette karşılıklı bağımlılıklarına, idealistlerin yalnız bir yanıtı vardır: Tanrı; bu yanıt kime birşey açıklamıyorsa, kimi doyurmuyorsa. Ona başka yanıt verilemez.

Ruhun ölümsüzlüğü kurgusu ve bunun zorunlu sonucu olan bireysel moral her moralin inkârıdır. Bu konuda teologlara hak verilebilir, bunlar, metafizikçilerden daha tutarlı ve daha mantıklı bir şekilde, ruhun ölümsüzlüğünü ve Tanrı'nın varlığını kabul eder etmez, yalnızca bir tek moralin, tanrısal, vahyedilmiş yasanın, dinî ahlâkın, yani ölümsüz ruhun tanrıyla, tanrının inayetiyle kurduğu ilişkinin varolduğunu da kabul etmek gerektiğini çok akıllıca açıklayarak, *bağımsız moral* diye adlandırılmakta sözbirliği edilen şeyi inkâr ediyorlar. Bu akıl dışı, olağanüstü ve mistik ilişki içinde biricik kutsal, biricik sağlıklılık, insanlar için bundan doğmuş olan sonuçlar dışında tüm diğer ilişkiler hemen hemen sıfırdır. Tanrısal moral her insanî moralin inkârıdır.

Tanrısal moral en mükemmel ifadesini Hıristiyan özdeyişinde buldu: "Tanrıyı kendinden daha çok ve yakınını kendin kadar çok sevmelisin." Bu özdeyiş kendinin ve yakınının Tanrı için feda edilmesini içerir. Kendi kendini feda etmek ahmaklık olarak görülebilir; yakınını feda etmek ise insanî açıdan bakıldığında kesin olarak ahlâka aykırıdır. Ve ben niçin insancıl olmayan bir özveriye zorlanıyorum? Ruhumun selameti için. Bu Hıristiyanlığın son sözüdür. Tanrıyı hoşnut kılmak ve ruhumu kurtarmak için, yakınımı feda etmeliyim. Bu mutlak egoizmdir. Katoliklikte ne yumuşatılmış ne yok edilmiş olan, tersine maskelenmiş olan bu egoizm, zorakî ortaklığı ve otoriter, hiyerarşik ve despotik birliği maskeli tüm kuşkucu açıklığıyla bir çeşit *"imkânı olan kendini kurtarsın!"* dinî olan Protestanlıkta görülüyor.

Metafizikçiler tüm idealist öğretilerin kökten ve sabit özdeyişi olan egoizmi kendi açılarından güzel göstermeye çalışıyorlar, bunu da insanın tanrıyla ilişkilerinden çok az, ala-

bildiğince az ve fakat insanların karşılıklı ilişkilerinden daha çok söz ederek yapıyorlar. Bunlardan ne güzel, ne açık, ne de mantıklı olan şey, salt ve yüce varlıkla olan ilişkiler karşısında tüm diğer ilişkilerin ikiyüzlülük olduğu kabul edilmek gerekir; çünkü tanrının varlığı kabul edilir edilmez insanların tanrıya karşı olan ilişkilerinin zorunluğunu tanımak zorunda kalınır: Ya tanrı tanrı değildir, ya da onun huzuru herşeyi sarıyor ve tahrip ediyor. Ama biz devam edelim.

Böylece metafizikçiler morali insanların karşılıklı ilişkilerinde arıyorlar, ama aynı zamanda iddia ediyorlar ki, o kişisel bir olay, diğer insan bireylerine karşı olan bu ilişkilerden bağımsız, tanrısal bir yasadır, her insanın kalbine yazılmıştır. İdealistlerin moral teorisinin dayandırıldığı çözümlenemez çelişki budur. Toplumla olan ilişkilerimden önce ve bu yüzden bu toplumun şahsım üstündeki her türlü etkisinden bağımsız bir halde, çok doğal olarak tanrı tarafından kalbime yazılmış olan ahlâk yasasını taşıdığım andan itibaren bu ahlâk yasası benim toplumdaki varlığıma karşı zorunlu olarak düşmanca olmasa bile yabancı ve kayıtsızdır; o benim insanlarla olan ilişkilerimi konu edinemez, o yalnız benim tanrıyla olan ilişkilerimi düzenleyebilir, bunu teoloji de mantıklı bir biçimde onaylar. Bu yasa açısından insanların durumuna gelince, onlar bana tamamen yabancıdırlar. Ahlâk yasası benim onlarla olan tüm ilişkilerimin dışında oluşmuştur ve kalbime gömülmüştür, onlarla hiçbir alıp vereceğim olamaz.

Fakat denilecektir ki, bu yasa senin insanları da tıpkı kendin gibi sevmeni istiyor. Çünkü onlar senin türdeşindirler ve sana yapılmasını istemediğin şeyi yapmazlar; yasa sana onlara karşı eşitliği, moralce eşit olmayı, adaleti emrediyor. Bunun üzerine şu yanıtı veriyorum, ağar ahlâk yasasının bu emri içerdiği doğru ise bundan bu yasanın yalnız benim kalbimde meydana gelmediğini ve benim kalbime yazılmadığını çıkarmak zorundayım. O zorunlu olarak benim diğer insanlarla, türdeşlerimle olan ilişkilerimin önceden var olan varlığını öngörüyor ve bu yüzden ilişkileri meydana getirmiyor, tersine onları doğal yoldan orada buluyor, onları yalnızca düzenliyor ve adeta onların açıklanmış vahyi, açıklanışı, ürünüdür. Bundan şu anlaşılıyor ki, ahlâk yasası kişisel değil, tersine daha ziyade toplumsal bir olgu, toplumun bir yaratısıdır.

Başka türlü olsaydı bu benim kalbime yazılmış olan ahlâk yasası anlamsız olurdu; benim kendileriyle hiçbir ilişkiye sahip olmadığım ve hattâ varlıkları tarafımdan bilinmeyen varlıklara karşı ilişkilerimi düzenlerdi.

Buna karşı metafizikçilerin bir yanıtı vardır. Diyorlar ki, her insan bireyi o ahlâk yasasını doğumuyla beraber kalbine bizzat tanrı eliyle getirir, fakat bu yasa insanlarda önceleri saklı durumda bulunur, gerçekleşmemiş ve bireyin kendisince bilinmeyen bir durumda; birey onu yalnızca kendisini türdeşlerinin toplumunda geliştirerek gerçekleştirebilir ve onun bilincine varabilir; kısacası, insan kendinde saklı olan bu yasanın bilincine ancak diğer insanlarla olan ilişkileri yoluyla varabilir.

Bu anlaşılır olmasa bile kabul edilebilir olan açıklama aracılığıyla yeniden doğuştan gelen düşünceleri, duyguları ve ilkeleri öğretisine geri gönderiliyoruz. Bu öğreti biliniyor; ölümsüz ve varlığı içinde sonsuz, fakat bedensel olarak belirlenmiş, sınırlanmış, hantal ve söylemek caiz ise gerçek varlığı içinde körleşmiş ve yok olmuş insan ruhu bütün bu bengi ve tanrısal ilkeleri kendinde toplar, fakat önceden kendi hakkında hiçbir şey bilmeden, önceden dünya hakkında azıcık birşey bile bilmeden. Ölümsüz olduğu için zorunlu olarak hem geçmişte hem gelecekte bengi olmak zorundadır. Çünkü eğer bir başlangıcı olsaydı, kaçınılmaz olarak bir de sonu olacaktı, asla ölümsüz olmayacaktı. Ne olmuştu, arkasında bıraktığı tüm bir sonsuzluk boyunca ne yapmıştı? Tanrı bilir; bizzat kendisine gelince bunu anımsamıyor, bu konu hakkında hiçbir şey bilmiyor. Bu büyük bir gizemdir, göze batıcı çelişkilerle doludur, bu çelişkileri çözmek için en büyük çelişkiye, tanrıya başvurmak gerekir. Bu hep böyledir, kendisi bilmediği halde varlığının bilinmeyen, gizem dolu bir yerinde tüm tanrısal ilkeler saklar. Fakat ölümlü vücudunda yitmiş, yeryüzündeki varlığının ve doğuşunun tüm maddî koşullarıyla hayvanlaşmış bir halde, artık o ilkeleri kavramak yeteneğine ve onları anımsamak için bir güce sahip değildir. Sanki onlara hiç sahip değilmiş gibidir. Fakat toplumda bir sürü insan ruhu karşılaşıyor, tıpkı varlıklarında ölümsüz olarak ve tıpkı gerçek varlığı içinde hayvanlaşmış, alçalmış ve maddeleşmiş olarak. Maddeleşmiş bir ruhun bir diğeriyle beslenmesinden önce kendilerini çok az tanıyorlar.

Bilindiği gibi yamyamlık insan cinsinin ilk etkinliğiydi. Sonra hepsi amansız savaşlar yapmaya devam ediyor, hepsi tüm diğerlerini boyunduruk altına almaya çaba harcıyor -bu, bugün sona ermiş olmaktan çok uzak olan uzun kölecilik dönemidir. Ne yamyamlıkta ne kölelikte tanrısal ilkelerden bir iz bulunur. Fakat halkların ve insanların birbirleriyle bu bitip tükenmeyen ve tarihi oluşturan savaşımında ve bu savaşların önceden açıkça görülen sonuçları olan acılar sonunda, ruhlar yavaş yavaş uyanıyorlar, uyuşukluklarından silkiniyorlar, kendilerine geliyorlar, kendilerini tanıyorlar ve gittikçe daha fazla, kendi iç dünyalarında derinleşiyorlar. Ve biri diğeri tarafından uyandırılarak ve teşvik edilerek şimdi kendilerini anımsamaya, daha sonra, bizzat Tanrı'nın sonsuzluktan oraya getirdiği ilkeleri açıkça kavrayıp anlamak için, önce sezinlemeye başlıyorlar.

Bu uyanış ve bu anımsayış önce en sonsuz ve en ölümsüz ruhlarda meydana gelmiyor, bu bir anlamsızlık olurdu, çünkü sonsuzluk hiçbir daha çok ve hiçbir daha az kabul etmez, bu yüzden en büyük aptalların ruhu da en büyük dehalarınki gibi aynen ölümsüz ve sonsuzdur. Bu uyanış ve anımsayış en az maddîleşmiş ruhlarda meydana geliyor, bu ruhlar bu yüzden uyanmaya ve kendine gelmeye daha yeteneklidirler. Bu kişiler deha sahipleri, tanrı tarafından aydınlatılanlar, kâhinler, yasa koyucular ve peygamberlerdir. Eğer ruhça aydınlanmış ve ateşlenmiş, yardımları olmadığı taktirde yeryüzünde büyük ve iyi bir şeyin meydana gelmeyeceği bu büyük ve kutsal insanlar, eğer bir kez içlerinde her insanın bilmeden ruhunda taşıdığı bu tanrısal doğrulukların birini keşfederlerse, aynı keşfi kendisinde yapmak elbette her zamankinden çok maddîleşmiş olan insanlar için daha kolay olacaktır. Her büyük gerçeğin, tüm bengi ilkelerin tarihte ilk önce tanrının vahiyleri olarak bildirilip, sonradan kuşkusuz, tanrısallıklarını kanıtlamaları, ama buna rağmen herkesin onları kendinde tekrar bulması ve kendi sonsuz varlığının ya da ölümsüz ruhunun esası olarak tanıyabilmesi ya da tanımak zorunda olması böyle oluyor. Bu, önceleri bir tek insan tarafından keşfedilen gerçeğin nasıl yavaş yavaş yayılarak önceleri az sayıda olan ve alışıldığı gibi kitlenin, resmî toplumun ve hükmedenlerin takibine uğrayan yandaşlarını bulduğunu açıklıyor; fakat o tam da bu kovuşturma yüzünden git-

tikçe yayıldığı için er ya da geç ortak bilinci ele geçiriyor ve uzun süre yalnız ve yalnız kişisel bir gerçek olarak kaldıktan sonra, sonunda toplumsal oluyor; toplumun iyi ya da kötü, resmî ya da özel kurumlarında gerçekleşerek yasalaşıyor.

Bu metafizik okulun moralistlerinin genel teorisidir. Bu ilk bakışta, söylemiş olduğum gibi, kabul edilebilir ve çeşitli şeyleri bağdaştırmış görünüyor: tanrısal vahyi insan aklıyla, bireylerin ölümsüzlüğünü ve mutlak bağımsızlığını onların ölümlülüğü ve kesin bağımlılığıyla, bireyciliği sosyalizmle. Fakat bu teorinin ve onun en yakın sonuçlarının sınanmasında bunun sahte sosyalizm ve akılcılık maskesi altında insan aklı üzerindeki tanrısal saçmalığın eski zaferini, toplumsal dayanışma üzerinde bireysel egoizmi kutlayan sözde bir uzlaşma olduğunu anlamak bizim için kolay olacaktır. En sonunda bireylerin kesin olan ayrılışının ve tekilleşmesinin ve bu suretle her moralin inkârının üzerinde gidiyor.

Akılcılık iddiasına karşın her aklın inkârıyla başlıyor, anlamsızlıkla, sonlu içinde yitip giden sonsuzluk kurgusuyla ya da bir ruhun, ölümlü bedenlerde yaşayan ve orada hapsedilen bir yığın ölümsüz ruh koşuluyla başlıyor. Bu saçmalığı düzeltmek ve açıklamak için bir diğerine sığınmaya, mükemmel bir saçmalığa, bir çeşit ölümsüz, kişisel, değişmez, bir değişen dünyada yaşayan ve hapsedilmiş bir ruh olan, buna karşın evrensel bilgisini ve evrensel gücünü saklı tutan tanrıya sığınmaya zorlanmıştır. Eğer ona doğallıkla yanıtlayamayacağı -çünkü anlamsızlık kendini ne özümleyebilir, ne açıklayabilir- usandırıcı sorular yöneltilirse, o bu soruları gizem dolu mutlak, mutlak hiçlik ya da mümkün olmayan anlamına gelen, ama ona göre herşeyi çözümleyip açıklayan, ürkütücü tanrı kelimesiyle yanıtlar. Bu onun işi ve hakkıdır, şu yüzden teolojinin mirasçısı ve az ya da çok itaatkâr kızı olarak kendisini metafizik diye anlandırıyor.

Bizim burada inceleyeceğimiz şey teorinin moral tutarlılıklarıdır. Önce saptayalım ki, toplumsal görünüşüne karşın o saf ve sadece bireysel moraldir, bu yüzden o bu başat karaktere sahip olduğu için, onun gerçekte her moralin inkârı olduğunu ispatlamak zor olmayacaktır.

Bu teoride her insanın ölümsüz ve bireysel ruhu, varlığı dolayısıyla sonsuz ve soyut olarak tam ve bu yüzden çevresini ol-

gunlaştırmak için ne diğer bir varlığa, ne de diğer bir varlıkla herhangi bir ilişkiye gereksinmeyerek, ölümlü bir vücutta hapsedilmiş ve yokolmuş gibidir. İnsan tini onu açıklamaya yeteneksiz olduğu için ve açıklanması yalnız salt gizem içinde, tanrıda bulunduğu için nedeni bize sonsuza dek saklı kalacak olan bu yok edilmişlik durumunda bedenselliğin ve dış dünyaya mutlak bağımsızlığın bu durumuna geri getirilmiş olarak insan, büyümek için, kendine gelmek için, kendisinin tanrı tarafından sonsuzluktan beriye getirilip onun kucağına konmuş olan ve aslında onun varlığını oluşturan ve tanrısal ilkelerin bilincine varmak için topluma gereksiniyor. Bunlar, bu teorinin sosyalist yanı ve sosyalist karakteridir. İnsandan insana ve tekilden diğerlerine olan ilişkiler, tek kelimeyle toplumsal yaşama, burada yalnız gelişmenin zorunlu bir aracı olarak, bir geçiş köprüsü olarak görünüyor, hedef olarak değil; her bireyin salt ve son hedefi tüm diğer insan bireyleri dışında kendisidir. O, mutlak bireyselliğin varlığında, tanrının önünde, bizzat kendisidir. Dünyevî hiçliğinden kurtulmak için, yeniden kendini bulmak için, ölümsüz varlığını anlamak için insanlara gereksinimi vardı, fakat bir kez bunu yeniden elde ederse kendi yaşamını yalnızca kendisinden yaratıyor, onlara sırtını dönüyor, tanrıya ibadete dalmış olarak, mistik saçmalığın gözlemlemesinde kalıyor.

Sonra insanlarla hâlâ ilişkilere girerse, bu bir moral gereksinme yüzünden, dolayısı ile gereksinilen ve birinin gereksindiği şey sevildiğinden onlara karşı olan sevgisi yüzünden meydana gelmiyor; sonsuz ve ölümsüz varlığını yeniden bulmuş olan insan, mükemmel olduğu için tanrıdan başka kimseye gereksinmiyor, o tanrı ki, yalnızca metafizikçilerin anladığı bir sır sayesinde, insanlarınkinden daha sonsuz olan bir sonsuzluğa, daha ölümsüz olan bir ölümsüzlüğe sahip görünmektedir. O andan itibaren tanrısal herşeyi bilme ve herşeye gücü yetme nitelikleriyle donanmış olan içine kapanık ve özgür birey, artık diğer insanlara karşı hiçbir gereksinim duymaz. Eğer onlarla ilişkide bulunmayı sürdürürse bu yalnız iki nedenden meydana gelebilir.

Ölümlü yapısıyla bezendiği sürece o ilkin yemek, içmek, korunmak, giyinmek, kendini insanların saldırısına karşı olduğu gibi dış doğaya karşı da güvenceye almak gereksinimindedir.

olurdu. Çünkü birşeyi gereksinmek varlığın tamlığına ait olan birşeyden yoksun olmak demektir, bu da zayıflığın itirafi, fakirlik ilmühaberidir. Kendinde mutlak olarak tam olan tanrı hiçbir şeye ve hiç kimseye gereksinme duymaz. İnsanların sevgisine de gereksinme duymadığı için onları sevemez de; onun için insan sevgisi diye adlandırılan şey mutlak bir ezmeden başka birşey değildir. Almanya'nın güçlü imparatorunun bugün kendi uyruklarına uyguladığına benzer, fakat elbette daha korkutucu biçimde insanların tanrıya olan sevgisi de Almanların bugün çok güçlenmiş olan krala besledikleri sevgilerine benziyor ki, tanrıdan sonra ondan daha büyük güç tanımıyoruz.

Karşılıklı ve eşit gereksinimin ifadesi olarak doğru, gerçek sevgi, yalnız eşitler arasında var olabilir. Yücelerin alttakilere karşı olan sevgisi ezme, bastırma, horgörmedir, diğerlerinin aşağılanması üzerine onurlanan egoizm ve cakadır, gururlu kendini beğenmişliktir. Alttakilerin yücelere karşı olan sevgisi efendisinden mutluluk veya mutsuzluk bekleyen kölenin onurunun kırılması, korkusu ve beklentisidir.

Tanrının insanlara ve insanların tanrıya olan sözümona sevgilerinin karakteri budur. Bu, birinin despotluğu ve diğerinin köleliğidir.

Şu kelimelerin anlamı nedir: Tanrıya karşı sevgiden dolayı insanları sev ve onlara iyi şeyler yap? Bu, tanrı onlara nasıl davranılmasını istiyorsa öyle davran demektir; tanrı onlara nasıl davranıldığını görmek istiyor? Köleler gibi. Tanrı doğası gereği onlara öyle davranmak zorundadır. O bizzat mutlak efendi olduğu için, onları mutlak köleler olarak görmek zorundadır ve onları böyle gördüğü için de onlara yalnız böyle davranabilir. Onları özgür kılmak için yalnız bir tek çare vardır, o da şu olabilir: Feragat etmek, kendini yok etmek ve ortadan kaybolmak. Bu ise onun herşeye kadir gücünden çok şey istemek demektir. O elbette, İncil'in anlattığı gibi, insanlara karşı duyduğu nadir sevgiyi bengi adaletiyle uzlaştırmak için biricik oğlunu kurban edebilir; fakat asla feragat etmeyecek, insanlara olan sevgisi yüzünden kendini yok etmeyecektir; en azından bilimsel eleştiri tarafından bunu yapmaya zorlanmadıkça. İnsanın safdil fantezisi onun var olmasını sağladığı sürece o hep mutlak hükümdar, kölelerin efendisi olacaktır. Açıktır ki insanlara tanrının

davrandığı gibi davranmak onlara bir köle gibi davranmaktan başka bir anlama gelmez. İnsanların sevilmesi, tanrının istediği gibi, köleliklerinin sevilmesidir. Tanrı tarafından ölümsüz ve mükemmel bir birey olarak yaratılmış olan ben, tam da tanrının kölesi olduğum için, kendimi özgür duyan ben, huzuruma ve olgun tinsel ve ahlâkî varlığıma erişmek için hiçbir insana gereksinmiyorum, tersine onlarla olan ilişkilerimi sadece tanrıya itaat için canlı tutuyorum ve onları salt tanrıya olan sevgimden dolayı seviyor, onlara tanrının davrandığı gibi davranıyorum, onların da benim gibi tanrının köleleri olmalarını istiyorum. Yeryüzündeki kutsal iradesine itibar sağlamak için, beni seçmek yüce efendinin hoşuna gidiyorsa bunun için, onu zorlamasını bileceğim. Bu tanrıya tapanların içten ve ciddî olarak insan sevgimiz diye adlandırdıkları şeyin gerçek karakteridir: O pek de öyle sevenlerin, bu sevginin nesneleri ya da kurbanlarının zorunlu kurbanları olan sevenlerin sadakati değildir. Bu, onların kurtuluşu değildir, tanrının büyük şerefi uğruna köleleşmeleridir. Tanrısal otorite bu biçimde insanî otoriteye dönüşür, kilise devleti böyle kurar.

Bu teoriye göre tüm insanlar tanrıya bu tarzda hizmet etmek zorundaydılar. Ama, bilindiği gibi hepsi çağrılmıştır, fakat birazı seçilmiştir. Ve sonra, bunu yerine getirmek için herkes yetenekli olsaydı, yani herkes aynı kertede tinsel ve ahlâkî olgunluğa, tanrıdaki kutsallığa ve özgürlüğe erişmiş olsaydı bu hizmet gereksiz olurdu. Eğer gerekliyse, insan bireylerinin büyük çoğunluğu bu noktaya ulaşmamış oldukları içindir, dolayısıyla bu cahil ve tanrısız kitle tanrının istediği gibi sevilmek ve davranılmak durumundadır, yani onlar kutsalların azınlığı tarafından yönetilmek ve köleleştirilmek zorundadırlar, tanrı bu kutsalları şu ya da bu biçimde seçmekten ve bu görevi yerine getirebilecekleri yerlere yerleştirmekten asla geri kalmaz.[*]

* Eski iyi zamanlarda, genellikle Roma-Katolik kilisesi tarafından temsil edilen henüz sarsılmamış Hıristiyan inancı en parlak aşamasında bulunduğu sırada tanrı seçtiklerini belirlemekte hiçbir zorluk çekmiyordu. Büyük küçük tüm yöneticilerin, aforoz edilmedikçe, tan-

ri diyor ki akla, adalete ve gerçek özgürlüğe halk kitlelerinden çok daha yakındırlar ve onları da buraya yöneltmek gibi kutsal ve soylu bir göreve sahiptirler. Çıkarlarını feda ederken ve kendi işlerini bir tarafa iterlerken kendilerini daha küçük kardeşlerinin, halkın mutluluğuna adamak zorundadırlar. Yönetme bir eğlence değildir, yorucu bir görevdir; onda tutku, kendini beğenmişliğin, kişisel açgözlülüğün giderilmesi değil, tersine herkesin mutluluğu için özveride bulunmak fırsatı aranır. Kuşkusuz bu yüzden resmî dairelere aday olanların sayısı çok azdır, bu yüzden krallar ve bakanlar, büyük ve küçük memurlar iktidarı istemeye istemeye alırlar.

İşte bunlar metafizikçilerin düşündüğü toplum teorisine göre bireyler arasında var olabilecek olan iki ayrı ve zıt ilişki çeşididir. Birincisi *sömürü* ilişkisidir, ikincisi de *yönetme* ilişkisidir. Eğer yönetmenin, yönetilenlerin iyiliği için kendini feda etme anlamına geldiği doğru ise, bu ikinci ilişki gerçekte birincisine, sömürüye karşı tam bir çelişki içindedir. Ama dinleyelim bakalım. İster teolojik ister metafizik olsun, idealist teoriye göre şu kelimeler *kitlelerin iyiliği* ne onların dünyadaki gönencini ne de fani mutluluğunu dile getiriyor; sonsuzlukla karşılaştırıldığında birkaç on yıllık dünyevî yaşamın ne önemi var. Kitleler maddî güçlerin yeryüzünde bize sundukları bu kaba mutluluk açısından değil, tersine onların ebedî selameti açısından yönetilmelidir. Maddî yoksunluklar ve acılar öğretim aracı olarak bile düşünülebilir, çünkü anlaşılmıştır ki birçok bedensel zevk ölümsüz ruhu öldürüyor. Fakat o zaman çelişki ortadan kalkar; *"Sömürme ve yönetme bir ve aynı şeydir"*; birisi diğerini tamamlar ve onun amacına araç olur.

Sömürü ve yönetme, birincisi yönetimin aracını veriyor ve gerekli temellerini oluşturuyor, kendi açısından sömürü gücünü yeniden garanti eden ve yasalarla koruyan her yönetimin amacı gibi her ikisi de politika denen şeyin ayrılmaz iki kutbudur. Bu kutuplar tarihin başlangıcından beri aslında teokratik, aristokratik, monarşik ve bizzat demokratik devletlerin gerçek yaşamını oluşturdular. Eskiden ve XVIII. yüzyıl sonundaki büyük devrime değin onların arasındaki sıkı bağlar dinsel, mertlik ve şövalyelikle ilgili kurgularla maskelenmişti; fakat burjuvazinin vahşi yumruğundan beri tüm bu peçeler, onun devrimci ne-

fesinden beri tüm bu kendini beğenmiş kuruntular tahrip edildi, bunların arkasındaki kilise ve devlet, teokrasi, monarşi ve aristokrasi uzun süre tarihsel alçaklıklarını yürütebilmişti. Burjuvazi örs olmaktan yorulup, kendi açısından balyoz olduğundan beri, kısacası modern devleti kurduğundan beri bu uğursuz bağ herkes için peçesi düşmüş, tartışılamaz bir gerçekliktir.

Sömürü burjuva rejiminin görünür bedeni, yönetim ise ruhudur. Şimdi görmüş olduğumuz gibi bu sıkı bağlantı içinde biri de diğeri gibi, hem teorik hem pratik açıdan metafizik idealizmin zorunlu ve sadık ifadesidir. Bireylerin özgürlüğünü ve ahlâkını toplumsal dayanışma dışında arayan burjuva doktrininin kaçınılmaz sonucudur. Bu doktrin, mutlu ve seçilmiş bir azınlığın sömürücü yönetimi, büyük çoğunluğun köleliği anlamına gelmektedir, ama herkes için her ahlâkın ve özgürlüğün inkârı anlamına gelmektedir.

İdealizmin nasıl tanrı, ruhların ölümsüzlüğü, bireylerin *doğuştan* özgürlüğü ve onların toplumdan bağımsız ahlâkı gibi anlamsız düşüncelerden yola çıkarak, doğası gereği köleliğin ve ahlâksızlığın kutsanmasına vardığını gösterdikten sonra, şimdi de, gerçek bilimin, maddeciliğin ve sosyalizmin -ikinci deyim birincisinin sadece tam ve açık bir ifadesidir- tam da çıkış noktası olarak insanın maddî doğasını ve doğal ve kaynaktaki köleliğini aldığı için ve bu yüzden insanın kurtuluşunu toplumun dışında değil, tersine kucağında, ona karşı değil, tersine onun sayesinde araması gerektiğini, yine aynı zorunlulukla bireylerin büyük özgürlüğünün ve insanî ahlâklılığın kurulması anlamına geldiğini göstermeliyim.

"Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" başlığı altında yayınladıkları ünlü Komünist Manifesto'nun ana fikrini oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Marx ve Engels beyler tarafından kaleme alınan bu Manifesto, okulun sonraki bilimsel çalışmaları-

adaleti, özgürlüğü, eşitliği seven sosyalist görünüm verirse, bu kez yeniden yalan söylemekte ve açıkça bireyleri sömürdüğü gibi kitleleri de sömürme niyetini taşımaktadır. Onun maskesini düşürmek yalnız bir hak değil, aynı zamanda görevdir, *karşı gelinemez deliller elc geçirilir geçirilmez* özel yaşamının kirli işleri ortaya serilmelidir. Bu durumda vicdanlı ve namuslu insanları alıkoyabilecek olan biricik düşünce, bu olguları, kişisel yaşamda saptamanın, kamusal yaşamdaki olguları saptamaktan sonsuz ölçüde daha zor olmasıdır. Fakat bu herhangi bir kişiliği kamunun ayıplamasına teslim etmek gerektiğine inananların vicdanının, adalet yargısının ve tin'inin sorunudur. Eğer o bunu adalet duygusunun baskısıyla değil de, tersine kötülüğün, kıskançlığın ya da kinin baskısıyla yaparsa onun için çok kötüdür. Fakat hiç kimseye elinde delil olmadan bir kişiliği ihbar etmek izni verilmemelidir. Bir itham ne denli ciddî ise dayandığı deliller de o denli ciddî olmalıdır. Bir başka insanı alçaklıkla itham eden kişi, bu korkunç suçlamayı, karşı konulamaz delillere dayandırmıyorsa kendisi de alçak biri olarak görülmelidir ve pratikte de öyledir.

Bu zorunlu açıklamalardan sonra benim Londra'lı ve Leipzig'li sevgili ve çok saygıdeğer arkadaşlarıma geliyorum. Önderlerini çoktan beri tanıyorum ve her zaman düşman olmadığımızı söylemek zorundayım. Düşmanlık bir yana 1848'den önce çok yakın ilişkilerimiz vardı. Onlara derin itimatlarını sunmaktan beni alıkoyan karakterlerinin olumsuz yanı önünde geri itilmemiş olsaydım bu ilişkiler benim açımdan daha da sıkı olurdu. Yine de 1848'e değin arkadaş kalmıştık. 1848 yılında onlara karşı ünlü bir ozanın, -adını neden açıklamayayım- Georg Herwegs'in tarafını tutarak onların gözünde büyük haksızlık işledim, ona karşı derin bir dostluk duyuyordum ve o da onlardan politik bir meselede ayrılmıştı, şimdi inandığını ve açıkça söyleyeceğim gibi o meselede hak, genel durumun gösterdiği şeref onun yanındaydı. Onlar ona saldırılarını karakterize eden sıkılmazlıkla saldırdılar; ben Köln'de onu yokluğunda şahsen şiddetle savunmuştum.

nın ve ilerde Ferdinant Lassale tarafından Almanya'da hayata geçirilen halk hareketinin temeli oldu.

Bu ilke, tüm okulların idealistleri tarafından kabul edilenin tamamen zıddıdır.

> Onların o sıralar yönettiği *Rheinischen Zeitung*'a[24] o tamamen korku hile ve sinsi iftiracılıkla yazılmış olan *'Paris Mektubu'* yayınlandı, bunun sırrını yalnız Alman gazetelerinin yazarları biliyordu.
>
> Yazar, Bayan Georg Sand'a çok yabancı ve tamamen benim şerefimi lekeleyen bir konuşma yakıştırıyordu: o benim bir Rus ajanı olduğumu söylemiş, nerede, nasıl ve kime söylemiş olduğunu bilmiyordum ve elbette yazarın kendisi de bilmiyordu. Çünkü hepsi uydurmaydı, mektup büyük olasılıkla Köln'de kaleme alınmıştı. Bayan Sand soylu ve enerjik bir biçimde protesto etti. Ona bir arkadaşımı yolladım. Bu protestodan, Bayan Sand'ın bu formalite tekzibinden ve benim açıklama isteğimden daha çok, inanıyorum ki onu, gazetesine bunun üzerine tamamen doyurucu bir tekzip koymaya, kendi adalet duygusu ve haysiyeti zorlamıştır.
>
> 1861 yılında şans eseri Sibirya'dan kaçtıktan sonra Londra'ya geldiğim zaman Herzen'in ağzından işittiğim ilk şey: Benim, (1849'dan 1861'e dek) sekiz yılımı çeşitli Saksonya, Avusturya ve Rus kalelerinde ve dördünü Sibirya'da geçirdiğim, oniki yıllık zorunlu yokluğumu, dinlemek isteyen herkese benim mahpus olmadığımı, tersine tam bir özgürlük içinde olduğumu ve dünya mal ve mülkünü topladığımı ve Çar Nikola'nın dostu olduğumu anlatarak beni iğrenç biçimde lekelemek için kullanmışlardı. 1860 yılında Londra'da ölen, eski dostum, eşsiz Polonyalı demokrat Worcel ve Herzen beni bu adi ve iftiracı yalanlara karşı savunmak için tüm çabalarını göstermişlerdi. Tüm bu Alman sevimliliklerinden dolayı bu beylerle hiçbir çatışmaya girmedim, fakat onları hiç aramadım, hepsi bu kadar.
>
> Londra'ya gelir gelmez, Alman komünistlerinin liderleri tarafından bir küçük İngiliz gazetesindeki açıkça benim sevgili ve soylu arkadaşlarım tarafından yazılmış ya da yazdırılmış olan bir sıra makalelerle selamlandım; fakat bu makalelerde imza yoktu. Bu makalelerde, ancak, beni bir mülteci ve bir özgürlük kurbanı -bu ünvandan tiksiniyorum, çünkü boş lâflardan nefret ederim- du-

litik, hukuksal ve toplumsal gelişmelerinde yalnız ekonomik süreçlerin gelişmesinin reflekslerini ya da zorunlu tepkilerini görmek istiyorlar. İdealistler düşüncelerin egemen olduğunu ve olayları düşüncelerin meydana getirdiğini iddia ederlerken,

2. Beni panislavizmle suçladılar; suçumu ispat etmek için benim Leipzig'te 1848 yılının sonuna doğru yayımlamış olduğum broşürü[25] ileri sürdüler, bu broşürde Slavlara şunu ispat etmek istedim; kurtuluşlarını Rus İmparatorluğu aracılığıyla elde etmeleri bir yana, bu devlet Alman İmparatorluğu'nun bir kolu olduğu ve Slavlar üzerine yıkılası Alman egemenliğinden başka birşey olmadığı için bu kurtuluşa yalnız Rus İmparatorluğu'nun tümden yıkılışıyla ulaşabileceklerini kanıtlamaya çalıştım. Onlara dedim ki: "Eğer kurtuluşunuzu Slavlıktan asla birşey içermeyen imparatorluk Rusya'sına, bu Tatar ve Alman devletine dayarsanız, bu sizin için bir bahtsızlıktır. Sizi, tutsağı bulunan tüm Rus halklarının başına geldiği gibi, Polonyalıların karşılaştıkları gibi yutacak ve size eziyet edecektir." Benim bu broşürde demokrasinin zafere erişmesi için tıpkı Çar İmparatorluğu gibi Avusturya İmparatorluğu'nun ve Prusya Krallığı'nın da yıkılmının gerektiğini yazmaya cesaret etmiş olduğum doğrudur; bunun için beni Almanlar, bizzat Alman sosyal demokratları asla bağışlayamazlar.

Bu broşürde şunları da eklemiştim: "Kalbinizde canlandırılmaya çalışılan ulusal tutkulara güvenmeyiniz. Boyunduruk altına aldığı tüm uluslara zulüm etmekten başka hiçbir şey yapmamış olan bu Avusturya Krallığı adına şimdi sizin ulusal haklarınızdan söz ediyor. Hangi amaçla? Uluslar arasında bir kardeş kavgası çıkararak ulusların özgürlüklerini yok etmek için. Sizi birleştirecek olan, sizin gücünüzü, hep birlikte kurtuluşunuzun ön koşulunu oluşturan devrimci dayanışma kırılmak isteniyor, o sizi dar bir vatanseverlik adına birbirinize düşürerek kırmak isteniyor. Demokratlara, Almanya'nın, Macaristan'ın, İtalya'nın, Fransa'nın devrimci sosyalistlerine elinizi uzatınız, yalnız sonsuz zalimlerinizden, tüm ulusların ayrıcalıklı sınıflarından nefret edin, ama onların kurbanlarıyla gönüllerinizde ve eylemde birleşin."

İçinde bevlerin benim Panislavistçiliğim hakkında delil aradıkları o broşürün ruhu ve içeriği buydu. Bu suçlama yalnız adice değil, aptalcadır da; aptallıktan çok adi olan şey ise bu broşürü önlerine

buna karşılık komünistler bilimsel maddeciliğe uygun olarak olayların düşüncelerin kaynağı olduğunu, düşüncelerin hep meydana gelmiş olayların ideal ifadesi olduğunu, ve tüm olaylar arasında ekonomik, maddî süreçlerin en önemli olayları, esas temelleri oluşturduğunu, bunlardan tüm diğer tinsel ve ahlâkî, politik ve toplumsal olayların zorunlu olarak meydana geldiğini söylüyorlar.

koyup, elbette tahrif edilmiş veya parçalanmış paragrafları alıntılamaları, fakat Slav halkına tetikte olmayı öğütleyerek Rus İmparatorluğu'nu lanetlediğim ve lekelediğim sözcüklerden hiçbirini görmemeleridir ve broşür böyle yerlerle doludur. Bu durum bu beylerin ciddîyeti hakkında bir ölçüt veriyor.

İtiraf ediyorum ki, broşürün çok iyi ispatladığı Panislavizmimi dile getiren bu makaleyi ilk kez okuduğum zaman, görüldüğü gibi, çok şaşırmıştım. Ciddîyetsizliğin nasıl bu denli ileri götürülebildiğini anlamamıştım. Şimdi anlamaya başlıyorum. Bu makale yalnız yazarın kötü niyetiyle değil, aynı zamanda Almanya'da çok genel olan bir çeşit ulusal ve vatansever, aptalca bir saflıkla yazılmıştı. Almanlar tarihsel kölelikleri içinde öyle uzun, öyle güzel düş gördüler ki, sonunda çok naifce ulusallıklarını insanlığa eşit tuttular, öyle ki onların anlayışında, Alman egemenliğinden nefret etmek, onların gönüllü köleliğini hor görmek insani ilerlemenin düşmanı olmak anlamına geliyor. Slavlara zorla kabul ettirmek istedikleri kültürü isteksizlikle ve öfke ile yadsıyan tüm Slavlar onların gözünde Panislavisttirler.

Onların Panislavist kelimesine verdikleri anlam eğer bu ise yaşasın! O zaman ben tüm kalbimle panislavistim, çünkü, Almanların adi egemenliği ve o burjuva, soylu, bürokratik, militer ve politik kültürü gibi, öyle derinden nefret ettiğim ve kin duyduğum gerçekten çok az şey vardır. Halk kitlelerinin genel kurtuluşu adına Slavlara özgürlüğü, kardeşliği, Alman proletaryasıyla birlikte dayanışma eylemini ve örgütlenmesini vaaz etmeyi sürdüreceğim, fakat bu kültürün ve egemenliğin enkazı üzerine olmak koşuluyla ve tüm imparatorlukların ve Almanların ve Slavların yıkımından başka bir amaçla değil. (Bakunin)

MARX'LA KİŞİSEL İLİŞKİLER[*] [26]

...Fakat bundan korkuya kapılmayın. Bu çatışma[**][Bkz. s.179'daki dipnot] Enternasyonal'in yayılmasına ve gelişmesine zarar vermekten ziyade esaslarının ve hedefinin daha iyi belirlenmiş olmasıyla onun istikrarına katkıda bulundu. Bu ça-

Bakunin, bu, *"Rapports personnels avec Marx"* ve *"Piéces Justificatives"* başlıklarını 6. sayfadan başlayarak 23 sayfalık bir parçanın son yaprağının boş arka tarafına yazmıştı. Yani İtalyanlar için ayrılmış, fakat yarım kalmış veya kullanılmamış bir yazışma metninin bu bölümünü, sonradan bir başka yazının ilâvesi olarak kullanmak üzere ayırmıştı. Kullanılmamış el yazmalarının bir bölümünü sonradan kullanmak, önemli bölümü ayırdıktan sonra geri kalan bölümü alıkoymamak onun adetiydi. El yazması 1871 Ekim'i ve 1872 Şubat'ı arasında büyük olasılıkla Bakunin'in İtalyanlara (Enternasyonal'in iki çizgisinin) Londra Konferansı ve jura genelgesi dolayısıyla had safhaya varan savaşı hakkında açıklama yap-

tışma, İtalyan demokrasisinde sizi Mazzini'den ayıran çatışma gibi kaçınılmazdı. Siz, sizin kopmanızın, İtalyan demokrat partisinin büyük çoğunluğunun bu partinin Mazzinist azınlığıyla ya da mezhebiyle kopması yalnız zararsız olmamakla kalmayıp, aynı zamanda bu partinin moral ve eylem gücünü arttırarak ve bu suretle onun sadık ve ciddî üyelerinin sayısını arttırarak onun daha halkçı, daha özgür ve zorunlu biçimde daha sosyalist gelişmesinin kamçılanması sonucunu getireceğine inanmıştınız, öyle değil mi?

Biz de bugün Enternasyonal içinde bizim kendine özgü Mazzinistlerimize karşı yükselen dev protestonun, onun daha büyük ve daha içtenlikli gelişmesinin yararına olacağına aynı biçimde inanıyoruz. Çünkü bizim de, ilerlememizi engelleyen kendi Mazzinist (grubumuz) var, dinsel anlamda değil -çünkü o da bizim gibi ateist- ama otoriter eğilimleri açısından Mazzinist.

tığı sırada, 1871'in son ayında yazılmıştı. Fakat bu biçimde yollanmamıştı, ve burada savaşımın keskinleşen biçiminin delili olarak duruyor, bu savaşım özellikle yayımlanmamış el yazmasında *"Jura enternasyonal seksiyonları federasyonundaki yoldaşlara"*, adındaki uzun el yazmasında karşınıza çıkıyor. Lorenzo'ya yazılan uzun mektup da (1872 Mayıs'ı) Bakunin'in *-Réveil* mektubundan beri düşüncelerini ve kişiliğini otoriter entrikalara karşı savunmak için bir tarz aradığı hazırlık dönemine aitti. Marx, 5 Mart 1872 tarihini taşıyan, ancak mayıs sonunda açığa çıkan yayın aracılığıyla bölünmeyi kamuya yansıttığı zaman bu tarz henüz bulunmamıştı. Ancak ondan sonra Bakunin kendisine ve özgürlükçü çizgiye karşı var olan düşmanlığın büyüklüğünü görmüştü ve 12 Haziran'daki kısa yadsımayla yetinmişti.

Ayrıca başlangıcı, sayfa 6, burada çevirisi yapılmış el yazmasının başlangıcıyla aynı olan İtalya'ya ayrılmış bir el yazısı daha var; bu yazı Londra Konferansı'na karşı yapılan protestodan sonra Enternasyonal'deki durumu 31. sayfada anlatmaktadır, ve tamamlanmış bir yazıdır. Daha sonra, Bakunin'in İtalya propagandası bağlamında sunulacaktır.

** Otoriter ve özgürlükçü çizgilerin çatışması. (Nettlau)

Eski bir öyküdür: İktidar, en akıllı ve en fedakâr olanları bile yozlaştırır. Marx, Engels ve diğer birkaçı gibi bugün Londra genel kurulunda egemen olan adamlar kuşkusuz zekidirler ve kendilerini (davaya) adamışlardır. Enternasyonal'e büyük hizmetler verdiler -Enternasyonal'in özgür gelişmesi açısından genel kurulun rolü bizim genel tüzüğümüzle çok sınırlı tutulduğu ve kâğıt üzerinde hatırı sayılır tutarda görülen para gerçekte sıfır olduğu ve onlara şimdiye değin tüzük tarafından ve kongre kararlarıyla yüklenen görevlerin bir kez olsun yerine getirilmesine yetmediği için,- eğer Enternasyonal birkaç yıl içinde görkemli biçimde gelişip büyüdüyse bu genel kurulun mecburen bir hiç olan faaliyetine mal edilemez, tersine tüm ülkelerin proletaryasının içtenlikli, derin ve tutkulu çabalarının iyi düşünülmüş, sadık ifadelerinden başka birşey olmayan ilkelerinin adaletine ve değerine yormak gerekir- sözü geçen kişiler Enternasyonal'e hukuken ve fiilen güçsüz kalan genel kurulun üyeleri olarak değil, tersine kişisel propagandaları ve çabalarıyla büyük hizmetler verdiler. Marx zekâ sahibi büyük adamdır ve bilim sözcüğünün geniş ve derin anlamıyla aynı zamanda bir bilgindir. Ekonomi bilgisi son derece yüzeysel olan Mazzini'yle karşılaştırıldığında o esaslı bir ulusal ekonomisttir. Mazzini'ye ancak bir öğrenci denebilir. Marx bundan başka proletarya davasına tutkuludur. Bundan kimsenin kuşkulanmaya hakkı yoktur, çünkü o davaya hemen hemen otuz yıldan beri asla inkâr edilmez sabır ve sadakatle hizmet ediyor. Ona tüm yaşantısını adamıştır. Şimdiki güçsüzlüğüne haksız hakaretler zehrinde, keyfî olarak uydurulmuş masal ve iftiralarda kederli bir teselli arayan Mazzini[*] iddia ediyor ki, Marx sevgiyle değil kinle dolup taşmaktadır. Birbirimizi doğru anlayalım: Derin, ciddî, tutkulu insan sevgisine her zaman kin eşlik eder. Adaletsizlikten nefret edilmeksizin adalet sevilemez,

* Mazzini, *Roma del Popolo*'da 26 Nisan 1871'den beri Komün'e karşı, 13 Temmuz'dan beri Enternasyonal'e karşı yazdı. Özellikle 21 Eylül'den beri *'L'Internationale Cenno storico'* (Tarihsel Şema); 16 Kasım-7 Aralık arasında *'Documenti sull' Internazionale'* yd. 10 Mart 1872'de öldü.

otoriteden nefret edilmeksizin özgürlük sevilemez, her despotizmin düşünsel ve moral kaynağından, ahlâk dışı, gökyüzü despotu tasarımından, tanrı tasarımından nefret etmeksizin insanlık sevilemez. Ezenlerden nefret etmeden, ezilenler sevilemez, bu yüzden burjuvaziden nefret etmeden proletarya sevilemez. Marx proletaryayı seviyor, bu yüzden burjuvaziden nefret ediyor. Bir davaya, onu sevmeden otuz yıl boyunca tutkuyla bağlanarak hizmet edilemez, ve yalnız iftiranın çirkin taraf tutuşu, Marx'ın proletarya davasına olan sevgisini yalanlamaya cesaret edebilir.

Bu büyük ve tartışılamaz hizmete şu da eklenmelidir ki Marx Enternasyonal'in kuruluşunda neden olan ve baş esin kaynağı kişidir. [*]

Yapmış olduğu hizmetler bunlardır. -Ama şimdi her madalyonun ters yüzü vardır, her ışığın bir gölgesi, her insanın bir hatası vardır. Bu yüzden büyük halk topluluğu üzerindeki güç asla bir tek insana verilmemelidir. Erdemlilik tacını giymiş bir dahi bile olsa,[**] keza en iyi niyetli ve en zeki azınlığa bile; çünkü bizzat iktidarı içeren bir yasaya göre her iktidar kötü kullanılışı peşinden getirir ve her hükûmet bizzat genel oy hakkıyla başa getirilse bile kaçınılmaz olarak despotluğa kayar.

Buna göre Marx'ın da hataları vardır. Bunlar aşağıdadır:

1. Önce o da tüm meslek bilginlerinin yanılgılarına sahiptir, o bir doktrincidir. Teorilerine mutlak olarak inanıyor ve bu teorilerin tepelerinden aşağı bakarak tüm dünyayı küçük görüyor. Bilgin ve akıllı kişi olarak elbette kendi partisine körü körüne bağlı arkadaşlardan oluşan bir çekirdeğe sahip, bunlar da yalnız ona inanıyorlar, yalnız onunla birlikte düşünüyorlar, yalnız onun iradesine uyuyorlar, kısacası onu tanrılaştırıyorlar ve ona tapıyorlar, oldukça yayılarak gelişmiş olan bu tapma dolayısıyla onu yozlaştırıyorlar. O da böylelikle çok ciddî olarak kendisini

* *Eserler, II, s. 152*'deki notumla karşılaştırınız. Bakunin bu olaylar hakkındaki, burada da yinelediği izlenimini, onu 1864 Sonbaharında Londra'da ziyaret eden Marx'la konuşmasından edinmiş olmalıdır. (Nettlau)

** Mazzini'nin Bakunin'in çok kez karşı çıktığı bir deyimi.

sosyalizmin ya da komünizmin Papa'sı sayıyor. Çünkü her ne kadar Mazzini'den farklı düşüncelerle ve daha gerçek ve daha dünyevî bir tarzda olsa da proletaryanın kurtuluşunu Mazzini gibi, devletin merkezîleşmiş iktidarı aracılığıyla isteyen tüm teorisinde otoriter bir komünisttir.

2. Onun bu mutlak ve mutlakçı teorilerindeki kendini ilâh saymadan dolayı doğal sonuç olarak kini de ortaya çıkıyor. Marx kini yalnız burjuvaziye karşı beslemiyor, aynı zamanda ona itiraz eden ve teorilerinden farklı çizgileri izlemeyi göze alan herkese karşı, devrimci sosyalistlere bile kin duyuyor.

Marx -böyle zeki ve böyle içten fedakâr bir adamda, ancak bir Alman aydını ve yazarı olarak eğitiminde ve bir Yahudi olarak sinirli tarzında açıklanabilecek olan bir tuhaflık-, son derece kendini beğenmiştir, çılgınlığa ve kirliliğe varacak kadar kendini beğenmiştir. Kim masum bir biçimde onu bu hastalıkla, hep duyarlı ve hep sinirli kendini beğenmişlik içinde incitmek bahtsızlığını gösterirse, onun amansız düşmanı olacaktır. Sonra o böyle birini kamuoyu karşısında perişan etmek için tüm araçları meşru sayar ve gerçekten en çirkin ve kabul edilemez araçları kullanır. Yalan söyler, uydurur ve en rezil iftiraları yaymak için çaba harcar. -Mazzini onun bu çirkin karakterini anlattığı zaman bu açıdan haklıydı, fakat sevgili arkadaşlar sizden Mazzini'nin doğal büyüklüğüne karşın artan zayıflığı ile itilerek, karşıtlarına karşı son polemiklerinde hemen hemen aynı usulde davranmış olduğuna dikkat etmenizi rica ediyorum.

Sonra Mazzini ve Marx, diğer açılardan ne denli birbirlerinden farklı olsalar da -ve bu fark her zaman Marx'ın lehine olmaz- aynı tutku ile birinde dindar, diğerinde bilimsel doktriner olan *kitleleri* kendine özgü düşünceleriyle *yönetmek, eğitmek ve organize* etmek politik hırsı ile güdülenmişlerdir. Kişisel çıkarlarını düşünmeyişi, ruhsal arılığı ve sadakati bilinen Mazzini düşüncelerinin partisinin havarilerinin zaferini görmek gereksinimindeydi -iç güdüleri Mazzini'nkileri göre daha bencil olan Marx düşüncelerinin, proletaryanın ve bunlarla birlikte kendi kişiliğinin zaferini görmenin tutkulu isteğini taşıyordu. Birinin tutkusu daha yüce ve çıkar düşünmeyen, diğerininki daha kişiseldir, fakat bu tutku her ikisini de aynı tutuma götürüyor.

Kötülük iktidar aramada, egemenlik sevgisinde, otoriteye karşı duyulan susuzlukta bulunuyor ve bu fenalık Marx'a çok derin bulaşmıştır.

3. Teorisi bu konuya büyük ipucu veriyor. Alman Komünist Partisi'nin baş düzenleyicisi olmasa bile şefi ve özendiricisi olarak genelde çok az organizatördür ve organize etmekten ziyade entrika ile bölme yeteneğine sahiptir - *otoriter komünist ve proletaryanın devlet aracılığıyla* sonuçta, yukardan aşağıya doğru, doğallıkla sosyalizmi benimseyen ve cahil ve aptal kitlelere kendi iyilikleri için *meşru bir otorite* uygulayan aydınlanmış bir azınlığın zekâsı ve bilgisi aracılığıyla *kurtuluşunun ve yeniden örgütlenmesinin yandaşıdır.* Bu politik sistem yalnızca, programı farklı olarak hemen hemen Mazzini'nkinin aynıdır. Onların karşılıklı büyük kini ve birbirlerine adalet göstermekteki karşılıklı yeteneksizlikleri buradan kısmen anlaşılıyor. Onları yalnız düşünceleri ve programları ayırmıyor, aynı zamanda aynı iktidarı isteyen rakiplerdirler. Çünkü ikisi de, birisi kendi düşünceleri ve havarileri için, ötekisi düşünceleri ve bizzat kendisi için günün birinde kendi yurtlarını yönetme umuduyla yetinmiyorlar, *evrensel iktidar, evrensel devlet* düşlüyorlar. Mazzini kendi düşüncelerine göre kurulmuş sonradan dünyanın kraliçesi olacak İtalya aracılığıyla, Marx ona göre dünyaya yeniden yaşantı verecek olan Almanya, Alman ırkı aracılığıyla[*] Mazzini iliklerine dek İtalianissimo ve Marx iliklerine dek pangermanistir.

İkisi arasındaki sonraki fark ise tamamen Mazzini lehinedir. Bu arkadaşlarını, havarilerini kendisinden bile fazla sever; onlara

* Bu çeviriyi, gereksiz yere kişisel notlarla yüklemek istememekle birlikte, Marx'ın 1871'de herkesçe bilinen yazılarını ve ayrıca ölümünden bu yana yayınlanan, yani Bakunin'in bilmediği mektuplarını gözden geçirmemin bir sonucu olarak söylemek isterim ki, Marx'ta Mazzini'nin milliyetçiliğiyle yalnızca çok uzaktan bile olsa kıyaslanabilecek bir Almanya sevgisi dikkatimi çekmedi; fakat bana, İngiltere'nin ekonomik gücünden büyülenmiş göründü, ama politik sisteminden de nefret ediyordu. Belki de o yalnız İrlanda için insanî sempatiler taşıyordu. (Nettlau)

karşı bazı kez bağışlayıcıdır ve arkadaşlarının, şahsına karşı işledikleri adaletsizliği, yanlış çıkışları, haksızlıkları kalbinin derinliklerinden bağışlamak için yeterince soyludur. Dinine, tanrısal düşüncelerine karşı işlenen sadakatsizliği ise asla bağışlamaz.

Marx kendi şahsını arkadaşlarından ve havarilerinden daha çok sever ve kendini beğenmişliğin hafif incinmesine karşı hiçbir arkadaşlık dayanamaz. Felsefî ve sosyalist sistemine karşı bir sadakatsizliği daha kolay bağışlar; böyle bir şeyi arkadaşlarının aptallıklarına ya da en azından düşünsel aşağılığının delili sayar ve bu ona keyif verir. Eğer arkadaşında onun yüksek düzeyine yaklaşabilecek bir rakip gözlemlemezse belki de onu daha çok sever. Fakat şahsına karşı işleyen birini asla bağışlamaz; onun tarafından sevilmek için ona topmak, onu ilâh yapmak gerekiyor, onun katlanabilmesi için en azından ondan korkmak gerekiyor. Küçüklerin, uşakların ve dalkavukların çevresini sarmasından hoşlanıyor. Yine de yakın çevresinde birkaç sivrilmiş insan bulunuyor.

Ama genel olarak denebilir ki Marx'ın yakın çevresinde kardeşçe yakınlık çok az vardır; buna karşılık daha çok art niyetler ve diplomasi vardır. Tekil şahısların kendini beğenmişlikleri arasında bir çeşit sessiz savaş ve uzlaşma vardır, ve kendini beğenmişliğin sahneye çıktığı yerde, kardeşlik için yer yoktur. Orada herkes kendini kollar ve harcanmaktan, yok edilmekten korkar. Marx'ın tüm çevresi bu çevreyi oluşturan kendini beğenmişlikler arasında bir sözleşmedir. Marx burada şereflerin baş dağıtıcısıdır, fakat aynı zamanda, kuşkulandığı kişilerin veya ona beklediği ölçüde saygı göstermemek aksiliğine düşmüş kişilerin, sürekli hain ve sinsi, asla açık seçik olmayan kovuşturmacısıdır.

Bir kovuşturma emreder etmez her tür adilik ve alçaklığı yapmakta tereddüt etmiyor. Kendisi de Yahudi olduğu için çevresinde, Londra'da ve Fransa'da ama hepsinden çok Almanya'da, bir yığın az ya da çok becerikli, entrikacı, devingen, spekülasyon yapan Yahudi Yahudilerin her yerde olduğu gibi ticaret ya da banka acentalığı, edebiyatçı, politikacı, her renkten gazetelerin muhabirleri, tek kelimeyle malî simsar oldukları kadar, edebiyat simsarı da olan, bunların bir ayağı bankada, di-

ğeri sosyalist harekette ve kaba etleriyle günlük edebiyata oturan Yahudiler vardır. -Tüm gazetelere egemen olmuşlardır- bundan nasıl bir mide bulandıran edebiyat meydana geldiğini tasarlayabilirsiniz.

Tüm bir Yahudi dünyası, sömürücü bir tarikat, sülük cinsinden bir halk, biricik yiyici parazitleri oluşturan, sıkı fıkı, yalnız devlet sınırlarının ötesine değil aynı zamanda politik düşüncelerin tüm çeşitlerinin ötesine geçen bir dünya bu Yahudi dünyası bugün büyük bir bölümüyle bir yandan Marx'ın diğer yandan Rothschild'in emrindedir. İnanıyorum ki bir yandan Rothschild Marx'ın hizmetlerini değerlendiriyor ve öbür yandın Marx Rothschild için içgüdüsel bir çekim ve büyük bir saygı duyuyor.

Bu çok tuhaf görünebilir. Komünizmle büyük banka arasında ortak ne olabilir? Oo, Marx'ın komünizmi güçlü devlet merkezîyeti istiyor ve böyle bir şeyin olduğu yerde, bugünlerde kaçınılmaz olarak merkezî bir devlet bankası bulunması gerekir, ve böyle bir bankanın olduğu yerde, halkın emeğiyle spekülasyon yapan parazit Yahudi ulusu orada bulunmanın bir yolunu bulur...

Her zaman olduğu gibi gerçek şudur ki Yahudi dünyasının büyük bir bölümü, özellikle Almanya'da, Marx'ın emrinde bulunuyor. Onun kovuşturulacak bir kişiyi göstermesi, bu kişi üzerine sosyalist ve sosyalist olmayan, cumhuriyetçi ve kralcı olan tüm gazetelerde sel gibi küfürlerin, en pis hakaretlerin, gülünç ve alçakça iftiraların yığılması için yeterlidir. Karşılıklı kibarlık duygusu ve insan saygısının en azından biçimsel olarak gözlemlendiği İtalya'da Alman basınındaki günlük polemiğin kirli tonu ve gerçekten alçak tarzı tasavvur edilemez. Bu Yahudi edebiyatçıları özellikle sanatta öne çıkan korkak, iğrenç ve alçak sırnaşıklardır. Çok az olarak açıkça yakınırlar, fakat insanın kanına girerler, "söyleneni duydunuz -iddia ediliyor doğru olamaz, fakat... " ve sonra suratınıza en abes iftiraları savururlar.[*]

Bakunin buradan itibaren, bu yazıda ele alınan ve H. Hess'e karşı yazdığı yayınlanmamış yazısının (Sonbahar, 1869) etkilerinin görülebileceği konuyu dışarıda tutup, Mazzini'nin Enternasyonal'e karşı başlangıçtaki tavrını anlatmaya girişen, aşağıdaki iki sayfayı

Bunu biraz kendi deneyimimden biliyorum. Marx ve ben eskiden tanışıyoruz. Ben ona ilk kez 1844'te Paris'te rastladım. O sıralar halihazırda bir mülteciydim. O zamanlar benden daha ilerdeydi, tıpkı bugün daha ilerde değilse de kıyaslanamayacak kadar daha bilgili oluşu gibi. O zamanlar ulusal ekonomiyi bilmiyordum, kendimi metafizik soyutlamalardan kurtaramamış-

yazdı. Sonra bu sayfaları bir kenara bıraktı ve daha ziyade Marx'la olan eski kişisel ilişkilerine geçti. Bu metin aşağıdadır:

"Bunu olaylarla açıklamak eskisinden daha gerekli olursa, kişisel ve diğer deliller eksik olmayacaktır.

Marx hakkındaki, iyi ve kötü, faydalı ve hoş olmayan her açıdan tüm ve bütün gerçek budur.

Şimdi onun Enternasyonal'e yaptığı gerçek hizmetleri inceleyelim. Mazzini haksız olarak ona babalık atfetti. Bu dernek bir ya da daha fazla kişinin kafasından ya da iradesinden doğmadı, tersine bizzat proletaryanın bağrından doğdu. Onun ana adı *sefalet* ve baba adı *işçinin insan hakları*'dır. Marx onun yalnız çok şanslı ve başlıca doğum yardımcısıdır. Bu bile insanlığa yapılan büyük bir hizmetti, çünkü Enternasyonal adındaki bu dev çocuğun doğuşu, ki kolay bir iş değildi, - o sıralar Londra'da bulunan Mazzini, doğumu engellemek ya da bozmak için, edindiği bütün nüfuzu kullanmaktan geri kalmadığından, daha da zordu. Onu kendi inancına vaftiz etmeyi, teolojiyi ve burjuvaziyi vaftiz babası yapmayı özel olarak önermişti. Marx Enternasyonal'e *ekonomik eşitliğin* diğer her türlü eşitliğin en esaslı temeli ve koşulunu, proletaryanın doğal gücünün burjuvazi dışında, uluslararası örgütlenişi hakkının istenmesini ve her tür özgürlüğün anası ve yaratıcısı olan isyanı temel olarak almıştı.

Mazzini Enternasyonal'e karşı olan hakaret ve iftiraları arasında kesin olan şu şeyi, yani o çeşitli kez 1862 ve 1864 arasında kimi kez ajanları aracılığıyla ve özel olarak malum Wolf [*] aracılığıyla kimi kez doğrudan etkilediği birkaç İngiliz işçisi aracılığıyla, ge-

* Bakunin bundan küçümseyerek söz etmişti, çünkü 1870'te casus olduğu ortaya çıkmıştı.

tım ve benim sosyalizmim yalnız içgüdüsel olarak ortaya çıkmıştı. Benden çok genç olduğu halde çoktandır ateistti, bilgin bir maddeci, düşünen bir sosyalistti. Tam o sıralarda şimdiki sis-

lecekteki Enternasyonal'in temel ilkelerini tartışan Fransız, Belçikalı, İngiliz, Alman ve İtalyan işçi gruplarına, kendi programını önermiş olduğunu söylemekten çekiniyordu. Onlara sonradan Alliance rêpublicaine (universelle) diye adlandırılacak olan bu zavallı fiyaskonun, bu zayıf ve güçsüz, başarısız ve ölü doğmuş girişimin programı olan aynı politik, anti-sosyal ve sınırlı teolojik programı önermişti.

Marx onun karşısına kendi programını çıkardı; bu kabul edilmişti ve Mazzini'ninki reddedilmişti. O andan itibaren Mazzini Enternasyonal'deki tüm süreçlere tamamen yabancı kaldı.[**] Ve şimdi onun Enternasyonal hakkındaki tüm yayınladıkları onun bu konudaki derin ve utanç verici cahilliğini ispatlıyor; bu cahillik iftira şeklinde ortaya çıktığı için daha da utanç verici.

Mazzini diyor ki - (La Roma del Popolo, Nr.38) -, 'Enternasyonal derneğine karşı yazmadan önce erişebildiğim tüm kaynaklardan etkin üyelerinin tüm söylenmiş ve yazılmış açıklamalarını topladım. Hakkınızda da aynısını yaptım.'

Mazzini gibi bir adam tarafından ortaya konan böyle bir açıklama önünde boyun eğmek gerekir gibi görülüyor. Aynı derginin 31. sayısında, Mazzini'nin bir makalesinde *(Cenno storico, II),* aşağıdaki notu (S.26, sütun 2) buluyorsunuz: Kim bu geçici tarihsel notların belgelerini görmek istiyorsa, 'Enternasyonal (işçi) Birliği'ni okusun."☞

** Bu betimlemenin ayrıntılarını biraz daha kesin verilerle tamamlamak gereksizdir. İtalyan Mazzinist işçiler böylece 1866'ya değin merkez komitesinde kaldılar ve eski gerçek sosyalistlerden olmayan bir kısım İngiliz üyeler hep Mazzini'ye bağlı kaldı, bunlar onun düşünceleriyle yetişmişlerdi ve Marx'tan ya da başka bir sosyalizmden hiç anlamıyorlardı. (Nettlau)

temin ilk temellerini işliyordu. Oldukça sık görüşüyorduk, çünkü ben ona bilimi, proletarya davasına ciddî ve tutkulu adanışı yüzünden bunlar hep kişisel gururla karışıyorsa da, saygı duyuyordum.Ve ben onun, maalesef çok kez olduğu gibi yararsız garezlerle bezenmediklerinde, öğretici ve zekâ dolu konuşmalarını susamış gibi arıyordum. Aramızda asla açık bir samimiyet var olmamıştı. Huylarımız bağdaşmıyordu. O beni sentimental bir idealist olarak görüyordu ve haklıydı; ben onu sinsi ve ikiyüzlü bir insan olarak görüyordum ve ben de haklıydım.

1848 yılında farklı düşüncelerdeydik. Söylemem gerekir ki akıl benden yana olmaktan ziyade ondan yanaydı. Paris'te ve Brüksel'de Alman komünistlerinin bir kolunu kurmuştu, Fransız ve birkaç İngiliz komünistleriyle anlaşarak, arkadaşı ve aralarından su sızmayan yoldaşı Engels'in de desteğiyle çeşitli ülkelerin komünistlerinin ilk enternasyonal birliğini kurmuştu. Orada Engels'le birlikte bu dernek adına *Komünist Manifestosu*[*] adıyla bilinen son derece önemli yazıyı kaleme almışlardı.

Ben şahsen, Avrupa'daki devrimci hareketin coşkunluğuyla büyülenerek bu devrimin olumlu yanıyla değil daha ziyade olumsuz yanıyla ilgilenmiştim, yani gelecek olanın kuruluşu ve organizasyonuyla değil, daha ziyade var olanın yıkılmasıyla ilgileniyordum.

Fakat benim ona karşı haklı olduğum bir nokta vardı. Bir Slav olarak, Slav ırkının Alman boyunduruğundan kurtuluşunu,

Sayfa böyle bitiyor. Ancak şimdi fark ettim ki, benim yazdığım biyografinin 632. sayfasındaki Nr.22 olarak adlandırılan fragmana tekabül eden iki sayfa daha yazılmış. Burada Bern Kongresi (1868) sözkonusu ediliyor, E.E. Fribourg'un ünlü kitabına göre (Paris 1871), Mazzini burada konuşmuş; bunun üzerine Bakunin Bern'deki konuşmalarından birinin, doğru metnini aktarmaya başlıyor; elyazması böylelikle aniden kesiliyor. Belki bu sayfaları daha sonra ekleyebilirim. (Nettlau)

* Burada da tekil, kolayca tanınabilen eksiklikler dikkate alınmamıştır. (Nettlau)

devrim yoluyla, yani Rusya, Avusturya, Prusya ve Türkiye İmparatorluklarının yıkılışı yoluyla ve halkların kendi özgürlüklerine dayanarak, aşağıdan yukarıya yeniden yapılanması yoluyla, tam bir ekonomik ve toplumsal eşitlik temelinde kurtuluşunu istiyordum. Kendine ne kadar devrimci derse desin ve gerçekten ne kadar zeki olursa olsun, bir otoritenin gücüyle değil.

Bugün bizi, benim açımdan çok düşünülmüş bir biçimde ayıran, sistemler arasındaki farklılık daha o zamandan vardı, kendini belli eden bir ayrılıktı. Benim düşüncelerim ve emellerim Marx'ın gözüne batmış olmalı. Önce onu kendi düşünceleri olmadıkları için, sonra otoriter komünistlerin inançlarına aykırı düştükleri için, son olarak, bugün olduğu gibi o zamanda Alman vatanseveri olarak Slavların Alman boyunduruğundan kurtulma hakkına razı olmadığı için, bugün de o zamanki gibi, Almanların onları uygarlaştırmak görevine sahip olduğuna, yani onları iyilikle ya da şiddetle germanlaştırma görevine sahip olduğuna inandığı için.

Benim onun anlayışından farklı ve hattâ zıt bir düşünce taşıma cesaretimi cezalandırmak için Marx o zamanlar kendi tarzına göre intikam almıştı.[*] Köln'de yayımlanan (*Neuen) Rheinischen Zeitung*'un redaktörüydü. Bunun sayılarının birinde Paris'ten bir haber okudum. Bunda bir zamanlar tanıştığım Bayan George Sand'ın *birisine,* Bakunin'den sakınılmalıdır, onun Rus ajanı gibi *birşey* olması çok *olanaklıdır* demiş olduğu yazılıydı.

Bu suçlama, tam da sıkı bir devrimci örgütlenmeyle meşgul olduğum sırada birdenbire kafama bir kiremit gibi düşmüştü ve

[*] Ayrıca Bakunin, Eserler, Cilt I, s.89'daki notla, Şubat Devrimi'nden önce ve sonra, önce Paris'deki Rus elçisinden ve Fransız yönetiminden yayılan ve buradan da Polonya partilerine fısıldanan, 1851 tarihli 'Beichte' gazetesindeki aynı iftiralarla, Fransa İçişleri Bakanlığı'na yazılan (7 Şubat 1848) açık mektuplardakilerle ve 1848'de, *N.Rheinischen Zeitung*'ta yayımlanan mektuptakilerle vb. karşılaştırılabilir. (Benim yazdığım biografidekilerle de, s. 89-93.) (Nettlau)

faaliyetimi haftalar boyunca adamakıllı felce uğratmıştı. Tüm Alman ve Slav arkadaşlarım benden uzak duruyordu. O zamanlar ben devrimle uğraşan ilk Rustum, ve her batılı karakteri bir Rus devrimcisinin konuştuğunu duyduğu zaman, alışılmış, geleneksel kuşkunun hangi duygularının sardığını söylemeye gerek duymuyorum. Bu yüzden önce Bayan Sand'a yazdım. [*]

Neuen Oder-Zeitung, Nr.151 (Breslau) dan alınan bu mektup, 'N.Rhein *Zeitung*', Nr. 46 (16 Temmuz 1848) da yayımlandı. Biz yalnız bu Almanca metni biliyoruz- şöyle diyor:

"Madam!

Benim kişiliğim hakkında iftiracı söylentiler yaymak için adınızdan yararlanıldı. *Neuen Rheinischen Zeitung*'ta, şimdilerde, Nr.36 (6 Temmuz) Paris'ten gelen aşağıdaki haberi okudum:

> '++.Paris, 3 Temmuz. İç hoşnutsuzluklarımıza karşın burada Bohemya'daki, Macaristan'daki ve Polonya'daki Slavlık savaşları çok dikkatli gözlerle izleniyor. Slav propagandası hakkında dün bize, George Sand'ın, burada sürgün olan Rus M. Bakunin'in Rusya'nın bir maşası ve yakın zamanda kazanılmış bir ajanı olduğunu, suçun büyük bölümünü yeni tutuklanan talihsiz Polonya'lılara attığını göstererek onu rezil eden belgelere ulaştığı konusunda güvence verildi. George Sand bu mektupları güvendiği bazı kimselere gösterdi. Bir Slav devletine karşı değiliz, fakat bu asla Polonya'lı yurtseverlere ihanet ederek gerçekleşmeyecektir.'

Size bu suçlamanın ciddî anlamını anlatmama gerek yok. Ya muhabir yalan söyledi ya da haberi bir temele dayanmıyor. Birinci halde sizden bana sürekli göstermiş olduğunuz sempati adına bu açık yalanı cezalandırmanızı içtenlikle rica ediyorum. Madam sizin adınız altında yakışıksız biçimde saldırılan şerefimin sözkonusu olduğuna, böyle söylentilerin beni hizmet ettiğim iyi şey için güvene her zamandan çok gereksinme duyduğum bir zamanda hedef aldığına dikkat ediniz.

Ama, Madam, eğer beklentilerimin aksine, bu söylentilerin kaynağı gerçekten siz iseniz, artık sempatinize değil adalet duygunuza ve dürüstlüğünüze yöneliyorum. Size çok saygı duyuyorum ve sizi soylu ve vicdanlı olarak gördüğüm için böyle bir suçlamayı ☞

Beni aceleyle *(Neuen) Rheinischen Zeitung* redaksiyonuna yönelttiği resmî ve sert bir tekzip içeren, bir mektubun kopyasını göndererek vanıtlamıştı. Breslau'da bulunuyordum ve bir arkadaşı, bir Polonya'lıyı, (Koscielski) resmen ve tam bir tekzip istemek için Köln'e yollamıştım. Marx sözlü tekzip yolunu seçmişti, kabahati Paris muhabirine yükledi ve gazetenin bu haberi kendisinin yokluğunda aldığını ileri sürdü; beni gerektiğinden daha iyi tanıdığını vb. vb. bir sürü kompliman söylemiş ve saygı ve arkadaşlık güvencesinden söz etmişti. Konu böyle kapanmıştı.

Birkaç ay sonra ona Berlin'de rastladım. Ortak arkadaşlarımız bizi kucaklaşmaya zorladı. Sonra yarı şaka yarı ciddî bir konuşma sırasında Marx bana dedi ki: "Biliyor musun, ben şimdi öyle disiplinli bir gizli komünist derneğinin başındayım ki, eğer bunun bir üyesine, git Bakunin'i öldür desem, o seni öldürecektir." -Ben de eğer gizli derneğinin onun hoşuna gitmeyen insanları öldürmekten başka yapacak bir işi yoksa, ancak hizmetçilerin ve martavalcıların derneği olabileceği şeklinde bir yanıt verdim.

Bu konuşmadan sonra (Ağustos 1848) birbirimizi 1864'e değin bir daha görmedik.

1849'da hapse girdim. Saksonya'da yargılandım ve ölüm cezasına çarptırıldım, 1850'de Avusturya'ya yollandım, çünkü her ne kadar iki arkadaşım (Röcsel ve Heubner) ve ben, biz üçü-

dikkatsizlik ve bana karşı konuşmuş olduğunuzu bilmeden yapmış olabileceğinizi düşünüyorum. Delile sahip olamazsınız, çünkü var olmayan bir şeyin delili olamaz. Fakat varsaymalıyım ki sizi böyle yanlış bir görüşe vardıracak olan böyle sözde güçlü bir delile sahip olabilirsiniz. Sizden, beni lekelediği söylenen tüm belgeleri derhal kamuoyuna açıklamanızı istiyorum, ki bende böylece bunlara karşı çıkabileyim ve böyle utanmaz bir iftiranın sahibini tanıyabileyim. Bunu sizden istemek hakkına sahibim, çünkü beni suçlayarak bana ve halka karşı suçlamalarınızın delilini ileri sürmek gibi kutsal bir görevi üstlendiniz.

Ben şerefine sahibim (v.b.)

M.Bakunin" (Nettlau)

müz, merhamet istemeyi reddetmiş isek de, Saksonya Kralı hiç kimseyi astırmak istemiyordu. Avusturya'da yargılanıp, ölüm cezasına çarptırılarak 1851'de Rusya'ya gönderildim, çünkü Avusturya, beni asmamak için, Saksonya Kralına söz vermişti. Rusya'nın da bu sözü aynı Saksonya Kralına yeniden vermesi gerekiyordu. Bu gördüğünüz gibi kötü huylu bir insan olmayan tutkulu bir botanikçiydi.[*] Rusya'da altı yılı kalede geçirdim ve 1857'de Sibirya'ya sürüldüm, oradan 1861'de Japonya, Okyanus, San Fransisko, Panama Kanalı ve New York üzerinden kaçmıştım. 1861'in Aralık ayı sonunda Londra'ya geldim.

Orada vatandaşlarım Herzen ve Ogaref'le buluştum ve onlar beni Mazzini ile tanıştırdılar. Orada bana Herzen, Ogaref ve Mazzini şunları söylediler:

* *N.Rhein. Zeitung,* 3 Ağustos 1848. Mektup şöyleydi:

"Bay redaktör!

Paris 3 Temmuz tarihinde gazetenizde aşağıdaki yazıyı yayımladınız (önceki mektuba bakınız):

Muhabirinizce bildirilen olaylar tamamen yanlıştır ve en ufak bir gerçek izi taşımıyor. Fransa'nın düşmüş krallığı tarafından sürülen (Aralık 1847) Bay Bakunin'i itibardan düşürmeye çalıştığınız kaçamak sözler hakkında en küçük bir delile sahip olmadım. Hiçbir zaman karakterinin güvenilirliği ve düşüncelerinin samimiyeti konusunda en ufak bir kuşku duymadım. İzin veriniz. (v.b.)

Bu mektubun derhal gazetenizde yayınlanmasını sağlamanız için şerefinize ve vicdanınıza başvuruyorum.

La Châtre (dép.de l'Indre), 2 Temmuz 1848."

Redaksiyonun bu mektupla birlikte sunduğu zayıf açıklama şifresine göre Engels'in; Paris muhabiri komünist Ewerbeck'ti ve haber de uydurulmuş olan bir sahte haberdi. Marx en azından 2 Eylül 1853'te *Morning Advertiser*'deki mektubunda böyle bir haberi ve kurgusal "Polonya'lı mülteciyi" kaynak olarak ileri sürüyor: Engels'le yazışmalarında görüldüğü gibi, Dr. H. Ewerbeck'i ele vermemek için bu sonuncuyu 1853'te uydurdu. Şerefine yakışmayan bu sorun hakkında *The People's Paper*'da yazdı. (Londra, 10 Eylül 1853) (Nettlau)

Ben Almanya ve Rus kalelerinde ve Sibirya'da pek eğlenceli yaşamadığım sırada Marx ve ortakları bana karşı İngiliz ve Alman gazetelerinde alçakça yalanlar yaymışlar, çığırmışlar, yayımlamışlardı; benim bir kaleye tıkıldığımın gerçek olmadığını söylemişler, tam tersine İmparator Nikola beni ellerini açarak karşılamış, bana tüm rahatlıkları ve dünya nimetlerini sunmuş, ben de zarif bayanlardan ve şampanyalardan iyi yararlanmışım v.b., v.b..

Bu kahpelik ve de aptallıktı... Gerçi oldukça sert bir şekilde cezalandırılmışlardı, ben Mazzini'ye ve onun soylu arkadaşına, Polonya demokrasisinin şefi Polonyalı Worcel'e yokluğumda ve kendimi bizzat savunamadığım zaman enerjik olarak benim yanımı tuttukları için sonsuz teşekkür borçluyum.[*] Londra'ya gelir gelmez ünlü bir Urquartın, Türk dostunun ve yarı delinin yönettiği bir İngiliz gazetesi *(The Free Press,* 5 Mart 1862) açıklamıştı ki, Rus yönetimi beni açıkça casusluk yapmak için yollamış. Bir gazetede (12 Mart, The Working Man, 1 Nisan), isimsiz iftiracıdan adını açıklamasını isteyerek ve onu elde kalemle değil, kalemsiz elle yanıtlamak sözünü vererek yanıt verdim. Bunu söylemiş olmaktan vazgeçti ve ben rahat bırakıldım.

1862 yılını Londra'da geçirdim, elbette Marx'la karşılaşmayı istemeksizin. 1863 başında Polonya devrimine yararı dokunabilecek bir Rus devrimi için çalışmak üzere İsveç'e gittim; bizi Polonya sahiline götürecek olan bir göl gezisi grubu içindeydim. Bizi oraya götürecek olan bir İngiliz buharlı gemisinin kaptanı bizi ele verdiği için bizi izleyen Rus savaş gemisinden büyük bir zorlukla kaçabilmiştik.

1863 sonunda İsveç'ten Londra'ya geri döndüm ve oradan yanımda Mazzini'nin ve eski arkadaşım Avrelia Saffi'nin, tüm dostlara tavsiye mektuplarıyla [**] Belçika, Fransa ve İsviçre yo-

Bu 1836-1854 arasında hüküm süren ardılı Bakunin'in her iki Alman yoldaşını yıllarca, Röckel'i 1862 Ocak'ına değin hapiste tutan, kraldı. (Nettlau)

** 24 ve 29 Ağustos 1853'te *Morning Advertiser'* de sözü edilmiştir ki 1853 iftirası F.M. imzalı bir mektupla (Rus ajanı Bakunin) 23 Ağustos'ta başlamıştı. Bu kuşku götürmeyen iftiracı Francis

luyla İtalya'ya yola çıktım. Caprera'daydım ve orada General Garibaldi ile tanışmak şerefini kazandım. Kış mevsimini ve 1864 yılının yaz mevsiminin bir bölümünü Toskana'da geçirdikten sonra, 1864 Ağustos'unda aynı ülkeler üzerinden İsveç'e geri döndüm. - O sıralar Marx'tan küçük bir mektup almıştım, onu hâlâ saklıyorum. Mektupta ertesi günü kendisini evimde kabul edip edemeyeceğimi soruyordu. Ona olumlu yanıt vermiştim[*], o geldi ve bir tartışma yaptık. Bana karşı asla birşey söylemiş ve yapmış olmadığına, tersine hep içten arkadaşlık ve büyük saygı taşıdığına yemin etmişti. Biliyordum ki doğruyu söylemiyordu ama ben de artık gerçekten bir garez beslemiyordum. Tanışıklığın yenilenmesi beni başka bir konuda çok ilgilendiriyordu. Biliyordum ki Enternasyonal'in kuruluşunda pek çok katkıda bulunmuştu. Onun geçici genel kurul adına yazdığı Manifesto'yu okumuştum, bu Manifesto onun kaleminden kişisel polemik yürütmediği zaman çıkan herşey gibi anlamlı, derin ve ciddîydi. Kısacası son derece iyi arkadaşlar olarak ayrıldık, yine de ben onun ziyaretine karşılık

Marx adında bir İngilizdi ve ancak 22 Nisan 1854'te Engels'e "Marx adında çok aptal bir Urguhartit'in" varlığını keşfettiğini yazan Karl Marx'la bir ilgisi yoktu. N. Rjäsanoff, ismine Golovin yazılarında da rastlanan bu şahsın keskin urguhartit -fikri sabit karakterine işaret etmiştir. 1862'de Urguhartit'lerin yeni bir iftirasına maruz kalan Bakunin görülüyor ki *Morning Advertiser*'e bakmadı ve Marx'ın ona 1864'te verdiği güvencelere fazla inanmadı; böylelikle, kendisine Mazzini tarafından anlatılan konunun çekirdeğinde Marx'ı gördü.

Yalnızca şuna işaret etmek istiyorum: *The Free Press*'te 12 Haziran, 22 Haziran 1856 ve 5 Mart 1862'de urguhartit iftiralar yer aldığında, bu kimselerle çok ilişkisi olan Marx, bütün bu yıllar boyunca ne onlara Bakunin'in şerefliliğini kanıtladı ne de bu kimselerin yayın organında Bakunin'den yana çıktı veya onlarla kapıştı; bu ihmal, Bakunin'in aksi halde doğrudan, kanıtlanamaz olan şüphesini anlaşılır bulmak için yeterlidir. (Nettlau)

* Saffi'nin Turin ve Mailand'a mektupları (29 Ekim 1863) halen duruyor. (Nettlau)

vermedim. [*]

Floransa'ya geri döndüm, tüm kışı orada geçirdikten sonra 1865 ilkbaharında Napoli'ye gittim ve 1867 Eylül'üne, Barış ve Özgürlük Liga'sının Cenevre'deki ilk kongresine kadar Napoli'de kaldım.

Marx'la birkaç kez mektuplaştım. Sonra birbirimizi yeniden gözden yitirdik.

Tam da Cenevre Barış Kongresi sırasında eski komünist yine Enternasyonal'in kurucularından Philipp Becker, bana Marx tarafından, çok önemli, bilge derin ve aynı zamanda çok soyut olan eserin ilk ve şimdiye dek yayınlanmış tek cildini iletti.[**]

* N.Rjäsanoff'un 1914'te yayımladığı bu mektup Almanca yazılmıştır ve şöyledir:

"27 Ekim 1864, 10, Paddington Green.

Sevgili Marx, eski bir tanıdığı yeniden görmek bana büyük zevk verecek. Yarın bire kadar hep evdeyim. -Dr. Rhode'yi aşağı yukarı iki yıl önce iki üç kez gördüğümü iyi hatırlıyorum, ancak ona genel harcıalem konular dışında birşeyler söylemiş olduğumu pek iyi bilmiyorum.- Görüşmek üzere.

Arkadaşın M.Bakunin."

Bu Dr. Rhode otuzlarda bir Alman mülteciydi, 1879'da öldü; o zaman onun hakkında iyi olmayan şeyler gün ışığına çıkmıştı. (Nettlau)

** Marx, 4 Kasım'da Engels'e bir gün önceki yani 3 Kasım'daki ziyareti hakkında yazıyor ve diyor ki (Mektuplaşma, III, s.191-192): Urqhuartit gammazlamayı onunla da görüştük 'à propos, Enternasyonal derneği benim bu arkadaşla aramı kesin açacak!)"...

O bugün İtalya'ya doğru ... yola çıktı", öyle ki bu bile bir iade-i ziyareti belirtiyor. Rjäsanoff Bakunin'in ancak 1 Kasım'da aldığı ve iki uzun sütuna basılmış ve 4 Kasım'a tarihlendirilmiş çağrıdaki adresi 3 Kasım'da önceden bilebileceğinden şüpheleniyor. Bakunin, birçok kişiyle görüştüğünden daha ayın 2'sinde ve 3'ünde sözlü olarak ya da daha erken bir metnin ulaştırılmasıyla haberdar edilmiş olabilir, çünkü o açıkça, içinde çalıştığı kendi gizli dernek sayesinde bile, Londra'yı -gerçekten tamamen- terk etmeden önce, Enternasyonal'in kuruluşu gibi bir sonucu kaynağından haber alabilirdi. (Nettlau)

Becker de Marx'ın bir dostuydu, fakat bu dostluk öncelikle, birinin diğeri hakkında, eğer başına birşey gelmeyecekse, en kötü şeyleri söylemekten çekinmediği, Alman usulü bir dostluktu.

O sırada çok büyük hata yaptım; teşekkür etmek için Marx'a yazmayı unuttum. Birkaç ay sonra[*]

Sayfa sonunda el yazmaları bitiyordu; arka sayfası boştu. -Fakat Bakunin aynı ayrıntıları Lorenza'ya yazdığı mektupta anlatıyordu (7 Mayıs 1872): "Ona teşekkür etmek ve gerçekten önemli yapıt için komplimanlarımı sunmakta acele ettim. Onu (Marx'ı) uzun zamandan beri tanıyan yaşlı Philipp Becker bu unutkanlığı işitince bana: 'Ne, ona hâlâ yazmadın mı! Marx bunu asla bağışlamaz' demişti.- Yine de bunun, düşmanlıkların yeniden kabarmasının nedeni olabileceğine inanmıyordum. Eski kişisel nedenlerle karıştığında en acımasız kovuşturmayı doğuran daha ciddî, daha ilkesel bir neden var, bu kovuşturmanın konusu onun için şimdilik benim."

Marx, Engels'le mektuplaşmalarının, yayınlanmış olan bölümünde (1913), Bakunin'e karşı ancak 18 Aralık 1868'de mutlak garezci bir tutum takınıyor. Karısının J.Ph. Becker'e yazdığı bir açıklama raslantı eseri ele geçti (*Neue Zeit*, 1888, s.507): "Bakunin'den birşey görüp işitmediniz mi? Eşim ona eski bir Hegelci olarak kitabını göndermişti -uzaktan yakından bir işaret yok. Aldı mı! (anlayamadım.N.) Rusların hiçbirine tamamen güvenilemez; Rusya'daki baba'nın (Çar) tarafını tutmuyorlarsa, Herzen babayı (A.Herzen) tutuyor ya da onun tarafından tutuluyorlar (parayla) Sonunda ortaya çıkan şey aynı. Ha hoplamışsın ha zıplamışsın." Gönderilen bir kitap teşekkürle yanıtlanmadığında Marx'ın evinde esen sevimli hava buydu. Marx kitabıyla gururlanmakta haklıydı, düşüncesi ve eylemi açısından da bunun bilinmesini istemekte keza haklıydı, fakat bu isteğin nasıl abartılmış bir biçim aldığını Engels'le mektuplaşması gösteriyor, ve Bakunin betimlemesinde ona karşı bir haksızlık yapmadı. (Nettlau)

PARİS KOMÜNÜ VE DEVLET KAVRAMI[*] [27]

Bu yapıt şimdiye değin yayımlamış olduğum diğer az sayıdaki yapıt gibi, olaylar sonucunda ortaya çıkmıştır. 1870 Eylül'ünde, şimdi Fransa'yı ve onunla birlikte tüm uygar dünyayı hedef alan korkunç felâketi öngörmenin ve haber vermenin kolay ve kederli şerefine sahip olduğum *Letres à un Français* (Bir Fransıza Mektuplar)'ın doğal devamıdır, öyle bir felâket ki o zamanlar ona karşı, şimdi olduğu gibi, yalnız tek bir çare kalmıştı: *Toplumsal devrim.*

* Komün sırasında yapılmış olan önceki konuşmada onun önemi tam görüşülmemişti. Bakunin bunu tamamlanmadan biten bir yazısında yapmaya başlamıştı, 5'ten 23 Haziran'a değin olan günlük notlarını onun sonunda eklemişti ve o yazıyı orada *Preambule* (Prâambel, ön söz) olarak *'Empire Knoutogerman* ique'sinin ☞

Şimdi tartışma götürmeyen bu gerçeği toplumun tarihsel gelişmesi aracılığıyla ve Avrupa'da kendi gözlerimiz önünde meydana gelen olaylar aracılığıyla, tüm iyi niyetli insanlarca, tüm içten gerçeklik arayıcılarınca kabul edilecek şekilde ispat etmek ve sonra toplumsal devrim dediğimiz şeyin felsefi ilkelerini ve pratik amaçlarını, bir anlamda devrimci ruhun esasını ve amacını açıkça, sinsilik ve belirsizlik olmadan irdelemek işte önümüzdeki çalışmanın konusu budur. Üstüme aldığım görev kolay değildir, bunu biliyorum ve bu işe en küçük bir kişisel iddia katarsam burnu büyüklükle suçlanabilirim. Okuyucuya güvence verebilirim ki böyle birşey sözkonusu değildir. Ben ne bir bilgin ne bir filozof ne de profesyonel bir yazarım. Yaşamım boyunca çok az yazı yazdım, ve bunu diyebilirim ki zorunlu olarak, ve ancak tutkulu bir inancımı, kendi benimin her açıkça sergilenmesine karşı olan içgüdüsel karşı isteğimi yenmeye zorlamasi sonucunda yaptım.

Peki ben kimim ve beni bu çalışmayı yayınlamaya iten nedir? Ben tutkulu bir *gerçek arayıcısıyım* ve Düzen Partisi'nin, gü-

ikinci forması için belirlemişti.

Elissée Reclus 1878'de Cenova anarşist dergisi *Le Travailleur*'da bu parçayı burada kullanılan ve onun oluşturduğu isim altında yayınlanmıştı, ama *'Dieu et L'Etat'* için olduğu gibi[*] (1882) sözcüklere sadık bir baskı amaçlamamıştı. Böyle bir baskıyı Lazarre Ağustos 1892'de, s. 59-70, Paris'te çıkan *Entretiens Politiques et littéraires*'te vermişti. Maalesef el yazmaları o zaman yitip gitmişti ya da Bernard Lazares'in bir yana atılmış kağıtları arasında duruyor; bu yüzden bu metin belki de Guillaumeschen yayımına özgü olduğu gibi tam bir eksiksiz karaktere sahip değildi. Küçük yazı çeşitli dillerde broşür ve çok yaygın olarak görünüyordu. Çeşitli amacına göre bu cildin diğer yazıları gibi halkçı nitelikte sayılmıyordu, fakat o Bakunin'in aktüel ve nesnel çekici yazılarındandı; ayrıca o yazının baş niteliğini başlıca yapıtının ikinci bölümü için giriş olarak görmek gerekiyor ve ayrıca unutulmamalıdır ki Paris Komününü ön sırada gösteren başlık Bakunin'den çıkmamıştır, komün olayından sonra onun bu ilk yazısında bunun bir incelemesi maamafih kaleminin ucuna geliyordu. (Nettlau)

* *Tanrı ve Devlet.*

nümüzün ve geçmişin tüm dinsel, metafizik, politik, hukuksal, ekonomik ve sosyal kepazeliklerinin bu resmî, ayrıcalıklı ve ilgili temsilcisinin, bugün bile dünyayı aptallaştırmak ve köleleştirmek için kendi hizmetine koşmak istediği tüm zararlı kurguların amansız düşmanıyım. Ben, içinde insan aklının şerefi ve mutluluğunun serpilip gelişebildiği tek ortam olarak gördüğüm *özgürlüğün* tutkulu bir dostuyum; şu tamamen biçimsel, devletin zorladığı, ölçüp biçtiği ve önerdiği özgürlüğün gerçekte, birkaç kişinin herkesin köleliği üstünde yükselen ayrıcalığından başka birşeyi temsil etmeyen devletin sonsuz yalanın değil J.J. Rousseau'nun okulunun ve diğer burjuva liberalizmi okullarının özgürlükleri ve devletin temsil ettiği, sözümona herkesin hakkını, her bireyin hakkının sınırı olarak gören ve zorunlu olarak her bireyin hakkını sıfıra indirgeyen şu individualist, egoist, darkafalı ve kurgusal özgürlüğün değil. Hayır ben bundan bu isme gerçekten yakışan biricik özgürlüğü, herkeste uyuyan yetenekler durumunda bulunan, tüm maddî, tinsel ve moral güçlerin gelişmesine dayanan özgürlüğü, bize kendi doğamızın yasası tarafından emredilenden başka sınırlama tanımayan, öyle ki aslına bakılırsa bunlar da yanımızda ya da üstümüzde duran bir dış yasa koyucu tarafından dayatılmadıklarından sınırlama değildir, özgürlüğü anlıyorum,- onlar bizim içimizdedir ve bize özgüdürler, o bizim tüm varlığımızın, hem maddî hem entelektüel ve moral varlığımızın temelini oluştururlar; bunlarda bir sınır aramak yerine, onları özgürlüğümüzün gerçek koşulları ve gerçek nedenleri olarak düşünmek zorundayız.

Diyorum ki her bir kişinin özgürlüğü diğerlerinin özgürlüğü önünde bir sınır kazığı önünde durur gibi durmaktan uzaktır, tam tersine onlarda güçlerini ve sonsuz genişleyişi bulur - herkesin özgürlüğüyle sınırlanmayan her bir kişinin özgürlüğü, dayanışma yoluyla özgürlük, eşitlikte özgürlük kaba gücün ve hep yalnızca bu gücün ideal ifadesi olan otorite ilkesi üzerinde zafer kazanan özgürlük- tüm yeryüzü ve gökyüzü putlarının fırlatılıp atılmasından sonra tüm devletlerin ve kiliselerin yıkıntıları üzerinde yeni bir dünya, dayanışan insanlığın dünyasını kuracak ve örgütleyecek olan özgürlük.

Ekonomik ve toplumsal eşitliğin inanmış bir yandaşıyım,

çünkü biliyorum ki, bu eşitlik dışındaki bireylerin özgürlüğü, adaleti, insanlık onuru, ahlâkı ve gönenci ve de ulusların gönenci hep aynı şiddette yalan olacaktır. Her ne bahasına olursa olsun özgürlüğün, insanlığın bu temel koşulunun yandaşı olarak düşünüyorum ki, eşitlik emeğin ve beldelerde özgürce örgütlenmiş ve federe olmuş üretici birliklerinin ortak mülkiyetinin kendiliğinden örgütlenmesi yoluyla ve beldelerin yine aynı biçimde tamamen kendiliğinden federasyonuyla kurulmalıdır, ama devletin yukardan ve vesayet edici etkinliği ile değil.

Bu (son söylenen) nokta devrimci sosyalistleri ve kollektivistleri devletin mutlak inisiyatifinden yana olan otoriter komünistlerden esas olarak ayırıyor. Amaçları aynıdır; her iki taraf da aynı biçimde sadece ortak çalışmanın örgütlenmesi üzerine kurulu olan yeni bir toplumsal düzenin kurulmasını istiyor. Bu düzen her bireye ve herkese herkes için eşit olan ekonomik koşullar altında, bizzat olguların gücüyle âşikar olacaktır ve iş aletlerinin ortak mülkiyeti üzerine kurulacaktır.

Komünistler bu hedefe çalışan sınıfların, özellikle burjuva radikalizminin yardımını alan kent proletaryasının politik gücünün gelişmesi ve örgütlenmesi aracılığıyla erişmeyi düşünüyorlar. Halbuki her tür ikircikli birliğin ve alaşımın düşmanı olan devrimci sosyalistler tersini düşünüyorlar, bu hedefe ancak kentlerdeki ve kırsal yörelerdeki işçi kitlelerinin politik değil, tersine toplumsal ve bunun sonucunda apolitik gücünün gelişmesi ve örgütlenmesiyle ve geçmişlerinden koparak bu örgütlenmeye açıkça bağlanmak ve programını kabul etmek isteyen üst sınıflardan iyi niyetli insanların katılımıyla erişebilmeyi düşünüyorlar.

Buradan iki farklı yöntem ortaya çıkıyor. Komünistler devletin politik gücünü ele geçirmek için işçi güçlerini örgütlemek gerektiğine inanıyorlar. Devrimci sosyalistler devletlerin yıkımı ya da daha kibar bir sözcük kullanılması isteniyorsa tasfiyesi amacıyla örgütleniyorlar. Komünistler otorite ilkesinin ve pratiğinin yandaşıdırlar, devrimci sosyalistler özgürlüğe güveniyorlar. İkisi de aynı şekilde batıl inancı öldürecek ve inancın yerine geçecek olan bilimin yandaşıdırlar; birinciler bunu zorla kabul ettirmek istiyorlar, sonuncular ise onu yaymaya çaba gös-

teriyorlar, ki böylelikle inanmış insanlar kendiliğinden ve özgürce, aşağıdan yukarıya, kendi devinimleriyle ve gerçek çıkarlarına uygun olarak örgütlenip federe olsunlar, ama asla *cahil kitlelere* birkaç yüksek akıllı tarafından dayatılan, önceden tasarlanmış bir plana göre değil.

Devrimci sosyalistler, halk kitlelerinin güdüsel iç çabasında ve gerçek gereksinimlerinde insanları mutlu etmek için yapılmış birçok başarısız çabaya katkıda bulunmak iddiasında olan tüm bu insan doktorlarının ve vasilerinin derin zekâsındakinden daha fazla pratik akıl ve zekâ, bulunduğunu düşünüyor. Devrimci sosyalistler tersine şunu düşünüyorlar, insanlık çok uzun zaman yeterince yönetildi ve mutsuzluğunun kaynağı şu ya da bu yönetim biçiminde değil, tersine herzamanki gibi bizzat her bir yönetimin ilkesinde ve olgusunda bulunuyor.

Sonunda bir yandan, Amerikan ve İngiliz sosyalistlerinin kısmen kabul ettikleri, Alman okulu tarafından bilimsel olarak geliştirilmiş komünizm ve diğer yandan Latin ülkelerinin proletaryasının kabul ettiği çok gelişmiş ve son verilerine kadar ilerletilmiş Proudhonizm[*] arasındaki çoktan tarihsel olmuş çelişki ortaya çıkıyor.

Devrimci sosyalizm yenilerde *Paris Komünü'nde* [28] ilk çarpıcı ve pratik gösterisini denemişti.

Ben monarşist ve ruhban karşı devrimin cellatları tarafından kılıçtan geçirilip, kana boğulan ve böylelikle Avrupa proletaryasının düşünde ve kalbinde daha canlı ve daha güçlü olan Paris Komünü'nün bir yandaşıyım. Herşeyden önce şunun için yandaşıyım ki, o, devletin cesur ve çok mükemmel bir inkârıdır.

Büyük bir tarihsel gerçek olarak devletin bu inkârı kendini tam da Fransa'da göstermiştir. O Fransa şimdiye değin par excellence politik merkezîyetin ülkesiydi ve tam da Paris, bu büyük Fransız uygarlığının başı ve tarihsel yaratıcısı, bu iş için inisiyatifi ele almıştı. Paris tacını çıkarıyor ve Fransa'ya, Avrupa'ya, tüm dünyaya özgürlük ve yaşam vermek için coşkuyla kendi istifasını açıklıyor; köle olan halklara (köle olmayan halk

* O Slav halklarının açıkça anti-politik içgüdüleri tarafından aynı şekilde kabul edildi ve hep kabul edilecektir. (Bakunin)

kitleleri nerde?) özgürlük ve kurtuluşun tek yolunu göstererek yeniden tarihsel gücünü ve inisiyatifini kanıtlıyor; Paris, burjuva radikalizminin politika geleneklerine öldürücü bir darbe vuruyor ve devrimci sosyalizme gerçek bir temel veriyor! Paris zafer kutlayan gericiliği merasimle tekzip etmek için kendi enkazı altına gömülüyor, felâketi sayesinde Fransa'nın şerefini ve geleceğini kurtarıyordu. Ve teselli bulmuş insanlığa, yaşamın, zekânın ve ahlâkî gücün, yüksek sınıflardan geri çekildiklerinde, kendilerini enerjik ve gelecek dolu olarak proletaryada sürdürdüklerini kanıtlıyordu; Paris yeni çağın, halk kitlelerinin nihaî ve tam kurtuluşunun ve onların şimdi devlet sınırlarının ötesinde ve bu sınırlara inat tam gerçek dayanışmasının çağının, başlamasını kutluyor. Paris vatanseverliği öldürüyor ve enkazı üstüne insanlık dinini kuruyordu, Paris incancıl ve ateist olduğunu ilân ediyor ve tanrısal kurguların yerine, toplumsal yaşantının büyük gerçekliklerini ve bilime olan inancı koyuyordu, -dinsel politik ve hukuksal ahlâkın yalanlarını ve adaletsizliklerini özgürlük, adalet, eşitlik ve kardeşlikle tüm insanî ahlâkın bu bengi ilkeleriyle değiştiriyordu. Kahraman, akılcı ve inançlı Paris, insanlık amacına olan enerjik inancını parlak düşüşü ve ölümüyle güçlendiriyor, bu inancını daha enerjik, daha canlı olarak, gelecek kuşaklara miras bırakıyor! Paris en soylu çocuklarının kanında boğuluyor -bu tüm Hıristiyan kiliselerinin ve adaletsizliğin büyük papazının Papa'nın doğrudan verdiği esin altında Avrupa'nın enternasyonal ve birleşmiş karşı devrimi tarafından çarmıha gerilen tüm insanlıktır. Tüm halkların en yakın enternasyonal ve dayanışan devrimi, Paris'in yeniden doğuşu olacaktır..

Bu, Paris Komünü'nün iki aylık varlığının ve hep düşündürecek olan düşüşünün gerçek anlamıdır ve büyük sonuçlarıdır.

Paris Komünü kısa sürdü ve iç gelişmesinde Versailles karşı devrimine karşı vermek zorunlu olduğu ölümcül kavga tarafından öyle çok engellendi ki, sosyalist programını uygulayacak kadar demiyorum, teorik olarak işleyecek kadar zaman bırakarak. Ayrıca kabul etmek gerekir ki, komün üyelerinin çoğunluğu aslında sosyalist değillerdi, eğer böyle göründüyseler, olayların muhalefete izin vermeyen gücü ta-

rafından, ortamları tarafından, durumlarının zorunluğu tarafından karşı konulmaz olarak sürüklenmişlerdir, kendi içten kanıları tarafından değil. Başlarında doğallıkla arkadaşımız Varlin[*] bulunan sosyalistler komünde yalnız çok küçük bir azınlık oluşturuyorlardı, en çok 14 ya da 15 üyeydiler. Ötekiler Jakobendiler. Fakat anlaşalım, Jakobenler var, Jakobenler var. Avukat ve doktrinci olan Jakobenler var, *pozitivist* [**] cumhuriyetçiliği, taklitçi, despot ve biçimçi, jakobencilikten yalnız otorite ve birliği koruyarak, halkın Fransa'sını, Prusya'lı ve sonraları yerli karşı devrime teslim eden Bay Gambetta gibi ve açıkça devrimci Jakobenler. 1793 demokratik inancının son içten temsilcileri, kahramanlar vardır, bunlar devrimin utanmazlığına taviz vermektense, çok sevdikleri birliği ve otoriteyi devrimin zorunluluklarına feda etmek yeteneğine sahiptirler. Başlarında doğallıkla büyük bir ruh ve büyük bir karakter olan Delescluze'nin bulunduğu bu yürekli Jakobenler, herşeyden önce devrimin zaferini istiyorlar ve halk kitleleri olmadan devrim olmadığı için, ve bugün bu kitleler olağanüstü büyük ölçüde sosyalist bir içgüdüye sahip olduklarından ve artık ekonomik ve toplumsal devrimden başka bir devrim yapamayacakları için, iyi niyetli Jakobenler, kendilerini, devrimci hareketin mantığına gittikçe daha çok kaptırarak, sonunda iradeleri dışında sosyalist olacaklar.

Paris Komünü'nde yer alan Jakobenlerin içinde bulunduğu durum, tam olarak buydu. Delescluze ve onunla birlikte birçokları genel ruhu ve vaatleri pozitif sosyalist olan programlar ve duyurular imzaladılar. Fakat tüm iyi niyetlerine ve iyi istemlerine karşın, içten inanmaktan ziyade dıştan sürüklenmiş sosyalistler oldukları için içlerindeki yeni sosyalizmleriyle çelişkiye düşen bir yığın burjuva önyargılarını yok etmek için, ne zaman ne de yetenek sahibi olmadıkları için, anlaşılıyor ki, içlerindeki bu savaşımla felç olarak, asla genellikler çemberinden

* Bakunin bu kişiyi Basel Kongresi'nde (Eylül 1869) tanıdı; onunla olan sonraki ilişkilerini özellikle Guillaumes mektuplaşmalarıyla yürüttü. (Nettlau)

** Lyon'da *Progrès*'de yayınlanan, Littré'e yazdığı mektupla karşılaştır. (Bakunin)

çıkamadılar ve asla bu önlemler kesin olarak burjuva dünyasıyla olan dayanışmalarını ve tüm ilişkilerini koparacak önemli önlemler alamadılar.

Bu, kömün için ve bizzat onlar için büyük bir talihsizlikti; bu suretle felce uğradılar, ve komünü felce uğrattılar, fakat bu onlara bir suç olarak yüklenemez. İnsanlar iki gün içinde değişmiyorlar ve doğayı ve alışkanlıklarını isteklerine göre değiştirmiyorlar. Komün için ölerek içtenliklerini ispat ettiler. Kim onlardan daha fazlasını isteyebilir?

Onlar da en az, etkisi altında düşünüp davrandıkları, düşünceye veya düşünmeye dayalı inançtan ziyade, içgüdüye dayanarak sosyalist olan Paris halkının kendisi kadar bağışlanabilirler. Tüm içten çabaları yüksek derecede ve kesinlikle sosyalisttir, fakat düşünceleri ya da geçmişten gelen tasavvurları bu yükseklikten çok uzaktır. Fransa'nın büyük kentlerinin proletaryasında ve bizzat Paris'tekilerde hâlâ birçok Jakoben önyargı, birçok diktatörce ve hükümet yanlısı kuruntular var. Otoriteye saygı, dinsel eğitimin helâl ürünü, halkın tüm talihsizliğinin, tüm düşkünlüğünün ve köleliğin bu tarihsel kaynağı, ondan henüz sökülmemiştir. Bu öyle geçerlidir ki, halkın zeki çocukları, inanmış sosyalistler bile onlardan henüz tamamen kurtulamamışlardır. Vicdanlarına bakınız, Jakobenleri, hükümet insanlarını bulursunuz, tam bir köşeye saklanmış, tam bir alçak gönüllü olmuş bir haldedir, fakat tamamen ölmüş değildir.

Ayrıca komüne ait olan az sayıdaki inanmış sosyalistlerin durumu son derece zordu. Kendilerini Paris halkının büyük kitlesi tarafından yeterince desteklenmiş hissetmediler ve dahası enternasyonal birliğin yetersiz örgütlenmesi birkaç bin üyeyi ancak kapsıyordu; böylece Jakoben çoğunluğa karşı her gün savaş vermek zorundaydılar -ve hangi koşullar altında! Birkaç yüzbin işçiye iş ve ekmek vermek, onları örgütlemek, silâhlandırmak ve aynı zamanda kuşatma altındaki, açlık tehdidiyle karşı karşıya bulunan, Prusya'nın izni ve lütfuyla Versailles'da yerleşip tutunabilmiş olan karşı devrimin tüm kirli girişimlerine maruz kalan dev Paris'te, karşı devrimci faaliyetleri denetlemek zorundaydılar. Onlar Versailles yönetiminin ve ordusunun karşısına, devrimci bir yönetim ve ordu çıkarmak zo-

rundaydılar, bu demektir ki kralcı ve ruhanî karşı devrimle savaşmak için kendileri de devrimci sosyalizmin baş koşullarına önem vermemek ve ondan vazgeçmek ve Jakoben *karşı devrim* olarak örgütlenmek zorundaydılar.

Böyle koşullarda Jakobenlerin, Komünün çoğunluğunu oluşturdukları ve ayrıca örgütlenmesinin mirasına ve pratiğine kıyaslanmayacak ölçüde fazla sahip oldukları için daha güçlülerin sosyalistlere karşı çok büyük avantaja sahip olmaları doğal değil mi? Yalnız şuna şaşılmalıdır ki, bundan çok büyük faydalar sağlayamadılar, Paris ayaklanmasına kesin bir Jakoben karakteri veremediler ve tam tersine toplumsal bir devrime kaymasına izin verdiler.

Teorilerinde çok tutarlı olan sosyalistlerin, Paris'li dostlarımıza kendi devrimci pratiklerinde yeterince sosyalist görünmedikleri eleştirisini yaptıklarını biliyorum, halbuki burjuva basınının tüm havlayanları, tersine onları sosyalizm programını harfi harfine izlemekle suçluyorlar. Bu an için bu basının zavallı gammazcılarını bir yana bırakalım; proletaryanın kurtuluşunun katı teoricilerine işaret etmek isterim ki, onlar Paris'li kardeşlerimize karşı haksızdırlar, çünkü en doğru teorilerle onların pratik uygulanışları arasında, birkaç günde geçilip bitirilemeyecek bir mesafe vardır. Örneğin kim Valin'i tanımak şansına eriştiyse, -ölümü kesin olduğu için onu örnek veriyorum-, onun ve arkadaşlarının sosyalist inançlarının ne kadar tutkulu, iyi düşünülmüş ve derin olduğunu bilir. Onlar öyle adamlardı ki yakında bulunan hiç kimse ateşli çabalarından, sadakat ve iyi niyetlerinden kuşku duyamazdı. Fakat tam da iyi niyetli insanlar oldukları için duygularını, çabalarını ve yaşamlarını adamış oldukları büyük yapıt önünde kendi kendilerine karşı güvensizlik duyuyorlardı; kendilerinden çok az şey bekliyorlardı! Ayrıca onlar, toplumsal devrimde, bunda ve tüm diğerlerinde, politik devrime karşı açık bir zıtlıkla, bireyin çabasının hemen hemen sıfır olduğuna ve kitlenin kendiliğinden etkinliğinin herşey olması gerektiğine inanıyorlardı. Bireyler, halk içgüdüsüne uyan düşünceleri işlemekten, açıklamaktan ve yaymaktan başka birşey yapamazlardı ve ayrıca kitlenin doğal gücünü devrimci olarak örgütlemekle meşgul olmalıydılar. Bu meselenin dışına çıkamazlar; tüm diğer şeyler

yalnız halkın kendisi tarafından yapılmalıdır ve yapılabilir. Aksi taktirde politik diktatörlüğe, *yani devletin* ayrıcalıklarının, eşitsizliklerinin ve tüm baskılarının yeniden oluşumuna varılır ve bir yan yolda fakat çok mantıklı olarak halk kitlelerinin politik, toplumsal ve ekonomik köleliğinin yeniden kurulmasına varılır.

Tüm içten sosyalistler gibi Varlin ve arkadaşları ve genel olarak halk içinde doğan ve terbiye alan tüm işçiler, son kertede ve ayrıca tamamen haklı olarak aynı kişilerin sürüp giden inisiyatiflerine karşı, üstün bireylerin uyguladıkları iktidara karşı tavır almışlardı ve herşey önünde adil oldukları için bu tavır ve niyetlerini tüm diğerlerine karşı olduğu gibi aynen kendilerine karşı da yönelttiler.

Otoriter komünistlerin, bir devrimin bir diktatörlük veya politik bir devrimden kaynaklanan bir kurucu meclis tarafından kararlaştırılıp örgütlenebileceği şeklindeki, çok yanlış bulduğum düşüncesinin tersine, dostlarımız, Paris'li sosyalistler, devrimin ancak kitlelerin, halk gruplarının ve halk birliklerinin kendiliğinden ve sürekli eylemiyle yapılabileceğini ve sonuna kadar geliştirilebileceğini düşündüler.

Paris'li arkadaşlarımız bin kez haklıydı; çünkü gerçekte hangi dahî kafa, yüzlerce üstün yetenekli kişiden oluşsa bile, kollektif bir diktatörlük halinde hangi beyin, toplam bir halkın ortak istemini oluşturan gerçek çıkarların, emellerin, istek ve gereksinimlerinin sonsuz çokluğunu ve çeşitliliğini kavrayabilecek kadar ve hepsini tahmin etme durumunda olan bir örgütlenme bulacak kadar büyük ve güçlüdür? Böyle bir örgütlenme, ancak talihsiz toplumun az ya da çok ortaya çıkan devlet zulmüyle içerisine sokulacağı işkence tezgâhı olurdu. Bu şimdiye dek hep böyle olmuştur ve toplumsal devrim tam da bu antik, zor yoluyla örgütleme sistemini, kitlelere, gruplara, komünlere, birliklere, bizzat tekil kişilere tam özgürlüklerini geri vererek ve tüm zorbalıkların tarihsel kaynağını, iktidarı ve bizzat devletin varlığını tek ve son defa olmak üzere yıkarak sona erdirmelidir; bu durumda devlet, hukuksal hakkın tüm adaletsizliklerini ve çeşitli kültlerin tüm yalanlarını da kendisiyle beraber götürecektir, çünkü bu hak ve kültler sadece devletin temsil ettiği, garanti ettiği ve ayrıcalık tanıdığı tüm zorbalıkların hep zorla elde edilmiş ideali ve gerçek kut-

samasıdırlar.

Şu açıktır ki, ancak devletler olmadığı zaman insanlık özgürlüğünü yeniden elde edebilir ve toplumun, tüm grupların ve yerel örgütlenmelerin ve tekil kişilerin gerçek çıkarları gerçekten doyurulmuş olabilir. Şu açıktır ki, güya devletin temsil ettiği, ve gerçekte mahallelerin, köylerin, birliklerin ve çoğu devlete uyruk olan tekil kişilerin pozitif çıkarlarının istisnasız ve sürekli inkârı olan, sözümona toplumun genel çıkarları, bir soyutlama, bir kurgu, bir yalan oluştururlar ve devlet adeta büyük bir mezbaha ve dev bir mezarlıktır ve oraya ülkenin tüm emelleri, tüm canlı kuvvetleri bu soyutlamaların gölgesi ve perdelemesi altında, soylu ve mutlu bir şekilde kendilerini kurban ettirip gömdürmek için gelirler. Ve bir soyutlama asla kendisinde ve kendisi için var olamayacağından, yürümek için ayakları olmadığından, yaratmak için elleri, onu yutmak için verilen bir kurban kitlesini sindirmek için midesi olmadığından açıktır ki, dinsel ya da semavî soyutlama olarak gerçekte ayrıcalıklı bir kastın, ruhbanların çok pozitif, çok gerçek çıkarlarını temsil eden tanrılar gibi, - aynı biçimde, onun yeryüzündeki bütünleyicisi, politik soyutlaması olan devlet de, bugün tek başına olmasa bile başlıca sömürücü sınıf olan, öteki tüm sınıfları kendine katma eğiliminde olan burjuvazinin daha az pozitif ve daha az reel olmayan çıkarlarını temsil ediyor. Ve ruhbanlar nasıl her zaman, bugün ise her zamankinden daha çok güçlü ve çok zengin bir azınlığa ve çok aşağıdaki ve yoksul çoğunluğa bölünüyorlarsa, burjuvazi de öyledir: bu ve onun endüstrideki, tarımdaki, banka ve ticaretteki, çeşitli toplumsal ve politik örgütleri, aynen devletin yönetsel, malî, adlî, üniversite, güvenlik ve askerî işlevleri de, her gün gerçekten egemen bir oligarşiye ve az ya da çok kendini beğenmiş, sürekli bir yanılsama içinde yaşayan ve kaçınılmaz olarak ve gittikçe daha fazla, karşı konmaz bir güç tarafından günümüzdeki ekonomik gelişmenin gücü proletarya safına fırlatıp atılan, kalıntı yaratıkların sayısız kitlesine ayrılıyor; onlar bu herşeye gücü yeten oligarşinin kör aletleri olmakla sınırlandırılıyorlar.

Kilisenin ve devletin ortadan kaldırılması toplumun gerçek kurtuluşunun ilk ve kaçınılmaz koşulu olmalıdır, ancak ondan

sonra toplum başka türlü örgütlenebilir ve örgütlenmelidir, fakat yukarıdan aşağıya ve birkaç bilgenin veya aydının düşlediği bir plana veya herhangi bir diktatör gücün verdiği fermanlara göre veya bizzat genel oy hakkı esasıyla seçilmiş ulusal meclis aracılığıyla değil. Söylemiş olduğum gibi bu sistem kaçınılmaz olarak yeni bir devletin kuruluşuna, yani halk kitleleriyle ortak bir şeyi olmayan, tersine kesinlikle genel gönenç ya da devleti kurtarma perdesi altında tekrar halkı sömürmeye ve tebalaştırmaya başlayacak olan yönetici bir aristokrasinin oluşumuna yol açacaktır.

Gelecekteki toplumsal örgütlenme, yalnız aşağıdan yukarıya doğru ve işçilerin önce birliklerde, sonra beldelerde, bölgelerde, uluslarda ve sonunda büyük bir enternasyonal ve evrensel bir federasyonda özgür birliği ve federasyonu aracılığıyla kurulabilir. Ancak ondan sonra özgürlüğün ve genel mutluluğun gerçek ve yaşam veren düzeni gerçekleştirilecektir. Bu düzen bireyin ve toplumun çıkarlarını reddetmeyecek, tersine o çıkarları daha çok evetleyecek ve bağdaştıracaktır.

Deniyor ki, birbiriyle çelişen bu çıkarlar kendiliğinden dengeye varmak ya da herhangi bir biçimde anlaşmak yeteneğine sahip olmadıkları için, bireyin ve toplumun çıkarlarının böyle bir bağdaşması ve evrensel dayanışmasını edimsel olarak asla gerçekleştiremez. Böyle bir itiraza şöyle yanıt veriyorum: Eğer şimdiye değin bu çıkarlar asla ve hiçbir yerde karşılıklı uyuşmaya erişememişse, bu suç, çoğunluğun çıkarlarını ayrıcalıklı bir azınlığın yararına kurban eden devlete aittir. Kişisel çıkarların ve toplumun çıkarlarının ünlü uyuşmazlığının ve kavgasının, bir matrak geçme, insanları onursuzlaştırmak ve kendi değerlerine olan bilinçlerini köreltmek için ilk günah kavramını uyduran teolojik yalandan kaynaklanan politik bir yalandan başka birşey olmamasının nedeni budur. Çarpışan çıkarların bu aynı yanlış düşüncesi, bilindiği gibi teolojinin yakın akrabası olan metafiziğin düşlerinden de kaynaklandı. Metafizik insan doğasının toplumsal karakterini görmezden gelip, toplumu özgürce ya da yüksek bir gücün etkisiyle yapılmış herhangi bir biçimsel ya da gizli bir sözleşme adına, aniden birleşmiş olan insanların mekanik ve safi yapay bir yığınağı olarak gördü. Toplum olarak birleşmelerinden önce bu bir çeşit ölümsüz ruh-

larla bezenmiş insanlar, tam bir özgürlükten faydalanıyorlardı.

Eğer, metafizikçiler özellikle ruhun ölümsüzlüğüne inananlar, tüm insanların toplum dışında özgür varlıklar olduklarını iddia ediyorlarsa, bu suretle kaçınılmaz olarak şu sonuca varılır ki insanlar toplum olmak için ancak özgürlüklerini, doğal bağımsızlıklarını inkâr etmek ve önce kişisel, sonra yerel çıkarlarını feda etmek koşulları altında birleşebilir. Böyle bir kendinden vazgeçme, böyle bir kendini feda etme, toplum ne denli çok üyeli olursa, örgütlenmesi ne denli karışık olursa o denli kaçınılmaz olarak kendini dayatır. Böyle bir durumda devlet tüm bireysel feda oluşların ifadesidir. Bu soyut ve aynı zamanda şiddetli biçim içinde var olarak kendiliğinden anlaşılacağı gibi, her ne kadar açıkça yalnız egemen sınıfın çıkarlarını temsil etse de 'kamu yararı' diye adlandırılan yalan adına hep kişisel özgürlükleri yok eder. Devlet bu biçimde bize kaçınılmaz olarak her özgürlüğün ve hem kişisel hem genel her çıkarın inkârı ve yokedilmesi olarak görünüyor.

Burada metafizik ve teolojik sistemler herşeyin birbiriyle bağıntılı olduğu ve kendi kendisini açıkladığı görülüyor. Bu yüzden bu sistemin mantıklı savunucularının halk kitlelerini devlet ve kilise aracılığıyla soymayı vicdan rahatlığıyla sürdürebilir ve sürdürmek zorundalar. Ceplerini doldurarak ve kirli zevklerine tutkun olarak aynı zamanda uygarlığın zaferi ve proletaryanın sonsuz mutluluğu için çalıştıkları düşüncesinde teselli bulabilirler.

Ama biz ötekiler, ne tanrıya, ne ruhun ölümsüzlüğüne ve ne de iradenin kendine özgü özgürlüğüne inanmayan bizler iddia ediyoruz ki, en tam ve en yaygın çerçevesi içinde özgürlük, insanlığın tarihsel ilerlemesinin amacı olarak görülmelidir. Tuhaf fakat yine de mantıklı bir karşıtlık yoluyla; karşıtlarımız; metafizik ve teoloji idealistleri özgürlük ilkesini, insanî köleliğin kaçınılmazlığı sonucuna rahatlıkla ulaşmak için teorilerinin temeli ve bazı olarak görüyorlar. Fakat teorilerinde maddeci olan bizler, pratikte akılcı ve soylu bir idealizmi kurmaya ve sürekli korumaya çalışıyoruz. Bizim düşmanlarımız, tanrısal ve aşkın idealistler, onlara göre her gelişmenin temel ilkenin inkârı olduğu mantık adına en kanlı ve korkunç maddeciliğe batıyorlar. Biz şu inançtayız ki insanın tüm zengin, düşünsel, ahlâkî ve

maddî gelişmesi ve görünürdeki bağımsızlığı, tüm bunlar, toplum içinde yaşamanın ürünleridir. Toplum dışında insan özgür olamayacağı gibi, aynı zamanda insan da olmazdı. Yani kendine özgü bir bilince sahip olan, duyan, düşünen ve konuşan bir varlık bile olamazdı. İnsanı, onun ilk doğasını ya da sonraki gelişmesinin çıkış noktasını gösteren, vahşi bir haydut konumundan çıkmaya yalnız zekânın ve ortak çalışmanın birlikte etkisi zorlayabilir. Biz şu gerçekle iliklerimize kadar doluyuz ki, insanların tüm yaşamı çıkarları, eğilimleri, gereksinimleri, yanılsamaları ve aptallıkları, zorbalıkları ve adaletsizlikleri olduğu gibi, tüm görünüşte gönüllü davranışları da- toplum içindeki yaşantısının kaçınılmaz gücünün sonuçlarıdır. Dış dünyanın anlamlarının karşılıklı ilişkilerinin karşılıklı etkisi yalanlanmadan, karşılıklı bağımsızlık kabul edilemez.

Doğada bile görüngülerin bu harika karşılıklı ilişkisi ve bağına kuşkusuz mücadelesiz ulaşılamaz. Tam tersine doğadaki güçlerin uyumu ancak yaşam ve eylemin en özgün koşulu olan bu sürekli savaşın gerçek sonucu olarak görünüyor. Doğada ve de toplumda savaşsız düzen ölüm anlamına geliyor.

Eğer evrende düzen doğal ve olanaklı ise, bunun nedeni yalnızca şurada bulunuyor ki, bu evren önceden düşünülmüş ve yüce bir irade tarafından zorla kabul ettirilen bir sisteme göre yönetilmiyor. Tanrısal bir yasamanın teolojik hipotezi açık bir saçmalığa ve yalnız her düzenin değil, aynı zamanda bizzat doğanın da inkârına yol açıyor. Doğa yasaları yalnızca doğanın özü içinde oldukları için, yani herhangi bir otorite tarafından tayin edilmedikleri için gerçektirler. Bu yasalar çok çeşitli, geçici fakat gerçek olayların, grupların ve şeylerin gelişmesinin basit dışavurumları kalıcı biçimleridir. Bunun toplamı bizim 'doğa' dediğimiz şeyi oluşturur. İnsan zekâsı ve bilim bu olayları gözlemlediler, deneylerle kontrol ettiler, sonra bir sistem içinde birleştirip ve onlara yasa adını verdiler. Ama doğanın kendisi yasaları tanımıyor. Bilinçsizce, kendi kendine, insanî gözüken ve kendilerini tekrarlayan görüngelerin sonsuz çeşitliliğini serimleyerek davranır. Olup bitenin bu kaçınılmazlığı yüzünden düzen evrende kalıcı olabiliyor ve gerçekten de oluyor.

İnsan toplumunda da görünüşte sözümona doğaya aykırı bir biçimde gelişen, fakat gerçekte eşyanın kaçınılmaz ve doğal gi-

dişine uyan böyle bir düzen görülüyor. Yalnız, insanın diğer hayvanlar üzerindeki üstünlüğü ve düşünme yeteneği, insanın gelişmesine özel bir unsur kazandırdı, bu da, bu arada belirtelim, insanın tüm var olanlar gibi kuvvetlerin bir birleşiminin ve etkisinin maddî ürünü olması anlamında çok doğaldır. Bu özel unsur düşünmedir ya da bu yeteneği genelleştirmek ya da soyutlamak için insanın düşünceler çıkardığı şeyi dışarıya yansıtması ve bizzat kendisini yabancı dış bir obje gibi inceleyebilmesi ve gözlemleyebilmesidir. Böylece o bizzat kendi üstündeki düşüncelerin üzerine ve çevresi üzerine yükselerek tam bir soyutlama tasarımına, salt bir hiçliğe yükseliyor. Düşüncenin en yüksek soyutlanmasının bu son sınırı, bu mutlak hiçlik, tanrıdır.

Her teolojik öğretinin anlamı ve tarihsel temeli böyledir. Kendi düşüncelerinin özüne ve maddî nedenlerine bakmaksızın ve yine kendilerine özgü koşulların ya da doğa yasalarının hesaplaşmasını yapmadan toplumda bu ilk olarak yaşayan insanlar, kuşkusuz mutlak kavramlarının yalnız soyut düşünceleri kavramak yeteneklerinin sonucu olduğu düşüncesine varamazlardı. Bu yüzden doğadan alınan bu düşünceleri, bunlara karşı doğanın kendisinin bir rol oynamadığı gerçek nesneler olarak gördüler. Sonra kendi kurgularına, kendi olanaksız mutlak kavramlarına tapmaya başladılar ve onlara tüm şerefi sundular. Fakat hiç'in soyut düşüncesini ya da tanrıyı herhangi bir biçimde bir kalıba sokmak ve görünür yapmak gerekiyordu. Bu amaçla tanrı kavramını şişirdiler ve dahası onu yalnız doğada ve toplumda bulabildikleri tüm iyi ve kötü niteliklerle ve güçlerle donattılar.

Fetişizmden Hıristiyanlığa dek tüm dinlerin kökeni ve tarihsel gelişmesi buydu.

Dinsel, teolojik ve metafizik saçmalıkların tarihine girmek niyetinde değiliz ve yüzyılların barbarlığının yaratığı tüm tanrısal cisimlenmelerin ve hayallerin zamanla olan açılıp gelişmesini de tartışacak değiliz. Herkes biliyor ki batıl inanç hep korkunç felâkete yol açtı ve sel gibi kan ve gözyaşı akmasını zorladı. Biz yalnız şunu söylüyoruz, zavallı insanlığın tüm bu yükselen yanılgıları toplumsal organizmaların normal büyümesi ve gelişmesi katında kaçınılmaz tarihsel olgular idiler. Bu tür yanılgılar toplumda insanların hayal gücüne egemen olan, evrenin doğaüstü bir güç ve sözümona doğaüstü irade tarafından

yönetildiğine dair felâket dolu düşünceyi çağırdılar. Yüzyıllar geçti ve toplumlar bu düşünceye öyle alıştılar ki sonunda daha öteye bir ilerlemeye olan her çabayı ve buna erişmek yeteneğini bu düşünce içinde öldürdüler.

Önce birkaç kişinin, sonra birkaç toplumsal sınıfın hırsı, köleliği ve işgali yaşam ilkesini yükseltti ve bu korkunç tanrılık düşüncesini diğer tüm düşüncelerden daha fazla kökleştirdi. O andan itibaren şu iki kurumu temel almayan herhangi bir toplum olanaksızdı: Kilise ve devlet. Bu iki toplumsal kamçı da tüm doktrincilerce savunulmuştur.

Bu iki kurum ortaya çıkar çıkmaz, derhal iki kast örgütlenmişti: Rahipler kastı ve soylular kastı; bunlar derhal köleleştirilmiş halka devletin ve kilisenin vazgeçilmezliğini, faydalılığını ve kutsallığını aşılama derdine düştüler.

Bütün bunlar, vahşi köleciliği, en yüce varlığın öngördüğü ve kendi iradesiyle kutsadığı meşru bir köleciliğe dönüştürme amacını taşıyordu.

Fakat rahipler ve soylular tüm güçleriyle kendi çıkarları için korudukları bu kurumlara içtenlikle inanıyorlar mıydı? Yalnızca yalancı ve dalavereci miydiler? Hayır, aynı zamanda inançlı ve dalavereci olduklarına inanıyorum.

Kitlelerin yanılgılarını doğallıkla ve kaçınılmaz olarak paylaştıkları için kendileri de inanıyorlardı, ancak sonraları antik dünyanın çöküşü döneminde kuşkucular ve utanmaz dalavereciler oldular. Başka bir neden, devlet kurucularını içten insanlar olarak görmeye izin veriyor. İnsan istediği ve çıkarlarına zıt olmayan şeye hep kolayca inanıyor. Ne denli zeki ve aydın olursa olsun, aynı şekilde öz sevgisi ve komşusuyla yaşamak ve onun saygısını tatmak isteği hep kendisine hoş gelen ve yararlı olan şeye inanması sonucunu doğuruyor. Ben inanıyorum ki, örneğin Thiers ve Versailles Hükümeti her ne pahasına olursa olsun Paris'te birkaç bin erkek, kadın ve çocuk öldürerek Fransa'yı kurtardıkları kanısını taşıdılar.

Eğer eski ve modern zamanların rahipleri, Roma kâhinleri, aristokratları ve burjuvaları samimi inanç sahibi olabilseler de gene de sahtekâr olarak kalırlar. Gerçekte, inanç ve politikayı oluşturan saçmalıkların her birine inandıkları kabul edilemez. Çiçero'nun işaret ettiği gibi, "İki Roma kâhininin birbirinin yü-

züne gülmeden bakamadıkları" zamandan söz etmiyorum. Bizzat cahillik ve genel batıl inanç zamanında günlük mucizelerin yaratıcılarının bu mucizelerin gerçekliğine inanmış olabilecekleri zor kabul edilir. Aşağıdaki kuralda kendini bulan politika için de aynı şey söylenebilir: "Halk öyle bir biçimde boyunduruk altında tutulmalı ve soyulmalıdır ki, yazgısı hakkında yüksek sesle yakınmasın, itaat etmeyi unutmasın ve karşı gelmeye ve isyan etmeye vakit bulamasın."

Sonra, politikayı bir zenaat haline getiren ve hedefini -yani adaletsizlik, şiddet, yalan, ihanet, tek ve toplu cinayet- bilen insanların, politika sanatına ve devletin, toplumsal mutluluğun yaratıcısının bilgeliğine inanabilecekleri nasıl tasavvur edilebilir? Onlar tüm gaddarlıklarına karşın bu derece aptallık gösteremezler. Kilise ve devlet her zaman için ahlâksızlığın büyük okuluydular. Tarih onların büyük suçlarını kanıtlıyor. Rahipler ve devlet adamları her yerde ve her zaman, halkın bilinçli, sistemli, uzlaşmaz ve kana susamış düşmanları ve cellatlarıydılar.

Görünüşte birleşmez olan iki şey aldatan ve aldanan, yalancı ve inanan nasıl buna karşın uzlaşıyorlar? Mantığa göre bu zor gerçekleşir görünüyor. Olaylara göre, yani pratik yaşamda her iki nitelik çok kez birarada bulunuyor.

İnsanların büyük çoğunluğu kendi kendisiyle çelişkili ve sürekli yanlış anlama içinde yaşıyor; elbette bunu ayırımsamıyorlar, ta ki herhangi bir olağanüstü olay onları alıştıkları dalgınlıktan sarsıp çıkarsın ve onları kendisini ve çevresini incelemeye zorlasın.

Dinde ve de politikada insanlar yalnızca sömürücülerin elindeki makinalardır. Fakat hırsızlık ve çaldıranlar, zalimler ve mazlumlar, gerçek sömürücü sayılması gereken bir avuç kişi tarafından yönetilerek yanyana yaşıyorlar. Bunlar, tüm politik ve dinsel önyargıları açıkça, bilinçli olarak kötüye kullanan ve baskıya uğratan insanlardır. Onyedinci ve onsekizinci yüzyılda, büyük devrimin patlamasına dek, ve aynı şekilde günümüzde Avrupa'ya kumanda ediyorlar ve hemen hemen canlarının istediği gibi davranıyorlar. İktidarlarının uzun süre devam etmeyeceğine inanılabilir.[*]

*Bu 1871'de yazılmıştı. Ne yazık ki 1923'te de bu inanca eskiden olduğundan daha fazla bağlandık! (Nettlau) (1991'de de öyle ç.n.)

Bir yandan liderleri halktan tam bir bilinçle aldatır ve sefalete iterken, bir yandan da onun hizmetçileri ya da kilise ve devlet tayfası, çalışkanlıkla bu nefret edilen kurumların bütünlüğünü ve kutsallığını ayakta tutmaya çalışıyorlar.

Ruhbanların ve devlet adamlarının çoğunun söylediği gibi kilise ruh sağlığı için gerekli ise devlet de kendi açısından barışın, düzenin ve adaletin korunması için gereklidir, ve tüm okulların doktrinerleri yüksek sesle şöyle diyorlar: "Kilisesiz ve yönetimsiz uygarlık ve ilerleme olmaz."

Ebedî selamet sorununu tartışacak değiliz, çünkü ruhun ölümsüzlüğüne inanmıyoruz. Biz insanlık için, gerçeklik ve ilerleme için en zararlı şeyin kilise olduğuna inanıyoruz. Başka türlü olabilir mi? Kilise genç kuşağı, özellikle kadınları telef etme endişesi taşımıyor. Dogmalarıyla, yalanlarıyla, aptallıkları ve kepazelikleriyle mantıklı düşünceyi ve bilimi öldürmeye çalışan değil mi? İnsanlardaki hak ve adalet kavramını saptırmaya çalışarak insan onuruna saldırmıyor mu? Yaşayanı kadavraya çevirmiyor mu?[*] Özgürlüğü yaralamıyor mu? Tiranların ve sömürücülerin yararına kitlelerin sonsuz köleliğini vaaz etmiyor mu? Bu amansız kilise, karanlığın, cahilliğin, sefaletin ve cinayetin devletini sonsuzlaştırmaya çalışmıyor mu?

Eğer yüzyılımızın ilerlemesi ikiyüzlü bir düş değilse kiliseye bir son vermelidir.[**]

* Cizvit itaatine bir yollama, *(perinde ac cadaver)* kadavra itaati sözü buradan geliyor. (Nettlau)

** Bu el yazması daha fazla yazılsaydı, büyük olasılıkla kiliseden sonra devlet de aynı biçimde tartışılırdı. Fakat Bakunin bu önsözde kendi düşüncelerini fazla ön plana çıkarmaya başladığını farketmiş olsa gerek; tamamen yarıda bırakıp derhal (25 Haziran-3 Temmuz 1871 arası) yeni bir önsöz (Avertisement) yazdı, Euvres, V, s.283-333, bu yenisi daha politik bir karakterdeydi ve o da, tüm eseri yayınlama olanağı azaldığı ve araya başka çalışmalar girdiği için, yarıda kaldı. (Nettlau)

MEKTUPLAR

İSPANYA'DAKİ KARDEŞLERE[29]

Kardeşler!

Ben eski ve yakın bir dostum. Von Christoph (Fanelli) kardeşin, bu dost ve kardeşin anısını, kesinlikle içinizden çoğunun koruduğunu söyleyebilirim. Ben onunla birlikte A. (Alliance)'ın ilk kurucularından biriydim. Bu ikili sıfatla sizlere yöneliyorum. A.'daki kardeşler.

Kardeşler arasında kendini düşünme kavgalarından meydana gelen talihsiz çekişme, onların çalımlarına ve hırslarına kurban olmuş görünen büyük hedefimiz, genel ve toplumsal devrimin zaferi, Madrit'te Allianc'ın çözülmesini son sonuç olarak getirdi.

Ben birilerinin hakemi olarak ortaya atılmıyorum, fakat ilkelerimiz adına ve tüm kardeşler arasında söylemek zorundayım

ki, bu çözülmeye katkısı olanlar, A.'nın sırrını, hepimizin korumaya şerefimiz adına söz verdiğimiz bu sırrı açığa vuranlar, büyük bir suç işlemiş oldular...

A.'yı ele vermek devrimi ele vermek anlamına gelir. Çünkü A.'nın devrime hizmet etmekten başka hedefi yoktur. Biz teorik ya da yalnızca ekonomik bir kurum oluşturmuyoruz. A. ne bir akademi, ne bir atölyedir. Amacı tüm dünyanın köleleştirilmiş ve sömürülen işçilerinin mutlak kurtuluşu için devletlerin ve mevcut tüm dinsel, politik, adlî, ekonomik ve toplumsal kurumların yıkımı için halk kitlelerinin örgütlenmesi olan esasen militan bir birliktir.

Derneğimizin hedefi kitleleri *tabula rasa* (temiz masa) yapmaya özendirmektir. Böylece kırsal ve endüstriyel nüfus adalet, eşitlik, özgürlük ve dayanışma ilkelerine göre yeniden örgütlenebilsin ve federe olabilsin, yukarıdan aşağıya doğru kendiliğinden, özgür, her resmî karşı devrimci ya da kendince sözümona devrimci vesayet dışında olarak.

Bize Enternasyonal olduktan sonra Alliance'nin varlığı ne işe yarar diye soranlara şu yanıtı veriyorum: Enternasyonal kuşkusuz görkemli bir kurumdur, o tartışmasız bu yüzyılın en güzel, en yararlı, hayırlı eseridir. Tüm dünya işçilerinin dayanışmasına temel yarattı. Onlara tüm devletlerin sınırlarını aşan sömürücüler ve ayrıcalıklılar dünyasının dışında da bir örgütlenmenin başlangıcını verdi. Daha fazlasını da yaptı, daha bugünden gelecekteki birliğin örgütlenmesinin ilk tohumlarını taşıyor ve aynı zamanda tüm dünya proletaryasına kendi gücünün duygusunu veriyor. Bunlar kuşkusuz genel ve toplumsal devrim davasına yapılan hizmetlerin en büyüğüdür. Fakat o bu devrimin organizasyonu ve şevki için yeterli bir kuruluş değildir.

Enternasyonal'in çalışmalarına, kurulduğu 1864'ten beri harhangi bir yerde etkin olarak katılmış olan tüm ciddî devrimciler, buna inanmış olmalıydılar. Enternasyonal devrimci örgütlenmenin unsurlarını hazırlıyor, fakat bunu yürütmüyor. Enternasyonal bu unsurları, emek sömürücülerine, kapitalistlere, mülk sahiplerine ve endüstriyel girişimcilere karşı tüm ülkelerin dayanışma ile bağlanmış işçilerinin aleni ve legal savaşımının örgütlenmesiyle hazırlıyor, fakat daha ileri gitmiyor. Zaten yararlı olan bu iş dışında yaptığı tek şey işçi kit-

leleri arasında sosyalist düşüncelerin teorik propagandasıdır, bu da aynı şekilde çok yararlı, kitle devriminin hazırlanması için gerekli bir iştir, fakat kitlelerin devrimci örgütlenmesinden çok uzaktır.

Tek kelimeyle Enternasyonal, çok büyük örgütlenmeye son derece uygun ve onun için gerekli bir ortamdır, fakat o henüz bu örgütlenme değildir. Enternasyonal tüm politik ve dinsel inanç ayrılıklarını bir tarafa bırakıp, tüm dürüst işçileri, bir tek koşulla, işçilerin emek sömürücü burjuva sermayesine karşı savaşımıyla dayanışmayı tüm sonuçlarıyla kabul etmeleri koşuluyla, kucaklıyor. Bu, işçiler dünyasını ayrıcalıklılar dünyasından ayırmak için yeterli olan, pozitif bir koşuldur, fakat birincisine devrimci bir yön vermeye yeterli değildir. Programı öyle geniştir ki, kralcılar bile ona girebilirler. Ve programının bu genişliği mutlaka gereklidir, böyle Enternasyonal işçilerin yüzbinlercesini kapsayabilir. Ve ancak bunları da üyelerine kattığında, o zaman gerçek bir güç olur. Eğer Enternasyonal daha ayrıntılı ve politik, dinsel ve toplumsal sorunlar açısından daha belirli bir program ortaya koymuş olsaydı, eğer bağlayıcı ve deyim yerindeyse resmî bir doktrin kabul etmiş olsaydı, örneğin, Enternasyonal'e giriş için dinde ateist ilkelerin ya da politikada komünalizmin[*] kabulünü zorunlu kılsaydı, üyelerinin sayısı birkaç bine ulaşmazdı ve tüm konumlarıyla ve içgüdüleriyle devrimci ateist, sosyalist olan, fakat gerici düşüncenin kötü alışkanlığını henüz yitirmemiş olan milyonlarca endüstri ve tarım işçisini dışlamış olurdu. Sonra ancak Avrupa'daki üye sayısı birkaç bine ulaşabilen oldukça ortalama bir parti kurabilirdi. Ve bu parti de kaçınılmaz olarak çok çeşitli gruplara bölünürdü. Çünkü resmî bir teori var olur olmaz çeşitli ve zıt teoriler eksik olmaz. Burjuva sosyalistleri, barışçı sosyalistler, kooperatifçiler, kurtuluşlarını devletin reformunda arayan otoriter sosyalistler ve kurtuluşu devletin yıkımından bekleyen devrimci sosyalistler olurdu.

Birçok diğer nüanslarıyla birlikte tüm bu teoriler Enternasyonal'de daha bugünden vardır. Fakat bunlardan hiçbiri

* Otonom ve federe beldeleri savunan ve Paris Komünü'nden beri böyle tanımlanan çizgi. (Nettlau)

resmî teori olarak açıklanmadığı sürece öğretideki bu farklılıklar ve Enternasyonal'in bağrında bu farklılıklardan kaynaklanan barışçıl kavgalar, bence, bir kötülük olmaktan ziyade, herkesin düşünüşüne ve kendiliğinden düşünsel faaliyetine katkıda bulundukları sürece çok iyidirler, tüm ilkelerin işçilerini birleştirmesi gereken dayanışmayı kıramazlar, çünkü bu dayanışma teorik değil, tersine tamamen pratik tarzdadır. Yineliyorum ki, bu, emeğin sermayeye karşı verdiği ekonomik mücadeleyle ve bunun tüm sonuçlarıyla dayanışmadır. Örneğin her tür otoriter örgütlenmeden nefret eden ve devletin ortadan kaldırılmasını program edinen Jura Federasyonu'nun [30] işçileri, bu konuda göründüğü gibi büyük çoğunlukla Marx'ın otoriter teorilerini kabul etmiş olan Almanya işçilerinden derin ayrılığa düşmüştür, ve yine de, eğer Almanya'da bir grev patladığı taktirde onu tüm araçlarıyla ilk destekleyecek olanlar Jura işçileri olacaktır. Emin değilim, fakat umarım ki Almanya işçileri de aynısını yaparlardı. Bu Enternasyonal'in ortaya koyduğu gerçek, biricik dayanışmadır. Tamamen pratiktir ve varlığı sürüyor, çeşitli işçi grupları arasında meydana gelebilecek olan tüm teorik anlaşmazlıklara karşın gücünü koruyor.

Fakat bu dayanışma ancak tek bir koşulla, hiçbir politik veya sosyalist veya felsefî teorinin Enternasyonal'in resmî, zorunlu teorisi olmaması koşuluyla kendini sürdürebilir. Öncelikle her resmî teori bir zırvalıktır. Kendini dayatacak cesarete ve gerekçeye sahip olmak için, kendisinin mutlaklığını ilân etmelidir. Ve mutlakın zamanı geçmiştir, en azından devrim kampında. Mutlak olan şey özgürlük ve insanlık adamları için saçma birşeydir. Bundan başka, belirlenmiş bir teori asla gerçekten herkesin bireysel düşüncesinin bir ürünü olmadığı ve olamayacağı için, ayrıntılı ve tam olarak bitirilmiş teoriler oldukları sürece, tüm teoriler hep az sayıda insan tarafından işlenmiş oldukları için sözümona mutlak teori gerçekte birkaç kişinin düşüncesinin herkesin düşüncesi üzerinde uyguladığı despotizmden başka birşey olamaz.- Pratikteki despotizme ve sömürüye dönüşmekten geri kalmayacak olan teorik bir despotizm.

Bugün Enternasyonal'in bağrında tam da bunu görüyoruz. Genel kurulda çok güçlü olan Marksist klik, bugüne kadar ken-

disine mukavemet eden, fakat bugün öldürülüp tırpanlandığı, sınırdışı edilip sürgüne gönderildiği veya susmaya zorlandığı için sesini duyuramayan Fransız devrimci sosyalistlerinin ani çöküntüsünden faydalanarak bugün Marx'ın, işçi sınıfının büyük, merkezîleşmiş bir devlet yoluyla kurtulması şeklindeki öğretisini, göz göre göre Enternasyonal'in resmî öğretisi olarak dayatmak istiyor. Bu hedefe paralel ve onun zorunlu sonucu olarak, bir başka hedefi, hep Marx'ın kişisel olarak yönettiği genel kurulu, Enternasyonal'in hükümetine, resmî yönetimine, diktatörlüğüne dönüştürme hedefini de güdüyor ve bu klik bugün, Marx'ın öğretisinin ve elbette örtülü diktatörlüğünün Enternasyonal'in tüm seksiyonları için zorunlu karakterini ilân edecek ve bu öğretiyi kabul etmek istemeyen, bu diktatörlük önünde boyun eğmek istemeyen tüm seksiyonları kâfir ilân edecek olan bir kongre hazırlamak için olağanüstü bir şekilde çalışıyor, avuç dolusu iftiralar saçıyor ve dolaplar çeviriyor.

Bu, resmî öğretilerin kaçınılmaz sonucudur.

Eğer Enternasyonal, görevine ihanet etmek istemiyorsa hiçbir resmî öğretiyi kabul edemez. Peki sonra ne olacak? Mücadele ve özgür propaganda ile sürekli aydınlanarak, çeşitli düşünceler kendi içgüdüleri tarafından yönlendirilerek ve gitgide devrimci bilince yükseltilerek, bizzat pratik tarafından ve emeğin sermayeye karşı savaşının evrensel dayanışmasının kaçınılmaz sonuçları aracılığıyla, gerçi yavaş yavaş, fakat eksiksiz kendi düşüncelerini işler, teoriler, aşağıdan yukarıya doğru kendi yolunu açarlar ve artık yukarıdan aşağıya dayatılmazlar.

Dedim ki bu iş yavaş yavaş, kendiliğinden meydana gelecek ve meydana geliyor. Fakat sanıldığı kadar yavaş değil. Enternasyonal'in kendi deneyimiyle gelişmesini yakından bilenler, işçi bilincinin birkaç yıl içinde, Enternasyonal'de bugüne kadar varolan mutlak özgürlük propaganda ve örgütlenme özgürlüğü sayesinde, gösterdiği olağanüstü ilerlemeyi biliyorlar.

Kanımca bu ilerlemeler sonsuz büyüklüktedir. Ama kabul ediyorum ki, kitlelerin basit gücüne devrimci bir örgütlenme kazandırmaya yetmez. Ve böyle bir örgütlenme var olmadıkça kitleler, sayıları ayrıcalıklılarınkinden ezici biçimde fazla bile olsa, bunlar tarafından ezileceklerdir.

Sevinçle görüyorum ki tüm ülkelerdeki ayrıcalıklı sınıflar eski güçlerinden çok şey yitirdiler. Moral güçlerini mutlak yitirdiler, artık haklı olduklarına inanmıyorlar, haksız ve nefrete değer olduklarını biliyorlar, kendi kendilerinden nefret ediyorlar. Bu fazla birşeydir ve moral güçleriyle birlikte gözle görülür ve kaçınılmaz biçimde zihinsel güçlerini de yitiriyorlar. Onlar proletaryadan daha aydındırlar, fakat bu onların gittikçe daha aptallaşmalarını önlemiyor. Her tür entelektüel ve moral cesaretlerini yitiriyorlar. Artık ileriye bakmaya cesaret edemiyorlar ve yalnız geriye bakıyorlar. Tüm bunlar şaşmaz bir şekilde onları ölüme mahkûm ediyor. Daha yaşadıkları zaman onların zihinsel ve moral güçlerini miras edinen proletarya, bugün onların son politik ve ekonomik siperlerine hücuma hazırlanıyor.

Tüm bunlar doğrudur; fakat bu konuda yanılsamaya düşülmemelidir. Siperler henüz çok güçlüdür - adları da şunlardır: Devlet, kilise, borsa, polis, ordu, sonra diplomasi denen büyük uluslararası ve alenî, legal, itiraf edilmiş komplo.

Tüm bunlar kurnazca organize edilmiş ve bu organizasyon aracılığıyla güçlenmiştir, ve bu korkunç organizasyon karşısında proletarya Enternasyonal'de ve Enternasyonal sayesinde birleşmiş, gruplaşmış ve dayanışmış olarak bile örgütlenmemiş durumda kalmaktadır. Onun kalabalıklığından ne çıkar! Halk, bir milyon, daha çok milyonlarla bile olsa masrafını çektiği, kendi emeğiyle üretilen burjuva parasıyla bakılan ve halka karşı doğrultulan birkaç bin asker tarafından Enternasyonal'in en kalabalık, en ilerlemiş, en iyi organize edilmiş seksiyonu savaş için organize edildi mi? Çok iyi biliyorsunuz ki, durum böyle değildir. Eğer savaş günü bin işçiden yüz ya da en fazla iki yüzünü toparlayıp getirebilseydiniz çok şey olurdu. Çünkü bir güç örgütlemek için çıkarların, duyguların, düşüncelerin birleşmesi yetmez, iradelerin, karakterlerin de birleşmesi gereklidir. Düşmanlarımız güçlerini para gücü ve devletin otoritesiyle örgütlüyorlar. Biz kendi güçlerimizi yalnız inanç ve tutkuyla örgütleyebiliriz.

Biz halktan, kitlelerden başka bir orduya sahip olamayız ve isteyemeyiz. Ama böylelikle tüm bu kitlenin hemen ayaklanması için ve ancak bu koşulla zafer kazanabilir ne ger-

çekleşmelidir? Özellikle kitleler böylelikle elektriklenmiş ayaklanma havasına girmiş olarak birbirleriyle çelişmesinler ve birbirlerine karşı yönelttikleri hareketlerle birbirlerini felç etmesinler?

Tek bir çare vardır, o da halkın tüm liderlerinin birlikte çalışmasını sağlamak. Ben çoklukla halkın içinden çıkacak, onunla beraber yaşayarak, zihinsel ve ahlâkî üstünlükleri sayesinde halk üzerinde etkin olan kişilere halk lideri diyorum. Bunlardan çoğu bu etkiyi kişisel çıkarlarının hizmetinde, kötüye kullanıyor. Bunlar, veba gibi kaçınılması ve yapılabildiği zaman savaşılması ve yok edilmesi gereken tehlikeli insanlardır. Kendi çıkarlarını herkesin çıkarlarında bulmak isteyen iyi liderler aramak gerekiyor. Fakat bunlar nasıl bulunur ve ayırt edilir ve kim, önce onların seçiminde yanılmamak ve sonra onları ikna edip örgütlemek için yeterince zeki, öngörülü ve güçlüdür?

Bu besbelli ki tek bir kişinin becereceği iş olamaz ve ancak birçok müttefik tarafından girişilip iyi bir sonuca vardırılabilir. Bunun için önce kendi aralarında anlaşmalıdırlar ve ortak çalışmaya ellerini uzatmalıdırlar. Fakat bu çalışma pratik devrimci bir amaç taşıdığı için, onun zorunlu koşulu olan karşılıklı anlaşmayı alenî olarak yapamaz. Aksi taktirde resmî ve yarı resmî dünyanın kovuşturmaları girişimcilerin üstüne yığılır ve ortaya birşeyler çıkarmadan evvel yok edilirler.

Bu anlaşma ve bu anlaşmanın sonucu olan birleşme gizli meydana gelmelidir, yani bir yemin adamakıllı gizli bir dernek kurulmalıdır.

Bu Alliance'ın da düşüncesi ve amacıdır. Enternasyonal'e devrimci bir örgütlenme sağlamak için, onu ve onun dışında bulunan tüm halk kitlelerini politik ruhban, burjuva karşı devrimi yok etmek, devletin tüm ekonomik, hukuksal, dinsel ve politik kuruluşlarını yıkmak için yeterli olarak örgütlenmiş bir güç haline getirmek için, kısacası Enternasyonal'in bağrında oluşmuş gizli bir dernektir.

Son Londra Konferansı[*] Enternasyonal'de oluşturulmak

1871 Eylül; X kararı: "Hükümetin karışması sonucu şimdilik I.A.A.'nın düzenli örgütünün çalışamadığı ülkelerde dernek ve onun yerel grupları çeşitli ilişkiler altında kurulabilirler, fakat ☞

istenen gizli derneğe karşı bir aforoz dile getirdi. Bu, açıkça bize karşı yapılmış bir darbedir. Bugün genel komiteyi yönettiği gibi bu konferansı da yöneten Marxcı kliklerin bu konferansın üyelerinin çoğunluğunu söylemekten sakındığı ve ancak en yakınlarına ya da güvendiklerine söylediği şey, bize karşı bu yargılamayı, yalnızca kendi komplolarına, Marx ve Engels, ölmüş bir kurt, tarafından kurulan, 1848'den beri Marx'ın yönetiminde varlığını sürdüren ve otoriter komünistlerin[*], nerdeyse tamamen germanik, derneği olan gizli derneğe zemin hazırlamak için formüle ettikleridir.

bir Enternasyonal seksiyonun gizli bir dernek biçimindeki her türlü oluşumu resmek yasaktır." Karşılaştırınız. J. Guillaume, L' Int., II, s.207-8. (Nettlau)

Bakunin, Marx'ın onun hakkında olduğu gibi, Marx'ın yakın ilişkileri hakkında eksik bilgilendirilmiştir. Yukarıda verilen bilgi, bizim bildiklerimize göre, resmî olarak doğru olmayan bilgidir, ancak subjektif olarak açıklanır. Marx 1848 yazında (Bakunin'in kendi deyimine göre) Bakunin'e Komünist Birliği'ni anlatmıştır ve Bakunin'in Marx'ın yoldaşı ya da aleti saydığı kimselerle yaptığı sistemli, kinci savaşımı onun sürekli olarak Marx'ın gizli derneğinin ya da ona bağlı grupların bulunduğunu kabul ettiğini doğruluyor. Bu yüzden Bakunin'in uzun süre neden Enternasyonal'den uzak kaldığı yukarıdaki deyiminden anlaşılıyor, çünkü o Marx'ın etrafında Enternasyonal içinde toplanan etkili olduğunu kabul ettiği *otoriter* gruba karşı, 1864'te kurulan güçlü ***anti otoriter*** grubu çıkarmak istiyordu.

1830'dan sonraki yıllarda Paris'teki Alman işçilerin cumhuriyetçilikten sosyalizme ve komünizme geçtikleri, gizli dernekler kurdukları, bunların üyelerinin kimilerinin 1839'da Londra'ya sıçradıkları, Komünistler Birliği'ni kurdukları, buna Marx ve Engels'in ancak 1847'de katıldıkları, 1848-49'da ona hakim oldukları, kendilerini küçük bir azınlık içinde bularak birliğin kalanını hemen resmen kapattıkları biliniyor. Marx-Engels'in mektuplaşmaları tüm bu çevredekilerin sonradan öldüklerini ya da kimilerinin Marx'a katıldığını, kimilerinin ayrıldığını gösteriyor. Sonradan ölen Wolff ve Engels'in dışında altmış kişilik genel komitede Marx'a sıkı sıkıya bağlı olarak Eccarius, Pfänder, Lessner, Loch- ☞

Burada söylediğim şey tahmin değil, tersine kimileri, Almanya'da, çeşitli politik süreçlerde aşikâr olan, birçok kimsenin bildiği bir gerçektir. [*] Eğer işin bizim kinci ve yorulmaz rakibimizin utanç verici çirkefe kadar götürdüğü kinci kişisel bölümü bir yana bırakılırsa, kabul etmek gerekir ki, bugün Enternasyonal'in bağrında kopmuş olan iç savaş, ilkelerinde olduğu gibi örgütlenme sistemlerinde de birbirinin karşısına dikilen ve birisi, söylediğim gibi 1848'den beri var olan *otoriter komünistler*'in, diğeri ortaya çıkışı 1864 tarihini taşıyan, fakat Enternasyonal içinde 1868'den beri var olan *devrimci sosyalistler* Alliance'inin[**] iki gizli derneğinin savaşından başka birşey değildir.

Karşıtlarımızın hakettikleri noktada adalet göstererek işe başlayalım. Marx sıradan insan değildir. Üstün bir zekâ, özellikle ekonomik sorunlarda çok bilgili bir adamdır. Ve buna eklemek gerekir ki, ona Paris'te ilk rasladığım zamandan, 1845'ten[***] beri bildiğim kadarıyla hep içten ve tam ve bü-

ner, Paris'te Schily, Almanya'da Liebknecht geriye kaldı. Bunlar ve New York'ta F.E. Sorge, Marx'a hayran Alman Dr. Kugelmann, daha uzak duran Borckheim, J.Ph. Becker, sonra evlenmek suretiyle marksizme giren Lafargue, Bakunin'in aklında tuttuğu ve bunlara hatalı olarak, Marx'a asla gerçekten bağlı olmayan M. Hess'i de eklediği kişiler çevresidir. Onlar arasında resmî bir bağlılık bulunduğu hiçbir şeyle ispatlanmamış ya da yalnız görünür kılınmamıştır. (Nettlau)

Ellilerin başındaki Köln'deki büyük komünist davasından beri, benim bilgime göre, böyle davalar meydana gelmemiştir. Hemen hemen yalnız Lassalle Düsseldorf'ta eski birlik üyeleriyle ilişkilerini sürdürmüş, ama onlarla çekişmeye düşmüştür. Lassalle'in parlak zamanında Rhein İşçi Hareketi'nin uyanışı sırasında ve o zamandan beri orada burada eski birlik üyeleri çalışıyorlardı; fakat eski organizasyonla bir bağdan söz edilemiyordu. (Nettlau)

** *Alliance des socialistes révolutionarres.* (Nettlau)

*** Daha kesin olarak 1844 yaz sonundan itibaren, Engels'in Marx'a Barmen'den 1844 Eylül'ü sonunda olması gereken mektubu diyor ki: "Ewerbeck, Bakunin, Guerrier ve diğerlerine selamlar"; bir mektupta (Posta damgası: Barmen, 20 Ocak 1845): ☞

tünüyle proletaryanın kurtuluşu davasına kendini adamış bir kimsedir, bu davaya tartışılmaz hizmetler vermiş, ona asla bilerek ihanet etmemiştir, fakat bugün onu korkunç kendini beğenmişliği, sosyal devrimci parti bağrında bile diktatörlüğe olan eğilimi, kinci, kötü karakteri aracılığıyla tehlikeye sokuyor. Kendini beğenmişliği, gerçekten sınır tanımıyor, tam bir Yahudi kendini beğenmişliği çok yazık. O gereksiz bir lükstür, zira kendini beğenmişlik, hiçbirşey olmadığı için herşey görünmek isteyen değersiz bir varlıkta anlaşılabilirdi. Marx çok olumlu, çok büyük niteliklere ve ruh ve eylem enerjisine sahiptir, kanımca bunlar ona kendini beğenmişliğin zavallı çarelerine sığınmamak için gerekli gücü sağlayabilirler. Doğasında çok büyük olan bu kendini beğenmişlik, arkadaşlarının ve öğrencilerinin dalkavuklukları sayesinde iyice kabardı. Halkının tanrısı Yehova gibi çok kişisel, kıskanç, duyarlı ve kinci Marx kendi yanında bir başka tanrının benimsenmesine, yani yalnızca diğer bir sosyalist yazara ya da hareket içindeki etkin birisine kendisi varken adalet gösterilmesine, asla katlanamaz. Asla bir tanrı olmayan, fakat kuşkusuz büyük bir devrimci düşünür olan, sosyalist düşüncelerin gelişmesine büyük hizmetler vermiş olan Proudhon, tam da bu nedenle Marx'ın nefretine hedef olmuştur. Onun önünde Proudhon'u övmek, düşmanlığının tüm doğal sonuçlarını hakeden öldüresiye bir hakaret anlamına gelir, ve bu sonuçlar, önce kin, sonra en çirkef iftiralardır. Marx, öfkesini çekmiş olmak şanssızlığına sahip olan birisine karşı, kendisine büyük tehlike gelmeden yalan kullanabileceğine inandığı taktirde, böyle düşmanlık belirten alçakça bir yalandan asla kaçınmaz.- Marx'ın aşırı kişisel olduğunu söylemiştim. İşte bunun için bir delil: Düşüncelerde özel mülkiyete inanıyor. Büyük bir yönüyle Marx'ın öğrencisi olan; onun gibi işçi sınıfının devlet aracılığıyla kurtuluşunun havarisi ve otoriter komünist, Almanya'da sosyalist demokrasinin kurucusu ve ünlü ajitatörü Lassalle'nin ölümünden sonra- Marx 'Kapital' hak-

"Guerrier yine orda mı, Bakunin Fransızca mı yazıyor?" Engels, 1844 Ağustos'unda Paris'te geçirdiği on gün içinde, ancak Temmuz'un sonundan beri Paris'te olan Bakunin'le tanışmıştı, Marx ise Paris'ten 1845'in ilk aylarında ayrılmıştı. (Nettlau)

kındaki büyük yapıtının ilk ve şimdiye değin tek cildini yayımladı. Önsözünde Lassalle'i düşüncelerini ve hattâ düşünce biçimlerini çalmış olmakla acımasızca suçladı.[*] Bu suçlama, Lassalle, Schultze-Delizsch'e karşı bir yazısında belli düşünceleri geliştirdikten sonra: "Bu düşünceler ve kullandığım ifadeler benim özgün buluşlarım değildir, onları Marx'ın henüz yayınlanmamış, muhteşem eserinden ödünç aldım", diye eklediği için son derece haksızdır. Bu açıklama Marx'a yetmedi. Burada Marx'ı mülkiyet düşkünlüğünde ve üstelik kişisel sahiplenme için kuşkusuz en uygunsuz olan, düşünceler ortamında yakalıyoruz.[**] Arkadaşları üstatlarının bu manisini öyle iyi biliyorlar ki, örneğin Engels yine çok akıllı bir adam, onun en yakın ve en eski arkadaşı, onaltıncı yüzyıldaki Alman köylülerinin isyanı hakkında[***] oldukça önemli bir çalışmasını yayımlarken, giriş yazısında o yapıta temel oluşturan ana düşüncelerin kendisine değil, özellikle Marx'a ait olduğunu söyleme endişesini duydu.

Şimdi biliyoruz ki Marx çok ciddî, çok derin ve ekonomik düşünürdü. Proudhon'a karşı bir gerçekçi, bir maddeci olarak büyük avantaja sahiptir. Proudhon, klasik bireyselliğin geleneklerini sarsmak için gösterdiği tüm çabalara karşın, yaşamı boyunca en az o kadar düzelmez bir idealist olarak kaldı. Ölü-

Şu sözcük, aşağı yukarı *accuse,* el yazısında yoktur. (Nettlau)

** Marx'ın Lassalle'ye karşı bu tavrı, Engels'le mektuplaşmalarındaki sayısız sivri yerlerle bu mektupların 1913'ten beri ortada duran tamamlanmamış haliyle, son harfine değin kanıtlanmıştır; Lassalle'in Marx'a olan tavrını halen yayınlanmış olan mektupları gösteriyor, Lassalle'in şimdi ele geçen kâğıtları arasında bulunan Marx'ın ona yazdığı mektuplar henüz yayınlanmamış da olsa, -Engels tarafından açıkça yükseltilen Marx'ın çeşitli düşüncelere ilişkin telif hakkı reklamasyonu biliniyor, bu da bu reklamasyonun çok sınanmasıyla, bu düşüncelerin böyle eski sosyalizm, önceki ekonomistler ve tarihçiler v.b. ile ilişkisi meydana çıkıyor. Marx'ın, sisteminin ve taktiğinin *sosyal olmayan* karakteri tüm ifadelerinde kendini gösteriyor, burada da düşünce mülkiyeti eğiliminde. (Nettlau)

*** F. Engels, *Alman Köylü Savaşı.* (Nettlau)

münden iki ay önce kendisine söylediğim gibi[*] kâh İncil'den, kâh Roma hukukundan esinlenerek tırnağına kadar metafizikçi kalmıştı. Onun büyük şanssızlığı hiç doğa bilimleri okumamış ve onların yöntemini benimsememiş olmasıdır.- Bazı kez ona doğru yolu gösteren dahice içgüdüleri vardır, fakat zihninin kötü ya da idealistçe alışkanlıklarınca çekilip alınarak hep eski yanılgılarına yeniden düşüyordu, böylelikle de sürekli bir çelişki oluyordu,- atılgan bir deha, hep idealizmin hayaletleriyle çarpışan ve onları yenmeyi asla başaramayan devrimci bir düşünür.

Marx düşünür olarak doğru yoldadır. Tarihteki tüm dinsel, politik ve hukuksal gelişmelerin ekonomik gelişmelerin nedeni değil, tersine sonucu oldukları ilkesini ortaya koydu. Bu onun tam olarak yalnız başına bulmadığı büyük ve verimli bir düşüncedir; o ilke diğer birçokları tarafından sezinlenmiş ve kısmen dile getirilmiştir, fakat sonunda onu sağlamlıkla kurmak ve tüm ekonomik sisteminin temeline yerleştirmek şerefi ona aittir. Diğer yandan Proudhon, özgürlüğü ondan daha iyi kavramış ve hissetmiştir. Eğer Proudhon doktrin ve metafizikle uğraşmasaydı devrimciliğin gerçek içgüdüsüne sahip olurdu. O şeytana tapıı ve anarşiyi ilân etti. Marx'ın teorik olarak, Proudhon'dan daha rasyonel bir özgürlük sistemi kurabilmesi çok muhtemeldir. Fakat Proudhon'un içgüdüsü onda yoktur. Alman ve Yahudi olarak tepeden tırnağa bir otoriterdir.

Bu yüzden çatışan iki sistem vardır: Bizim genişletip geliştirdiğimiz ve açık ve net bir şekilde maddeyi bilimde, toplumsal ekonomiyi tarihte tüm öteki gelişmelerin temeli olarak kabul etmekle, tüm metafizik, idealist, doktriner söyleminden kurtardığımız, Proudhon'un anarşist sistemi ve Marx'ın Alman otoriter komünistleri okulunun şefinin sistemi.

Aşağıdakiler bu sistemin temelleridir. Bizim gibi otoriter komünistler de özel mülkiyetin kaldırılmasını istiyorlar. Onlar bizden esas olarak kamulaştırmanın devlet eliyle yürütülmesini istemekle ayrılıyorlar. Buna karşılık biz aynı şeyi devletin ve elbette devlet tarafından garanti edilen adlî hukukun kaldırılması yoluyla istiyoruz. Bu yüzden biz Basel Kongresi'nde

* 1864 Kasım'ında Paris'te, Londra'dan Floransa'ya olan gezide.

(1869) miras hukukunun kaldırılmasını beyan ettik, halbuki onlar buna karşı çıktılar ve devlet biricik malik olduğu sürece bu kaldırma gereksizdir dediler. - Diyorlar ki devlet biricik taşınmaz mal sahibi ve biricik bankacı olmak zorundadır. Yalnız bugün var olan özel bankaların[*] yerine geçecek olan devlet bankası, ulusal emeği parayla karşılayabilir. Öyle ki gerçekten tüm işçiler, tarım ve sanayi işçileri devletin ücretli işçileri olsun, aynı okulun İngiliz komünistleri Basel Kongresi'nde toprağın devlet mühendislerinin yönetimi altında işlenmesi gerektiğini açıkladılar.

Biz bu sistemi iki nedenden dolayı reddettik: Birincisi, devlet gücünü azaltacağı yerde, onu tüm gücü devlet elinde yoğunlaştırarak çoğaltıyor. Gerçi devletlerinin halk devleti olacağını, doğrudan halk tarafından seçilen ve halk kontrolüne sokulacak olan memurlar ve meclis tarafından yönetileceğini söylüyorlar. Bu, parlamenter, temsilî sistemin, genel seçim hakkının, referandum ve tüm yasalarda halk oylamasıyla düzeltilmiş halidir. Fakat biz bu temsilin içtenliğinin ne kadar olduğunu biliyoruz. Marx sisteminin Mazzini'ninki gibi sözümona halk gücü denen çok güçlü bir kuruluşa yani bir merkezîleşme sırasında kaçınılmaz olarak meydana gelen çapraşık sorunları kavramaya tek başına yetenekli olan, akıllı bir azınlığın iktidarına ve sonucunda kitlelerin bu azınlık yoluyla köleliştirilmesine ve sömürülmesine yol açtığı açıktır. Bu *devrimci otoritelerin* zorla dayatılan ve yukarıdan yürütülen özgürlük sistemidir, yani kuyruklu bir yalandır.

Bu sistemi yadsımaktaki ikinci nedenimiz, doğrudan doğruya, birbirlerinden ayrı, zorunlu olarak rekabet eden, birbirlerine düşman olan yeni büyük ulusal devletlerin kurulmasına, enternasyonalliğin ve insanlığın yadsınmasına yol açmasıdır. Çünkü bir tek evrensel devlet kurma iddiasında bulunmadıkları taktirde - saçma ve tarihin yargıladığı bir girişim - zorunlu olarak ulusal devletler ya da, şu daha yakın geliyor, içinde en güçlü ve en akıllı ırkın diğer ırkları köleleştirecek, baskı altında tutacak ve sömürecek olduğu büyük devletler kur-

* El yazmasında *banques féodales*: yanlış yazım mı? (Nettlau)

malıdırlar, böylelikle Marx'yanlar, ikrar etmeden, kaçınılmaz olarak pangermanizme varacak.[*]

...** gerçekten bir din, insanlık dinidir.

İşte Alliance'ın düşüncesi, hedefi, anayasası budur. O ölünceye dek dayanışmacı olan ve devrimimizin zaferinden başka bir hedef tanımayan kardeşlerin derneğidir. Birbirimize karşı bağışlayıcı, aynı zamanda çok içten ve hep doğru olmak zorundayız. İçimizden mükemmel olmak gibi komik bir iddiada bulunanlar çıkabilir. Biz yanılgıyla, zayıflıkla, maalesef çok, pek çok ahmaklıkla doluyuz. Eğer biz birbirimize, programımıza sadık kalırsak ve ortak düşünce ve eylem sırasında birbirimizi tamamlarsak bunlar bir hiçtir.

Sizin örgütlenmeniz böyle mi? Sizler için çözülmek ve ayrılmak olanaklı olduğu için öyle görünmüyor. Gerçek Alliance çözülemezdir, kardeşler, ayrılmak için hangi anı seçtiniz? Tüm Avrupa proletaryası için yaşam ve ölüm sorusunun ortaya atıldığı anı. - Bu devrime ihanet değil midir?

İspanya'da devrim gürlemeleri işitiliyor ve büyük savaşın arefesinde birbirinizden ayrıldınız mı? Ve hangi nedenlerle? İlkesel nedenlerden değil, tersine kişisel gururun ve kişisel hırsın doyurulması için!

Sayınız ne denli küçük olursa olsun, birleşirseniz güçlü olursunuz, sadece kendiniz için değil, tersine devrimin zaferi için ayrıldığınızda, irade ve kuvvet yoksunu bir enkaz gibi olayların yedeğinde kalacaksınız.- İyi düşünün, bireysel zaferin zamanı geçti, çağımız büyük halk topluluklarının çağıdır, bunlar herşeyi beraberlerinde alıp götürecekler ve tüm bireysellikleri sanıldıkları gibi ya da gerçekte ne kadar güçlü olsalar da boğacaklardır.

Tüm kardeşlerimiz adına, toplumsal devrim adına, dinimiz, tutkumuz adına, sizin adınıza, şerefiniz, vicdanınız, göreviniz adına, içinizden kendisine ve diğerlerine karşı kardeş olarak Al-

Son kelimeler (Burası sayfa sonundaki bu parçayla bizim için bitiyor). Bakunin'in bilinen eğilimiyle, enine boyuna Alman düşmanı olan Marx'a pangermanist demesiyle anlam kazanıyorlar. 'Marx'la kişisel ilişkiler'de örneğin şunlar yer alıyor: "Mazzini iliklerine dek İtalyan hayranı ve Marx iliklerine değin pangermanisttir." Mazzini'nin ünlü aşırı vatanseverliğiyle aynı biçinde Marx'ın bir ☞

liance'a girmeyi isterken yalan söylemeyenlere, tüm yakınmaları ve geçmiş hataları unutarak, birbirinizi karşılıklı bağışlayarak, küçük kişisel tutkuları büyük devrim tutkusu içinde ortak düşüncemizde ve eylemimizde unutulmaya bırakarak aranızdaki gerçek Alliance'i yeniden kurmaya davet ediyorum.

Michael Bakunin
Alliance'in kurucu üyesi

o kadar ünlü son derece vatansevmezliğini özdeşleştirmek Bakunin'in özgünlüklerinden biridir. Diğer yandan bu konum, devlet sosyalizmi ve enternasyonalizmin hep ayrı durduklarının ve yalnız anarşi ile enternasyonalizmin bir araya gelebilir ve gerçekten ayrılmaz olduğunun parlak bir delilidir. (Nettlau)

** Bu (**) ile gösterilen yaprak yukardaki mektubun çabuk yazılmış birinci taslağının sonu gibi görünüyor; konu aynıdır - İspanya'daki *Allianza*'nın kısmî çözülmesinin durdurulması için bir çaba. (Nettlau)

Ogaryov'a[31]

2 Kasım 1872, Locarno

Eski dost!

Hiç duyulmamış şey de gerçekleşti. Cumhuriyet, talihsiz Netschajev'i iade etti. En üzücüsü ise şu durumdur ki, kuşkusuz hükümet Netschajev davasını yeniden ele alacak ve yeni kurbanlar harcanacak. Diğer yandan içimden bir ses diyor ki, kurtarılamazcasına yenilen olan ve kuşkusuz bunu bilen Netschajew, darmadağın olmuş ve batmış ama asla sersemlememiş olan iç dünyasının derinliklerinden tüm eski enerjisini ve sertliğini yeniden uyandıracaktır. Kahraman olarak batıp gidecek ve bu kez hiç kimseye ve hiçbirşeye ihanet etmeyecek. Bu benim kanımdır ve yakında haklı olup olmadığımı göreceğiz. Senin bu konuda ne düşündüğünü bilmiyorum, onun hakkında çok üzülüyorum. Hiç kimse bana onun kadar ve bilerek kötülük yapmamıştır, ama yine de onun için üzülüyorum. Az görülen enerji sahibi bir adamdı ve biz onu tanıdığımız sırada onun içinde sevginin aydınlık alevi, bizim terkedilmiş zavallı halkımız için yanıyordu. Halkımızın tarihsel sefaleti ona gerçek acılar çektirdi. O zamanlar henüz dıştan kirliydi, fakat içinden tertemizdi. Ondaki hükmetme düşkünlüğü, kibirli inat, cahilliği en talihsiz bir şekilde Makyavelizm denilen şeyin yöntemi ve cizvitlikle birleşerek sonunda onu iyice bataklığa yuvarladı. Sonunda iyice delirdi. Hatırla; tutuklanmasından yaklaşık iki ya da üç hafta önce tanıdıklarımız aracılığıyla onu uyarmıştık ne ben ve ne de arkadaşlarımdan birisi onunla karşılaşmak istemiyordu arandığı için Zürich'ten acele sıvışına-lıydı. İnanmak istememişti ve demişti ki: "Beni Zürich'ten sürenler Bakuninistler-

dir", ve şunları eklemişti: "Artık 1870 yılında değiliz, şimdi Bern federal meclisinde bana sadık kişiler, arkadaşlarım var. Beni böyle bir tehlike tehdit etseydi beni uyarırlardı", ve şimdi o kayboldu.

Şimdi, eski dost, işte senden bir rica. Biliyorsun ki Marx, Utin ve onun tüm Alman-Yahudi kumpanyası bana karşı kirli iftiracı bir dava başlattılar. Hırsız olmadığım hakkında delillere gereksinimim var. Bunun için sana imzalamanı rica ettiğim bir açıklama taslağı gönderiyorum. Sen bir klasik, bir üslûpçu olduğun için belki benim üslûbum senin hoşuna gitmeyecektir. Üslûp üstünde durmuyorum, onu istediğin kadar değiştir ve kendi sağlam zevkine göre davran. Fakat istiyorum ki sözkonusu açıklama içinde birşeyler değiştirmek isteyeceğine ya da gereksiz sayacağına inanmıyorum, çünkü bunun içeriği bizzat senin de bildiğin gibi tamamen en arı gerçeğe uygundur. Gerçeklik ise değiştirilemez.

Senin böyle bir açıklamayı kaleme alman ve imzalaman için eski arkadaşlığımıza çağrışım yapmayı gerekli görmüyorum. Buna senin adalet duygun da yetecektir, arkadaşlığı yine de daha hoş şeyler için saklayalım.

Senin M. Bakunin

Adresim hep aynıdır: Tessin Kantonu, Locarno, Bay M. Bakunin.

Açıklama Örneği

Burada şahadet ediyorum ki Bachmetjew Fonu'nu[32] kendim şahsen ve doğrudan doğruya Netschajew'e verdim ki, bunun, Netschajew'in Rusya'da var olduğuna güvence verdiği ve yurtdışındaki en sadık adamının Netschajew olduğunu iddia ettiği gibi, bana yazılı belgeler de sunduğu, Rus komitesinin eline geçmesini sağlasın.

Bakunin Bachmetjev Fonu'nu kullanmak için en küçük bir hakka sahip değildi. Bu hak yalnız Herzen'le bana, onun ölümünden sonra da yalnız bana aittir. Bu yüzden Bakunin, Natalya Alexandrovna Herzen'in mevcudiyetinde gerçekleşen

fonun Netschayew'e teslimi sırasında yoktu. Bu arada ben aşağıdaki hataları işledim: Netschajew'in devrimci samimiyetine hemen hemen koşulsuz olarak inandığım için, onun bana bir makbuz vermesini sağlamadım. Fakat sonraları, bana ulaşan olaylar dolayısıyla Netschajew hakkındaki iyi niyetim sarsılınca ve Bakunin'in, O-ow'un, Rossi'nin ve Ssemjon Sserebrennikow'un önünde Netschajew'den bir makbuz isteyince o da benden Bachmetjev Fonu'nu aldığını tamamen itiraf etti. Ama bana bir makbuz vermekten kaçındı, şu bahaneyle ki, Rus komitesinin makbuz düzenleme alışkanlığı yoktu. Bu Netschajew'in büyük vicdansızlığıydı ve kesin olarak beni onun ahlâkî düşüklüğüne inandırmıştı.

Bu konuda Bakunin'in paşına düşen aşağıdadır: Herzen'in ölümünden sonra beni Rus komitesinin güvenilir kişisi, Rus devrimi davasının biricik temsilcisi, Netschajew'e, tüm Bachmetjew Fonu'nu teslim etmeye ikna etti. Ayrıca Bakunin gibi ben de bu komitenin varlığına ve ciddî karakterine inandığım için ve ikimiz de Netschajew'i aynı komitenin dışardaki baş temsilcisi olarak gördüğümüz için, beni buna razı etmek hiç de zor değildi.

Bu gerçeğe sadık beyanımı imzamla onaylıyorum.

Nikolai Ogarjow

R'ye[33]

21 Ekim 1874, Lugano

Mektubunu aldım. Arkadaşlıktan söz etmek neden, R.? Senin bana davranışından sonra - şimdi herşeyi, hatta en küçük ayrıntıyı bile biliyorum birbirimizi arkadaş saymak, isyan ettirici, yalan dolu olurdu. Beni mahvetmek için fiziksel, moral ve toplumsal herşeyi yaptın ve sonuna dek benim arkadaşımmış gibi davrandın ve eğer başarısızlığa uğradınsa bu senin kabahatin değildir.

Uzak görüşlü ve akıllı Caf.[34] Yalnızca senin aletindi, sen onu doldurdun. Büyük ve sabırsız ve bencilliğin telkinlerini dava için çaba saymak suretiyle kendi kendini aldattığına inanmak istiyorum. Hiç olmazsa kendi kendine itiraf et, bana karşı en kötü bir düşman gibi davrandın. Ve yine de senin hep Rus davasına bağlılığına ve ona hizmet etmekteki yeteneğine hâlâ inanıyorum ve bu yüzden bu alanda sana el uzatmaya her zaman hazırım.

Şimdi sen doğrultusu ve çıkış noktası senin yaşamının, fakat esas olarak devrimci faaliyetinin tüm geleceğini bağlayacak olan belirleyici bir adım atmak için hazırlanıyorsun. Bana, bir ihtiyara birkaç doğru ve herhalde son söz söyleme izni ver:

Kendileriyle yakın ilişkiye girmeyi olanaklı ve yararlı sayacağın yeni kişilere karşı olan tutumunda içine kapanık doğanın izin verdiğince çok gerçeklik, içtenlik, samimiyet katmaya çaba harca. Sonunda anla ki cizvit dolandırıcılığı üzerine canlı ve sağlam hiçbirşey kurulamaz. Devrimci faaliyet, davadan sonuç olmak için alçak ve adî tutkuda dayanak arayamaz, ve en yüksek, elbette insanî ideal olmadan hiçbir devrim zafere ulaşamaz. Bu doğrultuda ve bu anlamda sana içten başarılar dilerim.

M. Bakunin.

METİN HAKKINDA ALMAN YAYIMCININ NOTLARI

1. Bu rica yazısını Bakunin dokuz yıllık bireysel hapisten sonra Çar. II. Alexandr'a yazdı. O yazı Petersburg arşivlerinde yattı ve ancak politik iktidarın Bolşeviklerce ele geçirilmesinden sonra bulundu. Almanya'da ilk olarak (Kurt Kersten tarafından): Michael Bakunin'in Peter-Paulus Kalesi'nden Çar I. Nikola'ya İtirafları adlı kitapta yayınlandı. Berlin 1926. Buradaki metin, bu muhtemelen şimdiye dek tek olan bu Almanca yayımdan alınmıştır.
2. Bakunin'in 1851'de Peter-Paulus Kalesi'nde hapsi sırasında Çar I. Nikola'nın isteği üzerine kaleme aldığı bir çalışma söz konusudur. (Bak: 8 Aralık 1860'da Irkutsk'tan Alexander Herzen'e mektup) Almancada ilk olarak Kurt Kersten tarafından): "Michael Bakunin'in Peter-Paulus kalesinden Çar I. Nikola'ya İtirafları'ı Berlin 1926'da yayınlandı.
3. Alexander Herzen'e mektup: Michael Bakunin'in Alexander Herzen ve Ogarjov'la sosyal-politik mektuplaşması'ndan alınmıştır. Giriş ve açıklama Prof. Michail Dragomanov'undur. Rusçadan Prof. Dr. B. Minzes tarafından çevrilmiştir. Stuttgart 1895.
4. 'Çan' (kolokol) Alexander Herzen ve Ogarjov'un 1857-1867'de Londra'da ve sonra Cenevre'de yayımladıkları ve Rusya'daki aydınlar arasında çok tutulmuş ve yayılmış olan dergi.
5. Sipahi (Spahi) Türk ordusunda Fransız süvarisi. Sonraları Kuzey Afrika yerlilerinden oluşturulan bir Fransız Süvari Birliği'nin üyesi.
6. Alexander Herzen'e mektup, Michael Bakunin'in sosyal-politik mektuplaşmalarından alınmıştır. (Karşılaştır. açıklama 3)
7. 'Bizim Rus Sorunlarımız', Alexander Herzen'in makalesine yanıt: 'Düzen hüküm sürüyor' (Glocke. Nr. 233) A. Sserno-Ssolowjewitsch. Çeviren L. Borkheim, Leipzig 1871.
8. Nik. Plat. Ogarjov'a mektup (Rus mülteci ve yazarı), alındığı yer: Michael Bakunin'in sosyal-politik mektuplaşmaları.
9. Heinrich ve Tus Ogarjov'un çocuklarıydılar.
10. Alexander Herzen'e mektup, alındığı yer: Michail Bakunin'in sosyal-politik mektuplaşmaları.
11. Alexander Herzen, 'Mülteci Almanlar' makalesinde, Bakunin'i Rus casusu olarak gösteren iftiranın yaratıcısının Marx olduğunu

bildiriyor. Bu makale miras yapıtlar kolleksiyonunda bulunuyor, (Euvres Posthumes d'Alexandre Herzen), Sbornik posmertnych Statii A.I. Herzena, yayınlayan: N. P. Ogarjow ve A.A.Herzen, Cenevre 1870 (Rusça).

12. Burada bildirilen broşür o zaman yayınlanmamıştı. "Profession de foi d'un démocrate socialiste russe" adlı büyük yapıtın birinci cildini oluşturacaktı ve Paris'teki "Le Réveil" gazetesi için hazırlanmıştır. İlk yayımlanışı: Euvres, 1911.
13. Bu çalışma 1869 Temmuz/Ağustos'unda Cenevre'de "Égalité" dergisinde çıktı. (1868/69 yılının anarşist dergisi) Almanca ilk olarak Michael Bakunin'in Toplu Eserleri'nde, Cilt II, Berlin 1923'te yayımlandı. Çevirisini Max Nettlau yaptı. Elimizdeki metin bu ciltten alındı.
14. Bu çalışma 1871'den bir parçadır. Eliseé Reclus ve Carlo Cafiero metni ilk olarak 1882'de Cenevre'de yayımladılar ve ona "Tanrı ve Devlet" adını verdiler. Alman dilindeki ilk yayımı 1884'te A.B.D'de Philadelphia'da çıktı. Max Nettlau esas el yazılarını çevirdi ve ilk olarak 1919'da Almanya'da yayımladı: Michael Bakunin, Tanrı ve Devlet, Leipzig 1919.
15. Aşağıdaki sayfalarda yinelenerek sözü edilerek Appendix (ek) burada yayımlanmadı. Bak: Michael Bakunin, Toplu Eserler, Cilt I.: Tanrı hayaleti üzerine felsefi düşünceler, gerçek dünya hakkında ve insanlar hakkında. Çeviren Erwin Rohlfs.
16. Mumyalanmış, ikiyüzlü. Cenevre ve Lozan'daki bir Protestan tarikatin alaylı adı.
17. Burada orijinal el yazmasının üç sayfası eksiktir. (Bak. Euvres III. s.90. J. Guillaume'ın 1.notu) Bu eksikliği Eliseé Reclus kendi sözleriyle tamamladı. Nettlau bu üç sayfanın çevirisini yapmadı. Erwin Rholfs onu: "Bakunin'in Toplu Yapıtları, Cilt I.'de çevirdi. Sayfa 127, "Bilim....."den 129.uncu sayfadaki "yapılacaktır a" kadar. Ben bu sayfaları Nettlau çevirisine ekliyorum.
18. Rholfs'un çevirisi burada bitiyor.
19. Fransız süngü tüfeği.
20. Reclus'un 1882'de yayımladığı metin burada bitiyor. Bunu "Eklektik Felsefe"nin onüç uzun paragrafdaki çok ayrıntılı özeti, Bakunin'in çok az notuyla takip ediyor. Victor Cousine'i ayrıntılı olarak alıntılıyor ve uzun bir not ekliyor. Bu not burada basıldı. Alındığı yer: Michael Bakunin, Toplu Eserler, C.I. Berlin 1921, sayfa 172-199, çeviren Erwin Rohlfs.

21. Bakunin burada üç gelişme aşamasından söz ediyor. Bu not tamamlanmadan bittiği için yalnız ikisini inceliyor.
22. 1871'de yazılmış. Elyazması. İlk Almanca yayınlanışı Michael Bakunin, Toplu Yapıtlar, C.I., 1921 Berlin, basan ve yayınlayan: Erwin Rohlfs.
23. Sosyal Demokrat İşçi Partisi Organı. Leipzig 1870-76.
24. "Neue Rheinische Zeitung", kastediliyor. 1.6.1848 19.5.1849 arasında Köln'de yayınlandı. Yayımcısı Karl Marx.
25. Slavlara çağrı, Köthen 1848.
26. Michael Bakunin: Toplu Yapıtlar, C.III. Çeviren ve yayınlayan: Max Nettlau, Berlin 1924.
27. Michael Bakunin: Toplu Yapıtlar, C.II. Çeviren ve yayınlayan: Max Nettlau, Berlin 1923.
28. Paris Komünü, 18.3. - 28.5.1871 arası.
29. İspanya'daki Allianza üyesi kardeşlere mektup. 18 sayfalık elyazması. 1872'de yazılmış. Alındığı yer: Michael Bakunin, Yapıtlar C. III. Çeviren ve yayınlayan Max Nettlau, Berlin 1924.
30. İsviçre Jura'sında, iyi örgütlenmiş seksiyon. daha 1865'te Enternasyonal'in Genel Kurulu'yla bağlantı kurdu. Baş girişimcileri Bakunin'in yanında radikal tıp Dr. Coullerys ve anarşist James Guillaume.
31. Alındığı yer: Michael Bakunin, Sosyal-politik mektuplaşmalar.
32. Burada muhtemelen Bachmetjev'in Ogarjov ve Herzen'e miras bıraktığı 25000 Frank sözkonusu ediliyor.
33. R. Bilinmeyen bir Rus mültecisi. Mektubun alındığı yer: Michael Bakunin'in Sosyal-Politik mektuplaşmaları.
34. Carlo Cafiero.

BİYOGRAFİK BİLGİLER

[Max Nettlau'nun 'Bizim Bakunin' (Berlin 1926) adlı kitabındaki veriler kullanılmıştır.]

1814: Premukhino/Twer'de doğdu. 11 kardeşin içinde en büyük erkek çocuktu. Liberal eğilimli babasının etkisi ile, eğitimde dinî baskı görmedi.

1928: Petersburg'da topçu okulundan mezun oldu. 1835'de hizmetini tamamladı.

1835-40: Felsefeyle ilgilenmeye başladı -Fichte, Hegel, Stankeviç, Belinski- hedefi felsefe profesörü olmaktı. Moskova ve Petersburg'da bulundu.

1840: Berlin'e yolculuk etti. Berlin Üniversitesi'nde felsefe (Hegel) okudu. İlerlemeci filozoflara burada yöneldi. Feuerbach'a hayran kaldı.

1842: Dresden'de bulundu. Arnold Ruge ile dostluk kurdu.

1843: Herwegh ve Weitling ile İsviçre'ye gitti.

1844: Paris'e gitti ve Marx ve Proudhon'la tanıştı. "Rusya'ya geri dön" emrine uymadı.

1845: Rusya'da gıyabında ömürboyu sürgüne mahkûm edildi ve mal varlığına el konuldu. Rus yönetimini ilk defa alenen protesto etti.

1847: Polonyalılar'a hitaben yaptığı kışkırtıcı konuşma, Fransa'dan sınırdışı edilmesiyle sonuçlandı. Brüksel'e gitti ve orada çok sayıda Polonyalı ve Rus mülteci ile tanıştı.

1848: Şubat Devrimi için Paris'e geri döndü. Birkaç ay sonra, oradaki Polonyalılar ortamında çalışmak için Breslav'a gitti. Mayıs/Haziran'da Prag'daydı. Slav Kongresi'nde konuşma yaptı. Prag'tan Breslav'a, oradan da Berlin'e döndü. Sonbaharda Prusya'dan sınırdışı edildi. Köthen/Anhalt'a sığındı. Bohemya'da olacak bir devrimin hazırlıklarına girişti.

1849: Dresden'de Mayıs Devrimi'ne etkin bir şekilde katıldı, bunun sonucunda Chemnitz'de tutuklandı. Dresden'de ve Königstein Kalesi'nde hapis yattı. Sonunda ölüme mahkûm edildi ve Avusturya'ya gönderildi.

1850: Prag ve Olmütz'de hapis yattı. Yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Buna rağmen Rusya'ya gönderildi.

1851: Petersburg'taki Peter-Paul Kalesi'nde hücre hapsinde yattı. Daha sonra da Schlüsselberg Kalesi'ne hapsedildi. 1857'de Batı Sibirya'ya sürgün edildi.

1858: Tomsk'ta, Antonia Kviatkovska ile evlendi.

1861: Japonya üzerinden Kuzey Amerika'ya kaçtı. Aralık ayında Londra'ya vardı. Herzen ve Ogarjow'la birlikte çalıştı. Polonya ayaklanmasını hazırlayıcı çalışmalar yaptı.

1864: Floransa. "Enternasyonel Kardeşlik"in başlangıcı. Sonbaharda Marx'la Londra'da, Proudhon'la Paris'te son defa karşılaştı.

1865: Floransa ile Napoli'ye gitti. "Enternasyonal Kardeşlik"i yaydı.

1867: İsviçre'ye yerleşti. Cenevre Barış Kongresi'ne katıldı. Bern'e, Barış ve Özgürlük Ligası'nın Merkez Komitesi'ne gitti.

1868: Cenevre Enternasyonali'nin (I. Enternasyonal) merkez seksiyonuna girdi. Bern'de Barış ve Özgürlük Ligası'nın Kongresi yapıldı. Liga'dan ayrıldı. Açık ve gizli 'Alliance'ın kuruluşu. Cenevre Enternasyonali'nde, Alliance seksiyonunda ve Jura bölgesinde çalışmalar yaptı.

1869: Eylül'de Enternasyonal'in Basel Kongresi'ne katıldı. Neçayev'le sıkı bir işbirliğine girişti. Rus sorunları için defalarca Cenevre'ye gitti.

1870: Devrimci amaçlarla Lion ve Marsilya'ya yolculuk etti. Mailand ve Floransa'ya küçük yolculuklar yaptı.

1871: Paris Komünü'ne gitti. İsviçre Jura'sında iki çizginin kapışması ve Enternasyonal'in Jura seksiyonun feshi. Mazzini'ye karşı protesto'nun başlaması. İtalyanlarla, 1874 Ağustos'una dek süren yoğun ilişkiler. 1870/71 İspanyol yoldaşların desteklenmesi.

1872: Enternasyonal'in Haag Kongresi. Marx'la açık tartışma ve nihaî kopma. Cafiero ile arkadaşlık. Jura'ya ve Cenevre'ye yolculuk. Rus ve Sırp üniversitelilerle arkadaşlık.

1873: İtalya'da 1874 yazı için konspiratif çalışmalar.

1874: Son aktif çalışmasını Bologna ayaklanması için yaptı. Ayaklanmanın suya düşmesiyle kamu hayatından çekilme. Cafiero'yla kopma. Yaşamının son iki yılını, İsviçre'de, felsefi sorunlarla ilgilenerek geçirdi.

1876: 1 Temmuz'da Bern'de öldü.

BAKUNİN'İN YAZILARI

Bakunin, siyasal düşünce tarihinin en ilginç isimlerinden biri ve anarşizmin en temel düşünürlerinden ve eylemcilerinden biri olmasına karşın, yapıtları Türkçeye yeterince çevrilmedi. Elinizdeki derlemede, yazarın "Tanrı ve Devlet" adlı kitabının bütünü yanında, Marx'la olan polemikleri de yer alıyor, özellikle Paris komününe ilişkin görüşleri bugün de ilgiyle okunuyor.

Bakunin 1814 yılında Fransız devriminden etkilenmiş bir ailenin çocuğu olarak doğdu ve dini eğitim almadı. 1828'dePetersburg'da topçu okulunu bitirdikten sonra yoğun biçimde felsefe, ağırlıkla da Alman felsefesi ile ilgilendi. 1840'da Berlin Üniersitesinde Hegel felsefesi üstüne çalıştı. 1944'de Paris'e gitti Marx ve Proudhon'la tanıştı.1848 Devrimine bilfiil katıldı ve 1849'da idama mahkum oldu. Sonra Rusya'ya teslim edildi. Sibirya'ya yollandı. 1861'de Japonya üzerinden Amerika'ya kaçtı. 1868'de Birinci Enternasyonal yönetiminde yeraldı. 1872'de Marx ile yolayrımına geldi. Nihilist Rus devrimcisi Naçeye'le işbirliğine girdi. Rusya'daki Narodnik devrimci kuşağı yakından etkiledi. Fransız komününe bilfiil katıldı. İtalya ve İspanya'da geniş bir taraftar çevresi buldu. 1876 yılında İsviçre'nin Bern kentinde öldü.

"Halk öyle bir biçimde boyunduruk altında tutulmalı ve sayulmalıdır ki, yazgısı hakkında yüksek sesle yakınmasın, itat etmeyi unutmasın ve karşı gelmeye ve isyan etmeye vakit bulamasın.

Politikayı bir zanaat haline getiren ve hedefini - yani adaletsizlik, Şiddet, yalan, ihanet, tek ve toplu cinayet- bilen insanlar politika sanatına ve devletin, bilgeliğine nasıl inanabilir? Kilise ve Devlet her zaman ahlaksızlığın en büyük okulu olmuştur. Tarih onların büyük suçlarını kanıtlıyor. Rakipler ve devlet adamları her yerde ve her zaman halkın bilinçli, sistemli, uzlaşmaz ve kana susamış düşmanları ve cellatları olmuştur."

DÜŞÜNCE DİZİSİ

belge yayınları

Türkçesi: Remzi ÇAYBAŞI

ISBN 975-344-181-9

